III
M. 30638
h.

39638. III.M.h.

Zgodovina

novega veka od westfalskega miru do današnjih dni

za

višje razrede srednjih šol.

Spisala c. kr. profesorja

Fr. Komatar in **Mat. Pirc.**

Cena vezani knjigi K 3.20.

K.k. Studienbibliothek * LAIBACH *

Ljubljana 1912.

Založilo „Društvo slovenskih profesorjev“.

0300445741

Tisk J. Blasnika nasled. v Ljubljani.

KAZALO.

Stran

Prvi oddelek: **Postanek peterih evropskih velevlasti v dobi knežjega absolutizma. (1648—1740).**

A. Razvoj knežjega absolutizma 1
B. Francija prva evropska velevlast in začetek njenega propada 3
1. Zmaga Richelieu-eve narodne politike (1624—1642). Ludovik XIII. (1610—1643) 3
2. Mazarin dovrši Richelieu-evo politiko (1643—1661) 7
3. Francija doseže prevlado v Evropi (1661—1688) . . . 8
4. Ludovikov absolutizem in Colbertov merkantilizem dokončata enotnost države 12
5. Boj za rensko mejo 17
6. Obnovitev evropskega ravnotežja v španski nasledstveni vojni. Propadanje „solnčnega kralja“ (1701—1714) 21
C. Stuartovci, revolucija in ustanovitev parlamentarnega kraljestva na Angleškem 29
1. Nasprotje med krono in parlamentom za Jakoba I. (1603—1625) 29
2. Kralj podleže v boju s parlamentom. Karel I. (1625—1649) . 30
3. Angleška kot republika (1649—1660) 34
4. Brezuspešni trud zadnjih Stuartovcev za nadvlado katoliške vere in za državni absolutizem 37
a) Karel II. (1660—1685) 37
b) Jakob II. (1685—1688). Stuartovce pahnejo s prestola 38
5. Ustanovitev parlamentarnega kraljestva 39
a) Viljem III. (1688—1702) in Marija († 1695) 39
b) Ana (1702—1714) 40
6. Gospodarski napredek na Angleškem 41
D. Avstrija v boju proti francoski premoči in Turkom za Leopolda I., Jožefa I. in Karla VI. — Postanek avstrijske velevlasti 42
1. Avstrija brani svojo posest pred Turki 42
2. Avstrijske čete prepode Turke iz Ogrskega 46
3. Jožef I. (1705—1711) 49
4. Največji obseg Avstrije za Karla VI. (1711—1740). Pragmatična sankcija 50
5. Notranje razmere v Avstriji 55

Stran

E. Ustanovitev in notranja uredba braniborsko-pruske države (1640—1740) 56
1. Veliki volilnik ustanovi državo 56
2. Nazadovanje braniborsko-pruske države pod Friderikom III. 57
3. Notranja uredba države pod Friderikom Viljemom I. . 58
F. Narodno gospodarstvo, navade in duševna kultura Zahodne Evrope v 17. stoletju 59
G. Poraz švedske velevlasti in švedskega kraljevega absolutizma 65
1. Naraščanje Švedske (1632—1697) 65
2. Severna vojna (1700—1721) potisne Švedsko na drugo mesto držav 66
H. Razvoj poljske države od konca srednjega veka do nje propada 69
I. Zadnji Jagjelovci 69
II. Organizacija države in socialne razmere v novem veku . . 72
III. Poljska kot volilna kraljevina 75
1. Francoz in Oger na poljskem prestolu 75
2. Kralji iz rodbine Wasa 76
3. Doba domačih kraljev in slavnih turških vojn . . 79
4. Propad Poljske 80
a) Doba saških volilnikov 80
b) Delitve 81
I. Razvoj ruske države od začetka srednjega veka do devetnajstega stoletja 85
1. Domovina in kultura Vzhodnih Slovanov 85
2. Normansko gospodstvo. Ustanovitev in napredovanje kijevske države 87
3. Propadanje Kijeva. Napredovanje Suzdala 88
4. Naval Tatarov in tatarsko gospodstvo v Rusiji . . . 90
5. Začetek moskovske velike kneževine 91
6. Državne razmere v novgorodski republiki . . . 91
7. Postanek in razvoj litevske velike kneževine 92
8. Napredovanje moskovske velike kneževine . . . 93
9. Upravne in socialne razmere v Moskvi v začetku novega veka 96
10. Zadnji Rjurikovci 97
11. Prvi Romanoviči 99
12. Rusija postane evropska velevlast 100
a) Peter Veliki uvede zahodnoevropske kulturne naprave in pribori Rusiji premoč v Severni Evropi . . . 100
b) Vlada „vremenščikov". Pruska in Avstrija se potegujeta za rusko prijateljstvo 104
c) Vlada rodbine Holstein-Gottorpske. Prosvetljene reforme Katarine II. (1762—1796) 105

Drugi oddelek: **Doba prosvetljenega absolutizma.**

A. Začetek, razširjanje in smeri prosvete 110
1. Prosveta kot individualna reakcija proti dvornemu ali despotičnemu absolutizmu 110

Stran
2. Prosveta na Angleškem 110
3. Prosveta na Francoskem 111
a) Boj proti državnemu absolutizmu 112
b) Boj proti katoliški cerkvi in veri. Voltaire in enciklopedisti 112
c) Boj proti obstoječemu družabnemu redu. Rousseau . . 113
4. Narodnogospodarski boj proti merkantilizmu . . . 115
B. Prosvetljeni absolutni vladarji uvajajo prosvetljene ideje 116
1. Friderik Veliki, Marija Terezija ter Jožef II. 117
a) Boj za obstanek Avstrije. (Avstrijska nasledstvena vojna [1741—1748] in prvi šleški vojni [1740—1742, 1744—1745]) 117
b) Sedemletna vojna (1756—1763) 121
c) Reforme Friderika II. 124
d) Marija Terezija preobrazi avstrijsko državo 126
e) Avstrija razširi svojo posest 131
f) Reforme Jožefa II. 133
g) Jožefovi neuspehi v zunanji in notranji politiki . . . 137
2. Reforme v Severni in Vzhodni Evropi 139
3. Napredovanje Velike Britanije za hannoverske rodovine in odpad Severnoameriških kolonij 141
a) Zunanja in notranja politika Vel. Britanije do Pariškega miru 141
b) Odpad Severnoameriških kolonij 141
4. Doba prosvetljenega absolutizma v romanskih državah. Boj proti jezuitom 144
5. Umetnost v 17. in 18. stoletju 146

Tretji oddelek: **Francija svetovna država in njen propad. Boj držav za narodno samostojnost.**

A. Propadanje Francije za Ludovika XVI. 149
1. Vzroki revolucije 149
2. Brezuspešni poizkusi, uvesti reforme 152
B. Razvoj francoske revolucije 154
1. Francijo izpremene v ustavno državo. Ustavodajna skupščina (5. maja 1789 do 30. septembra 1791) 154
2. Zakonodajna narodna skupščina (1. oktobra 1791 do 20. septembra 1792) 158
3. Narodni konvent (21. septembra 1792 do oktobra 1795) . . 160
4. Direktorij (1795—1799) 166
5. Pomen francoske revolucije 167
6. Prva zavezna ali koalicijska vojna (1792—1797) . . . 168
7. Pohod v Egipet (1798—1799) 173
8. Druga zavezna vojna (1799—1801) 175
C. Konzulat (1799—1804) 176
D. Konec druge zavezne vojne in sklepi državne deputacije 178
E. Cesarstvo (1804—1815) 180
1. Notranje razmere v Franciji in v vazalnih državah . . . 180
2. Vojna z Angleško in tretja zaveza (1803—1805) 181

Stran
3. Četrta zavezna vojna ali vojna s Prusijo in Rusijo (1806—1807) 183
4. Napoleon na vrhuncu svoje slave 185
5. Vojna na morju in celinsko zaprtje (1806—1815) . . 186
6. Narodi se bore za svoj obstanek 187
a) Vojna z Avstrijo (1809) 187
b) Boj s Portugalci in Španci (1808—1814) 189
c) Ruska vojna (1812) 191
d) Reforme na Pruskem 192
e) Boj za svobodo (1813—1815) 193
F. Dunajski kongres (sept. 1814 do junija 1815) 195

Četrti oddelek: **Evropa v dobi reakcije (1815—1848).**

A. Vlada svete zaveze. Doba kongresov (1815—1830). . . . 198
1. Nemčija, Avstrija in Pruska 198
2. Revolucije v Španiji, na Portugalskem in v Italiji . . . 202
3. Narodno probujenje na Balkanskem poluotoku . . . 205
4. Restavracija v Franciji 206
B. Doba med dvema revolucijama (1830—1848) . . . 207
1. Belgijska revolucija 207
2. Ruska in Poljaki 208
3. Vpliv julijske revolucije v Italiji 210
4. Nemčija 210
5. Avstrija 210
6. Anglija 212
7. Julijsko kraljestvo v Franciji 214

Peti oddelek: **Doba nacijonalnega združevanja (1848—1911).**

A. Evropska kriza (1848—1852) 217
1. Revolucija na Nemškem 217
2. Francoska republika (1848—1852) 223
B. Nasprotstva med reakcionarnimi in liberalnimi strujami. Francoska prevlada (1852—1863) 224
1. Konec ruske prevlade 224
2. Avstrija po udušenih revolucijah 226
3. Avstrijsko-sardinska vojna in združenje Italije . . . 227
C. Zmaga nacijonalnega principa (1863—1878) . . . 228
1. Boj za prevlado v Nemčiji 228
2. Konec francoske prevlade in Napoleonovega cesarstva . 236
D. Postanek sistema svetovnih držav 243
1. Razvoj avstro-ogrske notranje politike v zadnjih desetletjih 243
2. Nemčija 247
3. Francija 249
4. Ruska 250
5. Italija 252
6. Balkanske države 252
7. Angleška 258
8. Švica, Belgija, Nizozemska 259

Stran
9. Pirenejski poluotok 260
10. Skandinavske države 261
E. Prirodoznanstveni-tehnični napredek 19. in 20. stoletja in njegove posledice 261
1. Prirodoznanstvo in tehnika 261
2. Razvoj gospodarstva in njegove posledice 263
3. Socijalna demokracija 264
F. Ekspanzija Evrope 266
1. Imperijalizem velesil 266
2. Trozveza in dvozveza. Mirovna konferenca 267
3. Anglija in njene kolonije 268
4. Rusija in Anglija v Centralni Aziji 271
5. Tunis, Egipet in Egiptovski Sudan 271
6. Postanek nemške kolonijalne oblasti in razdelitev Afrike 272
7. Imperijalizem Zedinjenih držav ameriških 273
8. Boj za prevlado v Vzhodni Aziji 274
9. Sedanji svetovni položaj 277
G. Književnost in umetnost 19. in 20. stoletja 278
1. Književnost 278
2. Umetnost 279

Rodovniki.

Prvi oddelek.

Postanek peterih evropskih velevlasti v dobi knežjega absolutizma. (1648—1740).

A. Razvoj knežjega absolutizma.

Tridesetletna vojna je minula, zopet je zavladal v Srednji Evropi tako težko pričakovani mir. Samo Francija in Španija sta se še nadalje bojevali, ker ti dve državi nista sklenili miru.

Razširjanje verske tolerantnosti. V tem času so bili ljudje splošno prepričani, da je bilo vse požiganje in krvoprelitje v tridesetletni vojni nepotrebno, kajti vse tri veroizpovedi, katoliška, luteranska in kalvinska, so ohranile z malimi izjemami staro posest. Vendar je imela ta vojna dalekosežne posledice. Kar so deloma hoteli z vojno odpraviti, se je še bolj utrdilo: cerkveni razkol. Zato je papež protestiral proti Westfalskemu miru. Nasprotno je pa pridobivala verska tolerantnost vedno novih privržencev.

Ljudstvo želi miru in varnosti. V Evropi je vedno bolj pojemalo zanimanje za osebno svobodo in neodvisnost. Verski boji v Nemčiji in na Francoskem so vzbudili v Evropi željo po miru in varnosti. Zato so se narodi radi podvrgli knežjemu absolutizmu, saj so videli v tem sistemu najboljše poroštvo za vzdrževanje miru in osebne varnosti. Izginili so v Italiji in na Francoskem literatje, ki so izpodbijali monarhični sestav, nasprotno pa so se pojavljali v Zahodni Evropi književniki, ki so oznanjevali knežjo vsemoč.

Literarni zagovorniki knežjega absolutizma. Novodobni politični absolutizem se je prvič pokazal koncem srednjega veka. Takrat je zagovarjal Macchiavelli antično pogansko teorijo o državni omnipotenci z vsemi posledicami. Kmalu nato so podelili duševni voditelji verskih novotarij duhovsko

vrhovno gospodstvo svetni oblasti. Tudi je pospeševala recepcija rimskega prava to antično pravno naziranje, ki je bilo popolnoma tuje krščanskim germanskim narodom. Macchiavelli je kmalu našel dosti dovzetnih učencev, posebno na Angleškem, v klasični deželi omejene kraljeve moči. Najbolj se je učeni Tomaž Hobbes (1588—1679) trudil dokazati, tudi s pomočjo izrekov starega in novega zakona, da je absolutistični kralj nekak pozemeljski bog. Nadalje zahteva Hobbes, da mora edino le kralj odločevati v verskih zadevah in da mora njegova volja veljati kot zakon. Najkrajše označuje to državnopravno naziranje izrek, ki ga pripisujejo Ludoviku XIV.: L' état c' est moi („Jaz sem država").

Na Francoskem se je duhoviti Bossuet, Ludovika XIV. vrstnik, potegoval za absolutistično kraljevsko oblast; vendar se njegovi nauki bistveno razlikujejo od Hobbesovih. Bossuet uči, da se morajo neomejeni vladarji ravnati po božjem pravu in da so odgovorni večnemu sodniku; tudi opominja na dolžnosti, ki jih je Bog naložil knezom; če pa vladarji izpolnjujejo te dolžnosti, tedaj je razlika med absolutizmom in despotizmom.

Knežji absolutizem zlomi stanovsko moč. V dobi absolutizma so vzeli deželni knezi srednjeveškim stanovom ves vpliv. Svojo neomejeno moč so opirali na uradnike in stalne armade. Država je plačevala vojake, ki so bili le njej podložni in zato ji zvesto udani; ti vojaki so krotili domače in tuje sovražnike. Plemiči so se radi iznebili nadležne fevdne dolžnosti in so dovoljevali na državnih in deželnih zborih za vojake znatne vsote, ki so jih itak plačevali kmetje in meščanje; niso pa pomislili, da so se na ta način sami razoroževali in da so izgubljali, iznebivši se dolžnosti deželne brambe, izvir in dokaz svojih predpravic, katerih niso mogli več dolgo časa obdržati. S stalno armado so izvojevali absolutistični vladarji na Španskem, v Benetkah, v nemških državah, na Francoskem in v Avstriji velike uspehe.

Individualni podjetniški duh, ki se ni mogel več boriti za verske ideale in tudi ne za osebno ter stanovsko svobodo, se je začel baviti z naseljevanjem prekomorskih dežel. Prej so ustanavljali naselbine onstran oceana večinoma romanski narodi; tem so se pridružili v 17. stol. poleg romanskih Francozov največ germanski Angleži in Nizozemci. Tako je zadobila kolonizacija obsežnejši, splošno evropski značaj.

B. Francija prva evropska velevlast in začetek njenega propada.

1. Zmaga Richelieu-eve narodne politike. (1624—1642). Ludovik XIII. (1610—1643).

Vlada regentinje Marije Medicejske. Po smrti Henrika IV. je vladala kraljica-vdova Marija Medicejska namesto devetletnega sina Ludovika XIII. Visokonaobražena in razsodna regentinja si je prizadevala, da bi se spravila s Španijo. V ta namen naj bi se oženil njen sin z najstarejšo špansko infantinjo Ano. Prijateljski odnošaji med Španijo in Francosko bi pa tudi izpremenili politični položaj v Zahodni Evropi, ki ga je bilo ustvarilo ostro nasprotje med tema državama. Regentinja je hotela pridobiti še visoko plemstvo za svoje naklepe, zato je sklicala (1614) državne stanove (états généraux). Ljudstvo je pa zahtevalo od njih, da najprvo preosnujejo državo in znižajo davke. Tretji stan se je brezuspešno boril s privilegiranima stanovoma za ljudske zahteve, zato je zaključila regentinja prihodnje leto zasedanje državnih stanov, katerih niso več sklicali do 1789.

Ko se je l. 1615. oženil Ludovik XIII. s špansko infantinjo, je izgubila regentinja-mati prejšnji vpliv.

Osebnost Ludovika XIII. Mladi kralj, slaboten na duhu in telesu, je prebil neveselo mladost; mati ga je jako trdo in neljubeznivo vzgajala, zato je postal strahopeten, nezaupljiv in prekanjen. Ljubil ni nikogar, vendar je jako rad dovolil, da so ga močnejši vodili, ki so pa skrbeli le za lastno korist. 1610 do 1643

Richelieu, vodja francoske notranje in zunanje politike. Kraljev najznamenitejši svetovalec je bil Jean Armand du Plessis de Richelieu (roj. 1585), kardinal in od 1624 prvi minister, ki je s svojim velikim duhom in močno voljo vodil do svoje smrti (1642) francosko notranjo in zunanjo politiko. S prevaro, diplomatično prekanjenostjo in trdosrčnostjo je hotel ustvariti veliko in močno Francijo, v kateri naj bi vladala absolutna kraljeva moč in ki naj bi gospodovala nad drugimi državami ter oslabila Habsburžane. V domovini je zatiral vsako svobodno gibanje, v tujini je pa podpiral opozicijonalne življe, kakor n. pr. kalvinske Nizozemce, Angleže in Škote v boju proti monarhiji, vstaške 1624 do 1642

Katalonce in Portugalce proti španskemu kralju, protestantovske Nemce in Švede v odporu proti cesarju v tridesetletni vojni.

Richelieu stre domačo opozicijo. Takoj v začetku je moral Richelieu streti tri notranje opozicije: hugenotsko, katoliško-špansko in plemenitaško, ki so ovirale neomejeno kraljevo oblast in krepki razvoj zunanje politike. Hugenotom je vzel močno trdnjavo La Rochelle, zajamčil jim je pa versko
1628 svobodo in njih posestva (1628).

Trdovratnejši je bil upor starih zgodovinskih oblasti, visokega plemstva, mestnih magistratov in parlamentov, ki so sovražile drznega ministra v škrlatni obleki. A navzlic španski podpori je premagal Richelieu tudi to opozicijo; odlične njene pristaše je ukazal po vsej državi brez sodnijskega postopanja usmrtiti ali iztirati v tujino, med njimi tudi nekdanjo regentinjo, vdovo Henrika IV., Marijo Medicejsko, ki je umrla v skromnih razmerah v Kölnu.

Richelieu pribori Franciji politično vodstvo v Evropi. Ko je Richelieu tako ugnal domače sovražnike, se je z vso vnemo lotil druge naloge. Najprej je moral francoske meje, ki so bile povsod odprte in slabe, razširiti in ojačiti; zato je vsilil Nemčiji Ren, Španiji Pireneje kot mejo. Imel je izvrstnega pomočnika patra Jožefa, učenega in pretkanega diplomata. Hoteč oslabiti Habsburžane je z denarjem podpiral nemške protestante in Švede proti cesarju (II, 336 dalje), pozneje je pa vzel protestanta Bernarda Weimarskega z njegovo majhno in junaško armado v francosko službo (II, 343). Obenem je napovedal še Španiji[1] vojno (1635), da bi prodrl do Rena, do rimske in srednjeveške meje med Galijo in Germanijo, in da bi osvojil Alzacijo ter s tem še bolj razdrl zvezo med burgundskim in nizozemskim španskim posestvom. V ta namen se je zvezal s protestantovskimi Nizozemci. Samo vojvoda weimarski se je uspešno bojeval in je osvojil za Francoze Alzacijo; na vseh drugih bojiščih so pa porazili bojazljive in roparske francoske vojake. Nizozemci, francoski zavezniki, pa so pod junaškim admiralom Trompom v Kanalu uničili mnogobrojno špansko brodovje, ki ga je bila oborožila Španija z največjim naporom.

Richelieu povzročitelj poznejše revolucije. Pred svojo smrtjo je dosegel Richelieu svoj namen: povspel se je kot za-

[1] Španija je bila na severu in vzhodu ob najdaljši črti francoski sosed in je imela v posesti dežele, v katerih so prebivali Francozi.

stopnik krone do neomejenega gospoda Francije. Visoke plemiče je ukazal deloma usmrtiti, deloma izgnati na odročna posestva in v tujino. Mali plemiči, ki so dosedaj gospodovali na svojih graščinah kakor mali knezi, so odslej silili na dvor ali k vojaškim ter upravnim službam in so se prilizovali vsemogočnemu ministru. Duhovščini in parlamentom je pustil samo toliko starih pravic, da niso mogle škodovati kraljevemu absolutizmu. Seveda so privilegirani stanovi še nadalje ohranili svoje predpravice, kajti Richelieu je izprevidel, da bi se podložniki, ako bi imeli vsi enake pravice, enodušno združili proti kroni. Toda ta zaslomba, ki jo je mislil imeti Richelieu v predpravicah privilegiranih stanov proti morebitni vstaji ljudstva zoper kralja, ni trajala dolgo časa. Prej, ko so plemiči in višji duhovniki še sodelovali pri vladanju, je ljudstvo mirno gledalo njih socialne in gospodarske koristi. Sedaj pa, ko so izgubili odločujoč vpliv na državo, je smatralo one prednosti kot neutemeljene ter protinaravne, zato jih je sovražilo. To mišljenje je bilo razširjeno med francoskim ljudstvom že od Henrika IV. Na drugi strani so bili prej odgovorni po ljudskem mnenju za bedo in pomanjkanje ministri in maršali; odkar je pa le kraljeva volja zagospodovala, je zasužnjena množica črtila samo vladarja. Le on je bil — po nje mnenju — vzrok, da so neznosni davki tlačili meščane in kmete, da so jih nepošteni uradniki ter nasilni vojaki goljufali in zatirali, da so imeli plemiči in duhovniki predpravice, da je porazil sovražnik francoske armade. Izginili so srednji členi med krono in ljudstvom. Tako je pripravljal veliki avtokrat Richelieu revolucijo. In še v nekem drugem oziru: preveč je obteževal državne finance v nasprotju s premišljenim Henrikom IV. ter vsled tega povišal dolžne obresti.

Richelieu ustvari birokracijo. Richelieu je upravo centraliziral. Ustvaril je birokracijo, ki se vmešava v najneznatnejša opravila vsake osebe in vsake vasice in kjer odločuje v kraljevem imenu nekoliko ministrov o usodi milijonov. Ako je voditelj tega sistema nadarjen, tedaj lahko doseže krasne uspehe; vendar ubije ta sistem, ako dalj časa traja, vsako osebno iniciativo in zanimanje ljudstva za državo.

Provincije izgube samostojnost. Provincijam je vzel Richelieu samostojnost, tako da so nemirni ter strastni pariški meščanje postali merodajni za vso državo. Na čelo provincij je

postavil intendante, mlade meščanske uradnike, ki so upravljali policijo, sodnijo in finance in ki so bili odgovorni le prvemu ministru in zato tudi odvisni od njegove milosti. Na ta način je utesnil območje rednih sodišč, parlamentov.

Skrb za armado. Znatno je pomnožil Richelieu armado, glavno oporo kraljeve moči na znotraj in zunaj. V ta namen je potrošil vsako leto ogromne vsote.

Neodvisnost francoske cerkve od Rima. Konkordat, ki ga je sklenil Franc I. s papežem, je koristil cerkvi in državi. Richelieu je pa potom tega konkordata popolnoma usužnjil cerkev državi in jo smatral kot del kraljeve uprave. Drugače je pa precej skrbel za nravno in duševno povzdigo duhovščine; v tem oziru sta ga podpirala Frančišek Saleški in Vincencij Pavlanski.

Richelieu kot hišni gospodar. V javnosti je nastopal Richelieu z večjim sijajem kakor vladajoči knezi. V njegovi palači, ki je bila lepša in bolj umetniško ozaljšana, kakor Louvre, kjer je stanoval dolgočasni kralj, so se vedno prerivali državniki, častniki, prosilci, pisatelji in umetniki.

Premoč Francije na duševnem polju. Tudi na duševnem polju je ustvaril Richelieu francosko premoč. Povzdignil je francoščino za občevalni jezik vseh izobražencev. V ta namen je osnoval (1635) francosko akademijo s 40 nesmrtnimi člani, ki so morali jezik čistiti in učiti retoriko ter poetiko. Ta od vlade nastavljena vrhovna literarna oblast je bodrila književnike ter dala francoski prozi tako uglajenost, pravilnost in eleganco, kakršne nima noben drug jezik, zadušila pa je tudi samostojnost in onemogočila izraz globokejšega čustva. Proizvodi tedanjih francoskih pesnikov so brez vrednosti; izvzet je le Corneille ki mu je francoska akademija sprva zelo nasprotovala. V literarnih krožkih (salonih) so predavali pisatelji svoje puhle duševne proizvode v najlepši obliki plemenitaškim družbam. Kakor je bila Richelieu-eva volja zakon v politiki, tako tudi v umetnosti in slovstvu. Ker se je on odločil za antične vzore, zato je gospodovala dve stoletji klasična drama. Edini samostojni mislec v tej dobi je bil veliki filozof René Descartes (1596—1650).

Noben mož ni dotlej tako obvladal žitja in bitja Francozov kakor Richelieu. V tem izrednem možu se je družila politika, armada, uprava, duševni in umetniški razvoj. Francija pred veliko revolucijo (1789) je ponajveč njegovo delo.

2. Mazarin dovrši Richelieu-evo politiko. (1643—1661).

Mazarinova osebnost. Na Francoskem je nadaljeval in dovršil pofrancoženi kardinal Jules Mazarin Richelieu-evo politiko: utrdil je kraljevo vsemoč, ker je premagal zadnji domači upor, in zlomil špansko premoč. Mazarin je imel bister um in dober spomin, znal je krasno in gladko govoriti, a vsako besedo je dobro prevdaril, predno jo je izustil. Rad se je uklonil premoči razmer, toda pozneje je porabil pravi trenotek in je zmagal. Ni se oziral ne na zvestobo, ne na vero, ampak samo na korist, tako da je bil pravi reprezentant duhovite, a brezvestne državniške umetnosti 17. stol. Vendar mu je manjkalo Richelieu-eve ženialnosti in moči. Bil je pa veliko bolj spreten in zvit kakor njegov učitelj, razen tega je bil neizmerno sebičen in lakomen; za visoke vsote je prodajal važne službe, sleparil državo pri dobavah in ji posojeval denar za oderuške obresti.

Zadnja brezuspešna vstaja proti absolutizmu. Nekoliko mesecev po Richelieu-u je umrl Ludovik XIII. (1643); od tega časa se je še bolj utrdila Mazarinova vlada. Kraljica-vdova Ana Habsburška, ki je vladala namesto mladoletnega prvorojenca Ludovika XIV., je vse zaupala temu tujcu in mu zato poverila vlado. Mazarin je neomejeno vladal s pomočjo mnogoštevilnih italijanskih uradnikov, ki so pa skrbeli le za lastno korist. Vse zadeve je on urejeval, vse službe on oddajal. V verskih zadevah je bil strpen. Te razmere so vznevoljile ljudstvo. Zdaj so se združili v boj proti kroni in ministru tisti elementi, ki so se že prej borili zoper kralja: visoki plemiči, meščanska demokracija, ker so jo težili ogromni davki, in najvišje sodišče v Parisu ali parlament, ki ni hotel vpisavati davčnih odredeb (enregistrement). V štiriletnem boju (1649—52) je podlegla vkljub španski pomoči ta pestra opozicija, ki so jo imenovali fronde (pračo), kralju in Mazarinu. Absolutizem je zmagal. Nihče se ni več uprl Mazarinu; celo Ludovik XIV. se je uklonil svojemu učitelju in mojstru.

Mazarin zlomi špansko premoč. V zunanji politiki je dosegel Mazarin krasne uspehe. Pridobil je Francozom v West- 1648
falskem (1648; II, 344) in Pirenejskem (1659) miru več 1659
novih pokrajin in povzdignil Francosko v prvo evropsko državo.

Tudi je vklenil v francosko klientelo Švedijo, Poljsko, Svobodno Nizozemsko, velik del Nemčije in Angleško. (Glej zgod. teh držav).

Pirenejski mir so sklenili Španci s Francozi po mnogih porazih in jim odstopili v Pirenejih ležečo grofijo Roussillon, skoro vso grofijo Artois, del vojvodine Luksemburške in nekoliko južnobelgijskih trdnjav. V tem miru so dosegli Francozi cilj, po katerem so hrepeneli od Henrika IV.: strli so premoč Španije, ki jo je imela od začetka 16. stol.; prešla je sedaj na Francijo. Pridobljene pokrajine so tvorile izvrstne vojaške meje, zato so Francozi lahko brez ovire vpadali v Belgijo in severno Nemčijo. Važnejše je bilo, da se je kmalu po tem miru, kakor so se tukaj dogovorili, omožila najstarejša hči španskega kralja, Marija Terezija, z mladim francoskim kraljem (1660). Francozi so pričakovali, da bode Habsburžanka bržčas dedinja obširne španske monarhije. Sicer se je odpovedala Marija Terezija pred poroko dedinski pravici proti temu, da dobi večjo dediščino v denarju; Francozi so pa upali, da bodo ovrgli pravomočnost te odpovedi, ker so vedeli, da Španci ne bodo mogli nikdar dote izplačati vsled svojih neurejenih financ.

3. Francija doseže prevlado v Evropi. (1661—1688).

1643 do 1715 **Zunanja politika Ludovika XIV. (1643—1715).** Ludovik XIV. je imel jako neveselo mladost. Očeta je bil kmalu izgubil, mati ga je zanemarjala, le Mazarin je skrbel zanj in ga seznanil z neomejenim kraljevim absolutizmom. Ko je pa 1661 umrl Mazarin, je nastopil Ludovik XIV. samovlado. S pomočjo centralistične uprave, uzorno urejenih financ in številne ter izborne armade je Ludovik XIV. lahko stremil za svojim ciljem, da doseže s turško pomočjo prevlado nad krščanskimi državami in da povsod brez ugovora velja njegova volja.

1667 do 1668 **Prva osvojevalna ali devolucijska vojna (1667—1668).** Najvažnejša in najlažja zadeva se je Ludoviku zdela osvojiti, če že ne vse, pa vsaj precejšnji del slabotne Španije. Ko je njegov tast dobil sina Karla, je izgubil nado, da se bo mogel polastiti te dežele mirnim potom kot dediščine svoje žene. Od tedaj je izkušal kos za kosom odtrgati od nje. Tako je trdil po smrti svojega tasta Filipa IV. (1665), da pripadajo južno-

belgijske provincije njegovi ženi. Toda ta devolucijska pravica, ki daje hčeram iz prvega zakona prednost do očetovega premoženja nasproti sinovom iz druzega zakona, je bilo čisto zasebno pravo v nekaterih belgijskih pokrajinah, zato Španija ni priznala Ludovikove terjatve. Ludovik si je prej zagotovil prijateljstvo sosednih držav, je udrl v Belgijo in osvojil veliko važnih trdnjav. Toda trozveza (tripelaliansa: Nizozemska, Angleška in Švedija) ga je prisilila, da je sklenil v Aachenu mir s Španci, ki so mu odstopili 12 južnobelgijskih trdnjav (1668).

Druga osvojevalna ali holandska vojna (1672—1679). 1672 do 1679
Francoski kralj je bil s tem izidom nezadovoljen, ker ni mogel vse Španske Nizozemske pretvoriti v francosko provincijo. Vzrok tega nedostatnega uspeha je bilo po njegovih mislih Francoski sovražno javno mnenje v Holandski. Moral se je vsled tega vsekakor maščevati nad Holandci in razbiti trozvezo. Počakal je še toliko časa, da so mu njegovi izvrstni pomočniki ugladili pot in pripravili potrebna sredstva, da bi ugonobil svojo žrtev. Da bi Holandski priskočile na pomoč druge države, Ludovik ni pričakoval, ker so baš v vseh večjih državah bile zmede na dnevnem redu.

Ludovik osami Holandce. Habsburžan Leopold I. se ni dosti menil za razcepljeno Nemčijo. Skrbel je le za svojo državo, ki ji je vedno pretila turška nevarnost. Tedaj ga je minister Lobkowitz, ki so ga podkupili Francozi, pregovoril, čeprav mu je odsvetoval njegov spretni poslanik v Haagu, Lisola, da je obljubil (1671) Ludoviku: V vseh vojskah ostane nevtralen, razen če Ludovik napade Nemčijo in pravo Španско. Avstrija je s tem storila veliko uslugo najnevarnejšemu sovražniku. Nadalje so člani porenske zveze obljubili Ludoviku deloma nevtraliteto, deloma pomoč proti Nizozemcem.

Ludovik je tudi jako lahko pridobil zapravljivega Karla II., ki je razdrl trozvezo in sklenil z njim tajno pogodbo, v kateri je obljubil poslati za denarno odškodnino čete in ladje proti tekmovalcem angleške trgovine.

Naposled je Ludovik še Švedsko vpregel v francosko klientelo. Tu so po nagli smrti Karla X. vladali namesto mladoletnega kralja Karla XI. sebični in brezvestni plemiči. Proti veliki denarni nagradi je obljubila (1672) vlada Ludoviku, da

bode takoj napadla tistega nemškega kneza, ki bi pomagal Nizozemcem.

Francosko pustošenje po renskem ozemlju združi cesarja, Španijo, Nizozemsko in Lotaringijo proti Ludoviku. Na vse strani zavarovan je napadel (1672) Ludovik osamljene in slabo pripravljene Nizozemce in zasedel precejšen del dežele. Nevarnost je pretila sedaj Španski Nizozemski, levemu renskemu bregu, dà, celi Evropi, ako bi Ludovik podjarmil nizozemsko republiko. Opasni položaj je prvi opazil braniborski volilnik Friderik Viljem I., zvan Veliki volilnik, ki je svojo pomoč ponudil Nizozemcem, zanje iskal zaveznikov in tudi cesarja pridobil, ko je ta zaznal, da Francoska podpira ogrske ustaše. Medtem se je tudi na Nizozemskem izvršil preobrat. Tu se je uprlo vznevoljeno ljudstvo zoper pogubonosno aristokratično-trgovsko vlado, ki se ni pripravila za boj, prekopalo je nasipe, da je voda preplavila vso deželo, in imenovalo mladega Oranijca Viljema III. za generalnega namestnika (predsednika republike) in glavnega poveljnika. Ker Francozi niso mogli dalje prodirati, so se maščevali v drugih provincijah in obmejnih nemških krajih, kjer so grozovito pustošili. Vsa Evropa se je zgražala nad takim počenjanjem. Cesar je odslovil izdajalskega Lobkowitza in se zvezal (1673) po prizadevanju svojega poslanika Lisole s Španijo, Nizozemsko in lotarinškim vojvodom v obrambo Westfalskega in Aachenskega miru. Ta zveza je prisilila Francoze, da so ostavili Nizozemsko.

Francozi zmagujejo koalirane države. Vse je zapuščalo Ludovika XIV., celo denarjaželjni Karel II.; tudi porenski zavezni knezi so se mu izneverili, Nemška država mu je napovedala vojno. Toda ta evropska koalicija, sestavljena iz mnogih držav z različnimi, večkrat nasprotujočimi si koristmi, se nikakor ni mogla meriti z mogočno in na znotraj konsolidirano Francijo, ki so jo vodili prvi tedanji ministri in vojskovodje: Turenne, Condé in vojvoda luksemburški.

Francozom je bila sreča mila na bojišču in tudi v diplomatičnih spletkah. Pregovorili so Mesince, da so se uprli Španiji, in nahujskali Ogre, da so se s turško in poljsko pomočjo dvignili. Naposled so še Švedi na prigovarjanje Ludovikovo napadli najnevarnejšega zaveznika Nizozemcev, braniborskega volilnika. Ta pa je hitro ostavil bojišče ob Renu in

premagal Švede pri Fehrbellinu (1675). Dotedaj nepremagljivi sovražnik je moral zapustiti deželo.

Mir v Nymwegenu (1678). Vrhunec Ludovikove moči. Toda ta poraz Ludoviku ni škodoval, čeprav so tudi cesarski voji istočasno porazili Francoze pri Sasbachu (1675), kjer je padel slavni Turenne. V naslednjih letih so vendar še Francozi zmagovali. Medtem se je izvršil preobrat na Angleškem in Nizozemskem. Karel II. se je moral na prigovarjanje parlamenta pogajati s Holandijo o defenzivni zavezi, ker je mlada francoska mornarica večkrat porazila izkušene nizozemske admirale. Razen tega so se Nizozemci naveličali brezuspešnega boja. Zato so sklenili s Francijo mir v Nymwegenu (1678), 1678
ki je bil zanje ugoden v trgovskem oziru; Španija pa je morala odstopiti Francozom Burgundsko svobodno grofovino (Franche-Comté) in 16 južnobelgijskih trdnjav. Tudi cesar se je pridružil temu miru vsled ogrske vstaje ter prepustil francoskemu kralju Freiburg v Breisgau-u. Pri tej priliki so Nizozemci prekršili pogodbo. Zaradi njih se je bila udeležila Evropa boja in jih rešila pogina; sedaj so pa sramotno pustili na cedilu svoje zaveznike, ki so se hočeš nočeš morali pridružiti mirovnemu sklepu. Zadnji je bil Veliki volilnik; popolnoma osamljen je vrnil v miru v St. Germain-en-Laye-u (1679) 1679
Švedom vse Prednje Pomorjansko z mestom Stettinom.

Posledice druge osvojevalne vojne. Tako je vsilil Ludovik svojo voljo Evropi, ki je bila proti njemu koalirana. Seveda ni dosegel Ludovik namena, ki ga je imel v začetku druge vojne: ponižanje Svobodne Nizozemske za vedno. Toda, kar je dosegel, je imelo še večjo vrednost: povečal ni le svoje teritorialne posesti in jo izvrstno zaokrožil, ampak je dobil tudi zavest, da prekaša vse druge države, in začutil se je vsemogočnega.

Reunije (1679—1684). V Westfalskem in Nymweškem miru 1679 do 1684
francoska diplomacija nalašč ni natanko določila, ali smatra pokrajine, ki jih je dobila Francija v teh dveh mirovnih sklepih, v tedanjem ožjem ali v starem širšem zmislu. Da bi dobili kolikor mogoče več pokrajin in uresničili Richelieu-ev testament: dati novi Galiji one meje, ki jih je imela stara Galija, so ustanovili Francozi reunijske komore pri parlamentih v Metzu, Besançonu in Breisachu, ki so priznale Franciji vse državne teritorije v Alzaciji in precejšnji del Lotaringije

ter Luksemburga. Navzlic ugovoru cesarja in Nemške države je podjarmil Ludovik, čeprav je vladal mir, lotarinška, palatinska in belgijska državna mesta in državne stanove ter opravičeval to nasilje s sledečim razlogom: združiti hoče s provincijami, ki jih je dobila Francija v imenovanih mirovnih sklepih, vsa tista posestva, ki so sploh kedaj pripadala tem deželam. Tudi branik Nemčije nasproti Franciji, Straßburg, se je predal brez boja. Odondod so vpadali Francozi v Nemčijo do 1871. Ravno tako važen pridobitek je bila močna trdnjava Luksemburg.

Dvajsetletno premirje s Francozi (1684). Vsa Evropa je bila ogorčena nad takim predrznim ropom v mirovnem času. Toda katera država bi se naj uprla, ko so na Angleškem vladali francoski vazali Stuartovci, ko se vsled tridesetletne vojne obubožana Nemčija ni mogla obenem s Francijo in s Turki bojevati in je cesar imel preveč opraviti z vstaškimi Ogri in Turki? Zato sta sklenili Nemčija in Španija (1684) s Francozi dvajsetletno premirje, po katerem je Ludovik obdržal vse (do 1681) ugrabljene kraje.

4. Ludovikov absolutizem in Colbert-ov merkantilizem dokončata enotnost države.

Ludovikova osebnost. Ludovik je bil velike junaške postave, znal je majestetično nastopati in se ljubko kretati; vsi so občudovali njegovo vztrajnost. Gledal je vedno resno, pa ne neprijazno, nikdar ni kazal razdraženosti in strasti, ampak ohranil je ob veselih in žalostnih dogodkih oblast nad samim seboj. Vpeljal je tudi veličanstveno kodrasto vlasuljo, katere dolgi lasje so se mu spuščali po ramah in ki so jo kmalu začeli nositi po vseh višjih evropskih krogih. Strogo je kaznoval vse prestopke proti svoji avtoriteti ali časti. Na dvoru je uvedel take šege, kakor da bi bil kralj božanstvo. Na ta način je bil kralj nepristopno vzvišen nad vsemi ljudskimi sloji.

Država sem jaz. Vladarske dolžnosti je resno izpolnjeval. Ker sam ni bil veleum, so ga vodili njegovi svetovalci; vendar je znal vselej jasno presoditi, mu bo li dejanje koristilo ali škodilo. Sicer Ludovik ni izustil tistih razvpitih besed: „Država sem jaz“, toda vse njegovo mišljenje je bilo res tako. Nihče ni smel govoriti o državi, samo o „kraljevi službi, kraljevem pridu, kraljevi časti“. Dvajseteri milijoni Francozov so bili samo ničle za ogromno jednico vladarja. Ni bilo stanov, družabnih slojev ali korporacij, ki bi se upirali kraljevi volji.

V Paris je prišel Ludovik le o najnujnejših slovesnih prilikah. Ves drugi čas je bival v sijajnih palačah v Versailles-u, ki jih je sezidal z velikimi stroški (900 mil. frankov).

Francija sem jaz. Ludovik ni bil zadovoljen, da bi spominjale le dvorane in kipi v Versailles-u nanj, ovekovečiti se je hotel tudi v povestih in pesmih. Hotel je gospodovati nad sodbo zgodovine kakor je mamil mnenje sodobnikov. Delil je učenjakom in pesnikom, tudi mnogim neznatnim inozemskim, dobrote, ne iz navdušenja za znanost in pesništvo, ampak da bi literatje njega proslavljali. Na njegovem dvoru so živeli najznamenitejši francoski literarni velikani in pomnoževali blišč kraljevega solnca. Roi soleil („solnčni kralj") so ga imenovali dvorni pesniki. Tako se je pojavljal kralj kot vtelešenje francoskega duha. Ni hotel samo reči: „Država sem jaz", ampak tudi: „Francija sem jaz". Vse svoje mišljenje in početje je uredil po geslu: „Deo minor, sed orbe maior". Ker pa je bil pri njem osebni ponos najožje združen z živahnim čutom za moč in čast države, zato se je po pravici izrazil: „Jaz sem še bolj Francoz kakor kralj".

Ludovik pospešuje znanost in umetnost. Ludovik je ustanovil akademijo napisov in lepih znanosti (Académie des inscriptions et belles lettres, 1663) in akademije slikarstva, stavbarstva ter glasbe. Ta skrb za literaturo in umetnost obseva od takrat sèm dobo Ludovika XIV., ki pomenja klasični vek francoskega pesništva. Pierre Corneille spominja s svojimi vzvišenimi verzi na svobodnejši čas Henrika IV., iz dram mlajšega in spretnejšega Jeana Racine-a pa odseva pristno dvorno življenje. Ljubeznivi in živočutni La Fontaine je basnopisec, ki mu ga ni para. Najboljši francoski pesnik je bil in ostane pa Molière. Vsi ti pisatelji so prej začeli delovati, preden je Ludovik XIV. nastopil samostojno vlado, so torej iz bolj svobodne dobe. Ludovikov vladni sistem pa ni vzbujal duševnega delovanja in tako se je začelo v drugi polovici njegove vlade duševno propadanje. Zato pa je od Westfalskega miru sèm francoski jezik zagospodoval v diplomaciji in odlični družbi. Obenem so se seznanili evropski olikanci s francoskimi idejami, nazori in modami. Tako sta postala Paris in Versailles svetovni središči, kamor so odslej prihajali mladi plemiči, da so se navzeli francoskih navad in državniške modrosti in jih razširjali v domovini, zlasti v Nemčiji.

Ludovikov sebični despotizem je neugodno vplival tudi na umetnost. Dvorni slikar Charles Lebrun, Ludovikov ljubljenec, z bogato domišljijo, pa brez idealnega zanosa, je poveličeval z mnogobrojnimi slikami, predstavljajočimi bitke in alegorije, Ludovikovo slavo. Svetovalec Ludovikov v kiparstvu in stavbarstvu je bil Italijan Lorenzo Bernini, ki je ustvarjal odlične, toda v kretnjah pretirane umotvore. Bernini je poleg Francoza Hardouin-Mansart-a najodličnejši mojster baroka; imel je odločilen vpliv na domačina Puget-a in na plastiko vsega XVIII. stoletja. Tudi stavbarstvu manjka poleta in iznajdljivosti; zato izkušajo stavbniki ta nedostatek popraviti s preobiljem in nemirnim veličastjem. Arhitekti so zidali velikanske milijonske palače, (kakor Trianon, Marly).

Za Ludovika je deloval znameniti zgodovinar Jean Mabillon; a odličnih pravoznancev in velikih naravoslovcev ne pozna njegova doba. Enolični Ludovikov despotizem ni podpiral mož z življenjem in dušo. Priljubljeni so bili samo dolgočasni učenjaki, ki so neposredno koristili državi in kralju.

Ludovik ustvari galikansko cerkev, preganja janzeniste in hugenote. Ludovik si je pridobil popolen vpliv tudi nad francosko cerkvijo; oddajal je vse časti in se vtikal v vse posameznosti cerkvenega reda. Razen tega je neugodno vplivalo na cerkev tudi to, da kralj ni več imenoval za škofe imenitnih mož, kakor so bili prejšnji sloviti cerkveni govorniki n. pr. Fénélon, Bossuet in Bourdaloue, ampak svoje ljubljence ali ubožne plemiče, ne da bi se pri tem oziral na nravne ali duševne zasluge. S papežem se je sprl, ker je zahteval, da pripadajo kralju dohodki vseh francoskih škofij med časom, kadar je škofijska stolica izpraznjena. Tedaj je sklical francoski cerkveni zbor, ki je proglasil v slovečih „štirih stavkih“ (1682), da je papeževa moč podrejena vesoljnemu cerkvenemu zboru in da je kralj v posvetnih stvareh neodvisen od cerkvene oblasti. Na teh stavkih temelji „galikanska cerkev“, ki bi ne bila več podložna rimski kuriji, temveč kroni in je s tem zadobila naroden značaj.

Koncem svojega vladanja je pa kralj izpremenil svojo cerkveno politiko: poganjati se je začel za blagonaklonjenost Rima. Hotel je, da bi mu papež kot njegov zaveznik pridobival pri drugih državah simpatije in ga rešil pretečega osamljenja. Žrtvoval je galikanizem in četvere člene.

Vsled političnega despotizma je preganjal Ludovik janzeniste in kalvince. Škof Kornelij Jansen v Ypernu je učil glede opravičbe grešnikove iste nauke kakor Calvin. Njegovi nauki so našli med francoskimi izobraženci precej privržencev, a Ludovik je ukazal njih zbirališče zapreti. Janzenistični nauki pa so se razširili tudi po ostali Evropi. Pozneje so se borili janzenisti zlasti proti jezuitom in pod njih vplivom so uvajali v nekaterih katoliških državah cerkvi sovražne reforme.

Hugenotom Ludovik ni bil nikdar naklonjen. Razveljavil je (1685) nantski edikt. Hugenoti niso smeli več 1685
izvrševati bogoslužja in priznavati svoje veroizpovedi. Navzlic temu, da jim je bila izselitev prepovedana, je zbežalo okoli dvestotisoč hugenotov v inozemstvo (réfugiés), posebno v Nemčijo, kjer so smeli ustanavljati lastne občine. Francija je imela od tega veliko škodo, ker so se ravno najizobraženejši in najzmožnejši hugenoti izselili in s svojo sposobnostjo in bogastvom koristili novi domovini ter razširjali sovraštvo proti svojemu zatiralcu.

Lyonne in Louvois. Državo je vodil kralj s pomočjo tajnega sveta (conseil d' état), v katerem so sedeli v prvih desetletjih najzmožnejši možje.

Ženialni in neumorno pridni Lyonne je preudarno vodil zunanjo politiko. Nasilni in brutalni vojni minister Louvois je bil izvrsten administrator; odpravil je zadnje ostanke prejšnje fevdalne organizacije v vojni upravi, poostril ohlapno disciplino, zvišal število vojakov, uvedel višje taktične enote, dal regimentom enotno uniformo in oborožil armado z lahko puško in bajonetom. Francoske meje je zavaroval maršal Vauban s tedaj nepremagljivimi trdnjavami. Vsa ostala Evropa je kmalu posnemala francosko vojaško organizacijo. — Po Lyonne-ovi in Colbert-ovi (1683) smrti je Louvois neomejeno in vsemogočno vladal ter vodil tudi zunanjo politiko, pa tako nasilno in prevzetno, da se je nazadnje vzdignila skoro vsa Evropa proti Franciji ter povzročila njeno propadanje.

Colbert uredi finance in centralizira upravo. Vztrajni in delavni Colbert je uredil državne finance. Ker je znižal direktne in zvišal indirektne davke (naklado na vino, sol itd.), ki jih je moralo vse ljudstvo plačevati, je dosegel vsako leto več milijonov livrov prebitka. Nadalje je ustanovil francosko vojno mornarico in skrbel za zanemarjeno trgovsko brodovje, tako

da je postalo tretje na svetu. Odslej niso več Nizozemci izvažali francoskega blaga. Tudi je Colbert dajal izdatne državne podpore trgovskim družbam, ki so dobile monopol za trgovino s tujimi zemljinami (II, 254). Zelo je koristil Colbert francoskemu narodnemu gospodarstvu, ker je izboljšal in centraliziral prometna sredstva ter zgradil prekop v Languedocu (Canal du midi).

Upravo je Colbert popolnoma centraliziral. Da bi končno strl moč višjega plemstva, je vzel aristokratičnim kraljevim namestnikom v provincijah vse posle in jih poveril meščanskim uradnikom, intendantom, ki so upravljali tudi občine in so bili odvisni od ministra. Tudi je omejil neodvisnost sodnikov in priobčil izborne zakonike. Močna kraljeva policija je strahovala glavno mesto in je bila povsem na razpolago kraljevemu despotizmu. S kraljevimi kabinetnimi povelji (lettres de cachet) so zapirali nepriljubljene osebe brez obtožbe. Državnih stanov niso več sklicevali, provincialni stanovi (états particuliers) pa so smeli samo vlagati prošnje in razdeljevati davke. Tako je kralj z ministri izvrševal vso zakonodajo in določeval davke. Vse te naredbe so ustvarile idealno policijsko državo, ki so jo posnemale skoro vse države v 17. in 18. stol. Seveda je taka država zadušila individualno življenje, svobodo govora, provincijalno in občinsko samostojnost.

Colbert in merkantilistična gospodarska politika. Colbert je bil najdoslednejši privrženec merkantilizma. Ker so dovažali takrat velike množine zlata in srebra v Evropo, so mislili privrženci tega prvega premišljenega narodnogospodarskega sistema v novem veku, da tvori bogastvo naroda ne poljedelstvo in živinoreja, ampak denar, ki kroži v deželi. To se doseže s tem, da se kolikor mogoče veliko denarja privabi v deželo, zato je treba pospeševati trgovino z inozemstvom, poljedelstvo pa, ki svoje izdelke počasneje razpečava, se lahko zanemarja. Po teh nazorih se je ravnal tudi Colbert. Uvoz tujih industrijskih produktov je skoro preprečil z visoko carino, pač pa je izvoz domačih industrijskih izdelkov pospeševal na vse mogoče načine. Da bi bil francoski izvoz jako velik, je moral Colbert pospeševati domačo obrt. Oživil je staro obrt s suknom, platnom, usnjem in svilo ter upeljal nove stroke obrti, kakor izdelovanje stekla in čipk. Obrt je pospeševal z vsemi mogočimi sredstvi: s predpravicami, nagradami, predpisi, z zgradbami državnih tovaren,

s prohibitivno carino, z ugodnimi trgovskimi pogodbami, a tudi s strogim nadzorovanjem, da so izdelovali dobro blago, ki je vabilo tuje odjemalce. Zahteval je prost uvoz sirovin iz tujih držav, dočim je prepovedal izvažati domače sirovine. Največ sirovin bi morali dobivati Francozi iz lastnih kolonij; zato se je Colbert zelo trudil, da bi razširil francosko kolonialno posest. Kolonije so smele kupčevati samo z domačo deželo, da je ostalo njih blago vedno po ceni. Nasprotno se kolonije niso smele pečati s tistjo obrtjo, ki je cvetela v domači deželi, da ne bi mogle z njo tekmovati. Colbert je prepovedal izvažati tudi poljedelske pridelke, ali je pa otežkočil izvoz z visoko carino; s temi naredbami je hotel doseči nizke cene za živila in tako pomagati tovarniškim delavcem ter obrtniškim pomočnikom in nanje vplivati, da bi se zadovoljili z malo plačo. Nasprotno pa kmetje niso imeli več veselja obdelovati polja, ker jih kmetijstvo, tudi vzpričo neznosnih davkov, ni več preživljalo. Merkantilni sistem, ki so ga upeljale razne evropske države (kakor Holandija, Anglija, Prusija, Avstrija) in ki se je ohranil do francoske revolucije, je pospeševal največ veleobrt, zanemarjal malo obrt in izžel kmete do skrajne bede.

5. Boj za rensko mejo.

Tretja osvojevalna ali palatinska nasledstvena vojna (1688—1697). Povodi vojne. Koalicija proti Ludoviku. Premirje l. 1684. je bilo le navidezno, zakaj Ludovik je izvršil nova nasilja. 1688 do 1697

Ker so v tem času cesarski voji pregnali Turke iz Ogrskega, je skrbelo francoskega kralja, da bodo morali njegovi turški zavezniki skleniti s cesarjem nečasten mir, potem bi pa lahko zmagoviti cesarski polki branili mejo ob Renu. Zato je sklenil Ludovik sedaj Nemčijo podjarmiti, da ne bi bilo prepozno. Dobro došle so mu bile razne pretveze: cesar in nemški knezi so sklenili zvezo v obrambo Nemške države, Ludovik je pa trdil, da ima zveza agresiven namen. Ko je izumrl moški rod volilniške palatinske rodbine Simmern, je zahteval Ludovik XIV. za svojo svakinjo Elizabeto Charlotto, sestro zadnjega volilnika, dele Palatinata. Tudi je francoski kandidat za kölnski nadškofijski sedež propadel nasproti cesarjevemu in papeževemu varovancu. Vse to je baje užalostilo Ludovika. Ne

da bi prej napovedal vojno, so prodirale njegove čete (1688) v volilno kneževino kölnsko, v Palatinat in na Württemberško ter so povsod strahovito razsajale. To novo nasilje je razljutilo vso Evropo, zlasti Nemčijo. Od tega časa vlada sovraštvo med Francozi in Nemci. Istočasno se je izvršila na Angleškem revolucija, ki je prepodila francoske varovance Stuartovce. Novi angleški kralj, Oranijec Viljem III., se je takoj pridružil Ludovikovim sovražnikom in boriteljem za evropsko svobodo. S tem ji je Viljem III. izvojeval zmago in rešil narode ter kneze gospodstva francoskega kralja. Angleška in Nizozemska sta (1689) napovedali francoskemu kralju vojno, Nemška država in Španija sta to storili že prej. Tako je nastala druga velika koalicija proti Ludoviku, ki ni združevala samo posameznih držav, ampak vso Evropo.

Francozi strašno opustošijo rensko ozemlje. Toda preden so se strnile zavezne armade, je izvrstno organizirana Francija zadala sovražnikom na meji od Dünkirchena do Nizze marsikak udarec. Francozi so si osvojili vse kraje na levem renskem bregu od Basela do Wesela ob izlivu reke Lippe, izvzemši Köln in Koblenz. Toda dolgo niso ohranili teh lepih mest v svojih rokah, kajti aliansa je pošiljala vedno več vojakov proti Francozom in jih odrivala od cvetočih porenskih pokrajin. Ker so se morali vdati premoči, so se maščevali nad neoboroženimi prebivalci. Posebno v Palatinatu so na kraljevo povelje brezozirno vse razdevali. V Heidelbergu so v zrak pognali sijajni grad, nato so zažgali mesto na vseh koncih. Kraje med Heidelbergom in Mannheimom so tako razrušili, da ni ostal kamen na kamenu. V Speyeru in Wormsu so zažgali spomine stare nemške kulture, ulomili so v grobove in raztresli pepel frankovskih kraljev na vse vetrove, pokončavali ceste in podirali mostove.

Vse te grozovitosti pa niso nič koristile Francozom, aliansa jih je prepodila iz Nemčije. A za Ludovika je bilo ugodno, ker je Leopold I. večino vojakov rabil proti Turkom in ni hotel z njimi skleniti miru navzlic pozivom zaveznikov, zato tudi ni mogel vseh svojih moči združiti proti Francozom. Tudi Viljem III. je moral vsled irske vstaje z najboljšimi angleškimi četami zapustiti Belgijo; pri reki Boyne na Irskem je premagal Jakoba II. in pri rtiču La Hogue so uničili Angleži francosko vojno brodovje.

Mir v Ryswijku (1697). Obnovitev evropskega ravnotežja. Splošno je pa Francija na kontinentu zmagoslavno odbila evropski naskok. A vendar je Ludovik XIV. uvidel potrebo, da sklene mir. Ni mogel več pokrivati izrednih izdatkov za vojno z novimi davki, kajti vojna je ugonobila trgovino, obrt in poljedelstvo. Pomagali so si s posojili in prodajali službe ter državna posestva in ponarejali novce. Navzlic tem pogubonosnim odredbam niso mogli zadovoljiti množečih se zahtev vojaške uprave. Vojaki, ki za več mesecev niso dobivali plače, so izgubljali disciplino in bojaželjnost ter so v večji množini uhajali. Draginja in slabe letine so povzročevale lakoto, tako da je bil narod ves obupan. Tudi je bil Ludovik prepričan, da se bode po smrti bolehnega španskega kralja izcimila nova vojna, za katero je moral hraniti stare moči in si pridobivati novih. Zato je sklenil z nasprotniki mir v Ryswijku (1697). Ludovik je obljubil, da ne bode več podpiral Stuartovcev, priznal Viljema III. za angleškega kralja, dovolil Holandcem mnogo trgovskih ugodnosti (znižanje carine), se umaknil iz trdnjave Luksemburga, vojvodine lotarinške in ozemlja, ležečega na desnem renskem bregu, odpovedal se proti denarni odškodnini Palatinatu, ni pa hotel izročiti nemški državi Straßburga[2].

Pomen Ryswijškega miru. Ta mir je velike važnosti. Zlomljeno je bilo Ludovikovo univerzalno monarhično stremljenje. Obdržal se je sicer še vedno na prvem mestu v Evropi, toda nič več ni smel misliti, da bo svojo voljo brezpogojno uveljavljal. Tako je propadel po smrti Ivana Sobieskega francoski kandidat za poljski prestol in zmagal cesarjev kandidat August Saški.

Ludovikova absolutistična stremljenja škodujejo državi. Ne samo proti zunanji politiki francoski se je vzdignila reakcija, ampak tudi v Ludovikovi notranjosti se je izvršil popolen preobrat deloma vsled starosti, bolehnosti in bojazni pred smrtjo, deloma s pomočjo njegove druge žene, lepe in pobožne grofice Maintenon, vdove po pesniku Scarronu. Omejil je slavnosti in zabave, opustil nenravno življenje in se pogosteje udeleževal z dauphinom Ludovikom in z vsem dvorom raznih pobožnosti. Neomejen vpliv nad kraljem je sedaj imela Maintenon.

---

[2] Znan je jedrnati ljudski pregovor o mirih v Nymwegnu, Ryswijku in Utrechtu: Ach, Nim weg, Reiß weg, Unrecht!

Slabotni ministri vodijo upravo. Globoka premena se je zgodila tudi v upravi. Izginili so veliki ministri iz začetka vlade; njih nasledniki, večinoma njih sinovi in nečaki, so bili sicer pošteni in imeli obsežno znanje, vendar jim je manjkalo umnosti prednikov. Tudi tukaj opazujemo propadanje vsled pritiska despotizma. Sedaj je moral Ludovik sam voditi državo in veliko več delati kakor prej. Izkazalo se je, da so ministri veliko več pripomogli k velikim uspehom v prvih desetletjih kakor kralj.

Propadanje narodnega blagostanja. Ves narod je bil nejevoljen vsled žalostnega stanja javnih zadev; grozna desetletna vojna proti koalirani Evropi je uničila vse uspehe marljive in bistroumne uprave. Prometne zveze so bile v slabem stanju, obrt in prekomorska trgovina sta bila oškodovana vsled izselitve hugenotov. Vojska in lakota je zmanjšala število prebivalstva; vojaki so bili nezadovoljni in upornega duha, z davki preobloženi posestniki so tako pogosto zapuščali kmečke domove, da jih je vlada nakazovala vsakomur, kdor je imel veselje za poljedelstvo. Vedno bolj je naraščalo število revežev in beračev, ker delavci in dninarji niso dobivali potrebnega dela.

Splošna nevolja. Z vsemi temi žrtvami si Francozi seveda niso kupili slave, ampak poraz. Izginila je splošna radost nad „gloire“, zato so pa tudi vsi ljudje brez izjeme toliko bolestneje občutili gmotno in moralno izgubo, ki jo jim je povzročil kraljevi despotizem. Velikaši so mrmrali, ker niso imeli nobene veljave. Plemiči so se hudovali, ker so morali več let brezplačno služiti pri vojakih in ker je država neznosno obdačevala njih podložnike, ki potem svojim gospodom niso mogli plačevati davščin. Meščanje in kmetje so godrnjali, ker je primanjkovalo dela in je pojemalo blagostanje. Zlovoljo so razširjali tudi literatje, ki so še pred kratkim slavili „Velikega kralja“; potegovali so se za ljudstvo, za „canaille“; zato jih Ludovik, čeprav so bili monarhičnega mišljenja, ni več podpiral, ampak strastno preganjal. Tako je oznanjeval nadškof Fénélon iz Cambrayja, vzgojitelj dauphinovega sina, v „Aventures de Télémaque“ ideal kneza, ki je bil popolnoma drugačen, nego je bil Ludovik XIV. Trdil je, da preti državi največja nevarnost od despotizma in od razkošja. Toda ne samo proti političnemu sistemu so se bojevali književniki in ostro zasmehovali propadanje države v dobi, ko se je despot staral, ampak v literaturi se je pojavila

tudi verska opozicija, ki je razširjala dvome o temeljnih naukih katoliške cerkve. Širili sta se brezvernost in nenravnost.

Že po petindvajsetih letih so se začeli majati temelji zgradbe Ludovika XIV. zaradi njegovih lastnih napak. Niti na Francoskem ni mogel trajno uresničiti svojega vladarskega ideala, kaj šele vzdržati svoje svetovno gospodstvo.

6. Obnovitev evropskega ravnotežja v španski nasledstveni vojni. Propadanje „solnčnega kralja". (1701—1714).

Gospodarsko nazadovanje Španije za Karla II. Zadnjega španskega kralja, Karla II. (1665—1700), je vodil njegov dvor, posebno njegova druga žena, ki pa vsled svojega omahljivega značaja ni bila posebno sposobna za vladanje. Žalostno je bilo tedanje stanje Španije. Grandi (visoko plemstvo) so izžemali državo; mnogoštevilno nižje plemstvo je bilo obubožano, njegove slabe lastnosti pa je posnemalo ljudstvo. Prebivalstvo se je hitro krčilo; v sredini 16. stol. je obsegala Španija še nad 12 milijonov duš, sedaj pa le še $5^1/_2$ milijona. Samo tujci so se bavili s trgovino in obrtjo, izvzemši v Barceloni. V prometu so bili le bakreni novci, zlato in srebro se je stekalo v inozemstvo. Angleški in francoski gusarji so plenili po Zahodnoindijskih otokih in požigali tamošnja mesta. Javni dohodki so se skrčili od 500 na 30 milijonov in še te male vsote so večjidel izginile v rokah brezvestnih grandov in uradnikov. Vojaki niso dobivali plače, nižji državni uslužbenci le tretjino mezde. Nasprotno so se pa množili berači in roparji. 1665 do 1700

Diplomatične spletke radi španskega prestola. Z nasledstvom[3] v zakonito nedeljivi Španiji so se bavili dolgo časa vsi

[3] Henrik IV.

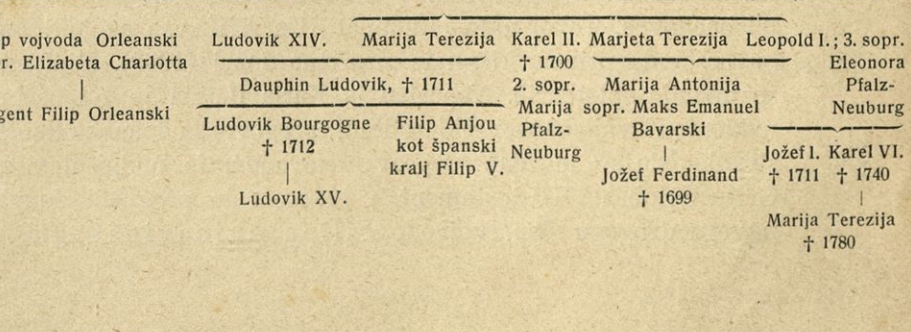

večji dvori. Nekatere vladarske rodbine so upale, da dobe po smrti bolehnega kralja Karla II., ki ni imel potomcev, če že ne vse španske monarhije, vsaj nekoliko njenih dežel in so opirale svoje zahteve na dedinsko pravo. Tako so zahtevali Bourbonci španski prestol zase, čeprav sta se bili mati (Ana) in žena (Marija Terezija) Ludovika XIV. odpovedali španski dediščini; a v Parisu so dobili dosti pretvez, da so ovrgli obojo renunciacijo. Drugačno razmerje je bilo pri avstrijskih Habsburžanih. Leopolda I. mati (Marija Ana) in žena (Marjeta Terezija) sta si pridržali dedinsko pravico, kar sta priznala tudi Filip III. in IV. Leopold I. in Marjeta Terezija sta imela edino hčer, ki je bila omožena z bavarskim volilnim knezom Maksom Emanuelom. Njun sin, princ Jožef Ferdinand, je bil kandidat španske stranke na madridskem dvoru za španski prestol. Nadalje je zahteval savojski vojvoda kot sorodnik španskih kraljev del njih države.

Z druge strani sta pazno motrili Angleška in Holandija zamotano vprašanje. Privoščili nista vse dediščine niti Habsburžanom niti Bourboncem iz bojazni, da se bo rušilo politično ravnotežje. Tudi bi združitev Španske s Francosko spravila v nevarnost njiju kolonialno trgovino in pomorsko moč. Zato sta se trudili omenjeni državi, da bi razdelili špansko monarhijo. Leopold I. in Ludovik XIV. sta upoštevala javno mnenje o političnem ravnotežju; prvi je določil za Španijo svojega mlajšega sina Karla, ta svojega druzega vnuka Filipa Anjouvinskega. Obe stranki sta imeli na madridskem dvoru svoje pokrovitelje in sta se neprenehoma prepirali; za Leopolda je najbolj delovala njegova svakinja, druga Karlova žena, ki pa končno le ni bila kos močni španski stranki pod vodstvom primasa.

Karel II. zapusti vso špansko državo Filipu Anjouvinskemu. Medtem je Ludovik XIV. pridobil Viljema III. za razdelitev Španije med Habsburžane, Bourbonce in Wittelsbachovce. Takoj nato je zapustil Karel II. vso svojo državo bavarskemu princu, ki pa je nagloma umrl (1699). Diplomati so nadalje spletkarili. Naposled je Karla II., ki je bil osebno naklonjen svoji habsburški rodbini, pregovorila španska dvorna stranka, da se je vdal. Čeprav nejevoljen, je podpisal v začetku oktobra 1700 testament, v katerem je proglasil dauphinovega drugega sina, vojvodo Filipa Anjouvinskega, za

naslednika v celokupni španski monarhiji, ki se pa vendar ne sme nikdar združiti s Francijo. Črez štiri tedne (1. nov. 1700) je umrl zadnji potomec Karla V.

Ustanovitev „Velike alianse“. Za francoskega kralja je bila omenjena oporoka velikanskega pomena. Prav je vzkliknil španski poslanik v Parisu: „Sedaj ni več Pirenejev“ (Il n' y a plus de Pyrénées). Ludovik je namreč smatral svojega vnuka le za podkralja, ki bi moral špansko moč imeti pripravljeno le za francosko politiko. Kazalo se je, da se je uresničil častihlepni sen francoskega kralja, ki ga je gojil od začetka svoje vlade: združiti ogromno špansko monarhijo s Francijo in ustvariti svetovno monarhijo, ki bi potlačila vse druge.

Leopold I. ugovarja proti Karlovi oporoki. Tedaj pa se je uprl Leopold I. francoskim naklepom in je slovesno ugovarjal proti Karlovi oporoki. S tem, ko so ugrabili njegovi rodbini špansko dediščino, so se lotili, tako je mislil, njegovih najsvetejših rodbinskih pravic, in v tem oziru ni poznal Leopold nobene popustljivosti. Res drzen čin je bil, da se je hotel brez močnih zaveznikov vojskovati proti Franciji, Španiji, Portugalski, Savojski, Mantovi, papežu, bavarskemu volilnemu knezu, ki je hotel z Ludovikovo pomočjo dobiti Belgijo, in proti njegovemu bratu, kölnskemu volilniku, proti romanski in deloma germanski Evropi! Kaj mu je mogla koristiti spričo takih sovražnikov pomoč Braniborske, Saške in Hannoverske? Braniborskemu volilnemu knezu, najmočnejšemu vazalu, je priznal naslov pruskega kralja; saški volilni knez Avgust Močni je bil po prizadevanju cesarja, ker so bili Albertinci vedno vdani Habsburžanom, izvoljen za poljskega kralja; hannoveranskemu vojvodu je pa podelil cesar (1692) novo, deveto volilniško čast. — Šele med vojno so se pridružile cesarju ostale nemške države.

Viljem III. sklene s cesarjem „Veliko alianso“ (1701). Cesarja bi Ludovik, tako je upal, že ugnal, toda napoti mu je bil še Viljem III., ki je spoznal nevarnost prevelike moči bourbonske rodovine. Kajpada ni mogel začeti vojne, ker se niti Angleži niti Holandci niso navduševali zanjo; a Oranijcu je pomagal sam Ludovik XIV. Pridržal je proti določbi Karlove oporoke svojemu vnuku dedinsko pravico do Francije, delal Angležem in Holandcem vse mogoče krivice pri trgovini in priznal po smrti Jakoba II. njegovega istoimenskega sina kot

velikobritanskega kralja Jakoba III. S tem je prelomil svojo slovesno v Ryswijškem miru dano besedo. Tedaj je angleški parlament takoj dovolil denar za vojaštvo ter mornarico in Viljem III. je sklenil (1701) v imenu Angleške in Holandije „Veliko alianso“ s cesarjem: germanska Evropa je stala nasproti romanski. Sredi svojega končnega zmagoslavja je umrl zadnji potomec ustanovitelja Svobodne Holandske, Viljem III. (1702), ki je rešil svobodo Angleške in vse Evrope. Njegova naslednica Ana je še nadalje podpirala cesarja v boju proti Ludoviku XIV. Poslala mu je na pomoč ženialnega vojskovodjo John Churchill-a vojvodo Marlborough-a, ki je bil pri kraljici Ani v veliki milosti, ker je bila njegova žena lepa, duhovita, a ošabna in častihlepna Sarah Jennings kraljičina dobra prijateljica. Kot poveljnik je Marlborough umel izdelovati in izvrševati brezprimerno izvrstne strategične načrte, voditi težka in zamotana taktična podjetja ter ohraniti tudi na bojišču prisotnost duha in prebrisanost.

Prva vojna leta (1701—1703). Vojna za špansko nasledstvo se je vršila v Italiji, južni ter zahodni Nemčiji, Belgiji, Španiji in na raznih morjih. Vojno je začel cesar v Italiji, kamor je prodrl princ Evgen Savojski kakor nekdaj Hanibal po skoro nepristopnih dolinah in črez strma južnotirolska alpska sedla ter je premagal Francoze v dveh bitkah in jih zapodil črez Oglio (1701). Ker pa njegovi vojaki niso imeli niti živil niti orožja, ni mogel ničesar opraviti nasproti francoskemu poveljniku Vendôme-u, ki je imel veliko več vojakov (1702). Upornemu kölnskemu volilniku so cesarske čete vzele deželo (1703).

V l. 1703. so dosegli zavezniki važne diplomatične uspehe, pridobili so namreč Portugalsko, ki je od tega časa ostala zvesta angleška zaveznica; njene luke so postale oporišče angleške mornarice. Ker se je Portugalska pridružila Angležem in Holandcem, so se ti namenili, da osvoje Španijo za svojo trgovino in za mlajšega cesarjevega sina. Ta je pristal na Pirenejskem poluotoku kot „kralj Karel III.“ Tudi savojski vojvoda, čeprav je bil v svaštvu z Ludovikom XIV., je stopil v vrsto njegovih nasprotnikov, ker ga je bil prevzetni kralj razžalil.

Tirolski kmetje prepode Bavarce in Francoze iz dežele (1703). Zavezniki so pa tudi res potrebovali vsestranske podpore, ker je moral cesar skoro vso armado odpo-

klicati iz Italije zoper Ogre, ki so se uprli s francosko podporo pod Francem II. Rákóczyjem, in zoper bavarskega volilnika. Z Bavarci so se združili Francozi in udarili skupno na Tirolsko. Na Brennerju bi se bili morali sniti s Francozi, ki so pod Vendôme-om prodirali iz Zgornje Italije. Sovražniki so bili že osvojili vso Innsko dolino in so že namerjali korake črez prelaz Reschenscheideck, da bi se združili z Vendôme-om. Tedaj pa jih hrabri in zvesti tirolski kmetje porazijo pod vodstvom sodnika iz Landecka, Martina Sterzingerja, v innski debri ob Pontlaškem mostu ter zapode iz dežele; tudi Vendôme, ki je breuspešno oblegal Trident, se je moral vrniti (1703). Vkljub temu so bili Francozi in Bavarci neomejeni gospodarji v Južni Nemčiji, kajti nemški knezi so porabili angleške in holandske podpore rajši za razveseljevanje, nego da bi oboroževali državne čete.

Eugen Savojski reši Avstrijo. Zopet je Avstriji pretila velika nevarnost: bavarski volilnik je zasedel Gorenjo Avstrijo, na Ogrskem pa je neomejeno vladal Franc Rákóczy. Tedaj je Avstrijo rešil Evgen Savojski. Spoznal je, da mora združiti vse pripravljene sile proti najnevarnejšemu sovražniku, Bavarcem in Francozom, da pa je treba nasproti nerednim ogrskim konjeniškim četam in v oddaljeni Italiji le malo čet. Za ta načrt je pridobil tudi Marlborougha, ki je potolkel z Evgenom Savojskim Francoze in Bavarce pri Höchstädtu (1704). Ta 1704
bitka je izpremenila ves vojni položaj. Avstrija je bila rešena največje nevarnosti, Bavarska pa, ki jo je odslej upravljal cesar, razorožena.

Odločujoče zmage zaveznikov v Belgiji in v Italiji (1706 in 1707). Prihodnje leto (1705) je umrl cesar Leopold I. in sledil mu je najstarejši sin Jožef I. Vojna se je nadaljevala. L. 1706. je 1706
Marlborough z naskokom vzel utrdbe pri Ramillies-u in si osvojil Belgijo. V Italiji se je pa v istem letu posrečilo princu Evgenu združiti se s savojskim vojvodom in obadva sta premagala francosko armado, ki je oblegala Turin, ter tako rešila savojsko glavno mesto. Vsled tega poraza je prenehalo bourbonsko gospodstvo v Italiji in vse trdnjave so se udale zmagovalcem. Hitro in lahko so zasedle cesarske čete pod grofom Daunom, očetom zmagovalca pri Kolinu, napoljsko kraljestvo.

Skoro bi bili Bourbonci izgubili tudi pravo Španijo. Angleži so namreč osvojili močno trdnjavo Gibraltar (1704), ki

je postala ključ angleške pomorske sile v Sredozemskem morju. Karel III. pa ni mogel doseči nobenega trajnega uspeha, zadovoljiti se je moral z Barcelono in nekaterimi trdnjavami v Kataloniji.

Francozi poizkušajo osvojiti Belgijo. Tudi Marlborough se ni mogel lotiti nobenega večjega vojaškega podjetja, ker so se bili Holandci naveličali vojskovanja. To in pa dogodki v Španiji so osrčili Ludovika XIV., da je 1708 napadel zaveznike v Belgiji. Toda Marlborough in Evgen sta dočista potolkla
1708 Francoze pri Oudenaardih ob Scheldi (1708).

Ti vedni porazi in izgube so francoske finance tako oslabile, da se Francoska ni mogla dalje bojevati. Davkov v popolnoma obubožani državi niso smeli več zviševati, strašna lakota je obupane reveže v provinciji in glavnem mestu zapeljala k uporom in javnim žalitvam kralja in njegove rodbine. Tako daleč je prišlo s solnčnim kraljem, ki po Colbertovem izreku ni poznal drugih mej svoje moči kakor svojo voljo! Sedaj je zmagala mirovna stranka v Versailles-u, Ludovik je ponudil zaveznikom mir, a pogajanja so se razbila, ker so le-ti preveč zahtevali. Strašna vojska se je nadaljevala.

Ludovik je poslal najboljšega generala Villars-a v Belgijo, toda tudi njega sta Evgen in Marlborough premagala,
1709 čeprav z veliko težavo, pri Malplaquet-u (1709). Navzlic vsem zmagam pa zavezniki nikdar niso mogli udreti v pravo Francijo. Istočasno so razpršile cesarske čete uporne Ogre, katerih vodja je ušel s svojimi zvestimi prijatelji na Turško, kjer je umrl v Rodostu; Ogri so končno na konventu v Szatmárju (1711) priznali cesarjevo gospodstvo s pogojem, da obdrže vse svoje pravice ter svoboščine in da smejo protestanti svobodno izvrševati svojo veroizpoved. Tako so rešili Ogri v hudih bojih s Habsburžani svojo ustavo, in to v času, ko so ostali narodi na kontinentu brez odpora klonili glavo pred absolutizmom.

Premena na Angleškem in v Avstriji. »Velika aliansa« se razruši. Ludovik XIV. je bil popolnoma obupan. Začela so se nova pogajanja radi miru. Ludovik je hotel žrtvovati vso špansko dediščino in je obljubil, da Filipa V. ne bode podpiral, ako bi bil ta nepokoren. Toda zavezni državniki so zahtevali od Ludovika in francoskega naroda, da sama izženeta francoskega princa iz Španije. To pa je bila za francoskega kralja vendar

presramotilna zahteva. Zato je pretrgal pogajanja in nadaljeval vojno.

Istočasno se je izvršila na Angleškem nagla premena, ki je Franciji in Filipu V. dobrodošla. Na Angleškem je bila namreč vlada navzlic velikim uspehom nepriljubljena zaradi velikih stroškov in dolgotrajne vojne. Kraljica Ana se je tudi sprla z Marlboroughovo domišljavo in tiransko ženo, odpustila Marlboroughove zaveznike, trgovsko whigministrstvo in poverila vlado agrarskim toriesom, ki so želeli miru.

V tem času je umrl cesar Jožef I. (1711) za kozami v starosti 33 let. Ker ni zapustil sinov, je podedoval njegove prostrane dežele in cesarsko krono njegov brat Karel, edini še živi Habsburžan. Korist pomorskih držav je sedaj zahtevala, da preprečijo združitev ogromnih španskih posestev v vseh delih sveta z avstrijsko-ogrskimi dednimi deželami in Nemško državo, da ne bi nastala monarhija, ki bi bila močnejša kakor je bila Karla V. Zato so se začeli angleški in holandski državniki pogajati s Francijo. Čeprav se je cesar protivil, so sklenile Angleška, Holandija, Portugalska, Prusija, Savojska, Španija in Francija mir v Utrechtu.

Utrechtski mir (1713). S to znamenito pogodbo so se od- 1713
povedali francoski Bourbonci španski kroni in španski Bourbonci francoskemu prestolu. Ludovik je obljubil, da bode dal okope in luko pri tedanji najmočnejši francoski pomorski trdnjavi Dünkirchenu razdejati, ker so iz tega oporišča gusarji napadali angleške ladje. Nadalje je Francija obljubila izgnati Stuartovce iz dežele.

Angliji je odstopila Francija dežele okoli Hudsonovega zaliva, Akadijo (Novo Škotsko) in Novo Fundlandijo. Španija ji je pa prepustila Gibraltar in Menorko ter dovolila, da sme uvažati zamorce v španske kolonije. Odslej gospoduje Anglija v severnem delu Atlantskega oceana in zahodnem Sredozemskem morju.

Holandiji so priznali pravico, da sme imeti posadke v tistih južnobelgijskih mestih, v katerih ji bo dovolila Avstrija. V mejebrambni pogodbi („Barrièretraktat“, 1715) je Avstrija zaznamovala 7 mest.

Braniborskemu volilniku so splošno priznali kraljevski naslov.

Savojskemu vojvodu so dali dotedanje francoske kraje na vzhodnem robu Kotijskih in Primorskih Alp, otok Sicilijo in kraljevski naslov.

1714 **Mir v Rastattu in Badnu (1714).** Tudi cesar se je nazadnje udal; sklenil je z Ludovikom XIV. mir v Rastattu. Dobil je Špansko Nizozemsko, a izliv reke Schelde so smeli Holandci za trgovinski promet zapreti. Dalje so dali cesarju Milan, Mantovo, Napolj in otok Sardinijo; nasprotno je moral cesar bavarskemu in kölnskemu volilniku povrniti dežele.

Najslabeje se je godilo Nemški državi, ki ji je v badenskem miru povrnil Ludovik XIV. samó mesta Alt-Breisach, Freiburg v Breisgau-u in Kehl.

Posledice španske nasledstvene vojne. Tako se je končal trinajstletni boj, v katerega je bila zapletena vsa Zahodna Evropa. Razdelili so mogočno špansko svetovno državo, ki je prenehala biti evropska velevlast.

A tudi Franciji je ta vojna škodovala. Prej je bila močnejša kakor vsa ostala Evropa, a sedaj je tako zelo onemogla, da jo je le nepričakovani prevrat angleške politike rešil popolne pogube. Na bojiščih v tej vojni sicer ni izgubila dosti svojih posestev, pač pa je prišla ob premoč, s katero je zapovedovala Evropi. Ludoviku XIV. je tako izpodletel načrt, s katerim se je pečal vse svoje življenje.

Politika in pa meč Viljema III. ter vojvode Marlborougha sta dvignila Angleško kot Franciji enakopravno velevlast ter utrdila njeno gospodstvo na morjih.

Nasprotno je pa Viljemova politika bila v škodo Holandiji: Viljem je rešil evropsko svobodo, a Nizozemska je izgubila mesto velevlasti. Podjetja, ki so nakopala državi velikanske dolgove, niso bila namreč v pravem sorazmerju z malobrojnim prebivalstvom, in vsled tega je propadla holandska pomorska moč, nekdaj prva na svetu. Angleška ji je vzela ves dobiček, posebno pa ji je izvila iz rok veliki morski tovorni promet.

Cesar je z Belgijo in skoro z vso Špansko Italijo pomnožil in zelo ojačil svojo silo. Ker je istočasno končno podvrgel Ogrsko in Erdeljsko habsburškemu žezlu, je postala Avstrija poleg Francije in Angleške tretja velevlast.

Španska nasledstvena vojna ni torej toliko izpremenila teritorialne ustrojbe velikih držav, kakor njih medsebojno razmerje glede moči. Sedaj so nastale enakopravne države na-

mesto ene same močnejše — najprej španske, potem francoske; države so odslej težile po političnem ravnotežju, po soglasju v evropskem koncertu. To stremljenje je bilo merodajno za prihodnost in je vsekako ohranilo mir, izvzemši v dobi francoske revolucije in Napoleonovega cesarstva. Zato je Utrechtski mir v diplomatičnem in zgodovinskem oziru enako važen kakor Westfalski.

Smrt Ludovika XIV (1715). Dne 1. septembra 1715 je umrl Ludovik, star 77 let. 1715

„Trenotek, ko je umrl Ludovik, pomeni revolucijo". Kralj ni dosegel niti v zunanji niti v notranji politiki svojih ciljev, čeravno je francoske meje razširil. „Svobodnejši duh je odstranil po njegovi smrti hlapčevsko mišljenje nasproti starim vplivom, ki so bili odločilni za 17. stol. Vse opozicionalne namere, ki jih je dotedaj tlačil Ludovikov absolutizem, so se siloma oprostile in so s premislekom prevrnile v političnem, socialnem, narodnogospodarskem in verskem oziru vse, kar je ustanovil Ludovik". Že pokopali so ga jako preprosto; pariško prebivalstvo je spremljalo krsto „Velikega kralja" s kletvami in psovanjem in jo ometavalo s kamenjem, po deželi pa je ljudstvo hvalilo Boga, da jih je rešil despota. Minila je njegova slavna doba in nastopili so treznejši časi.

C. Stuartovci, revolucija in ustanovitev parlamentarnega kraljestva na Angleškem.

1. Nasprotje med krono in parlamentom za Jakoba I. (1603—1625).

Kraljeva osebnost. Bistroumni Elizabeti je sledil škotski Stuartovec Jakob I., sin Marije Stuart in Darnley-a. Mnogo se je pečal z bogoslovnimi vedami; toda bil je muhast, popolnoma prešinjen od zavesti svoje kraljeve vsemoči, posebno ker je bil glavar anglikanske cerkve. Kralje je smatral za bogove na zemlji, ki so odgovorni le Bogu. Dasi samooblasten, je bil vendar igrača svojih dvorjanov, zlasti vojvode Buckingham-skega. Na kraljevem dvoru je vladala velika razuzdanost.

Nezadovoljnost s kraljem. Ker je bil Jakob miroljuben, je sklenil s španskim kraljem mir in tako je opustil politiko svoje prednice. Vsled tega so bili protestantovski Angleži vznevoljeni. Nezadovoljni pa so bili tudi katoličani, ker je Jakob obnovil vse kazenske zakone Elizabetine proti rekuzantom (t. j.

onim, ki niso priznavali kraljevega supremata), čeprav jim je bil obljubil strpnost. Nekateri pregoreči katoličani, ogorčeni vsled kraljevega strogega postopanja, so sklenili razstreliti parlament s kraljem vred (1605). Toda zarota je prišla na dan; tiste, ki so se je udeležili, so usmrtili, katoličane pa so navzlic prošnji francoskega kralja Henrika IV. huje preganjali.

Razpor med kraljem in parlamentom. S parlamentom se je Jakob glede notranje in zunanje politike kmalu sprl. Jakob je grajal delovanje svojega zeta Friderika Palatinca (II, 333), toda parlament se je ogreval za nemške protestante in nasprotoval Španiji prijazni kraljevi politiki. Parlament je hotel štediti, kralj pa zapravljati. Da bi to lažje storil, je Jakob samovoljno zvišal carino. Parlament je sicer ugovarjal tej nepostavnosti, a kralj je vladal nekoliko let brez njega. Tako so bili vsi prebivalci ob njegovi smrti nezadovoljni.

2. Kralj podleže v boju s parlamentom. Karel I. (1625—1649).

Vzroki kraljevega poraza. Stuartovci so skušali na Angleškem uvesti absolutizem, kakršen je bil v navadi na evropskem kontinentu. Niso pa pomislili, da na Angleškem za absolutizem niso bila pripravna tla. Stuartovci so bili namreč popolnoma tuji na Angležkem; njih domovina je živela več stoletij v prepiru z angleškim narodom. Nadalje niso imeli Angleži stalne armade, ker so bili vsled lege svoje dežele varni pred sovražnimi napadi. Plemiči niso izžemali kakor na kontinentu s kraljevo pomočjo in pod njegovo zaščito ne meščanov ne kmetov, ampak so živeli že pol tisočletja v vednem stiku z ljudstvom in so vedno istovetili lastne interese z ljudskimi. Angleški plemiči niso torej branili in varovali kraljevega despotizma, ampak so se borili proti vladarju za narodno svobodo. Verski preobrat se je izvršil na Angleškem brez meščanske vojne pod vodstvom krone, zato ljudstvo ondi ni tako silno hrepenelo po miru. Tudi se je bilo na Angleškem ljudsko blagostanje zelo povzdignilo. Bogati srednji stan, pomorščaki in mestni trgovci so imeli v političnem in verskem oziru samostojne nazore ter so bili prešinjeni ponosa in drznosti. Kalvinizem se je razširjal med trgovci v mestih in med malimi posestniki na deželi, čeprav je krona nasprotovala; tudi je pripadala večina spodnje zbornice tej veroizpovedi. Samozavestno ljudstvo, ki je imelo zmisel za svobodo, je že prvemu Stuartovcu nasprotovalo zaradi absolutističnega stremljenja, zato ga tudi ni ljubilo in spoštovalo. Ko je pa Karel I. zasedel prestol, se je še poostrilo veliko nasprotje: parlament je težil po gospodstvu, krona pa je skušala obdržati navzlic raznim porazom samodrštvo Tudorjev.

Karlova osebnost. Karel I. je bil lepe vitke postave ter častitljivega vedenja; živel je krepostno, govoril malo in redkokdaj, a takrat v izbranih

in prikladnih izrazih; bil je varčen in natančen v vseh dejanjih. Toda imel je tudi slabe lastnosti: bil je namreč svojevoljen, nezanesljiv v besedi in dejanju, ni znal jasno soditi, ni se mogel odločiti za praktične in koristne stvari, ki bi se dale izvršiti.

Petition of right (1628). Ponesrečena zunanja politika nasproti Francoski in Španski je bila povod, da se je Karel sprl s parlamentom takoj, ko je nastopil vlado. V teku enega leta je dvakrat razpustil spodnjo zbornico, ker mu ni dovolila uvozne carine za vso dobo vladanja, kakor je bila dotedaj navada, temveč samo za eno leto. Tretji parlament je prisilil kralja, da je potrdil „prošnjo za pravo“ (petition of right). Ta postava, druga Magna charta in prva velika zmagoslavna trofeja v boju parlamenta s kraljem za stare pravice, prepoveduje kroni, da ne sme samolastno nakladati davkov ter nobenega državljana brez sodnijskega povelja in brez ozira na postavne določbe zapreti. 1628

Toda kralj je takoj prekršil ta zakon, in spor s parlamentom se je iznova začel. Prihodnje leto (1629) je razpustil tretji parlament in je odslej enajst let brez njega vladal po zgledu svojega očeta in francoskih kraljev. To je bilo pa jako nepremišljeno dejanje; kajti parlamentarna institucija je bila že postala del narodne zavednosti in vsled tega nositeljica narodne svobode.

Brezparlamentarna doba. V tem brezparlamentarnem času je preganjal Karel vse domoljube in puritance s pomočjo grofa Strafford-a, ki je bil v parlamentu kot član opozicije sestavil „prošnjo za pravo“, ter canterburyskega nadškofa Laud-a. Ljudstvo je moralo plačevati stare in nove nepostavne davke; nezadovoljneži so se izseljevali v Severno Ameriko. Kralj je pa razsipal denar, mesto da bi ga porabil za zanesljivo stalno armado.

Dosedanji uspehi na Angleškem so izpodbudili Karla, da je začel uveljavljati anglikansko cerkev tudi na Škotskem. Toda v tej deželi z revnim, drznim in fanatičnim kalvinskim prebivalstvom je vsled tega takoj nastal upor (1637). Ves narod se je združil v zvezo „Covenant“ (1638) in je prisegel, da bode varoval kalvinsko vero ter svoboščine in pravice domovine. Obenem je začel boj proti svojemu kralju. Temu je pa kmalu pošel denar za vojsko; zato so se razkropili njegovi neplačani ter uporni vojaki. Vsled tega je moral sklicati Karel parlament (1640), da mu dovoli potrebni denar. Toda spodnja

zbornica je odrekla kralju podporo; zato jo je kralj — kar je bilo zopet nepremišljeno — črez tri tedne razpustil (kratki parlament, the short parliament) in si zagotovil na stari način nekaj denarnih virov.

Sedaj je bila mera polna. Ljudje so izgubili strah in spoštovanje pred kraljem in so se uprli na več krajih, vojaki so odpovedali pokorščino, Škoti so prekoračili angleško mejo, a kraljevska vojska je bila preslaba, da bi jih pregnala. Da bi mogel dobiti denar, je kralj sklical še v istem letu (1640) peti parlament, imenovan „dolgi“ (the long parliament), ki je zboroval s presledki 20 let in zlomil kraljev absolutizem. V spodnji zbornici so imeli puritanci pretežno večino. Najprvo so odpravili opore absolutizma: kaznovali so vse uradnike nasilnega sistema, usmrtili glavnega kraljevega svetovalca grofa Strafforda in zaprli nadškofa Lauda, ki je bil 3 leta pozneje obglavljen. Karel se pa ni dosti potrudil, da bi rešil svoje zveste služabnike. Parlament je zahteval vsled vpliva Miltonovih naukov, da se morajo ljudje edino njegovim zapovedim pokoriti, ne pa kraljevim. Tu se prvič pojavijo ona nasprotja, ki so pozneje tako zelo pretresala državno življenje evropskih narodov. Angleži so se zaradi njih bojevali že dve stoletji prej kakor ostala Evropa. Angleški parlament je še dalje sklepal vedno bolj radikalne naredbe. Kralj bi se bil še nekoliko časa vzdržal, ako bi se bil strogo držal postav. Namesto tega je pa izvršil novo nasilje. Ukazal je zapreti pet najodličnejših parlamentarnih voditeljev, ki so pa srečno ušli. Kralj je doživel s tem občuten moralen poraz.

Meščanska vojna (1642—1649). Orožje je moralo odločiti med absolutnim kraljem in republikansko državno mislijo demokratičnih puritancev (strogih kalvincev). Parlament je pozval ljudstvo pod orožje. Pridružili so se mu meščanje in kmetje na jugovzhodu; kraljevi privrženci pa so bili plemiči, katoličani in anglikanska duhovščina na severu in zahodu. Vnela se je meščanska vojna med kratkoostriženimi puritanci, ploščeglavci (Roundheads) in kraljevimi privrženci, kavalirji (Cavaliers).

Pričetkoma so zadnji zmagovali, zato se je pojavila med kraljevimi nasprotniki ekstremna stranka: independenti. Medtem ko se je hotela gospodujoča škotska ali prezbiterijanska stranka s kraljem spraviti, so stremili radikalni in demokratični independenti za tem, da bi odpravili kraljestvo in ustanovili

republiko. Nadalje so zahtevali popolno osebno enakost in neodvisnost v državnih, socialnih ter verskih napravah. Torej bi morali po njih zahtevah cerkev in država biti ločeni; plemiči in duhovniki bi morali izgubiti privilegije, povsod naj bi gospodovala občina vernikov (congregation), ki bi tvorila neodvisno (independent) družbo enakopravnih „bratov“, nad katerimi ne bi smeli gospodovati duhovniki.

Boj meščanov in kmetov proti kralju in uradnikom. Odločne independente je vodil ženialni Oliver Cromwell. Rojen je bil l. 1599. v Huntingdonu v vzhodni Angleški od premožnih puritanskih plemenitaških staršev, pohajal je vseučilišče v Cambridgu, kjer pa ni posebno napredoval. V parlamentu se je odlikoval po zmedenih, toda silno učinkujočih govorih. Nikdar ni deloval po skrbno premišljenih teorijah; njegov praktični um se je ravnal po vsakokratnih razmerah, ki jih je znal z brezprimerno bistroumnostjo presojevati in z drzno odločnostjo izrabljati. Pridružil se je independentom, za katere je nabral na vzhodnem Angleškem tisoč premožnih, utrjenih, a tudi fanatičnih in drznih kmečkih sinov.

Z izvrstno konjenico, iz katere je izločil vse prezbiterijance, je premagal Cromwell royaliste pri Marstonmooru (1644) in pri Nasebyju (1645). Kralj je zbežal k prezbiterijanskim 1645
Škotom. Toda ker se je trdovratno branil priznati Covenant, torej prezbiterijansko cerkev, in ker je odklanjal tudi druge zahteve nasprotnikov, so ga Škoti (1647) izročili proti denarni odškodnini prezbiterijanskemu angleškemu parlamentu.

Boj demokratov proti plemstvu, duhovščini in meščanstvu. Parlament je hotel sedaj izrabiti svojo zmago, staviti pogoje zaprtemu kralju in razpustiti independentsko armado, ki se mu je zdela nevarnejša kakor kralj. A Cromwell in njegovi prijatelji so naščuvali vojake, da so se uprli ter tako postali nova strahovita moč poleg parlamenta in proti njemu. To je kmalu občutila prezbiterijanska stranka. Independentska armada se je polastila kralja, osvojila London in prisilila odločne prezbiterijance k begu (1647). Začela se je tudi pogajati s kraljem, stavila je pa tako pretirane pogoje, da jih kralj nikakor ni mogel sprejeti. Tudi je nameraval kralj po svoji nepoboljšljivi naravi armado preslepiti, da bi si pridobil časa. Brezuspešno je prosil in rotil tuje države, naj mu pomagajo. Zdaj je pa zagrozil parlament s smrtno kaznijo vsakemu, kdor bi občeval

s kraljem. Sicer so na mnogih krajih vprizorili plemiči, mornarji, Irci in Škoti royalistične vstaje, a Cromwell je vse zadušil. Tudi so odstranili independenti iz parlamenta vse prezbiterijanske poslance — s tem so uničili prezbiterijansko stranko — in se nato proglasili kot zastopniki suverenskega naroda. Ta očiščeni parlament, sestavljen iz samih „svetnikov"-independentov, se imenuje krni parlament (Rump-parliament).

Smrt Karla I. Razpad prezbiterijanske stranke je odločil kraljevo usodo. Independentski poslanci so obtožili kralja veleizdaje. Postavili so ga pred izredno sodišče, ki ga je, ne da bi se smel zagovarjati in čeprav so domačini in tujci zanj prosili, pod pretvezo pravice in ljubezni do svobode obsodilo na smrt kot „tirana, izdajalca, morilca in javnega sovražnika angleške
1649 države". Dne 30. januvarja 1649 je bil obglavljen Karel I. vsled lastne omahljivosti ter neznačajnosti, a tudi kot žrtev absolutizma v obliki puritanstva in independentizma. Londonski prebivalci, ki so bili navajeni na krvoprelitje, so ostro obsojali ta gnusni čin in odpustili kralju vse prestopke.

1649 do 1660 3. Angleška kot republika. (1649—1660).

Ustanovitev republike. Posrečeno nasilje je sicer dajalo independentom še nekoliko časa novo moč in zaupanje. Odpravili so gosposko zbornico in ustanovili republiko (Commonwealth and Free State). Republiko, ki jo je zagovarjal in slavil v „Izgubljenem raju" pesnik John Milton, je vodil državni zbor, ki je izročil izvršujočo oblast državnemu svétu; tu je imel odločilno besedo Cromwell.

Nova socialistična stranka. A kmalu je nastala med independenti nova stranka. Kakor pred 300 leti, tako so tudi sedaj prevevali komunistični nauki Angleško in so našli med preprostim ljudstvom dosti vernih poslušalcev. Zahtevali so, da se mora odpraviti zasebna last, ki naj bo odslej skupna vsem ljudem. Ti fantasti so torej hoteli izenačiti (leveller) socialne razlike ter ustanoviti idealno socialistično državo. Toda to nevarno gibanje sta kmalu zadušila tajna policija in tiranski tiskovni zakon.

Domači sovražniki novega sistema. Nove vlade nista priznali Irska in Škotska. Na Irskem so oklicali mladega waleškega princa, Karlovega sina, kot Karla II. za kralja. Državni

svèt pa je poslal na Zeleni otok Cromwella, ki se je delal, kakor da je le maščevalno orodje v božji roki; zato je moril katoličane z nepopisno krvoločnostjo ali jih prodajal kot sužnje v inozemstvo. Še dandanes vzkipi Ircem kri, ko se spomnijo Cromwellovih grozovitosti.

Iz Irske je hitel Cromwell na Škotsko in je premagal Škote, ki so bili pozvali Karla II. v deželo in ga venčali za kralja, v dveh bitkah; le s težavo je ubežal mladi pretendent preganjalcem na Francosko (1651).

Cromwellova zunanja politika. V inozemstvu so vlade in narodi ostro obsojali kraljev umor in sočustvovali z nesrečnim prestolonaslednikom. Toda noben vladar ni hotel z orožjem pomagati Stuartovcem zopet do prestola; vsi so ostali nevtralni, ker je bila tridesetletna vojna preveč oslabila zahodnoevropske narode. Razne preporne točke pomorskega prava, prepiri zaradi ribištva, posebno pa plovbni zakon (act of navigation; 1651; II, 258), ki je zabranjeval vsem narodom uvažati na An- 1651
gleško druge kot lastne izdelke, so povzročili vojno med Angleško in njeno tekmovalko, Svobodno Nizozemsko (1652—1654), ki je v tem času daleč prekašala Anglijo v trgovini in brodarstvu. Odločiti se je moralo, ali bo vladala na morju Anglija ali Holandija. V začetku so sicer Nizozemci zmagovali pod admiraloma Trompom in Ruyterjem, a naposled so jih Angleži premagali in prisilili, da so priznali plovbni zakon. Zmage nad Nizozemci so priborile Angležem gospodstvo nad sosednjimi morji.

Ta srečni uspeh je osrčil Cromwella, da je nastopil v zunanji politiki popolnoma novo pot: združiti je hotel protestantovske države pod angleškim vodstvom. Sklenil je prijateljske zveze s Švedi, Danci in protestantovskimi švicarskimi kantoni, podpiral je protestantovske koristi na Francoskem, Portugalskem in v Španiji. Pa tudi katoliške države severno in južno od Pirenej so se poganjale za angleško prijateljstvo. Močno Francijo je spoštoval, slabotno Španijo je hotel uničiti. Zahteval je, da naj dovoli Španija angleškim ladjam svobodno trgovino v svojih kolonijah. Seveda je Madrid odklonil to zahtevo. Zato so takoj nato poslali Angleži brodovje v Sredozemsko morje in v Zahodno Indijo, ki je ropalo po španskih posestvih in osvojilo rodovitno Jamaiko. Tudi so pridobili namesto izgubljenega Calais-a špansko-belgijsko pristanišče Dün-

kirchen, važno postojanko na evropskem kontinentu. Čeprav je Cromwell samostojno vladal samo pet let, vendar je zunanjo moč Angleške veliko bolj povzdignil kakor Elizabeta za svojega dolgotrajnega vladanja.

Cromwellova notranja politika. V notranjih zadevah ni Cromwell tako slavno vladal. Mnogi so upali, da jim prinese republika zlate čase, toda Cromwell ni uvedel v prid revnih ljudi nobenih socialnih reform. Ljudje so sovražili parlament, ki bi moral zastopati suverensko ljudstvo, ne pa vladajočo kliko. Vrhtega se je sprl nesposobni parlament, čigar posamezni člani so bili podkupljivi in so poneverjali javne denarje, z armado; zato ga je Cromwell z vojaki razgnal (1653). Tako je vojaška moč premagala meščansko demokracijo in uničila parlamentarizem. Po tem nasilstvu so proglasili častniki svojega vsemogočnega generala za poglavarja Velike Britanije z naslovom Lord protektor (1653). Angleška republika se je znašla nazadnje kakor rimska in francoska v rokah srečnega vojaka.

Cromwellov protektorat in vojaška diktatura (1653—1658). Cromwell je vladal neomejeno in samovoljno. Toda Angleži, ki so bili vajeni svobode, se niso mogli sprijazniti z novo vlado meča. Le armada je bila opora Cromwellovega vladanja. Sicer je Cromwell sklical nekolikokrat parlament, a ga je takoj razgnal, ako ni ugodil njegovim zapovedim. Hudo je preganjal republikance in royaliste, ki jim je naložil izredno težke davke. Ni čuda, da je bilo vse ljudstvo nezadovoljno, da se je semintja uprlo in da so odkrivali zarote proti protektorju. Naposled je Cromwell vendar izprevidel, v kak obupen položaj ga je zapeljalo njegovo nedržavniško vladanje, a šele smrt ga je rešila
1658 bridkega razočaranja (1658). Ni se mu posrečilo, da bi utrdil red in mir; zato mu je sledila anarhija in vrnili so se Stuartovci.

Obnovitev kraljestva. Brez odpora mu je sledil njegov sin Rihard, dobrohoten mož brez vsake vojaške in politične zmožnosti. Že naslednje leto so ga prisilili vojaki, da se je odpovedal svoji časti (1659). Splošna anarhija je sedaj zavladala; zadušil jo je poveljnik na Škotskem, Jurij Monk. Sklical je „dolgi“ parlament, ki je razpisal nove volitve. Sedaj so zmagali royalisti. Ti so proglasili kraljestvo po posredovanju Monka, ki se je že dalje časa dogovarjal s pretendentom. Ta je prišel kot Karel II. ob splošnem veselju v London.

4. Brezuspešni trud zadnjih Stuartovcev za nadvlado katoliške vere in za državni absolutizem.

a) Karel II. (1660—1685).

Cilji Karlove politike. Mladega kralja je čakala težka naloga: ureditev anarhičnih razmer v državi. Toda lahkomiselni kralj je bil preslab za to nalogo. Ljudstvo in varčni parlament sta kmalu zaničevala zapravljivega in nebrižnega vladarja, ki je dajal z nenravnim življenjem pohujšanje vsemu narodu in hotel s pomočjo najmogočnejšega katoliškega despota zmanjšati moč parlamenta v prilog kraljeve vsemoči in priboriti katoliški veri gospodstvo na Angleškem. Namenoma je preziral dejstvo, da sta revolucija in meščanska vojna ugled krone zelo oslabila in da so se medtem že vsi ljudje prepričali o premoči parlamenta.

Karlova zunanja politika. Ponesrečena je bila zunanja politika Karla II. Kakor Cromwell je tudi on črtil Holandce kot nevarne trgovske tekmece ter začel z njimi neslavno vojno, v kateri so Nizozemci že strašili pred londonskim obzidjem z ladijskimi topovi. Ker je bil Karel II. vedno v denarnih stiskah, je prodal Ludoviku XIV. Dünkirchen, spomin na slavne Cromwellove zmage, se udeležil na njegovi strani druge osvojevalne vojne in tako razbil trozvezo. Angleže je vse to zelo vznevoljilo, kakor tudi slabo denarno gospodarstvo, ki je povzročilo edini državni bankrot, ki ga pozna angleška zgodovina (1672). Vsled dogovora z Ludovikom XIV., ki mu je obljubil potrebno pomoč, čeprav so francoskega kralja vsi Angleži črtili kot svojega najnevarnejšega sovražnika, je sklenil Karel II. uvesti katoliško vero na Angleškem. Stuartovce je odslej vodil francoski kralj.

Boj s parlamentom. Karel je na podlagi kraljeve pravice pomiloščenja odpravil vse utesnitve, ki so jih bili razni zakoni uvedli za katoličane (indulgenčna izjava, 1672). Angležem pa se je zdela ta naredba protiustavna. Zato je parlament prisilil kralja, da je preklical indulgenčno izjavo in potrdil testakto (1673), ki je veljala 155 let in določala, da mora 1673
vsak, kdor hoče opravljati javno ali vojaško službo, priseči, da prizna anglikansko cerkev. Ta postava je izključila katolike od vseh državnih služeb.

Ker Karel ni imel otrok, bi ga bil moral nasledovati njegov brat, vojvoda Jakob York, ki je očitno prestopil h katoliški cerkvi. To je vznemirjalo Angleže, kakor tudi govorice o Karlovih pogodbah z Ludovikom XIV. Razen tega so nekateri brezvestni ljudje besedičili o izmišljeni katoliški zaroti, ki namerava na Angleškem s silo uvesti katoličanstvo. V splošni razburjenosti so dali veliko katoličanov zapreti, nekatere celo usmrtiti. Zaman je skušal Karel duhove pomiriti; naposled je
1679 potrdil po večletnem odporu habeas-corpus-akto (1679), ki določa: noben Angež ne sme biti zaprt, ne da bi se mu naznanil vzrok, in v najkrajšem času se mora postaviti pred zakonito sodišče; obtoženca — izvzeti so le veliki hudodelci — smejo iz zapora izpustiti, ako dá primerno poroštvo. Čeprav so dobili Angleži to postavo, ki je postala najkrepkejše varstvo osebne svobode, vendar niso hoteli poslanci spodnje zbornice dovoliti nobenemu katoliškemu princu nasledstva. Te poslance so nazvali whigs, njih nasprotnike tories[4]. V spodnji zbornici so zmagali whigs. Sedaj se je kralj energično zavzel za bratovo zadevo. Po kraljevem vplivu je zgornja zbornica zavrgla zakon o izključitvi in omogočila Jakobovo nasledstvo. V
1685 tem je pa nenadoma umrl Karel II. (1685), prejemši zakramente za umirajoče od katoliškega duhovnika.

b) Jakob II. (1685—1688). Stuartovce pahnejo s prestola.

Karlu II. je sledil njegov osorni brat Jakob II. Takoj, ko je nastopil vlado, je sicer zatrdil, da bode spoštoval državljanske pravice ljudstva in anglikansko cerkev. Vendar je zopet hotel upeljati absolutno kraljevo moč in obnoviti katoličanstvo na Angleškem, čeprav ni znal uvaževati dejanskih razmer.

Da doseže svoje namene, se je zvezal z Ludovikom XIV., ki se je boril za iste smotre.

Kralj je priznal (1687) z indulgenčno izjavo katoličanom in dissenterjem (angleškim in škotskim protestantom, ki

[4] Whigsi so zagovarjali vsled vpliva Lockejevih naukov ljudsko suverenstvo in zahtevali, da uredi parlament prestolonasledstvo in sploh razširi meščanske pravice. Nasprotno so pa trdili tories, da so kralji le Bogu odgovorni in da imajo knezi že po rojstvu pravico do krone; tudi so se trudili za samovlado anglikanske cerkve, dočim so bili whigsi pristaši strpnosti.

niso priznavali anglikanske cerkve) ravnopravnost. Toda kralj ni pridobil s to izjavo zadnjih, ki so se rajši pridružili anglikanom. Službe v upravi in armadi je podeljeval katoličanom, preganjal pa anglikanske duhovnike, jezuitom je dovolil delovati na Angleškem, na vseučiliščih je nameščal katoliške učitelje; v Rimu je Angleško zastopal kraljev poslanik, nasprotno je papež poslal v London svojega zastopnika; Ircem je dal kot kraljevega namestnika odločnega katoličana, angleške polke je razpuščal in jih zamenjaval z irsko-katoliškimi.

V tem se je rodil kralju sin (1688). Angleži so tako izgubili upanje, da bi kmalu prenehalo politično in versko zatiranje. Tedaj so pismeno povabili vplivni plemiči kraljevega zeta Viljema Oranjskega, holandskega namestnika, naj pride z vojsko na Angleško in tako „reši angleško cerkveno in meščansko svobodo“.

Viljem Oranjec in njegova protestantovska soproga Marija, hči Jakoba II. iz prvega zakona, sta bila takoj pripravljena ugoditi angleškim željam. Ko so tudi Nizozemci odobrili Viljemovo podjetje, se je izkrcal (1688) z malo armado na angleškem 1688
obrežju in je brez odpora osvojil Angleško. Jakob II. je pa zbežal s svojo rodbino na Francosko h kralju Ludoviku XIV.

Drugič so pahnili s prestola rodbino Stuartovcev na Angleškem; s tem je za vedno premagala osebna in državljanska svoboda monarhični absolutizem. Ta veliki prevrat, ki ga Angleži imenujejo „veleslavno revolucijo“, se je dogodil brez krvoprelitja.

5. Ustanovitev parlamentarnega kraljestva.

a) Viljem III. (1688—1702) in Marija († 1695).

Po veleslavni revoluciji je naštel začasni parlament v slovesni listini, izjavi o pravicah (declaration of rights, 1689), 1689
vse pravice in svoboščine angleškega ljudstva. Ko sta Viljem in Marija te priznala, so obema poverili kraljevsko čast, Viljemu pa vlado. V tem slučaju je bila prvič pravica do angleške krone odvisna od ljudskih pravic; tako je izgubila krona najvišjo zakonodajno kakor tudi odločujočo (eksekutivno) oblast, ki so jo podelili parlamentu. Kmalu je zopet izvrševal parlament svojo pravico, da sme razpolagati s krono, ko je razglasil

(1701) nov nasledstveni zakon (act of settlement). Ta je izključil vse katoličane od prestolonasledstva in je določil, ker Viljem in Marija nista imela otrok, da nasledujejo na Angleškem protestantovski hannoveranski knezi, ki so po ženski strani izhajali iz rodu Jakoba I.

Izjava o pravicah, ki je dobila zakonsko moč (bill of rights), je določila angleško ustavo. Državo vlada kralj, ki ni nikomur odgovoren. Njegova oblast je pa omejena. Zakonov ne more sklepati sam, marveč sme samo potrjevati zakone, ki jih državljani sklenejo. Ti sklepajo v dveh zbornicah: v poslanski ali spodnji in v gosposki zbornici. Spodnjo zbornico (house of commons) volijo državljani; v gosposki zbornici (house of lords) je mnogo članov dednih, nekaj jih pa imenuje kralj. Vsak zakon morata skleniti obe zbornici, potem ga potrdi kralj. Odslej je prostoizvoljeni parlament, v katerem so smeli svobodno govoriti in razpravljati, odločeval v zakonodajstvu, pri davkih, v vojaških stvareh, dovoljeval kralju do smrti izdatke za njegov dvor, a denarna sredstva za državne potrebščine samo za eno leto, da je moral potem kralj narodni zastop večkrat sklicevati. Zakon o pravicah je dalje upeljal v varstvo pravosodstva porotna sodišča in priznal podložnikom pravico, da smejo vlagati prošnje na vlado (peticijska pravica). Ker je moral dalje parlament dovoljevati vsako leto stroške za armado in mornarico, je odločeval v vsaki vojni in kolonialni ter trgovski politiki. Za izvrševanje zakonov po uradnikih je bilo odgovorno ministrstvo (the cabinet). Da se je krona izognila konfliktom, je jemala ministre iz vsakokratne večine spodnje zbornice, a ti so ostali le toliko časa v kabinetu, dokler so vživali v bistvenih vprašanjih zaupanje spodnje zborniške večine. Zato je bilo ministrstvo samo nekak odsek parlamenta (a committe of the parliament).

Zunanja politika Viljema III. Ker je podpiral Ludovik XIV. Stuartovce na Škotskem in Irskem, se je pridružil Viljem III., ki je obenem vladal v Holandiji, v tretji osvojevalni in v španski nasledstveni vojni evropski koaliciji in se boril proti francoski nadvladi za evropsko ravnotežje.

b) Ana (1702—1714).

Viljemova naslednica in svakinja Ana, mlajša hči Jakoba II. iz prvega protestantovskega zakona, je bila nespretna vla-

darica, ki so jo vodili ministri sedaj te, sedaj druge stranke. Udeležila se je španske nasledstvene vojne, ki je Angležem zelo koristila v trgovskem oziru. Za njene vlade se je Škotska trajno zvezala (1707) z Angleško v eno državo, Veliko Britanijo, z enim parlamentom. Tako so se uresničila stremljenja Tudorcev, Cromwella in Stuartovcev.

Književnost. Za Ane se je lepo razvijala angleška literatura vsled politične svobode, zunanje moči in narodnega blagostanja. Nedosežen zgled poučljivega romana je „Robinson Crusoe". Jonathan Swift zbada v satiričnem romanu „Gulliverjeva potovanja" tedanje razmere na Angleškem in v Evropi.

6. Gospodarski napredek na Angleškem.

Vojne s Francosko so koristile voditeljici evropske koalicije proti Ludoviku, Angliji. Velika Britanija je takrat štela 11 milijonov prebivalcev. Veleobrt in trgovina sta se razvijali v pravi Angleški, mesta so rastla, posebno London, ki je po množini prebivalstva že prekosil Paris. London je postal središče političnega, socialnega in trgovskega življenja. Čeprav so bili letni dohodki angleškega naroda za polovico manjši kakor francoskega, so vendar relativno bili višji. Tri tisoč trgovskih ladij, ki jih je varovalo dvesto vojnih ladij, je posredovalo trgovino in si pridobilo velike dobičke pri voznini ter trgovini. Umno so kmetovali in gojili živinorejo. Z rudami, posebno pa s premogom, niso preskrbljevali le domače, ampak tudi inozemsko obrt. Že konec 17. stol. je Angleška veliko več izvažala, kakor uvažala. London je bil že takrat prvo evropsko tržišče.

Seveda je državni dolg vsled vojne zelo narastel. Toda že takrat se je opazilo, da v deželi najeto državno posojilo in z njim združeni visoki davki ne oslabe narodnega blagostanja, ker bodrijo k varčnosti in ker se na ta način lahko varno naloži kapital. Samo na Angleškem je takrat javnost nadzirala državni budget in kredit. Da bi olajšala kreditna podjetja in se rešila oderuških upnikov, je ustanovila vlada (1694) angleško banko.

Vsled zmage parlamenta in naglo naraščajočega blagostanja so se zelo razširile v tedaj versko in politično konservativni Angliji v političnem in filozofično-verskem oziru svobodnejše in samostojnejše ideje, ki so bile do tedaj omejene na ozek krog.

Tako sta naraščala moč in blagostanje parlamentarno svobodne Angleške poleg že pojemajoče absolutne francoske monarhije.

D. Avstrija v boju proti francoski premoči in Turkom za Leopolda I., Jožefa I. in Karla VI. Postanek avstrijske velevlasti.

1. Avstrija brani svojo posest pred Turki.

Renska zveza (1658—1668). Volitev nemškega cesarja l. 1658. je bila pomembna. Mazarin se je trudil za svojega kralja in, ko je izprevidel, da je ta kandidatura brezuspešna, za svojega varovanca, bavarskega volilnika. Navzlic vsem diplomatičnim spletkam je bil enoglasno izvoljen sin Ferdinanda III., Leopold I. Mazarin se je odškodoval za ta poraz z rensko zvezo, ki jo je še isto leto sklenil na deset let z nekaterimi zahodnonemškimi knezi. Zvezina pravila so bila popolnoma splošna in lahko raztegljiva, zato se je francoski kralj, protektor zveze, pod to ali drugo pretvezo lahko vmešaval v nemške stvari in bil v Nemčiji mogočnejši kakor mladi Habsburžan. Ker je ta moral priznati cesarsko oblast zelo omejujočo volilno kapitulacijo, ni bilo nobene osrednje oblasti več. Državni zbor je od 1663 trajno zboroval v Regensburgu; sej pa se niso udeleževali knezi, ampak njih poslanci, ki so tratili čas z brezkončnimi formalnostmi in razpravami.

1658 do 1705 **Leopoldova osebnost.** Cesar Leopold (1658—1705) je bil vzgojen za duhovniški stan in šele po smrti svojega brata kralja Ferdinanda IV. se je začel pečati s politiko. Kakor njegovi predniki je bil tudi on zvesto vdan katoliški cerkvi, bil je neutrudno priden, hvaležen tudi za najmanjšo uslugo, prijazen in pravičen. Zelo je ljubil knjige in godbo, sam je uglasbil več pesmi in ustanovil dvorno knjižnico, ki je dandanes ena izmed najbogatejših na svetu. Tudi dunajska galerija slik je nastala pod njegovo vlado. Ker pa cesar ni imel trdne volje, so odločevali v veliko škodo države njegovi najvišji uradniki (Portia, Schwarzenberg, kranjski knez Ivan Vajkard Auersperg in Lobkowitz), ki so se med seboj prepirali in ki jih je francoski kralj podkupil, kar je Avstriji nakopalo mnogo gorja.

1663 do 1664 **Prva turška vojna (1663—1664).** Po smrti Solimana II. je propadala turška država, neznatni sultani in veliki vezirji so vladali, janičarji so jim kakor nekdanji pretorijanci povzročali razne neprilike in mnogi notranji nemiri so jih tako zaposlili, da je Avstrija imela dalje časa mir, izvzemši Hrvaško in Štajersko, kjer so Turki običajno še dalje plenili. Šele veliki vezir Mohamed Köpröli je napravil notranji red in uprizoril

velikopotezno zunanjo politiko, osobito proti cesarju. Povod so mu dale razmere na Erdeljskem.

Tukaj je vladal kot turški vazal Jurij II. Rákóczy, ki so ga napadli Avstrijci in Turki, ker je pomagal švedskemu kralju Karlu X. proti Poljakom. Po njegovi smrti so izvolili erdeljski stanovi Ivana Keményja za kneza, Turki so pa priznali Ogra Mihaela Apaffyja. Za prvega se je potegnil cesar. Veliki vezir Ahmed Köpröli, sin Mohamedov, je pa zahteval, da cesar prizna Apaffyja, se odpove vsem pravicam do Erdeljskega in plačuje tribut. Hkrati je udrla močna turška vojska na Ogrsko, osvojila trdnjavo Nove Zamke (Neuhäusel) in razrušila Novi Zrin, ki so ga zgradili Zrinski proti Turkom pri izlivu Mure v Dravo. Sedaj je dobil cesar potrebno pomoč iz Nemčije in celo od francoskega kralja kot protektorja renske zveze. Ko so Turki ravno bredli črez Rabo pri Št. Gotardu, sta jih Montecuccoli in Spork popolnoma potolkla. Tako sijajne zmage na kopnem krščanstvo že tri stoletja ni doživelo. Toda cesar je ni izkoristil, nego je takoj nato sklenil mir s Turki v Vasváru (Eisenburg), v katerem je priznal Apaffyja in prepustil Turkom tri osvojene trdnjave, med njimi Nove Zamke in Veliki Varadin. Cesar je sklenil tako neugoden mir vsled nepovoljnih financ, dalje ker so Ogri črtili Nemce, ker so cesarja vznemirjali častihlepni Ludovikovi naklepi proti Lotaringiji in proti Španiji in ker je Ludovik podpiral opozicionalno ogrsko narodno stranko.

Zarota ogrskih in hrvaških magnatov (1664—71). Cesarjeva popustljivost napram Turkom v tem miru je vznevoljila Ogre in Hrvate. Pritoževali so se, ker jim dunajska vlada glasom njih ustave ni predložila poniževalnega miru v odobritev. Nezadovoljstvo med Ogri in Hrvati so širili še nekateri stari vzroki, predvsem absolutistične cesarjeve težnje, da bi ustvaril iz Ogrske in Hrvaške avstrijsko provincijo, ki naj bi bila podložna dunajskim nemškim osrednjim uradom. Nadalje so se pritoževali Ogri in Hrvati, da jih nadlegujejo nezadostno plačani nemški vojaki, ki so bili nastavljeni po ogrskih trdnjavah in na vojaški granici. Odnošaje so otežkočili še verski prepiri. Protestantje so zahtevali popolno versko avtonomijo, kakršno so imeli stanovi v Nemčiji. Naraščajoče nezadovoljstvo bi bili gotovo odstranili deželni zbori, a teh niso sklicevali. Nekateri častilakomni velikaši (palatin Franc Wesselényi, Franc Nádasdy, ban Nikolaj

Zrinski, njegov brat Peter Zrinski, ki je po smrti [1664] Nikolaja dobil bansko čast, Franjo Krsto Frankopan, svak Petra Zrinskega, in Franc Rákóczy, zet Petra Zrinskega) so se domenili, da hočejo odtrgati Ogrsko Habsburžanom in izvoliti namesto Leopolda kakšnega francoskega princa za kralja (1664). Po palatinovi smrti se je Peter Zrinski ločil od Ogrov in poskušal zanesti upor tudi v sosednje slovenske pokrajine, kjer je narod že težko nosil ogromne davke. Zrinski se je zvezal z deželnim glavarjem štajerskim, grofom Ivanom Erazmom Tattenbachom, in z deželnim glavarjem goriškim, grofom Thurnom. Dalje je občeval Peter Zrinski z Ludovikom XIV.; a ta ga je zapustil po Aachenskem miru, in tudi Poljska in Benečija nista imeli posebnega veselja, ga podpirati. Slednjič je poslal Zrinski svojega poslanika k sultanu. Ker je sultan poslanika prijazno sprejel, je ta domneval, da je zagotovljena Zrinskemu turška pomoč. Zato je namerjal Zrinski spomladi 1670 s turško in notranjeavstrijsko pomočjo vzdigniti se proti cesarju. A cesarju so ovadili zarotnike; hitro je poslal močno vojsko na Hrvaško ter tako presenetil zarotnike. Zrinski se je takoj udal cesarju, upajoč v njegovo milost, in odpotoval na Dunaj s svakom Krstom Frankopanom. Tam so pa oba takoj zaprli kot veleizdajnika in ju poslali v Dunajsko Novo Mesto, kjer so ju obsodili na smrt. Dne 30. aprila 1671 so ju obglavili. Posestva obsojencev so zapadla državi. Takisto sta bila obglavljena ogrski grof Nádasdy na Dunaju, Tattenbach pa na gradu v Gradcu.

Absolutizem in vstaja na Ogrskem in Hrvaškem. Na Hrvaškem in Ogrskem je poskusila vlada sedaj isto, kar je bila izvršila na Češkem po belogorski bitki. Cesar je deloma razveljavil ustavo, ker se je po njegovem mnenju ves narod uprl, odstranil palatinat in ustanovil v Požunu kraljevo namestništvo; to čast je podelil velikemu mojstru nemškega viteškega reda Ampringenu. Ravno tako je vzel Hrvatom domačega podkralja, bana, in podelil vso oblast karlovškemu generalu Herbersteinu. Ta naredba je tako preplašila hrvaške plemiče, da so naprosili cesarja, naj bi odtrgal Hrvaško od ogrske krone in jo priklopil notrenjeavstrijskim deželam (1672). Te želje cesar ni mogel izpolniti zaradi ogrske vstaje. Davke so pobirali brez dovoljenja deželnih zborov in nastavljali čimdalje več nemških vojnih čet po mestih in trdnjavah. Tudi je cesar iz-

ganjal protestantovske predikante iz dežele in ukazal zapirati protestantovske cerkve.

Toda dočim so Hrvatje samo z vnetimi besedami zagovarjali svoje pravice in si res na ta način naklonili nekoliko obzirnosti, so ogrski malkontenti nabirali vojake (Kuruce) s francosko, poljsko in turško pomočjo; častihlepni Emerik Tökölyi je pa prevzel poveljstvo in pregnal cesarske čete iz Zgornjega Ogrskega. Ker je obenem razsajala strašna kuga, je hotel cesar Ogrsko pomiriti. Deželi je povrnil ustavo, odstavil gubernatorja Ampringena in imenoval palatina in bana ter zagotovil tudi nekatoličanom versko svobodo. A Tökölyi se ni hotel sprijazniti s cesarjem.

Druga turška vojna. Drugo obleganje Dunaja (1683). 1683
Dolgo časa je že stremil častihlepni in lokavi veliki vezir Kara Mustafa po razširjenju turške države. Nasprotno se je pa tudi cesar skrbno pripravljal za novo turško vojno in si bil že prej zagotovil potrebno podporo, ki so mu jo obljubili Benečanje, bavarski in saški volilnik ter poljski kralj Ivan Sobieski. Ta je razdrl zvezo s Francozi in na papeževo prigovarjanje zagotovil cesarju vojaško pomoč. Tudi papež je izdatno podpiral cesarja in skoro sam poravnal vse stroške za poljske pomožne čete.

Konec aprila 1683 je došla turška vojska v Beligrad, kjer je izročil sultan velikemu vezirju zeleno zastavo prorokovo in s tem vrhovno poveljništvo. V Osjeku se je poklonil Tökölyi Kari Mustafi, ki je preko Stolnega Belgrada in Raba prodiral proti Dunaju.

Medtem je pa cesar zapustil Dunaj in se napotil z dvorom v Linz in z njim se je umaknilo iz mesta baje okrog 60.000 ljudi. Nasprotno pa se je zateklo nebroj kmečkega ljudstva v mesto in pomnožilo število braniteljev, ki jim je načeloval grof Ernest Rüdiger Starhemberg, dočim je vladne posle nadzoroval grof Kaspar Zdenek Kapliř. Obadva je podpiral župan Liebenberg, ki pa je med obleganjem umrl. Dne 14. julija so pridrle turške čete do Dunaja in ga obkolile v velikanskem polukrogu od Nußdorfa do Schwechata. Začeli so oblegati Dunaj, s katerim je bila spojena usoda Evrope: ako bi padlo to mesto, potem bi Evropo podjarmili ali Turki ali Francozi. Zato je ves izobraženi svet s strahom zrl na Dunaj, ki se je nepričakovano hrabro branil, kajti bilo je v mestu le

11.000 vojakov. Vsled tega je oborožil poveljnik meščane in dijake. Toda polagoma so omagali vztrajni bojevniki pred turško presilo, število braniteljev se je krčilo, veliko pa jih je bilo ranjenih in bolnih; za te je skrbel škof grof Kolonič. V tem opasnem trenotku je prišla rešitev.

Cesarjev svak, vojvoda Karel Lotarinški, je medtem v okolici Tullna zbiral vojake in, ko so se pridružili nemški državni vojaki in poljske čete, je prepustil vrhovno poveljstvo poljskemu kralju. Združena krščanska vojska je napadla dne 12. septembra Turke in jih popolnoma porazila. Zmagal je križ nad polumescem. Neizmeren plen so dobili kristjani: denar, topove, živino, šatore itd., škof Kolonič pa otroke, žene in starčke, ki so jih bili Turki ujeli; Poljak Kolšicki je prejel kot nagrado za nevarno službo ogleduha, ki jo je opravljal s Hrvatom Mihajlovičem, veliko zalogo kave in je otvoril na Dunaju prvo kavarno. Vsa Avstrija in sploh vesoljno krščanstvo se je radovalo tega občutnega turškega poraza, ki je za vedno zdrobil turško ofenzivno moč, le Ludovik XIV. se je jezil.

2. Avstrijske čete prepode Turke iz Ogrskega.

Ustanovitev »Svete lige« (1684). Osvojitev Bude (1686). Državni zbor v Požunu (1687). Avstrijske narode je navdušila slavna zmaga, cesarske čete pa so tirale Turke pred sabo in jim jemale na Ogrskem mesto za mestom. Ob Dravi, Savi, Kolpi in Uni so pritisnili Hrvatje, podili Turke iz dežele in prodirali v Bosno.

Turki so od Dunaja bežali na Ogrsko, cesarske čete pa so jih premagale pri Párkányju in osvojile Ostrogon, nakar se je ločil Ivan Sobieski od njih. Turki so se umaknili do Belgrada, kjer so Karo Mustafo zadavili z zeleno vrvjo, njegovo lobanjo pa hranijo še dandanes v dunajskem mestnem muzeju.

Cesar je pridobil za vojsko tudi Ogre in Tökölyjeve pristaše z dalekosežno amnestijo ter se zvezal pod papeževim protektoratom s Poljaki in Benečani, da bi nadaljeval vojno („Sveta liga“, 1684). Poljaki so se bojevali v Moldaviji in Vlaški, Benečanje v Dalmaciji, v Bosni, na Jonskem morju in na Grškem [5].

[5] Med obleganjem atenskega mesta se je užgal smodnik v Parthenonu in razrušil ta dotedaj še nepoškodovani najveličastnejši spomenik helenske umetnosti.

Tudi braniborski volilnik je izpremenil svojo do tedaj Francoski prijazno politiko ter obljubil cesarju vojaško pomoč. Ker se je istočasno še Rusija sprijaznila s Poljsko in je tudi ona napadla Turke na Krimu, je bil položaj za Visoko porto na vzhodu jako neugoden. Karel Lotarinški je osvojil 1685 Nove Zamke in naslednje leto (1686) Budo, 1686
ki so jo bili imeli Turki 145 let v posesti (II, 292). Ti so se sedaj umikali proti jugu, cesarske čete pa so jih porazile v bližini Mohácsa pri Nagy-Hársanyju ter zasedle Slavonijo in Srem (1687). Spričo teh habsburških uspehov za resnično ogrsko svobodo je sklical Leopold I. državni zbor v Požun 1687
(1687), kjer so ogrski in hrvaški stanovi priznali dedinsko pravico Habsburžanov v primogenituri moškega rodu. Ako pa izumro Habsburžani brez moških potomcev, tedaj lahko Ogri in Hrvati svobodno izberejo novega kralja. Dalje so razveljavili oni člen zlate bule Andreja II. iz leta 1222, ki je priznaval ogrskemu plemstvu pravico, da se sme v bran staviti, ako bi kralj kršil ustavo (II, 127). Istočasno je Tökölyi izgubljal postojanko za postojanko in Erdeljci so prisegli zvestobo cesarju (1688).

Osvojitev Belgrada (1688). Zmaga pri Slanem Kamenu (1691). V tem letu je zasedel bavarski volilnik Maks Emanuel, ki je namesto obolelega Karla Lotarinškega prevzel vrhovno poveljništvo, močno trdnjavo Beligrad (1688), ki je bila 167 1688
let v turški posesti (II, 290). Zmagoslavne cesarske zastave so zavihrale po Bosni in Vlaški. Na dunajskem dvoru in drugod so upali, da kmalu zavlada v Carigradu krščanski vladar in odreši balkanske narode trdega turškega jarma. Tedaj pa je prišel Turkom na pomoč Ludovik XIV., ki je pričel, kljub dani besedi, tretjo osvojevalno vojno. Sicer je novi vrhovni poveljnik, mejni grof Ludovik Badenski, porazil Turke pri Nišu v Srbiji, pozval krščanske balkanske narode na boj proti njih staremu zatiralcu in slavno premagal Turke pri Slanem Kamenu (1691), a pozvali so ga k cesarskim četam ob Renu, 1691
vsled česar so počivale vse operacije na jugovzhodu. Šele ko je 1697 prevzel princ Evgen poveljstvo cesarske armade na Ogrskem, se je obrnila vojna sreča na njeno stran. — V tem času (1690) se je naselilo 37.000 srbskih rodbin s Kosovega polja in s povirja gorenje Morave ter Timoka pod vodstvom patriarha Arzenija Crnojevića in grofa Gjorgja Bran-

kovića po južnem Ogrskem, Sremu in vzhodni Slavoniji. Na cesarjev poziv so se vzdignili namreč proti Turkom in se zatekli na avstrijsko ozemlje, da bi ušli turški maščevalnosti.

Princ Evgen Savojski prevzame vrhovno poveljstvo cesarske vojske na Ogrskem. Evgen iz rodbine Savojsko-Carignanske je bil rojen 1663. l. v Parisu. Njegova mati Olympija Mancini je bila Mazarinova nečakinja. Vzgojevali so ga jako skrbno ter določili za duhovski stan. Toda zanimal se je bolj za vojaške in matematične znanosti in poprosil Ludovika XIV. za častniško službo, ki mu je pa zbog njegove neznatne postave ni hotel dati. V tem je dobil vest, da je umrl njegov brat, ki je služil v cesarski armadi. Takoj se napoti k cesarju (1683), ki radostno sprejme dvajsetletnega mladeniča živih oči, iz katerih je odsevala čista duša ter zlato srce, neomahljivo in zvesto v izpolnjevanju dolžnosti. Imenoval ga je za polkovnika sedanjega 13. dragonskega polka, ki za večne čase nosi njegovo ime. Evgen se je izuril v šoli Karla Lotarinškega in Ludovika Badenskega za izvrstnega vojskovodjo, bojeval se je do 1688. l. na Ogrskem proti Turkom in v naslednjih letih do 1696. l. proti Ludoviku XIV. ob Renu in v Italiji ter dosegel, star 33 let, maršalsko čast.

Zmaga pri Zenti (1697). Mir v Karlovcih (1699). Ko je mladi maršal, odločen in pogumen na bojišču ter spreten na dvoru, prevzel vrhovno poveljništvo cesarskih in zaveznih čet na Ogrskem, je reorganiziral z resnostjo, ljubeznijo in zavedajoč se svoje dolžnosti že precej zanemarjeno armado, vsled česar je nastala ona medsebojna vdanost med poveljnikom in vrlimi četami, ki jih je neločljivo vezala in zagotavljala zmago cesarskim zastavam. Ko je sultan vdrl na Ogrsko in hotel pri Zenti prekoračiti Tiso ter vdreti v Erdeljsko, ga je napadel
1697 Evgen ter sijajno premagal (1697). Ker je imel cesar sedaj po miru v Ryswijku proste roke in ker se je bojeval istočasno Peter Veliki s Turki, je prosila Turčija vsled posredovanja Angležev miru. Sklenil ga je cesar s sultanom v Sremskih
1699 Karlovcih (1699).

Cesar je dobil vso Ogrsko izvzemši Banat, vso Hrvaško do Une in Velebita ter Slavonijo, izvzemši Srem z Zemunom in Mitrovico, dočim je bil Erdeljsko knez Mihael II. Apaffy že 1697. l. izročil Avstriji proti letni plači. Načelnika malkontentov, —

Turčija je obljubila, da jih ne bo več podpirala — Tökölyija, so zaprli v Nikomediji v Mali Aziji.

Benečanje so obdržali Morejo in dalmatinski trdnjavi Knin ter Sinj z okolico.

Poljakom je odstopila Turčija Podolje in Ukrajino.

Ulogo Poljske je prevzela pomlajena Rusija, ki je zase obdržala Azov.

S tem mirom se začenja orientalsko vprašanje v današnjem zmislu: Avstrija, Poljska, Rusija in Benečani delujejo na propast osmanske države, rešiti jo pa hočejo zapadne države, namreč Francoska, Angleška in Holandija.

Posledice slavnih zmag. Ta mir je bila najbolj sloveča pogodba, kar jih je kedaj krščanska država sklenila s Turčijo. Ta je morala odstopiti veliko pokrajino, ki jo je imela več kot 100 let v posesti. Važneje pa je, da se je Turčija, ki je dotlej le napadala, od tega časa morala braniti. Prej kakor v dveh desetletjih se je korenito izpremenilo razmerje Turčije do evropskih držav. Šele v tej vojni je postala Avstrija prava velevlast. Dokler so imeli Turki nekoliko milj od Dunaja svoje stalne posadke in so vsakega cesarjevega sovražnika podpirali, so lahko onemogočili vsako odločnejšo cesarjevo akcijo. Šele ko so Turke oslabili in potisnili nazaj, so zadobili Habsburžani proste roke na vzhodu. Dočim so dotedaj za mali del Ogrske, ki so ga imeli v posesti, žrtvovali veliko več denarja in vojakov, kakor ga jim je ta dal, so sedaj iz vse osvojene Ogrske in iz Erdeljskega dobivali davke in vojake, katerih jim Ogri niso več smeli odpovedati. Ta avstrijsko-ogrska skupina, ki ni imela dosti manj površine in prebivalcev kakor Francija, se je sedaj krepko vmešavala v evropske razmere. Tako so podelili vojaški in politični uspehi Habsburžanom nov sijaj in ugled.

3. Jožef I. (1705—1711).

Leopoldu I. je sledil njegov najstarejši sin Jožef I., ki je bil živahen, radoživ in darežljiv knez. Izvrstna posvetna izobrazba, srčnost, marljivost in duševna jasnost so ga dičile; uvesti je nameraval dalekosežne reforme. Le plemstvu je dajal preveč prednosti. Evgenu Savojskemu je prepustil največji vpliv

na avstrijsko politiko in vojaštvo; tudi sicer si je izbral nove in mladostnočvrste ministre.

Princ Evgen Savojski si je priboril slavne lavorike na raznih bojiščih v španski nasledstveni vojni. — Ko je še cesar vsled Szatmarskega miru postal pravi gospodar na Ogrskem in na Erdeljskem, se je habsburška moč izdatno okrepila.

4. Največji obseg Avstrije za Karla VI. (1711—1740). Pragmatična sankcija.

Karlova osebnost. Zelo je vplivalo na Karla bivanje na Španskem. Ugajale so mu španske naprave in obredi, ki osobito zahtevajo spoštovanje do vladarja. Ker je imel visoko mnenje o svoji vladarski časti, je hotel samostojno vladati. Zato je bil nezaupljiv in ni rad poslušal nasvetov visokostoječih ali nadarjenih mož. Rajše je zaupal ljubljencem in neznatnim možem, ki so mu vcepili s svojim preponižnim vedenjem trdno vero, da on samostojno vlada. Najtežavnejši trenotek njegovega življenja je bil, ko je moral zapustiti špansko kraljestvo. Tudi kot cesar je ljubil Španče in mnogo španskih emigrantov je izrabljalo njegovo dobrodušnost v škodo države. Poznejša razočaranja in izgube v vojnah ter nesreče v rodbini so mu prinesle marsikatero bridko uro. A nikdar ni v sili z glasnim tarnanjem nadlegoval svoje družine, ampak prenašal je svojo usodo na zunanje ravnodušno in zaupajoč na Boga. Jako rad se je bavil z numizmatiko in glasbo.

Cilji avstrijske zunanje politike. Novonastala avstrijska velevlast se je odtujevala Nemčiji, ker je preložila koncem 17. stol. svoje težišče v nižino Donave in Tise in ker je agresivno prodirala proti Turčiji. Čeprav so imeli Habsburžani v posesti Belgijo, se vendar odslej niso dosti zanimali za zahodnoevropske stvari, zato je bilo njih stališče v Nemčiji vedno slabše. Navzlic temu so skušali v naslednjem poldrugem stoletju svoj stari vpliv v Nemčiji nasproti napredujoči Prusiji ravnotako obdržati kakor svoje stališče v Italiji nasproti Savojski.

Prva turška vojna (1716—1718). V Carigradu je vojna stranka še vedno upala, da bode osvojila one dežele, ki jih je bila morala odstopiti cesarju v Karlovškem miru. Turčija je začela boj s slabotnejim nasprotnikom, z Benečani. Ker je Karel kot cesar moral braniti krščanske koristi in ker bi ojačena turška moč tudi njemu škodovala, je nanovo sklenil zavezo z Benečani, ki so jim Turki že vzeli Morejo. Vrhovni poveljnik princ Evgen je zbral svoje najboljše generale in čete ter napadel trikrat močnejšo turško armado, ki je oblegala trdnjavo Petrovaradin. Slavno je potolkel Turke (1716). Še v istem letu se mu je predala trdnjava Temesvár in z njo vred

je osvojil ves Banat, takrat še samo puščo, ki jo je pa cesarska uprava kmalu izpremenila v „ogrski raj“.

A princ Evgen se ni zadovoljil s temi uspehi, njegov cilj je bil Beligrad. Začel je (1717) oblegati močno utrjeno trd- 1717
njavo. A kmalu je prišla Belgradu na pomoč velika turška armada, ki je oklenila Avstrijce v mogočnem polukrogu. V tem opasnem trenotku je napadel Evgen pomožno turško armado in jo zapodil v beg. Spričo tega uničujočega poraza se mu je podala trdnjavska posadka. Evgen je dosegel s tem višek slave in njegov spomin živi še dandanes med narodom ob Donavi in Savi.

Turčija je prosila za mir, ki so ga sklenili (1718) v Poža- 1718
revcu. Cesar je dobil Banat, zapadno Vlaško do Olta, ozek rob Bosne ob Savi in severno Srbijo. To je bil najsijajnejši mir, ki so ga kdaj sklenili Habsburžani. Pač so morali Benečanje odstopiti Turčiji Morejo, a prejeli so zato poleg otoka Ceriga važne kraje v Albaniji in Dalmaciji. Tudi je Turčija dovolila avstrijskim trgovcem v svoji državi svobodno trgovino, jih oprostila vseh davkov in jim dovolila svobodno vožnjo na turških ladjah po Donavi in Črnem morju.

Četverozveza. Ohranitev italijanske posesti. Na španskem prestolu je sedel duševno slabotni in otožni Filip V., vladal pa abbé Alberoni, sin italijanskega vrtnarja. Ta je spretno uvedel reforme, našel nove vire blagostanja in ustvaril močno brodovje ter sposobno armado. Vse pa je pokvaril, ker se ni zadovoljil z notranjim preporodom države, temveč je obenem začel svetovno politiko na prigovarjanje Filipove druge žene, podjetne in častilakomne Elizabete Parmske. Ker je mislil, da Ludovik XV. kmalu umre, je upal Španijo in Francosko združiti; tudi je želel Elizabetinim otrokom preskrbeti Toskano in Parmo; v ta namen je bilo treba izriniti Habsburžane iz Italije. Ker se je takrat Avstrija ravno bojevala s Turčijo, so Španci lahko osvojili Sardinijo. A Turki so sklenili mir s cesarjem v Požarevcu in cesar je pregovoril Anglijo, Holandijo in Francijo, da so se z njim združile v četverozvezo (kvadrupelalianso). Ta je s svojim brodovjem premagala špansko mornarico in, ko je kralj odpustil Alberonija, sklenila s Španijo mir v Haagu: 1720
cesar se je odpovedal Španiji, priznal Filipa V. kot kralja in obljubil najstarejšemu sinu Elizabetinemu, don Karlosu, nasledstvo v Parmi, Piacenzi in Toskani; Sardinijo pa je prepustil savojskemu vojvodi in dobil od njega Sicilijo (1720). Odslej so

se smeli zvati savojski vojvode sardinski kralji. Špansko brodovje in vojaštvo, komaj ustvarjeno, je bilo zopet uničeno in notranje reforme so bile pokopane.

Pragmatična sankcija. Habsburžani so od 16. stoletja stremili za tem, da bi iz treh deželnih skupin: avstrijske, češke, in ogrske, ki so imele različen zgodovinski razvoj in državnopravno stališče, ustvarili enotno državo z enotnim nasledstvom. Čehi so izgubili pravico svobodne volitve po prenovljenem deželnem redu (II, 335), Ogri pa so se odrekli tej pravici na požunskem državnem zboru. Sicer je bilo v vseh deželah v navadi primogeniturno dedno nasledstvo.

Cesarjeva določba o nasledstvu v Avstriji (1713). Avstrijske državnike je zelo skrbelo, ker Karel VI. ni imel sinov, ampak le hčere; bali so se za usodo države po njegovi smrti, saj so imeli v Španiji žalosten zgled. Ta nevarnost je napotila hrvaške stanove, da so (1712), ne meneč se za Ogre, sklenili, priznati v slučaju, da izumro moški potomci vladarske rodovine, tisto nadvojvodinjo za svojo kraljico, ki bode vladala v Notranji Avstriji ter stolovala na Dunaju. Sklicevali so se pri tem Hrvatje na starodavni medsebojni stik s tistimi deželami, ki so jim zvesto pomagale v turških bojih; obenem so hoteli dokazati svojo samostojnost nasproti Ogrski. Cesar je z veseljem potrdil hrvaški predlog in je v seji državnega sveta dne 19.
1713 aprila 1713 razglasil sledeča določila o nasledstvu: Po smrti Karla VI. ne smejo razdeliti njegovih dežel, temveč preidejo nerazdeljive na sinove po načelu prvorojenstva in linearnega nasledovanja, in ako bi teh ne bilo, na hčere tako, da sledi najprej najstarejša hči in njeni potomci. Če izumre rod najstarejše hčere, pa slede po vrsti potomci mlajših hčera. Ako pa izumre vse potomstvo Karlovo, preide vlada na hčere cesarja Jožefa I. in njih zakonske naslednike, in če tudi teh potomcev ne bi več bilo, na Karlove sestre in na vse ostale panoge habsburške rodovine.

Avstrijske dežele odobre cesarjevo določbo. Črez nekaj let (1720) je pozval cesar deželne stanove posamič, da priznajo navedene določbe. Vse dežele (avstrijske, češke, ogrske, Belgija in Lombardija) so ugodile tej zahtevi. Cesarjeva izjava (Sanctio pragmatica) o nasledstvu in izjave dežel se skupno zovejo: pragmatična sankcija. Ta državni temeljni

zakon je podlaga pravi realni uniji celokupnih habsburških dežel, nerazrušne zveze med Avstrijo in Ogrsko.

Cesar se trudi, da bi priznale evropske države pragmatično sankcijo. Evgen Savojski je baje svetoval cesarju, naj skrbi za močno armado in ugodne državne finance, češ, da bo treba pravico njegove najstarejše hčere Marije Terezije — (edini sin mu je umrl že l. 1716.) — še kdaj braniti z mečem v roki zoper sosednje vladarje. A cesar je vsled svoje tankovestnosti rajše hotel doseči, da mu vse države zagotove pragmatično sankcijo. S tem si je nakopal mnogo skrbi in ovir, kar je le zadržavalo vso njegovo politiko, ki je postala omahljiva; čas od 1720. do 1735. l. je zato poln intrig, diplomatičnih spletk in menjajočih se zavez. Ob cesarjevi smrti je imela Avstrija dosti pogodeb, ki so se zdele cesarju neprecenljive, a evropske države so jih samovoljno kršile.

Najprej (1725) je pridobil Karel VI. Španijo: obnovil je določbe mirovne pogodbe iz 1720, vladarja sta si obljubila za slučaj sovražnega napada medsebojno pomoč in sklenila trgovinsko pogodbo, nasprotno pa je Španija priznala pragmatično sankcijo. Tej zvezi sta se potem pridružila ruska carica Katarina I. in pruski kralj (1728), ki sta garantirala sankcijo.

Nasproti tej alijansi sta ostali Anglija in Holandija cesarju sovražni vsled konkurence cvetoče avstrijske trgovske družbe v Ostendeju. Ker se je vrhutega še Španija približala Karlovim sovražnikom, je cesar razpustil omenjeno družbo, zato je pa Anglija potrdila sankcijo (1731) in naslednje leto tudi Holandija.

Isto je storila Danska in Nemška država (1732); tukaj sta protestirala proti sankciji le bavarski in saški volilnik, ker sta bila oženjena s hčerama Jožefa I., čeprav sta se ti bili slovesno odpovedali vsem pravicam do nasledstva.

Drugače se je vedla Francoska, ki je povsod cesarju nasprotovala. Na Dunaju se niso bali, da bi voditelj francoske zunanje politike, stari kardinal Fleury, kaj resnega ukrenil proti Avstriji, ker je dotlej vedno gledal na to, da bi ohranil mir. A varali so se. Že v naslednji vojni je združil Fleury stare habsburške sovražnike, bourbonske države, proti Avstriji.

Poljska prestolonasledstvena vojna 1733—1735 (1738). Po smrti Avgusta II. je bil s pomočjo francoskega denarja izvo-

ljen pregnani prejšnji kralj Stanislav Leszczyński, Ludovika XV. tast (1733). A vsled pritiska Rusije in Avstrije so precej nato oklicali Poljaki sina Avgusta Močnega kot Avgusta III. za kralja. Ta je priznal pragmatično sankcijo. Stanislav je pa zbežal iz dežele. Takoj so napovedale Francoska, Španija in Sardinija cesarju vojno in so vdrle v avstrijske dežele. Španski infant don Karlos je osvojil celo Napolj in Sicilijo. Avstrijski vojskovodja, stari in bolehni princ Evgen, se je brez sreče bojeval ob gorenjem Renu. Poklical je zaveznici Holandijo in Angleško na pomoč, a brez uspeha. Zato sta določila cesar in
1738 Ludovik XV. (1735) predhodne pogoje miru in 1738 sklenila končno veljavni mir na Dunaju, kateremu so se pridružile ostale države.

V tem miru je priznala Francoska Avgusta III. kot poljskega kralja, Leszczyński pa je dobil vojvodino Lotarinško in Bar, ki naj bi po njegovi smrti pripadli Francoski, kar se je zgodilo 1766.

Vojvodo Franca Štefana Lotarinškega, ki je bil od 1736. l. oženjen z dedinjo Karla VI., Marijo Terezijo, so odškodovali s Toskano, kjer je bila izumrla 1737 medicejska rodovina.

Cesar je moral odstopiti španskemu infantu don Karlosu Napolj in Sicilijo, zato je pa dobil Parmo in Piacenzo; vrnili so mu tudi večji del Lombardije, ostanek (zahodni del) je pa pripadel sardinskemu kralju.

Slednjič je priznala Francoska pragmatično sankcijo in se zavezala, da jo bode branila proti vsakemu, kar je pa že črez dve leti pozabila.

1736 **Smrt princa Evgena.** Princ Evgen je umrl že 1736. l. v starosti 73 let. Bil je najboljši avstrijski vojskovodja in znamenit državnik. Dičile so ga resnicoljubnost, nesebična skromnost, zvesto izpolnjevanje dolžnosti in nravna čistost. Zelo je podpiral znanost in umetnost ter nabavljal krasne zbirke.

Druga turška vojna (1737—1739). Rusija je l. 1736. napovedala Turčiji vojno. Po pogodbi je bila Avstrija dolžna pomagati svoji zaveznici. Toda po Evgenovi smrti ni imela Avstrija nobenega sposobnega diplomata in vojskovodje. Ker so večkrat menjali vrhovno vodstvo in ker je bila preskrba z živili nezadostna, so se avstrijske čete nesrečno bojevale in bile slednjič pri Krocki v bližini Belgrada popolnoma poražene. Brez odpora je zasedel veliki vezir Beligrad. A čeprav so Rusi vdrli v Besarabijo,

premagali Turke in prekoračili Prut, je vendar avstrijski pogajalec podpisal predmir, kateremu se je pridružila Rusija kot zaveznica. V Belgradu (1739) je morala Avstrija skleniti 1739
mir s Turčijo, ki ji je izročila Beligrad, Srbijo in Malo Vlaško, torej vse, kar je bila pridobila v Požarevskem miru, izvzemši Banat; Rusija je obdržala po velikih žrtvah le Azov.

Spor s Prusijo. Poleg te nesrečne vojne se je Avstrija še hudo sprla s Prusijo, ker ni njej priznala pravic do posestva Jülich-Berg, ampak renskemu palatinskemu volilniku (Pfalz-Sulzbach). Zaradi tega postopanja se je pozneje maščeval Friderik II. nad Marijo Terezijo. Vsi ti zadnji dogodki so pospešili cesarjevo smrt († 1740).

5. Notranje razmere v Avstriji.

Vzroki propadanja narodnega blagostanja. Za Karla VI. je dosegla Avstrija višino moči. Kmalu je pa začela propadati, ker države niso na znotraj ojačevali, ko se je teritorijalno razširjala. Skoro vseh svetovnih prepirov so se morali udeleževati Habsburžani, ker so imeli daleč raztresena posestva. Če že niso mogli Napolja in Sicilije vtelesiti državi, bi bili morali vsaj med nemškimi, češkimi in ogrskimi dednimi deželami ustvariti ožjo zvezo, kajti posamezne dežele so živele zase in niso imele čuta za skupnost Samo dinastijo in armado so imele skupno. Državne finance so bile zelo neugodne; skoro vsako leto se imeli deficit, ker so izdatki za vojne, dvor in uradnike vedno naraščali in z njimi tudi razni posredni in neposredni davki ter državni dolgovi. Včasih je vlada tudi prisilila ljudi, posebno Žide, da so ji posojevali denar, ali je pa iskala posojila na Angleškem in v Holandiji. Stanovom je bila dobrodošla vedna denarna zadrega vlade, ker so si celo v času absolutizma ohranili pravico, dovoljevati davke; od Leopolda I. dalje so stanovi vsakoletne prispevke dovoljevali za več let, večinoma za deset.

Karel VI. podpira gospodarstvo. Navzlic slabemu finančnemu stanju je pa vendar Karel VI. podpiral narodno gospodarstvo. Sicer niso mogli izdatno izkoristiti gospodarskih zakladov, ker je primanjkovalo denarja in so delali po zastarelem načinu, vendar so podpirali vlada in stanovi vsako stremljenje za izboljšanje narodnega gospodarstva. Prebivalci so se seznanili s koruzo ali turščico za turške vojne Leopolda I. Tudi krompir so že sadili, a ta sadež so smatrali še za gosposko jed. Z umnim sadjarstvom in umetnim vrtnarstvom so se pečali le plemiči in samostani. Kovinarstvo v alpskih deželah je proizvajalo izvrstno jeklo, ki so ga izvažali v Orient, Rusijo, Nemčijo in Italijo. Bogati tujci, posebno Italijani, so nakupovali fužine, izboljševali izdelke in skrbeli za blagostanje delavcev.

Karlova skrb za obrt. Tudi v Avstriji so posnemali merkantilni sistem. Vlada je prepovedala dovažanje tujih izdelkov, dajala obrtnikom monopole in privilegije, dovoljevala jim je ustanavljati tovarne ter določevala,

da smejo ljudje v nekaterih krajih samo njim prodajati potrebne sirovine; oproščevala je domače obrtnike in trgovce davka, mitnine in drugih bremen ter jim dajala celo denarno podporo. Bodrila je ljudi, naj sade murve, sejejo lan, izboljšujejo ovčarstvo ter kupujejo rajše domače izdelke nego tuje. V Ljubljani in na južnem Tirolskem so ustanovili svilarnice, na Češkem steklarnice, na Dunaju tovarno za porcelan, na Češkem in Moravskem suknarnice. Hoteč privabiti inozemske trgovce, tovarnarje, bankirje in druge podjetnike, je vlada izpregledala, če so bili protestanti, in mnoge teh je celo povzdignila v plemenitaški stan.

Karel VI. pospešuje trgovino. Karel VI. je skrbel tudi za trgovino; najrajši bi bil izpremenil dotedanjo domačo kupčijo v mednarodno veletrgovino. Čas za to je bil jako ugoden, kajti dežele, ki jih je bil pridobil v Rastattskem miru, so bile zelo bogate, nasprotno sta pa Turčija in Beneška propadali, tako da sta se Avstriji odprli dve imenitni prometni črti: po Donavi navzdol v dežele ob Črnem morju in po Jadranskem morju. Sedaj so spoznali pomen Trsta, tekmovalca Benetk, in ga povzdignili z Reko vred (1719) v svobodno luko: vsako blago se je smelo dovažati tja po morju in po suhem brez carine, ki se je plačevala stoprv tedaj, kadar so peljali blago dalje preko morja ali pa v notranje pokrajine. Sedaj so prihajali trgovci in obrtniki v dotlej majhno mesto Trst, ki je hitro naraščalo. Podjetni domačini in tujci so dobili svoboščino, da so smeli graditi ladje ter prevažati domače in tuje blago. Razvoj trgovine so pospeševali s tem, da so gradili nove in popravljali stare ceste. Z Dunaja so izpeljali cesto v Prago, zvezali glavno mesto s Trstom preko Semernika, Notranjo Avstrijo s Hrvaškim Primorjem, Zagreb z Reko. Zanimali so se tudi za plovbo po rekah, uredili tok Save in zgradili namesto broda pri Črnučah trden most.

Skrb za znanost in umetnost. Izmed znanosti se je za zadnjih treh Habsburžanov najbolj gojila zgodovina, bodisi svetovna, bodisi provincialna; takrat so delovali na Štajerskem Caesar, na Kranjskem Valvasor, na Goriškem Coronini. Filozof Leibniz, ki je živel nekoliko časa na Dunaju, je predlagal ustanovitev akademije znanosti, a zaradi neugodnih časovnih razmer so napravili le ustanovno listino (1714). Splošna ljudska izobrazba je bila še na nizki stopnji; s šolskim poukom so se zelo trudili piaristi, ki so se naselili v Avstriji sredi 17. stoletja, na srednjih šolah so pa poučevali jezuiti. Dve novi vseučilišči sta nastali tisti čas: v Innsbrucku (1677) in Salzburgu, kjer so poučevali benediktinci.

Skrb za umetnost glej pri odstavku: Umetnost v 17. in 18. stoletju.

E. Ustanovitev in notranja uredba braniborsko-pruske države (1640-1740).

1. Veliki volilnik ustanovi državo.

Friderik Viljem I. (1640—1688), Veliki volilnik, je ustvaril močno Braniborsko. Posrečilo se mu je zatreti separatistična stremljenja pruskih plemičev, ki so se končno sprijaznili

z volilnikom in vstopali v upravne in vojaške službe. Varčna in razsodna finančna uprava je večala državne dohodke, zato je tudi lahko vzdrževal večjo stalno armado. Zgradil je vojno brodovje in ob Zlati obali je ustanovil kolonijo. Vtikal se je tudi v nemško državno in evropsko politiko. Želel je rešiti Nemčijo, ki so jo zatirali tujci: Poljaki, Švedi in Francozi; seveda je s tem hotel koristiti največ lastni državi. Pri tem je moral premagati velike težave: nasprotniki so bili močnejši, njegova mala država pa razcepljena od Rena (Kleve, Mark in Ravensberg) do Njemena (Vzhodna Prusija). Pač pa je otel (1672) Holandce francoske premoči in strl v severni Nemčiji francosko gospodstvo ter švedski vpliv; dalje je priboril Prusiji popolno suverenstvo in razširil svojo državo z deželami, ki si jih je pridobil v Westfalskem miru (II, 345).

2. Nazadovanje braniborsko-pruske države pod Friderikom III.

Njegov domišljavi sin in naslednik Friderik III. (I.) (1688 [1701] — 1713) je ljubil lesk in blesk, kar je nalagalo podložnikom težka bremena. Ustanovil je vseučilišče v mestecu Halle ter vabil odlične može v deželo. Znamenit umetnik je bil Schlüter; prvi predsednik berolinske akademije znanosti je bil univerzalni Gottfried Leibniz (1664—1716). Dalje je poizkušal oživiti obrt, trgovino in poljedelstvo; zato so radi sprejemali tujce, zlasti pridne Francoze. Toda pomnožene državne dohodke je porabil zapravljivi dvor in kraljevi nevredni ljubljenci, ki so gospodovali na dvoru. Tudi so se dali uradniki v škodo države in ljudstva podkupovati. Zunanja politika je bila črezinčrez zavožena. Zato ni bilo ob Friderikovi smrti v upravi nobenega reda: uradniki so bili nepošteni, blagajnice prazne, Prusija obubožana.

Prusija postane kraljestvo (1700). Z vso žilavostjo je pa zasledoval Friderik III. svoj cilj: doseči je hotel kraljevi naslov na podlagi suverenstva v Vzhodni Pruski. A vsi so se protivili taki nameri. Ko je pa bližajoča se rešitev španske dediščine prisilila cesarja, da si je zagotovil vojaško pomoč braniborskega volilnika, ga je priznal za pruskega kralja (1700). 1700

3. Notranja uredba države pod Friderikom Viljemom I.

Frideriku Viljemu I. je sledil njegov odkritosrčni in pošteni sin Friderik Viljem I. (1713—1740). Uredil je na novo vso državno upravo. Z vso dušo se je žrtvoval dolžnostim nasproti državi, kajpada je bil tudi trdosrčen in strog do sebe, uradnikov in podložnikov. Odpravil je vse nepotrebne izdatke, kar je občutil osobito dvor, kjer je znižal število dvorjanov ter odslovil ljubljence in umetnike, katerim je bil dajal njegov oče plačo. Sam je živel jako zmerno in sovražil kraljevski sijaj. Vladal je absolutistično. Književnost in umetnost je sovražil on kakor tudi njegova družba („Tabakskolegium"); v tem oziru so bili njegovi nazori prav omejeni.

Kraljeva skrb za armado. Zelo je pa skrbel kralj za armado. Vojake so jemali s silo in zvijačo, zlasti so lovili visokorastle mladeniče tudi po tujih deželah. Pozneje je kralj uvedel vojaške nabore, razdelil deželo v naborne okraje in s tem vpeljal v Prusiji splošno vojaško dolžnost. Izvzeti od te dolžnosti so bili razun sinov plemičev in bogatih meščanov še sinovi nekaterih drugih stanov. Tako so torej kmetje tvorili večino pruske armade, druga njena opora pa je bilo deželno plemstvo, ki je postalo vojno plemstvo z vsemi dolžnostmi in pravicami. Stari Dessavec (knez Leopold Anhalt-Dessavski) je izumil železni nabijač — s takimi puškami so lahko hitreje streljali — vpeljal novo taktično sestavo, disciplino, red in točnost, tako da so pruski vojaki prekosili vse druge. Da je dobil visokorastle grenadirje, je žrtvoval kralj velike vsote, čeprav je bil v denarnih zadevah zelo varčen. Častnike so vzgojevali v berolinski kadetni šoli.

Kralj izboljša upravo in narodno gospodarstvo. Za upravo je vpeljal nove urade. Neumorni kralj je zelo povzdignil poljedelstvo, da se je lahko kosalo z belgijskim in angleškim. Izboljšal je mestno upravo, rokodelstvo, obrt, sodstvo. Ustvaril je tudi prusko ljudsko šolo, ki so jo morali šoloobvezni otroci obiskovati, in dal podložnikom kronskih posestev svobodo. Tako je vsled te kraljeve strogosti postalo malomarno ljudstvo pridno in varčno, zadolžena država pa bogata. To se je zgodilo v času, ko je zahtevala moda od knezov, da se ne brigajo za podložnike, ampak zapravljajo ljudsko premoženje.

Oče in sin. Razmerje med očetom in sinom Friderikom je bilo sovražno. Oče je bil vojak z dušo in telesom ter skozinskozi nemškega mišljenja; sin pa ni bil ne prvo ne drugo, ampak krasoumec, izobražen v francoskem duhu, glasbenik, pesnik, filozof. Oče je z nejevoljo opazoval sinovo početje, ker se je bal za vse svoje naprave in prihranjene zaklade. Kraljevič je že hotel pobegniti na Angleško, a očetu so ovadili to sinovo namero in kralj je ukazal kraljevičevega spremljevalca, poročnika Katteja, usmrtiti, skesanemu kraljeviču je pa odpustil, a moral je službovati pri vojni in domenski komori v Küstrinu in Ruppinu dve leti. To je bilo velikega pomena za njegovo prihodnost, kajti seznanil se je z upravo, priljubil se mu je vojaški stan in sprijaznil se je z očetovimi napravami. Črez nekoliko let pa se je preselil na grad Rheinsberg, kjer se je v družbi učenjakov, pesnikov in umetnikov bavil z godbo, poezijo, filozofičnimi in političnimi študijami.

Friderik II. nastopi vlado. Leta 1740. je umrl kralj Friderik Viljem I. in zavladal je njegov sin Friderik II. (1740 do 1786), o katerem so splošno mislili, da bode ljubil mir. Kdor ga je pa poznal bolje, je vedel, kako koprni njegovo srce po bojni slavi, po razširjenju pruske države, po odličnejšem mestu med evropskimi vladarji. Čas za izpolnitev teh želja se mu je videl ugoden, ko je črez nekoliko mesecev cesar Karel VI. zatisnil oči. 1740 do 1786

F. Narodno gospodarstvo, navade in duševna kultura Zahodne Evrope v 17. stoletju.

Vlade podpirajo trgovino in obrt. Postanek velikih nacionalnih držav z močno državno oblastjo, ki se je iznebila srednjeveških državnih oblik, je tudi izpremenil gospodarske razmere. V srednjem veku so motrili knezi z malimi izjemami svojo visoko službo le z zasebnopravnega stališča. Trgovino in obrt so le v toliko podpirali, v kolikor je to zahteval njih fiskalizem; zato tudi niso mogli delati smotrene in dosledne gospodarske politike. Nasprotno pa je moderna država bolje spoznala svojo nalogo. S trgovino se niso več pečale posamezne korporacije in mesta, ampak ves narod se je zanimal zanjo. Narodi so tekmovali med seboj, vsak je težil za blagostanjem. Hoteli so ga doseči s tem, da bi mnogo dragocenega blaga izvažali in kar najmanj uvažali. Na takšen način so mislili obogatiti svojo državo na stroške drugih.

Naraščanje splošnega blagostanja. Z napredujočo obrtjo sta rastla tudi blagostanje in udobnost vsakdanjega življenja. Po Evropi so se razširile nosilnice, ki so jih bili vpeljali v Italiji koncem 15. stoletja. Istočasno so začeli rabiti tudi širši krogi, ne samo gospoda, kočije, katerim so oskrbeli sredi 17. stoletja okna iz stekla. Odslej so ljudje najrajši potovali v

poštnih vozovih. Hitreje se je razvila pisemska pošta. Na Angleškem je Karel I. pošto podržavil in jo dal v zakup. Na Francoskem so imeli državno pošto že v 15. stoletju; Louvois jo je za veliko vsoto dal v najem. V španskih in nemških deželah jo je rodovina Thurn in Taxis dedno oskrbovala.

V mestih so bolj pazili na snago. V Parisu, Londonu, Berolinu in na Dunaju so redno čistili ulice ter jih razsvetljevali; gasilna društva so omejevala požare. Hiše v večjih mestih so imele že po štiri do šest nadstropij. V Italiji so, izvzemši v Benetkah, do 17. stol. na okna še vedno razpenjali platno ali papir, a na Nemškem, Angleškem in Francoskem so že splošno rabili steklene šipe. Zato pa so v Italiji že v 16. stol. jedli z vilicami, na severu Alp so pa začeli rabiti vilice šele v 17. stol.; prej so služili v ta namen prsti.

Vrednost denarja. Ker so pripeljale vsako leto španske ladje ogromno množino zlata in srebra, je poldrugo stoletje, do 1675, padala denarna vrednost. Ker sta se pa od tega časa naprej razširjali trgovina in obrt v večji meri kakor je denar krožil med ljudmi, je bilo odslej denarja vedno manj, njegova kupna moč pa je rastla. Sicer so pa izdelali primeroma veliko več srebra kakor zlata, tako da je veljava tega nasproti srebru vedno rastla, kakor tudi še v sedanjem času. Ker se je razmerje med zlatom in srebrom vedno menjavalo, so v vseh evropskih državah izpreminjali notranjo vrednost novcev.

Banke. Velikega pomena so bile banke, ki posredujejo promet z denarjem in kreditom. Banke so nastale iz srednjeveških lombardskih menjalnic denarja. V srednjem veku je namreč mnogo oseb imelo pravico kovati denar; ker pa so te osebe pri kovanju hotele imeti veliko dobička, so pogosto kovali manj vreden denar in ga izdajali za polnovrednega. Zato so laški menjalci s preizkusnim kamenom določevali notranjo vrednost denarja in ga zamenjavali za druzega. Imeli so v zalogi vedno dosti denarja, da so ustregli svojim odjemalcem. Da bi pa ta denar ne ležal neplodno v blagajnah, so ga izposojevali proti zastavi in sicer za krajši čas (lombard).

Ker je bila javna varnost v srednjem in tudi v začetku novega veka prav majhna, so ljudje spravljali svoj denar v podzemske kleti ali ga zakopavali v zemljo. V poznejših časih so ga pa spravljali v hišah (bankah), ki so bile varne pred napadi. Kmalu pa so začele te hiše uporabljati hranjeni denar za nadaljnja posojila. Po navadi je več trgovcev, ki so bili po raznih trgovskih poslih v medsebojni zvezi (giro), shranjevalo svoj denar pri bankah. Potem pa niso več za vsako kupčijo plačevali sproti, temveč z nakaznicami nakazovali banki različne vsote. Ta je ali poravnala račun ali pa samo zabeležila razliko med terjatvami dveh ali več oseb v svojih knjigah. Nastal je čekovni in giro-promet, začeli so izdajati nakaznice (asignacije) in bankovce.

Prva banka, ki ji je država dala pravico izdajati bankovce, je bila Angleška banka, ustanovljena 1694. Po njenem zgledu so ustanovili v drugih državah enake banke, ponajveč šele v 19. stol., tako v Parisu Francosko banko (1800), na Dunaju Avstrijsko narodno banko (1816), ki se od 1878 zove Avstro-ogrska banka. Te banke izdajajo bankovce ali

papirnat denar, ki ga morajo deloma pokriti z zakonitim kovinskim denarjem.

Kredit. Po bankah se je razvil tudi kredit. V novem veku katoliška cerkev ni več nasprotovala, ako so posojevalci zahtevali zmerne obresti, ker so te zanje le upravičena odškodnina. Stvarni in osebni, javni in zasebni kredit, s katerim je mogoče uporabljati glavnico kakega drugega, je velikega pomena v narodnem gospodarstvu. Nasprotno pa kredit povzroča tudi razne drzne špekulacije, ki vodijo do gospodarskih kriz.

Akcijske družbe. Vsled naraščajočega kredita so začeli ustanavljati akcijske družbe, ki so jim države dale monopolno trgovino s prekmorskimi deželami in kolonijami (II, 243 dalje).

Nova živila. Kolonije so pošiljale v Evropo svoje pridelke in tako se je udomačilo v Evropi mnogo do tedaj neznanih živil in dražil. Kavo, znano že v 16. stol. v Carigradu po arabskih trgovcih, so šele v sredi 17. stol. javno prodajali v Londonu. Ljudem se je zelo priljubila ta pijača; gradili so kavarne, shajališča elegantnega, literarnega, znanstvenega in političnega sveta; na Angleškem in Francoskem so imele velik socialen vpliv. V Nemčiji so se protivili kavi merkantilisti, ker je izginilo veliko denarja v inozemstvo; toda kava je odstranila srednjeveško šego, razširjeno še v 17. stol. celó v najvišjih krogih, namreč nezmerno uživanje piva in vina ob vsakem dnevnem času.

Počasneje so se Evropci navadili na čaj. Že konec 16. stol. so ga prinesli Portugalci in Holandci, pa so ga rabili le kot zdravilo. Šele v sedanji dobi ga splošno pijo, tudi neimoviti ljudje.

V Mehiki so se Španci seznanili s čokolado in od 17. stol. so jo romanski narodi radi pili, zlasti Italijani; na Angleškem so zidali potratno opravljene pivnice za čokolado.

Iz Brazilije so uvedli preko Portugalske tobak na Francosko in v Italijo, najprej kot zdravilo. Na Angleško sta ga prinesla (1585) Drake in Raleigh in kmalu so strastno pušili vsi ljudski sloji, moški, ženske in otroci. A boljši krogi so opustili to navado in začeli njuhati po zgledu francoske družbe za Ludovika XIV. V Nemčiji se je razširilo pušenje tobaka v tridesetletni vojni. Država ni mogla preprečiti, da ne bi ljudje kupovali tega zelišča; ker pa je šel denar iz dežele, so obdačili uvoz; kmalu pa so ga sadili v večini evropskih dežel.

Iz zahodne Južne Amerike je prinesel Walter Raleigh krompir (1584) na Angleško, kjer so pa šele v 18. stol. jeli saditi v večji množini to prekoristno rastlino, ki je odslej postala prvi živež revnejših slojev.

Hitreje se je ljudem priljubila koruza, ki posebno dobro uspeva v južnoevropskih deželah, kjer je najvažnejša vrsta žita za ljudi, dočim v Srednji Evropi, kjer ne dozori popolnoma, z njo krmijo pitano živino.

Poljedelstvo in živinoreja. Najbolj konservativni ljudski sloj so bili in so kmetovalci. Zato je poljedelstvo v 17. stol. stalo še vedno na isti stopnji kakor za Karla Velikega. Skoro v vseh evropskih deželah so kmetje imeli navado, da so na eni njivi sadili ozimino, na drugi jarino, tretja je bila v prahi. Samo v najbolj obdelanih evropskih deželah, kakor na Nizozemskem in v nekaterih italijanskih pokrajinah, so menjavali setve, napravljali umetne travnike in v hlevih krmili živino. Na Nizozemskem, kjer so imeli

brezprimerno lepo govejo pasmo, so se zanimali najbolj za mlekarstvo. Na višji stopnji kakor govedoreja je bila konjereja, s katero so se posebno radi pečali premožnejši ljudje. Angleški kralj Karel II. je vpeljal dirke; za njegove vlade je nastala angleška čistokrvna pasma. Ko je absolutizem okrepil monarhično moč, je tudi država varovala kmete pred nasilnostmi veleposestnikov.

Naraščanje znanstvenih zbirk. Vladarji, ki so ojačili svojo moč, niso skrbeli le za blaginjo, ampak tudi za duševni razvoj svojih narodov. Dočim so bile v začetku 17. stol. samo tri javne knjižnice (Angelica v Rimu, Ambrosiana v Milanu in Bodleyana v Oxfordu), so odslej ustanavljali mecenati in vladarji za ukaželjne ljudi javne in zasebne prirodoslovne, narodopisne, numizmatične zbirke, kabinete kuriozitet in knjižnice.

Časopisi. Omiki so zelo koristili časopisi, ki so posebno vzbujali zanimanje za politične zadeve. Nastali so iz posameznih tiskanih lističev (II, 231), ki so že od konca 15. stol. seznanjali ljudi z vsemi najvažnejšimi dogodki, in iz pisanih časopisov. Te — imenujemo jih gazette — so razpošiljali vešči možje (od 1536) iz Benetk, potem iz Rima in naposled iz Nemčije bogatim politikom in vladarjem. Prvi nemški tiskani časopisi so izšli na Dunaju v prvih letih 17. stoletja Kmalu se je to razširilo po vseh večjih nemških mestih. Časopise-tednike so urejevali in izdajali večinoma poštarji, katerim so sli od vseh strani donašali novice. Ljudje so izvedeli iz njih le gola dejstva brez osebnih opazk in presoje. Ker je cenzura nad vse strogo pazila na časopise, niso imeli nič narodnega, političnega ali socialnega značaja. Proti koncu 17. stol. so izhajali v Nemčiji tudi znanstveni in leposlovni časopisi.

Na Francoskem so nastali časopisi v prvi polovici 17. stoletja, prvi dnevnik pa šele 1777.

Največjo moč so imele nizozemske gazette. Izhajale so od druge polovice 17. stoletja v francoskem jeziku. Ker je vladala v Holandiji popolna tiskovna svoboda in ker je imela ta dežela dalekosežne trgovinske in politične zveze, je vsa izobražena Evropa zajemala politične vesti zlasti iz „Gazette de Leide“ (Leiden).

Tudi angleško časopisje se je, ko so vpeljali splošno tiskovno svobodo (1695), lepo razvijalo in glavni angleški časopisi so izhajali vsak dan.

Jan Amos Komenský. Mladinski pouk je preobrazil idealni Jan Amos Komenský (1592-1670) z Moravskega. Izkušal je temeljito prenoviti mladinski pouk in mladinsko vzgojo. Na podlagi naukov Baconovih je hotel osnovati ves pouk na opazovanje narave in nato šele na spise starih in novih pisateljev. Skrbno naj bi ločili posamezne stroke; pri učenju naj bi vedno začenjali z lahkimi stvarmi in nadaljevali s težjimi. Zato je upletel Komenský v abecednik podobe in sestavil za odrastle ljudi „Orbis pictus«, knjigo s podobami o vseh znanja vrednih stvareh. Seveda je bila Komenskega neposredna veljava majhna, kajti šolstvo je ostalo še precej časa v starem tiru.

Blodnje in vraže. Čeprav so si razni možje prizadevali povzdigniti pouk, čeprav so časopisi, knjižnice in druga sredstva širila omiko, so se blodnje in vraže le počasi izgubljale. Vojaki so mislili, da njih poveljnikov ne more zadeti sovražnikova krogla ali raniti meč. Drugi ljudje so bili prepričani

o veliki moči raznih tajnih sredstev, o kamenu modrih, ki lahko vse kovine izpremeni v zlato, o čarodejni šibici in o amuletu. Vera v čarovnice in čarodejce, ki baje povzročajo bolezni in vsakovrstne nesreče, se je vedno bolj širila, ogromno število nedolžnih ljudi so v 17. stol. sežgali na grmadah. Šele napredujoče prirodoznanstvo in spisi raznih prosvetljenih mož so zatrli pri evropskih izobražencih vero v demone, tako da je v začetku 18. stol. izginila ta najstrahovitejša nadloga, ki je fizično in moralno trla Evropo. Nadalje so ljudje imeli vero, da naznanjajo kometi in druge izredne zračne prikazni vojno in kugo. Vedeževalce obeh spolov in astrologe so ljudje radi poslušali.

Sirovost ljudstva. Ljudje v tej dobi so bili zelo sirovi. Splošno v navadi so bili dvoboji, igre in pojedine, pri katerih so povžili velikanske množine mesa in pijače; nižje ljudstvo se je pa poprijelo cenejšega in škodljivejšega žganja.

Kazni in pravno postopanje. Strašno stroge so bile kazni kriminalnega sodnega reda „Caroline". Hudodelce so javno usmrčevali ali jih pohabljali, kar je bilo za gledalce, tudi za ženske iz najvišjih krogov, prava slast. Že za majhen pregrešek so uničili tistemu, ki je zapadel kazni, čast, ker so ga, stoječega na sramotnem stebru, javno zasmehovali. Za srednjevelike pregreške so rezali obsojencu jermene iz kože, ščipali ga z razbeljenimi kleščami, odsekali mu roke ali izdrli jezik. Tiste hudodelce pa, ki so bili obsojeni na smrt, so obglavili, obesili ali utopili; če so hoteli smrtno kazen poostriti, so hudodelca razžagali, razčetverili s tem, da so ga raztrgali štirje konji, ga sežgali, ga nabodli na kol, ga živega pokopali ali vzidali ali pa ga trli s kolesom. Take težke kazni so bile v navadi v vseh evropskih kontinentalnih državah. Povsod je bilo pri kazenskih pravdah uveljavljeno tajno in pismeno pravno postopanje. Sodniki niso dostikrat dovolili obtožencu imeti zagovornika, tudi mu niso povedali vsebine obtožnice. Dokaz po pričah ni zadostoval, marveč je moral obtoženec sam priznati zločin in naznaniti imena morebitnih sokrivcev. V ta namen so dali sodniki obtoženca mučiti na vse mogoče načine, ponekod celo priče. Zaman so se borili izvrstni možje proti takemu nečloveškemu postopanju, ki ni imelo nobene dokazne moči. Samo na Angleškem so se posluževali pri kriminalnih in civilnih pravdah javnega in ustnega pravnega postopanja; ondi niso sodili sodniki po poklicu, ampak ljudski sodniki, porotniki.

Ljudski značaji. Knežji absolutizem je kvaril značaje. Ker so ljudje splošno želeli miru, so postali hlapčevski in neznačajni; samostojni značaji so bili takrat redki. V dobi od 1650—1720, ko je vladala francoska dvorna moda, so se namreč notranji in zunanji razločki med ljudmi raznih stanov in narodov izgladili. Povsod isti servilizem, povsod isti moralni slabiči, a seveda zakrito z zunanjo uljudnostjo, lepimi oblikami in družabno gibčnostjo, kakršne v vsej povestnici človeštva nikdar in nikjer več ne najdemo.

Nravnost. Podložniki so posnemali svoje kneze tudi v potratnosti in nenravnosti. Gospodarstvo, služabništvo, drage obleke in nakit, igre in sijajne pojedine so požirale ogromne vsote. Nihče se ni vprašal, če zmore take ogromne izdatke; ni čuda, če so propadale najbogatejše hiše. To razkošje je seveda moralo pogubno vplivati tudi na nravno življenje sodobnikov. Po francoskem zgledu se je širila po vseh državah nenravnost z dvora v

vse ljudske kroge. Odslej se je nravnost zasmehovala, čislana pa je bila galantnost.

Noša. Moški so nosili protinaravno in gizdavo lasuljo in prav tako so si tudi ženske svoje lase visoko spletale; nosile so fontange (zelo visoke kape na pleteni žici) in tičale v širokih kadém podobnih krinolinah.

Razmerje med vladarjem in podložnikom. V prejšnjih dobah so knezi neprisiljeno občevali z ljudstvom in delili z njim žalost in veselje; sedaj so ga prezirali kot „canaille". Po njih zgledu tudi ministri in dvorjani, plemiči ter uradniki niso imeli srca za preprosti narod.

Napredovanje duševnega življenja. Vkljub raznim zadržkom in hibam despotičnega absolutizma se je duševno življenje Evrope ravno v tej dobi mogočno razvijalo. Človeška družba je hrbet obrnila asketični smeri, ki jo je bilo krščanstvo dalo evropskemu mišljenju, in se je prepojila utilitarističnega naziranja. Vez med državami in narodi nista bili zdaj več cerkveno-politični ideji o papeštvu in cesarstvu, ampak obrt, promet in diplomacija. Ta proces individualiziranja se razvija vedno bolj. Zdaj država ne sloni več na korporacijah, ki so se ločile po poklicih, ampak na posameznikih brez ozira na družbo, iz katere so izšli. Pravica posameznika — to je geslo nove dobe.

Napredek v posameznih znanstvenih strokah. V tem duševnem tekmovanju vseh narodov, stanov in posameznikov so se izkresale mnoge nove misli. Duh znanstvenosti je postajal vedno bolj in bolj sila, ki vlada in giblje svet. Izobraženci so širili versko strpnost in racionalizem. V filozofiji so Bacon, Descartes in Spinoza izpremenili mišljenje izobražencev. Že Francis Bacon baron Verulam je branil načelo, da vemo le to, kar vidimo in slišimo in sploh zaznavamo s svojimi čuti, tedaj opazujmo prirodo in spoznavajmo nje sile induktivnim potom. Spinoza je pa učil, da ni razločka med dušo in telesom, kakor je trdil Descartes, ampak le eno samo bistvo je, bog, vse drugo, kakor mišljenje in razsežnost, torej dušni in telesni svet, so le načini, kako se javlja bog. Boga torej ni zunaj sveta, ampak je v svetu, bog in svet sta isto (panteizem). Do konca 17. stol. sta tudi matematika in astronomija vsled delovanja Keplerja, Galileja in Newtona zelo napredovali. Dalje so sedaj nastale nove vede, kakor narodno gospodarstvo, statistika, fiziologija, narodopisje in razne filozofske stroke. V Italiji so juristi reformirali pravo. Tudi medicinski teoretični študij je takrat lepo napredoval. Zdravniki so se vglabljali v anatomijo in se pridno učili kemije in fizike, na vseučiliščih pa so države ustanavljale za medicince botanične vrtove, kemijske laboratorije in anatomske zbirke. Na Holandskem so uvedli klinični vseučiliški pouk. V nasprotju z notranjo medicino pa so pravo kirurgijo tedaj brez vzroka prezirali in jo prepuščali ranocelnikom, ki so tvorili ceh in so jih tedaj smatrali za rokodelce. Vrhutega so z zdravniki tekmovali t. zv. padarji. Pravih zdravnikov je bilo namreč primeroma zelo malo in bili so tako popolnoma prevzeti svoje dostojanstvenosti, da so bolnike zgolj preiskovali in zapisovali recepte, toda operacij niso izvrševali. Bili so davkov prosti, ljudje pa so jim plačevali velike honorarje in jih sploh visoko čislali; le pesniki so se v veseloigrah norčevali iz njih radi njih pedanterije in precenjevanja samega sebe.

Zdravilstvo. Bolniki so radi obiskovali kopeli, ki so bile zelo preprosto urejene, v Nemčiji osobito Pyrmont in Karlove vare, v Italiji Lucco. V bolnicah, katerih je bilo že precej, so stregle bolnikom ženske. V vojstvu je služilo malo zdravnikov, a veliko več ranocelnikov. Dobro urejene so bile lekarnice. V vseh kulturnih državah so morali lekarnarji pred komisijo zdravnikov dokazati svoje znanje in se določeno dobo učiti, preden so smeli samostojno voditi lekarnice.

Opera. L. 1594. je nastalo prvo glasbeno-dramatično delo „Dafne" (besedilo zložil O. Rinuccini, glasbo Peri). Proti koncu 17. stol. so opero izboljšali s tem, da je zadobila melodija kot prvi glas na podstavu preprostih akordov glavno vlogo. Odslej je bila vsem narodom opera najbolj priljubljena in je potisnila v ozadje samo vokalna proizvajanja in cerkveno glasbo. Tudi je povsod izpodrinila — izvzemši na Španskem — posvetna drama verski oratorij.

G. Poraz švedske velevlasti in švedskega kraljevega absolutizma.

1. Naraščanje Švedske (1632—1697).

Švedija ni dolgo časa ohranila moči, ki ji jo je bil priboril Gustav Adolf. V Westfalskem miru je dobila njegova hči Kristina (1632—1654) Prednje Pomorjansko z otokom Rujano, del Zadnjega Pomorjanskega ter vojvodini Bremen in Verden; s prej osvojenimi deželami: Finsko, Karelijo, Ingrijo, Estonsko in Livonsko je pa bila zaprla Švedija Poljakom in Rusom dohod k Baltskemu morju. A Kristina se ni brigala za vlado; na njenem dvoru so se zbirali učenjaki iz vseh dežel; zato je odložila (1654) krono, da bi se mogla pečati le z znanostjo in umetnostjo; dalje je sprejela v Innsbrucku katoliško vero, potovala po Francoski in se slednjič stalno naselila v Rimu. Njena dragocena knjižnica je sedaj shranjena v vatikanski. Kristina je prepustila krono svojemu bratrancu Karlu X. (1654 do 1660) iz rodbine Pfalz-Zweibrücken. V zunanji politiki je doživel sicer Karel XI. (1660—1697) občuten poraz in le svojemu mogočnemu zavezniku se je imel zahvaliti, da že takrat niso vrgli Švedov iz Nemčije, a v svoji državi je vpeljal mnogo koristnih reform. Kmetsko ljudstvo in nižje plemstvo je bilo nejevoljno, ker je imelo višje plemstvo v rokah vsa posestva in je neomejeno vladalo. Toda kralj si je zopet prisvojil zakonodajno pravico in vzel plemičem nekdanja kronska posestva, ki so se

jih bili polastili po smrti Gustava Adolfa (1632). Pomnožene državne dohodke je porabil za povzdigo trgovine in obrti, za ureditev državnega gospodarstva, za preosnovo armade in mornarice. Za Švedsko je bila velika nesreča, da je ta sposobni kralj prekmalu umrl, ker so takoj sosednje države planile na gospodarico Baltskega morja.

2. Severna vojna (1700—1721) potisne Švedsko na drugo mesto držav.

1700 do 1721

Vzroki severne vojne. Ko je petnajstletni Karel XII. (1697—1718) zasedel prestol, so sovražniki Švedije hoteli porabiti to ugodno priliko in ugrabiti švedske dežele ob Baltskem morju. Združile so se Rusija, Saško-Poljska in Danska proti Karlu XII. Car Peter je hotel „svoji državi odpreti okno proti zapadnemu morju“, t. j. osvojiti baltski deželi Karelijo in Ingrijo. Saški volilnik in poljski kralj Avgust II. je želel združiti Livonsko s svojo državo, ravno tako danski kralj Friderik IV. južni del skandinavskega poluotoka, da bi imel v oblasti dohod v Baltsko morje, in posestva vojvode Holstein-Gottorpskega, ki je bil svak Karla XII.

Zmagoslavni pohodi Karla XII. Sovražniki so vdrli v Livonsko in Schleswig. A Karel XII. ni izgubil poguma nasproti tem sovražnikom, temveč se je na mah prelevil iz otroka v junaka in vojskovodjo. Najprej je napadel Kodanj (Kopenhagen) in prisilil Friderika IV. Danskega, da je sklenil v Travendalu (zahodno od Lübecka) mir, v katerem se je odpovedal Holsteinu in zavezi z Rusijo ter s Poljsko (1700). Nato je hitel Karel XII. na pomoč trdnjavi Narvi v Ingriji, ki jo je oblegal car Peter, in je premagal petkrat močnejše Ruse.

Vsled teh krasnih uspehov se je Karel zelo prevzel in postal svojeglaven. Namesto da bi s preplašenim Avgustom Poljskim sklenil mir, za kar je ta pohlevno prosil, in se bojeval s trdovratnim ruskim sovražnikom, se je odločil Karel v svoji mladostni trmi, da mora Avgusta II. pahniti s prestola. Smatral ga je za povzročitelja proti njemu naperjene koalicije in ga zato smrtno sovražil. Čeprav so prijateljske države ugovarjale, čeprav so ga prosili njegovi lastni podložniki in ga svarili ministri, vendar je vztrajal pri tem načrtu. Ta nakana ga je ugonobila.

Sicer je Karel nekolikokrat premagal saško-poljsko vojsko, zasedel Varšavo in Krakovo in vsilil Poljakom novega kralja Stanislava Leszczyńskega (1704); a medtem je bil Peter izboljšal svojo vojsko in osvojil večji del švedskih baltskih provincij, kjer je ustanovil (1703) Peterburg, bodoče glavno mesto Rusije. 1703

Karel se ni zmenil za osvojene baltske provincije. Trmoglavo je preganjal Avgusta II. na Saško, ker ga je podpihoval Ludovik XIV., ki je hotel zamotati Karla v vojno z Nemško državo, da bi se potem cesar in Nemška država ne mogla več udeleževati španske nasledstvene vojne. Res je Karel osvojil Saško, naložil deželi veliko vojno kontribucijo in prisilil Avgusta II., da se je v Altranstädtskem miru (1706) odpovedal poljski kroni, priznal Stanislava kot poljskega kralja in odstopil od protišvedske zaveze; a do vojne s cesarjem ni prišlo.

Švedska premoč zlomljena pri Poltávi. Karel je hotel užugati še tretjega sovražnika. Mislil je, da bo to lahko delo. Sklenil je prodirati v srednjo Rusijo. Res je bil dospel že do Smolenska; a tu so se Rusi močno zavarovali in opustošili pokrajino daleč naokrog. Zato Karel ni mogel dalje korakati proti Moskvi. Namesto da bi se obrnil in šel proti Livonski, je raje poslušal hetmana upornih ukrajinskih kozakov, Mazepo, ki je hotel ustanoviti samostojno kozaško vojvodino, in se napotil, čeprav so bili vsi izkušeni častniki nejevoljni, proti Ukrajini (1708). A vse Mazepove obljube so bile ničeve, zakaj kozaki so se mu izneverili in ostali zvesti Petru; sam je prišel v Černigov h Karlu, ki so ga v samotni pustinji, daleč od domovine, obkolili sovražniki. Tudi generala Lewenhaupta, ki je hitel Karlu na pomoč, so Rusi premagali. Navzlic temu je začel s 1709
sestradanimi vojaki, nepreskrbljenimi z obleko in strelivom, oblegati Poltávo (1709). Kmalu pa je pripeljal car Peter mnogoštevilno armado in porazil ter zajel večino Švedov.

Tako umetna je bila premoč maloljudnate Švedije v Severni in Vzhodni Evropi, da jo je strmoglavila edina bitka pri Poltávi. Vzdržavala jo je le izvrstno utrjena in disciplinirana armada; a ko je Karel XII. s svojo trmoglavostjo in pustolovstvom to ugonobil, je moč Švedije skopnela kakor sneg na solncu. Vsled poraza pri Poltávi je izgubil tudi Leszczyński svoj prestol.

Karel je ušel s 500 spremljevalci v turški Bender (ob Dnestru), kjer je ostal pet let, čeprav ga je Turčija večkrat pozvala, naj odide. Trudil se je, da bi pridobil Osmane za boj proti Rusiji. L. 1711. se mu je to res posrečilo. Veliki vezir je obkolil carja, ki je upal, da se bodo v prilog Rusom vzdignili balkanski Slovani, z vso vojsko ob reki Prutu; a car je podkupil, baje po nasvetu svoje žene Katarine, velikega vezirja, ki je sklenil z Rusijo mir pod pogojem, da se vrne trdnjava Azov Turčiji. Tako je bil ves Karlov trud brezuspešen.

Medtem se je povrnil Avgust II. na Poljsko in pregnal kralja Stanislava, Rusi pa so zasedli Livonsko in večji del Finske; Danci in Rusi so plenili po Švedskem Pomorjanskem, Prusi so se polastili Prednjega Pomorjanskega z mestom Stettinom, hannoverski volilnik in angleški kralj Jurij I. je pa zahteval Bremen in Verden, ki so si ga osvojili Danci. Ko je pa Karel XII. izvedel, da namerjajo Švedi izvoliti državnega upraviteljá, se je zavedel svoje dolžnosti; zapustil je Bender in se povrnil v 14 dneh črez Ogrsko, Avstrijo, Bavarsko in Hessensko v svojo državo.

Njegovi podložniki so ga pozdravili z velikim veseljem, ker so še vedno upali, da jih popelje do zmag. Karel se je pa na vsak način hotel odškodovati za izgubljene dežele, hotel je torej sedaj osvojiti Norvegijo; a pri obleganju trdnjave Frederikshald ga je smrtno ranila sovražna krogla (1718).

Mirovni sklepi. Po njegovi smrti je izbruhnila nejevolja trpinčenega ljudstva proti absolutizmu. Državni zbor je izpremenil Švedijo v omejeno volilno kraljestvo, ki je bilo pravzaprav republika in v katerem je imel moč v rokah državni svèt, torej visoko plemstvo. Vlado so izročili mlajši sestri Karla XII., Ulriki Eleonori, ki je pa prepustila krono svojemu soprogu Frideriku Hessen-Kasselskemu.

Nova vlada je sklenila z nasprotniki mirovne sklepe: angleški kralj in hannoverski volilni knez je obdržal proti denarni odškodnini vojvodini Bremen in Verden. Tako so dobili Angleži v roke važni ustji Wesere in Labe.

Prusija je dobila Prednje Pomorjansko do reke Peene s Stettinom in otokoma Usedomom in Wollinom ter s tem izliv Odre.

Švedija je ohranila Pomorjansko severno od reke Peene z mestom Wismarjem in otokom Rujano.

Danska je vrnila vse osvojene kraje in je morala, kakor tudi Anglija in Holandija, še nadalje plačevati Švedom carino za ladje, ki so vozile skoz Sundski preliv.

August II. je ostal poljski kralj, Stanislav pa se je moral zadovoljiti s kraljevskim naslovom.

Nazadnje se je pogodila Švedija še z Rusijo v Nystadu (1721), kjer ji je odstopila Ingrijo, Estonsko, Livonsko in del 1721
Karelije z obrežnimi otoki; nasprotno je pa Rusija vrnila Švediji Finsko.

Posledice severne vojne. Stalna in važna posledica severne vojne je, da je za vedno vzela Švediji mesto velevlasti in da se je na njeno mesto povspela Rusija kot edina in odločilna velevlast na severovzhodu. Slednjič pa je ta vojna koristila tudi mladi Prusiji, ki se je odslej mogla razvijati ob Baltskem morju.

H. Razvoj poljske države od konca srednjega veka do nje propada.

I. Zadnji Jagjelovci.

Aleksander (1501—1506). Za vlade zadnjih Jagjelovcev je začela propadati mogočna srednjeveška poljska država vsled prevelikih svoboščin, ki so jih bili dali kralji plemičem.

Aleksander, zadnji litevski veliki knez, je podelil plemičem v zahvalo, da so ga izvolili za poljskega kralja, poljsko „magno charto“, radomsko konstitucijo (1505), paladij 1505
poljske „zlate svobode“.

Sigismund I. (1506-1548). Aleksandrov brat, Sigismund I., se je oženil z Barbaro Zapoljsko, sestro najuglednejšega ogrskega magnata. Upal je namreč, ker je imel ogrski in češki kralj Vladislav Jagjelovec mladoletnega sina, dobiti ali regentstvo ali celo prestol v teh dveh deželah.

Maksimilijan I. je pa vzdrževal stare dedne habsburške pravice do teh dežel; zvezal se je z Moskvo in velikim mojstrom nemškega reda, Albrehtom Hohenzollerncem, ki ni hotel priseči zvestobe poljskemu kralju. Sigismund je uvidel, da je brezuspešen vsak napor; zato se je rajši pogodil

s cesarjem. Jagjelovca Vladislav in Sigismund sta sklenila z
1515 Maksimilijanom znamenito dunajsko pogodbo (1515), ki je pokopala jagjelovske načrte o vesoljni poljski državi in ustvarila današnjo Avstrijo (II, 267). Tudi so se odslej obračale poljske težnje proti vzhodu in boji z Rusijo polnijo v naslednjih stoletjih poljsko zgodovino.

Sigismund I. podpira Ivana Zapoljskega. Ko je izvolila ogrska narodna stranka po bitki pri Mohácsu Ivana Zapoljskega za protikralja, je Sigismund izdatno podpiral svojega svaka v boju proti Ferdinandu.

Reformacija in protireformacija. Kmalu po Luthrovem nastopu so začeli dijaki širiti njegove nauke. A reformacija si ni mogla pridobiti na Poljskem trajnih uspehov, ker je manjkalo vsemu gibanju prave organizacije. K protestantizmu so prestopali nekateri plemiči in humanistični izobraženci, duhovščina pa je ostala z ljudstvom zvesta katoliški cerkvi. Na krakovskem vseučilišču so delovali svobodomiselni učitelji. Protestanti so sezidali tudi nekoliko šol. Edini uspeh, ki so si ga priborili protestanti, oziroma drugoverniki ali disidenti, je bil, da jim je priznal državni zbor v medvladju po smrti Jagjelovcev svobodno izvrševanje vere. Sicer so preganjali vsi kralji, tudi protestantski Báthory, disidente; prepovedali so prestopati v novo vero ter obiskovati tuja vseučilišča. Ko je še ermlandski škof Stanislav Hozij, ki se je udeležil tridentinskega koncila, pripeljal v deželo jezuite, ki so z vnemo razširjali protireformacijo ter ustanavljali šole, in ko disidentov niso več sprejemali v državne službe, je protestantizem vedno bolj ginil.

1525 Sekularizacija Pruske (1525). Zgodaj se je protestantizem razširil tudi v deželi nemškega reda. Po Luthrovem nasvetu in z odobrenjem poljskega kralja je sekulariziral veliki mojster redovno deželo (Vzhodno Prusijo), ki je bila od Torunjskega miru poljski fevd, obenem je pa priznal novi pruski vojvoda poljskega kralja kot svojega fevdnega gospoda (1525).

Sigismund II. Avgust (1548—1572). Lublinska unija (1569). Že Sigismund I. je uvidel, da je na Poljskem nemogoča vsaka dalekosežnejša zunanja in notranja politika, ako prej ne preustroji neporabne vojske in nerednih financ; toda upirali so se njegovim načrtom plemiči. Tudi njegov slabotni sin Sigismund II.

August ni mogel prodreti s koristnimi reformami. Pač pa se mu je posrečilo, da je zedinil državo. Po dolgem upiranju Litvincev so proglasili v Lublinu (1569) unijo, ki je pravzaprav vtele- 1569
šenje Litve v Poljsko: Poljska in Litva sta nerazdelna celota s skupnim kraljem in skupnim državnim zborom v Varšavi, novi kraljevi prestolnici. Poljski so priklopili litevske vojvodine Polesje, Volinj in Kijev. Litva je ohranila le lastno upravo ter vojaštvo in lastne finance.

Poljska dobi Livonsko (1561). Po propadu Hanze sta se borili Moskva in Poljska za gospodstvo na Baltskem morju. Odkar so namreč zaprli Tatarji vsak dohod k Črnemu morju, sta morali obe državi prodreti do Baltskega obrežja, da sta mogli neovirano trgovati z inozemstvom. V ta namen sta skušali prilastiti si Livonsko (=Livonsko, Estonsko in Kuronijo). To deželo, ki so jo nemški kmetje kolonizirali in germanizirali, je imel od 13. stol. v posesti viteški red, ki je nosil na belem plašču znamenje meča (Schwertorden) in ki se je kmalu združil z nemškim viteškim redom. Po Torunjskem miru in po sekularizaciji Pruske pa niso mogli pruski vojvode več izdatno podpirati odcepljenega livonskega ozemlja; tedaj so si skušali Poljaki, Rusi in Švedi osvojiti važna livonska pristanišča.

Ko je napadel ruski car Ivan IV. Livonsko, sta jo ponudila livonska poljska stranka in veliki mojster livonskega viteškega reda Ketteler poljskemu kralju, ki je priklopil nato deželo Poljski (1561). Livonska je obdržala nemški jezik, 1561
lastno upravo in svobodno izvrševanje augsburške veroizpovedi. Majhen del Livonske z mestom Plockom pa si je osvojil Ivan IV.[6] Ker je bila Livonska razdeljena, sta se odslej za njo prepirali Poljska in Rusija.

Kuronijo so kot poljski fevd sekularizirali za Kettelerja in njegove moške potomce; Estonska se je pa pridružila Švedski.

Čeprav je sedaj imela Poljska dohod k Baltskemu morju, vendar Poljaki niso mogli ustvariti mornarice. Gdansko, najvažnejše baltsko tržišče, se je trdovratno upiralo takim težnjam, da ne bi bila oškodovana njegova trgovina; plemiči pa niso hoteli prispevati k zgradbi ladij.

---

[6] To osvojeno pokrajino so morali Rusi skoro vrniti Poljakom (1582).

II. Organizacija države in socialne razmere v novem veku.

Politična uprava. Že v srednjem veku so omejevale mnogobrojne plemiške svoboščine absolutno kraljevo oblast in izpreminjale poljsko kraljevino v oligarhično monarhijo, tako da je bil kralj od Aleksandrovega časa le nekak senatni predsednik. Senat je bil kronski svèt, v katerem so sedeli najvišji posvetni in duhovski dostojanstveniki (škofje, vojvode, kastelani, ministri in hetmani) in vedno nadzorovali kralja. Dalje so ovirali kralja v vsem delovanju ministri in hetmani (poveljniki vojaških čet), katerih ni smel odpustiti in ki niso bili odgovorni za svoje početje. V zadnji dobi poljske zgodovine je bil izvoljeni kralj le še navidezni vladar.

Upravno so delili državo, ki je bila skoro tako velika kakor Nemčija in Francija, v tri provincije: Veliko in Malo Poljsko ter Litvo, in vsako provincijo v več vojvodin. V vsaki vojvodini je poveljeval vojvoda sklicani plemiški vojski, nadzoroval trge in vso upravo ter sodil Žide. Kastelani — v vsaki vojvodini jih je bilo več — so vodili vojsko svojega okrožja.

Armada. V novem veku niso dosegli poljski kralji nobenih trajnih uspehov ne v zunanji, ne v notranji politiki, ker niso imeli močne, stalne armade. Kadar je pridrl sovražnik v deželo, je poklical kralj skupno z državnim zborom plemiče pod orožje. A le redkokdaj so se odzvali vsi plemiči tej edini, le navidezni dolžnosti. Tudi ni bilo za kralja ugodno, ako se je zbralo preveč plemičev, ker so takoj zahtevali od njega raznih ugodnosti. Dalje niso mogle te neredne in neizurjene čete dosti opraviti nasproti organiziranim armadam.

Zato so večkrat poskušali poljski kralji ustvariti stalno armado. Ker bi bilo treba obenem zvišati davke in sploh reformirati državne finance, so se trdovratno sebični poljski plemiči upirali obdačenju in vsaki žrtvi v prid domovine. Le Sigismund II. je imel nekoliko uspeha. Prejšnji poljski kralji so bili namreč podarili ali prepustili obširna državna posestva plemičem. Državni zbor jih je (1563) prisilil, da so vrnili državi vsa od l. 1504. podarjena posestva. Njih dohodke pa je vlada sledeče porabila: tri četrtine za dvor in uradnike, eno četrtino za stalno armado, ki so jo vsled tega nazivali četrtinsko armado (kwarciane wojsko). Ta armada je varovala največ južno državno mejo pred tatarskimi napadi, da niso tirali kristjanov v sužnost.

V vojnem času so jemali v službo tudi tuje najemnike, ki so se dostikrat uprli vsled neizplačane mezde in požigali po deželi. Dobrodošle so bile kraljem telesne straže bogatih plemičev in škofov, broječe vedno na tisoče mož. Vsi vojaki so služili kot konjeniki (ulanci), šele Báthory je vpeljal pešce.

Državne finance. Država je imela malo dohodhov, ker kralji niso mogli izvesti finančne reforme. Prejemke je dobivala država iz dohodkov kraljevih in državnih posestev, ki so jih bili vrnili plemiči, iz zemljiškega in židovskega davka, iz davščin mest in carine, iz dohodkov rudokopov, solišč ter iz prostovoljnih doneskov duhovščine. Ako ti davki niso zadostovali, je moral državni zbor dovoliti kralju za določeni namen posebne davke.

Za kulturne potrebe, n. pr. za prometna sredstva, za šole, za preskrbo siromakov, za bolnice in za kmete se vlada ni brigala.

Državni zbor. Državni zbor je obsegal dve zbornici: senat (150 članov, nazadnje 146) in zbornico poslancev (182 članov). Senat, kronski svèt, je bil v začetku nekak uradniški državni zbor. Polagoma se je razvil v gosposko zbornico. Plemstvo se je namreč v 15. stol. jako rado shajalo na deželnih skupščinah, da se je posvetovalo o deželnih stvareh. Kralj se je vedno pogosteje obračal do teh skupščin, da so mu dovoljevale davke za vojne. Nasprotno so pa plemiči dosegli (1454), da so obravnavali tudi državna in zakonodajna vprašanja na deželnih zborih. Kmalu nato, od konca 15. stoletja, so prihajali na državne zbore že odposlanci deželnih zborov, ki pa so kakor senatorji imeli le posvetovalen glas. Ti zastopniki deželnih zborov so se sčasoma shajali v posebni zbornici poslancev. Tako se je delil državni zbor na dve zbornici. Že v prvi polovici 16. stol. se je začelo tekmovanje med starim državnim zborom, ki se je razvil v magnatsko zbornico, in poslansko zbornico, ki je dobila naposled vso moč v roke, čeprav sta se upirala kralj in senat. Mesta in kmetje niso imeli zastopstva v državnem zboru.

O vladnih predlogih se je posvetovala vsaka zbornica posebej; ako je pa bila potreba, sta imeli obe zbornici tudi skupne seje. Sklepi bi morali biti po radomski konstituciji tedaj veljavni, ako bi jih odobrili skupno obe zbornici (communis consensus). A poljski plemiči so izraz „skupen“ (communis) napačno razlagali kot enoglasen (unanimis) in hoteli s tem utemeljiti „liberum veto.“

Ko je namreč 1652 protestiral z veto (nie pozvalam = nočem) neki 1652
plemič, da bi zboroval državni zbor črez postavno šesttedensko dobo, so ostavili skoro vsi poslanci skupščino. Odslej so prepogosto razbijale opozicije državne zbore. Najbolj pogubonosno je bilo, da je razveljavil veto ne samo oni predmet, o katerem so se ravno posvetovali, ampak tudi vse sklepe istega zasedanja. Na ta način so onemogočili vsako reformo; vse je moralo ostati pri starem, to je pri slabem. Veto so jako rade uporabljale tuje države, da so preprečile finančne in vojaške reforme.

Državnozborski poslanci so se smatrali za odposlance deželnih zborov in bili vezani na njih instrukcije; zato se imeli deželni zbori do začetka 18. stol. veliko veljavo. Od tega časa pa so bili poslanci odvisni ali direktno od magnatov, ali so jih ti podkupovali z denarjem in prisilili z grožnjami, da so glasovali po njih poveljih. Na ta način seveda ni odločevala pri glasovanju volja vseh plemičev, ampak le magnatov.

Plemstvo. Vsi plemiči kot stan so bili enaki, bratje. Nihče ni zavzemal prvega mesta; zato tudi ni bilo poljskih knezov, grofov, baronov; te naslove so jim dale šele po 1773 tuje države. Čeprav so si bili plemiči enaki, vendar so se razlikovali po premoženju in dostojanstvu. Kralji so namreč darovali ogromna zemljišča, ki so jih bili vzeli Tatarom, nekaterim plemičem. Ti premožni plemiči so navadno še opravljali bogato plačane državne službe. Drugi plemiči so pa ubožali, ker so v dolgotrajnih bojih bila opustošena njih posestva in ker so morali deliti dediščino. Jako dosti je bilo kmetiških plemičev, ki so imeli v posesti male kmetije. Ako so se plemiči pečali s trgovino in obrtjo in ako so se naselili v mestih, so izgubili plemiške svoboščine; zato so se revni plemiči prijeli bogatih plemičev ali „magna-

tov". Ti patroni so dajali revnim plemičem zemljišča, obdarjali so jih z dobrimi zakupi in sprejemali v svojo upravo in telesno stražo. Klienti so bili patronom brezpogojno vdani in so jim pomagali s svojim mečem in glasom. Tako so bili odvisni od magnatov revno plemstvo, državni zbor in sodišča.[7] Take razmere so rodile gospodstvo klike in anarhijo. Magnatom, ki so gospodovali na svojih posestvih kakor suvereni in imeli popoln dvor, je bila v politiki lastna korist prva skrb; tuje države so jih podkupovale, da so delali njim v prid.

Sicer so bili vsi plemiči osebno nedotakljivi. Plačevati jim ni bilo treba zemljiškega davka od tistih posestev, ki so jih sami obdelovali. Pač pa so dajali kmetje zemljiški davek od posestev, ki so jih imeli od plemičev v najemu.

Duhovščina. Skoro tretjino zemlje je imela duhovščina v lasti. Bila je prosta vojaščine in zemljiškega davka, le prostovoljno je prispevala k državnim potrebščinam. Dobre duhovniške prebende so dobivali skoro izključno le plemiči.

Mesta, trgovina in obrt. V srednjem veku je bilo gmotno stanje meščanstva jako dobro, v novem veku se je pa poslabšalo. Meščani so obogateli, ker so kupovali zahodnoevropske izdelke in jih prodajali v orientu, domače in vzhodne sirovine so pa izvažali na zahod. Ob koncu srednjega veka so pa vzeli plemiči meščanom ta dobri zaslužek; trgovati so začeli z žitom ter živino in nakupovati obenem tudi v Gdanskem ter Vratislavi zahodnoevropsko blago za obleko, špecerije in nagizdno blago. Dalje so oprostili plemiče, da so lažje tekmovali z meščani, tudi uvozne carine; vso carino, uvozno in izvozno, so odslej plačevali državi edinole meščani. Slednjič je še Sigismund II. dovolil na zahtevo plemičev, ki bi bili radi ugonobili mesta in monopolizirali trgovino, svobodni izvoz sirovin in svobodni uvoz tujih izdelkov, a prepovedal je izvažati domače izdelke. S to odredbo je prepovedal meščanom trgovati in obrtovati. Poljska mesta so propadla. Ker meščani niso imeli zastopstva v državnem zboru, se ni nihče potegoval za njih koristi. Namesto visoke srednjeveške kulture se je razširjala nevednost, praznoverstvo in neotesanost.

Kmetiški stan. Najslabše se je godilo kmetom. Začeli so gospodarsko vedno bolj propadati. V začetku je škodovalo propadanje kmetiškega stanu tudi obema privilegiranima stanovoma, kajti bedni kmetje niso mogli izboljševati kmetovanja ali pa vpeljevati novih panog poljedelstva; zato so naseljevali plemiči in samostani v 13. in 14. stoletju nemške kmete. Ti so z umnim, izboljšanim poljedelstvom več pridelali kakor poljski kmetje. Kmalu pa so tudi Poljaki obdelovali zemljo po nemškem načinu in so si gmotno zelo opomogli.

A izvrstno gmotno stanje poljskega kmeta ni dolgo trajalo. Nemški kolonisti so tako zelo povzdignili kmetijstvo, da je kmalu Poljska pridelala največ žita v Evropi in preskrbovala z njim zapad. Ko je pa dobila Poljska v Torunjskem miru (1466) Zahodno Prusijo, je bila Visla odprta poljskemu prometu. A žito in živino so izvažali le plemiči, ker le-te je oprostil kralj izvozne carine za pridelke njih posestev. Kmetje seveda niso mogli konkurirati z nizkimi cenami plemičev in so kmalu opustili izvoz.

[7] Plemiči so namreč izvolili vsako leto člane najvišjih sodišč.

Že od 15. stoletja so začeli plemiči zatirati poljske kmete. Prepovedovali so jim svobodno se seliti. Kdor je ušel, so ga neusmiljeno zasledovali. Če je kmet imel več sinov, se je smel le en sin posvetiti obrti ali učenju, seveda ako mu je dovolil njegov gospod. Kmetje se niso smeli pritoževati zoper svoje gospode, ki so sčasoma odločevali celo o življenju svojih podložnikov. Sicer niso zviševali davščin v denarju in pridelkih, pač pa so naraščale vsakovrstne tlake, tako da je obdeloval kmet lastno posestvo le po noči ali o praznikih. Že od 17. stoletja se je zmanjševalo prebivalstvo in obseg obdelane zemlje. Brezuspešno so nagovarjali domoljubi plemiče, naj bolj spodobno ravnajo s kmeti. V najhujšem položaju so uhajali kmetje v Ukrajino in Podolje ter so se naseljevali po tej rodovitni zemlji ali pa so se zatekali h kozakom. Plemiči so s tem izgubili mnogo delavnih rok, njih gospodarstva so nazadovala. Zato so vabili, posebno zahodnopoljski plemiči, nemške protestantske begunce in kmete na svoja posestva, da so si izboljšali dohodke. Jako dosti holandskih menonitov, Braniborcev in Pomorjancev se je naselilo od konca 16. stol. do druzega desetletja 18. stol. po poljski Prusiji in Veliki Poljski in sezidalo mnogo vasi ob Noteču (Netze) in Varti (Warthe).

Židje. Na Poljskem so se jako radi naseljevali iz Nemčije pregnani Židje. Dobili so takoj dosti svoboščin in si nabrali obilo premoženja. Pobirali so za državo carino in mitnino, graščaki so jim dajali v najem svoje gostilnice in mline, kjer so odirali revnega kmeta. One Žide, ki so prestopili v katoliško cerkev, so povzdignili v plemiški stan.

III. Poljska kot volilna kraljevina.

1. Francoz in Oger na poljskem prestolu.

Zadnji Jagjelovec je umrl brez moških potomcev (1572). 1572
Od tega časa so se oglašali za kraljevski prestol razni kandidati, dostikrat tudi Habsburžani. Plemstvo je sklepalo pri taki priliki konfederacije, češ, da bo vzdrževalo javno varnost in branilo mejo, v resnici pa je izsiljevalo od kandidatov denar in obljube.

Henrik Valois (1573—1574). Po smrti Sigismunda II. Avgusta so izvolili plemiči brata francoskega kralja Karla IX., Henrika Valois, pod jako težkimi gmotnimi in političnimi pogoji za kralja.

Kralj je priznal svobodno volitev ter zajamčil disidentom versko svobodo; zavezal se je, da bo le z vednostjo senata začenjal vojno in sklepal mir, da bo le z dovoljenjem državnega zbora razglašal splošen poziv k orožju; dalje je obljubil, da bo skliceval vsako drugo leto državni zbor na zasedanje, trajajoče kvečjemu šest tedenov. Ako bi pa kralj ne izpolnjeval vseh teh pogojev, tedaj mu lahko odreko plemiči pokorščino. Te pogoje (articuli Henriciani) so sprejeli med državne temeljne zakone. Od tega časa so

plemiči tudi ostalim kraljem predlagali pred izvolitvijo volilne kapitulacije ali pacta conventa.

Articuli Henriciani so bili usodni za Poljsko. Ker kraljeva čast ni bila več dedna, so se dogajale ob vsaki volitvi razne zmešnjave; nemogoča je bila stalna politika, ojačen je bil razpor med strankami.

Konfederacije. Odslej so dobile konfederacije veliko važnost. Sklepali so jih kralji, državni zbori in plemiške stranke, da bi lažje dosegli one cilje, ki bi jih sicer po obstoječih postavah ne mogli doseči. Konfederacije so imele lastno upravo in lastne državne zbore, kjer je odločevala večina glasov. Ako so obsegale konfederacije vse vojvodine, so jih zvali generalne konfederacije. Njih načelniki so imeli diktatorsko oblast, njih sklepi isto veljavo kakor državnozborske konstitucije. Dostikrat so rešile konfederacije državo iz homatij, posebno ako pomislimo, da so potrebovali državnozborski sklepi enoglasnost vseh vojvodin. Nasprotno so pa tudi škodovale konfederacije državi, ako so jih vodili častihlepni in zlobni možje.

Štefan Báthory (1576—1586). Ko je umrl francoski kralj Karel IX., je Henrik hitro zapustil Poljsko. Plemiči so sedaj izvolili erdeljskega vojvodo Štefana Báthoryja za kralja. Bil je zadnji veliki državnik na poljskem prestolu. V notranjem je utrdil kraljevo moč, na zunanje pa je hotel poraziti Ruse, Tatare in Turke ter priboriti Poljski premoč v Vzhodni Evropi. A ni imel uspeha.

2. Kralji iz rodbine Wasa.

Sigismund III. (1587—1632). Naslednja kraljeva volitev je že povzročila meščansko vojno. Magnati so izvolili sina švedskega kralja Ivana Wase, Sigismunda III. Vlada kraljev iz te rodbine ni bila srečna za Poljsko. V zunanji politiki je iskal Sigismund III. svojih koristi, ki se niso skladale s poljskimi; v notranji politiki je pa hotel vpeljati absolutizem, čeprav je bil nesposoben za vlado.

Unija pravoslavne cerkve z rimskokatoliško (1595). V tem času so mislili nekateri možje, osobito pravoslavni, da bi povzdignili moralni in politični vpliv svoje cerkve, na unijo pravoslavne cerkve z rimskokatoliško. Sestavili so na
1595 sinodi v Brześću Litewskem 1595 sledeče unijske pogoje: 1. obdrže naj se pravoslavna liturgija, grški ritus in slovanski cerkveni jezik; 2. vpelje naj se gregorjanski koledar; 3. ortodoksne škofe morajo sprejemati v senat. Papež Klement VIII. je odobril te pogoje. Večina poljskih pravoslavnih podložnikov

je priznala unijo. — Še dandanes živijo rusinski unijati v Galiciji, Rusija jih je pa po delitvi Poljske s krutostjo prisilila, da so se povrnili v pravoslavje.

Šestdesetletni boj med Švedsko in Poljsko (1601—1660). Sigismund III. je obenem vladal tudi na Švedskem. Švedi so bili z njim nezadovoljni, ker je vedno živel v tujini in bil nenaklonjen protestantom, ter so izvolili njegovega strica Karla IX. za kralja. Poljski kralji iz rodbine Wasa se pa niso hoteli odpovedati pravicam do švedskega prestola, zato se je začel med obema državama šestdesetletni boj, ki je ojačil Moskvo in deloma Prusijo. Po smrti Karla IX. je zasedel njegov slavni sin Gustav Adolf švedski prestol. Ker ga pa Sigismund ni hotel pripoznati za švedskega kralja, je začel Gustav Adolf vojno s Poljsko (1617), v kateri je osvojil večji del Livonske, Kuronijo ter poljsko Prusijo.

Wasa — ruski car. Ko so izbruhnili po umoru napačnega Demetrija v Moskvi nemiri, so zasedli Poljaki Moskvo in vsilili Rusom Sigismundovega sina Vladislava za carja. A prevzetnost poljskih vojakov je razsrdila Ruse, da so oklicali Mihaela Romanoviča za vladarja (1613). Vladislav pa se je odrekel nekaj let pozneje carski časti.

V tridesetletni vojni je podpiral Sigismund Habsburžane proti Gabrielu Bethlenu.

Ivan II. Kazimir (1648—1668). Sigismundov drugi naslednik Ivan II. Kazimir je moral najprej ukrotiti kozake. Poljaki so nekatere kozake (1572) vojaško organizirali, jih uporabljali kot mejno stražo in jim izplačevali mezdo. Pretežna večina kozakov je pa še ohranila svojo svobodo. Svobodni kozaki so bili poljskim kolonijam v Ukrajini zelo neprilični sosedje. Najprej so zaradi njih predrznosti napadali Turki in Tatari Poljsko. Dalje so bili za rusinske kmete velika privlačna sila, tako da so uhajali k njim. Vsled tega je grozila poljskim magnatskim posestvom v Ukrajini nevarnost, da propadejo radi pomanjkanja delavcev. Da se to prepreči, je sklenil (1590) državni zbor, da bo odslej dajala država le 6000 kozakom plačo, ostali pa se morajo zopet poprijeti kmetiškega dela. Ta naredba ni ugajala niti prvim, ker so zahtevali izravnavo s šlahto, niti drugim, ker niso hoteli postati robotniki. Zato so povzročali registrirani, to je vojaško organizirani, in neregistrirani kozaki razne vstaje.

V začetku 17. stoletja je bila kozaška moč največja. Opustošili so krimski poluotok in severno maloazijsko obalo, razrušili mesti Sinope in Trapezunt, zažgali turško brodovje in carigrajska predmestja. Tedaj so zahtevali, da zviša vlada število registrirancev in da se smejo udeleževati kraljeve volitve. A vse njih politične in gospodarske zahteve so Poljaki kratkomalo odbili. Ravno nasprotno se je zgodilo. Samopašni in nespametni poljski magnati so tudi registrirane kozake izenačili s kmeti, nič več jim niso dovolili, da bi sami volili svojega starejšino, ampak pokoriti so se morali poljskemu komisarju (1638). Zaman so svarili previdni možje, da bo škodovala ta naredba poljski državi; gospodarske koristi ukrajinskih magnatov (Ostrogski, Sanguszko, Sapieha, Lubomirski, Radziwill, Czartoryski, Potocki itd.) so premagale vse pomisleke. Tedaj se je pa uprla pod vodstvom Bogdana Hmeljnickega vsa
1648 Ukrajina (1648). Smrt šlahti, smrt zatiralcem, je bil kozaški bojni klic. Kozaki so porazili kraljevo vojsko, splošna sklicana vojska je pa zbežala iz strahu pred njimi. Sedaj so imeli kozaki prosto pot do Lvova, ki jim je plačal ogromno odkupnino. Obenem je Hmeljnickega stranka prodrla pri kraljevi volitvi s svojim kandidatom Ivanom II. Kazimirjem. Ker je Hmeljnicki upal, da bode novi kralj mirnim potom uravnal kozaške stvari, se je vrnil v Kijev. A zmotil se je. Drugo leto (1649) je torej zopet zgrabil za orožje; tudi v naslednjih letih je večkrat premagal poljske vojske s tatarsko in turško pomočjo. Kmalu pa je zapustil te zaveznike in svečano povabil carja
1654 Alekseja, da je zasedel Ukrajino (1654). Car je zagotovil kozakom vse njih svoboščine, samoupravo in lastno sodstvo. Tako je izgubila Poljska veliko pokrajino vsled lakomnosti, nestrpljivosti in nespametnosti plemstva. Seveda je moral ruski car novo dobljeno deželo še z orožjem varovati pred Poljaki, ki mu pa niso delali velikih težkoč, ker jih je napadel nov sovražnik, švedski kralj Karel X. Sedaj so ponujali Poljaki kozakom vse zahtevane ugodnosti, a bilo je že prepozno. Moskva je vztrajno branila novo posest in jo obdržala v
1667 Andrusovskem miru (1667); s tem je zadobila teritorialno premoč v Vzhodni Evropi.

Konec šestdesetletne vojne s Švedi. Suverenstvo Braniborske v Pruski. Po prejšnji navadi Ivan Kazimir ni priznal novega švedskega kralja. V petletnem boju

so Švedi najprvo s pomočjo braniborskega Velikega volilnika, pozneje Ogrov in kozakov večkrat občutno porazili Poljake. Ivan Kazimir je nato sklenil po posredovanju Francoske v Olivi (1660) mir, v katerem se je odpovedal vsem pravicam do 1660
švedske krone. Razen tega je priznal med vojno švedski kralj Karel X. braniborskega Velikega volilnika kot suverenskega vojvodo v (Vzhodni) Prusiji in ko se je nato pridružil Friderik Viljem I. Poljski, je tudi ta potrdila njegovo suverenstvo v pruski vojvodini. Odslej so si prizadevali Braniborci, da bi zvezali Prusijo in Braniborsko, torej da bi dobili poljsko (Zahodno) Prusijo.

3. Doba domačih kraljev in slavnih turških vojn.

Ivan III. Sobieski (1674—1696). Za Ivana Sobieskega so si priborili Poljaki zadnje bojne lavorike. Vsa politika bojaželjnega kralja se je pečala s Turki, ki jih je večkrat občutno porazil.

V tem času se je razmerje med Avstrijo in Francosko poostrilo. Sobieski, ki je dobival plačo od Francoske in čigar žena je bila Francozinja, je bil od začetka pristaš Francije. Zato je podpiral ogrske vstaše pod Emerikom Tökölyijem.

Kmalu se je pa izpremenila poljska politika. Ker je bilo nujno potrebno, da rešijo turško vprašanje — k temu je posebno priganjal papež — in ker je bila kraljica ozlovoljena na 1683
Ludovika XIV., se je zvezala Poljska s cesarjem (1683). Obe stranki sta se zavezali, skupno se bojevati proti Turkom; ako bi Turki oblegali Dunaj ali Krakovo, mora vsaka stranka drugi pomagati.

Istodobno je prodiral Kara Mustafa proti Dunaju. Tedaj je prihitel Sobieski po pogodbi cesarju na pomoč in premagal z ostalimi cesarjevimi zavezniki Turke pri Dunaju.

V naslednjih letih pa Sobieski ni imel sreče s Turki na domačem bojišču. Hotel je ustvariti v Moldaviji za svojega sina samostojno kneževino, a bil je večkrat premagan. Tudi Rusi niso posebno izdatno podpirali Poljakov v turških vojnah, čeprav so jim ti odstopili Kijev in južnovzhodno Poljsko ob Dnepru. Ker je odslej stoloval kijevski metropolit v Rusiji, so se pridruževale poljske pravoslavne škofije uniji.

4. Propad Poljske.

a) Doba saških volilnikov.

Avgust II. (1697—1733). Sobieskega naslednik je bil zopet tujec. Saški volilnik Friderik Avgust Močni si je priboril poljski prestol z izdatnim podkupovanjem in s prestopom v katoličanstvo. Kot kralj Avgust II. ni imel dosti zmisla za poljske koristi, tudi ni ljubil nove domovine: trikrat je predlagal tujim državam delitev Poljske. S svojo nenravnostjo je dajal slab zgled podložnikom.

Plačilo za turške zmage. Mir v Karlovcih je prinesel Avgustu II. plačilo za napore njegovega prednika in avstrijske armade; v njem so namreč vrnili Turki Poljakom Podolje in del Ukrajine[8].

Poljska se udeleži severne vojne. V severni vojni se je zvezal Avgust II. z Rusi, da bi si osvojil Livonsko. Vojna se je pa nepričakovano zasukala. Karel XII. je zasedel vso Poljsko z Varšavo in Krakovom. Nato so magnati odstavili Avgusta II. in izvolili Karlovega varovanca, dobrosrčnega, pa slabotnega Stanislava Leszczyńskega (1704—1709), za kralja. Avgust II. se je sicer odpovedal poljski kroni v Altranstädtskem miru (1706), toda po porazu pri Poltávi (1709) se je vrnil na Poljsko, ki jo je nato Leszczyński zapustil. Ta vojna je prinesla Poljski le sramoto, opustošenje in kugo. Mesta na zahodu so propadla. Nasilnosti saških vojakov in ogromne dobave za saško armado so razburjale ljudstvo, tako da je naprosilo carja Petra posredovanja. Ko se je pa pojavila na Poljskem ruska armada, se je kralj hitro pogodil s plemiči in odstranil saške vojake iz Poljske. Ker ruske čete niso več zapustile Poljske, je postala ta država provincija, v kateri je faktično vladal ruski poslanik kot carjev namestnik.

Stanislav Leszczyński (1733). Po smrti Avgusta II. so drugič izvolili mogočni plemiči francoskega kandidata Stanislava Leszczyńskega (1733) za kralja. A njega nista priznali ne Rusija, ne Avstrija in vsled tega je izbruhnila med Avstrijo in Francijo poljska prestolonasledstvena vojna (1733—1738). Zato je posadil drug državni zbor pod zaščito ruskih bajonetov Avgustovega sina kot Avgusta III.

---

[8] Podolje in poljsko Ukrajino je bil namreč odstopil Turkom kralj Mihael Wiśniowiecki (1669—1673) po neslavnih bojih v miru v Buczaczu (1672).

na poljski prestol. Odpovedal se je bil namreč Kuroniji, kjer so že Rusi gospodovali, in priznal pragmatično sankcijo. Pred njim je zbežal Leszczyński iz dežele.

Avgust III. (1734—1763). Avgust III. je malo bival na Poljskem; tu je vodil namesto njega državne posle minister Brühl. Takratnih vojn se Poljska sicer ni udeleževala, vendar so sovražne čete pustošile po deželi, kakor da bi ne imela nobenega vladarja. V avstrijsko-rusko-turški vojni so korakali Rusi črez Poljsko in v sedemletni vojni so Rusi stalno taborili na Poljskem ter si zgradili celó svoja skladišča, ki pa jih je večkrat oplenil pruski kralj.

»Stranka« in »familija«. Za časa Avgusta III. je počivalo zakonodajstvo, pravosodje in diplomatična pogajanja, ker ni deloval državni zbor; saj so že za Avgusta II. razbili večino državnih zborov. Domoljubi so zato bičali v spisih nerednosti in nasvetovali reforme, kakršne so drugod v Evropi vpeljavali prosvetljeni vladarji. Mogočni plemiči so pa skušali na drug način rešiti domovino propada. Razdelili so se v dve stranki. „Narodno ali patriotično stranko," skratka „stranko" imenovano, so vodili Potocki, „družino" ali „familijo" pa Czartoryski. Ker ni mogla iz lastne moči nobena pomagati državi, je iskala „familija" pomoči pri Rusiji, „stranka" pri Franciji, Turčiji in Švedski. A ne dovolj tega, še doma sta se bojevali obe stranki z največjo srditostjo.

b) Delitve.

Zadnji poljski kralj Stanislav Avgust Poniatowski (1764 do 1795). Nadaljnja usoda Poljske je bila odvisna od politike Friderika Velikega. Da bi zopet združil s prusko krono v Torunjskem miru izgubljeno Zahodno Prusko in tako zvezal odcepljeno Vzhodno Prusko z Braniborsko, se je približal Rusiji. Kajti med sedemletno vojno se je bilo ohladilo medsebojno prijateljstvo. Seveda je bilo Rusiji približevanje Pruske všeč, ker je v zvezi s to državo lahko preprečila vmešavanje tujih vlad v poljsko politiko. Pod pritiskom ruskih bajonetov, Prusije in vojaških čet „familije" je bil nato izvoljen za kralja mladi, lepi ter izobraženi Stanislav Avgust Poniatowski, ljubljenec Katarine II.

Radomska konfederacija (1767). Kralj je bil sicer slabotnega značaja, imel je pa vendar dobro voljo, rešiti državo s svojo stranko, s „familijo", jo okrepiti in ji priboriti samostojnost. V ta namen sta hotela kralj in „familija" odpraviti z rusko pomočjo liberum veto in potem uvesti potrebne reforme.

A Katarina ni hotela dovoliti reform in odprave veta, dokler državni zbor ne ustreže zahtevam drugovernikov, disidentov, da bi bili enakopravni s katoličani. Ker državni zbor ni ugodil Katarini, je združil njen poslanik Repnin protestante in pravoslavne v radomsko konfederacijo (1767), ki mu je obljubila uslišati vse ruske želje; nasprotno bi morala Rusija jamčiti za poljsko ustavo. Ko se je še kralj pridružil konfederaciji, je državni zbor molče sprejel sledeče konfederacijske predloge: Poljska sklene z Rusijo zavezo; disidenti imajo iste pravice kakor katoličani; svobodna kraljeva volitev in liberum veto še nadalje ostaneta in Poljaki sprejmejo rusko garancijo ustave.

Barska konfederacija (1768). Ti sklepi so Poljsko tudi pravno izročili Rusiji. Dalje so povzročili, da so sklenili katoličani in politični kraljevi nasprotniki konfederacijo v podoljskem Baru, da bi priborili katoliški veri prejšnjo veljavo, ohranili staro ustavo in odstavili kralja. Vnel se je tedaj grozovit bratomoren boj med konfederacijama. Ruski in zaporoški kozaki so divjali med katoličani.

Pruska in Avstrija se dogovarjata o delitvi Poljske. Na prigovarjanje katoliških Poljakov in Francozov je napovedala Turčija Rusom vojno. Ruski uspehi v tej vojni so vzbudili nezadovoljstvo v Berolinu in na Dunaju. Zato sta se sešla Friderik Veliki in Jožef II. v Nisi (Neiße; 1769) in Moravskem Novem Mestu (1770), kjer so konstatirali skupnost obojnih interesov. Avstrija je bila namreč ogrožena, ker je zmagovita Rusija zahtevala, da odstopi poražena Turčija Rusiji Moldavijo in Vlaško. Dalje Frideriku II. ni bilo prav, da bi bila navidezno samostojna Poljska pod ruskim varstvom in da bi vsa poljska država postala edino le ruski plen. Zato je bil že prej večkrat predlagal v Peterburgu delitev Poljske. Ob tej priliki pa je naznanil Katarini, da zahtevata Pruska in Avstrija poljsko deželo kot kompenzacijo za ono posest, ki si jo je pridobila Rusija v turški vojni. Ko se je nato odpovedala Katarina Moldaviji in Vlaški in ko sta Kaunitz ter Jožef II. dokazala Mariji Tereziji, ki se je upirala delitvi, da to zahteva državna korist, so se dogovorile Rusija, Prusija in Avstrija o prvi delitvi Poljske (1772).

1772 **Prva delitev poljske države (1772).** Rusija je dobila ostalo poljsko Livonsko ter Belo Rusijo južno od Dvine in

zahodno od Dnepra, tako da sta ti dve reki delali mejo. Avstrija je bila že 1769 zasedla Spiške kraje, ki so bili od 1412 zastavljeni Poljski; pri delitvi si je še prisvojila današnjo Galicijo z Lodomerijo, izvzemši Krakovsko ozemlje. Pruska je vzela poljsko (Zahodno) Prusko brez Gdanskega in Torunja, Ermland ter okrožje ob reki Noteču. Tako je izgubila Poljska brez prelitja krvi tretjino svojega ozemlja.

Skrb Poljakov za blagostanje svoje države. Ta izguba je streznila rusko opozicijo, da je v naslednjih letih sodelovala vsaj pri kulturnem delu. Preustrojili so vseučilišči v Krakovu in Vilni, reformirali gimnazije in jih podredili državni upravi, ustanavljali učiteljišča in ljudske šole po mestih ter po deželi, skrbeli za izobrazbo ženske mladine in izdajali izvrstne šolske knjige. Nadalje je umetnost ljubeči kralj podpiral literarna prizadevanja.

Znanost. Dotedaj je cvetela znanost na Poljskem ob dveh prilikah: v dobi humanizma in reformacije. V prvi dobi so delovali na krakovskem vseučilišču odlični tuji učenjaki, kakor Konrad Celtes, in domači, kakor kanonik Ivan Dlugoš (Longinus, † 1480), prvi poljski zgodovinar (Annales seu cronicae inclyti regni Poloniae).

Tudi v dobi reformacije je delovalo dosti znanstvenikov na Poljskem. Svetovnoznan je astronom Nikolaj Kopernik, frauenburški kanonik v Ermlandu.

Najboljši pesnik v dobi propada je bil gnjezdenski nadškof Krasicki († 1801).

Dalje je kralj vabil v deželo tuje rokodelce, ki so povzdignili obrt; država in zasebniki so zidali tovarne, popravljali ceste, uravnavali reke. Blagostanje v mestih se je povzdignilo, prebivalstvo naraščalo. Mnogi plemiči so odpravili krivice, ki so se godile kmetom. Poljska je v kratkem času zelo napredovala. Ker pa tuje države niso dopustile, da bi se okrepila Poljska tudi v zunanji politiki, so bile breuspešne vse reforme.

Prusi se sprijaznijo s Poljsko. Kralj Stanislav je hotel z rusko pomočjo vpeljati še druge koristne reforme, pomnožiti armado in celo pomagati Rusiji v turški vojni, a Katarina je odklonila vse Stanislavove ponudbe in začela vojno le v zvezi z Avstrijo. V Prusiji je vladala po smrti Friderika Velikega (1786) protiruska politika. Dobro ji je sedaj došlo sovražno postopanje Rusije na Poljskem, kjer so pridobili Prusi zase kralja in stranko, zvano patriotično.

Prusi zapuste Poljake. Najprej je sklenila patriotična stranka v državnem zboru povišanje armade, a ruska stranka ni dovolila potrebnih davkov, zato so mogli le 40.000 mož nezadostno oborožiti. Nadalje so se posvetovali o reformi ustave; tu je pa zopet nasprotovala ruska stranka in prosvetljeni radikalci. Kmalu je pa izgubila patriotična stranka še prusko pomoč, in

sicer največ spričo naslednjih dogodkov. Vsled ruskih in avstrijskih uspehov v turški vojni so ščuvali Prusi nezadovoljne Ogre in Belgijce k vstaji. A na Reichenbaškem kongresu (1790) je Avstrija, hoteč ublažiti napeto medsebojno razmerje, zagotovila Prusko, da bo opustila vojno s Turki. Tudi se je Pruska približala Rusiji, da bi dobila z njeno pomočjo važno tržišče Gdansko.

Nova ustava Poljske (1791). Zopet je bila Poljska osamljena. Vendar je morala završiti reforme, preden je končala Rusija turško vojno. Ko so bili ravno opozicionalni poslanci
1791 odsotni, je dal državni zbor Poljski novo ustavo (1791). Politična labodja pesem stare Poljske, ki so jo hvalili vsi evropski državniki, je uresničila želje in zahteve vseh razsodnih poljskih patriotov.

Ustava ima sledeče glavne odredbe: Katoliška vera je državna vera, vendar smejo podložniki svobodno izvrševati vse druge veroizpovedi. Šlahta obdrži svoje privilegije. Meščanstvo dobi zastopstvo v državnem zboru. Kmet uživa varstvo zakona in postane svoboden z dovoljenjem svojega gospodarja. Zakonodajno oblast izvršuje državni zbor, ki ima dve zbornici: senat in zbornico poslancev. Pri sklepanju odločuje večina glasov. Liberum veto, enoglasnost, neodgovornost in konfederacije so odpravili. Izvrševalno moč imata kralj ter ministrstvo, ki je odgovorno državnemu zboru. Kraljevo čast podedujejo člani saške volilniške rodovine, ki zasedejo poljski prestol po smrti kralja Stanislava.

Druga delitev Poljske (1793). Pruska in Avstrija sta takoj priznali ustavo, a Rusija je ugovarjala nekaterim njenim določbam. Ker je umrl zagovornik poljske samostojnosti, Leopold II., in ker je sklenila Rusija mir s Turki v Jašu (Jassy), je dobila Katarina proste roke na Poljskem. Poslala je čete na Poljsko in ustanovila v ukrajinskih Targovicah konfederacijo, ki naj bi ohranila staro ustavo. Obenem je zavarovala Pruska svojo vzhodno mejo z vojaki in se pomenila, ne meneč se za zagotovila, dana ravno prej Poljakom, z Rusijo o drugi
1793 delitvi Poljske (1793). Rusija je vzela ozemlje med Dvino, Dneprom in Pripetom z mestom Minskom, Volinj, Podolje in Ukrajino. Pruska je dobila Gdansko, Torunj ter Veliko Poljsko med Poznanjem in Čenstohovom. Dalje so morali Poljaki znižati svojo armado na 15.000 mož.

Tretja delitev Poljske (1795). Tej zadnji zahtevi so se uprli poljski vojaki in povzročili z meščani vstajo, ki pa so jo zadušili Prusi in Rusi. Ruski general Suvorov je porazil pri Macie-

jovicah Poljake pod vodstvom nekdanjega Washingtonovega adjutanta, Tadeja Kosciuszka, ter osvojil Varšavo (1794). Nato so se pogodile Rusija, Prusija in Avstrija o tretji delitvi Poljske (1795). Avstrija je dobila v nadomestilo za izgubljeno 1795
Belgijo ozemlje med Bugom, Vislo in Pilico s Krakovom, Pruska Varšavo z bližnjo okolico in deželo med Bugom in gorenjim kolenom Nemana, Rusija ostalo Poljsko; obenem je odstopil zadnji kuronski vojvoda svojo deželo Rusiji. Kralj Stanislav se je odpovedal vladi in se preselil v Peterburg, kjer je umrl 1798. Poljsko so pa črtali iz imenika samostojnih držav.

I. Razvoj ruske države od začetka srednjega veka do devetnajstega stoletja.

1. Domovina in kultura Vzhodnih Slovanov.

Po prostrani ruski nižini so se naseljevali Slovani. Stanovali so v večjih vaseh najprej ob gorenjem Bugu in Dnestru in na južni meji gozdnega pasa ob Dnepru. Iz teh prvotnih naselbin so prodirali ob rekah vedno bolj v gozdni pas, ki je bil le semintja obljuden in odkoder so preganjali finske lovce. Na praznem prostoru v gozdu je nastalo selišče (mir) in v njem rod, ki mu je zapovedoval starejšina. Iz selišča so nastale nove naselbine, njih prebivalci so bili istega rodu kakor v prvotnem selišču in so tvorili s temi občino (oblast). Več občin je tvorilo pleme. V seliščih so imeli seljaki skupno posest. Kmalu so si nekateri pridobili zemljišča, ki so bila njih last, in iz takih posestnikov je nastalo nekako plemstvo. Kdor izmed teh zasebnih posestnikov se je posebno odlikoval z besedo in z dejanjem, tega je priznala oblast kot glavarja ali kneza. Glavarji so bili sodniki in vojskovodje, v drugih stvareh so bili pa vezani na sklepe narodne skupščine (veče).

Ker so Slovani v gozdnem ozemlju ribarili in lovili in ker so stanovali ob velikih rekah, so kmalu začeli trgovati. Najvažnejša trgovinska pot je peljala ob Dnepru črez Črno morje v Bizanc. Ob Baltskem morju nakupljeno blago so vozili h Kazarom ob Volgi in prodajali Arabcem, ki so obiskovali kazarske

semnje. Nasprotno so pa dovažali do Schleswiga drago kamenje ter bizantinski brokat in sploh vse tisto blago, ki so ga zamenjavali z Arabci. Tako je nastal nov ljudski sloj, trgovci, ki so jih nazivali goste. Poleti so prevažali blago v čolnih, pozimi na saneh.

Vsled trgovinskega prometa so nastala kakor drugod tudi na Ruskem na raznih važnih točkah mesta. Te mestne naselbine (slobode) so bile izprva hiše, v katerih so stanovali trgovci le za časa letnih semnjev. Sčasoma so si jih izbrali za stalna bivališča in jih utrdili za varstvo shranjenega blaga. Ker so bili trgovci obenem tudi vojaki, so kmalu te utrjene naselbine vladale prebivalce na kmetih. Tako je postalo mesto središče rodú in v njem je bival tudi knez. Nekatera mesta so sezidali Slovani med finskimi rodovi in jih močno utrdili. V vsakem mestu so tvorili najhrabrejši ljudje, ki so se odlikovali v bojih, vojaški stan, bojare. Bili so najvišje plemstvo. Temu se je kmalu pridružilo nižje plemstvo, bojarski otroci (pasinki).

V 9. stoletju so se razdelili Slovani, bivajoči v sedanji Rusiji, na dvanajst rodov: Tako so prebivali ob zgornjem Dnestru in ob pobočju Karpatov Horvati, okrog Kijeva Poljani in ob Iljmenskem jezeru Sloveni. Vsi rodovi so imeli skupne običaje, jezik in vero[9].

Mejaši vzhodnih Slovanov so bili: Ob gorenji Volgi so stanovali neslovanski Bolgari, v njih glavnem mestu Bolgar je stoloval car. Bili so poljedelci in deloma trgovci. Okoli 922 so prestopili v izlam. Od spodnje Volge do vznožja Kavkaza in izliva Dnepra so gospodovali Kazari, ki so nastali iz Turkov, Finov in Slovanov; njih plemstvo je priznavalo judovsko vero. Na zahodu so mejili Vzhodni Slovani na druge slovanske rodove, iz katerih so pozneje nastali Poljaki. Mejaši na severozahodu so bili Litvinci. Jezik, vero in običaje so imeli slične slovanskim. Na Litvince so mejili proti severu njim sorodni, nebojeviti ter poljedelski letski rodovi; tu so prebivali tudi finski Esti.

Vzhodni Slovani niso bili rojeni bojevniki. Svoje spore so najrajši mirno poravnavali. Šele vpad Germanov jih je združil v narodno enoto.

---

[9] Vzhodni Slovani so častili skoro iste bogove kakor ostali Slovani (II, 40); znameniti svetišči sta bili v Novgorodu in v Kijevu.

2. Normansko gospodstvo. Ustanovitev in napredovanje kijevske države.

Prihod normanskih Rusov v Rusijo in ustanovitev normanske novgorodske države. Skandinavski Normani niso ustanavljali držav le na zapadu, ampak so prodirali tudi proti vzhodu in prišli v dotiko s Slovani. Najprej so si podjarmili Slovene in njih mesto Novgorod, najvažnejše slovansko tržišče.

Najstarejši ruski zgodovinar Nestor[10] pripoveduje o prihodu Normanov sledeče: Sredi 9. stoletja so Normani podvrgli Slovene in Kriviče, stanujoče okoli mesta Smolenska, ter dva finska rodova. A ljudstvo se je vzdignilo ter jih pregnalo. Tako osvobojeni pa niso mogli priti do pravega reda in zato so sklenili poklicati normanske kneze k sebi. Poslali so poslance črez morje k trem normanskim glavarjem iz rodu Rusov in so jih povabili: „Naša dežela je velika in bogata, a v njej ni reda. Pridite k nam, bodite naši knezi in gospodujte nam!“ Poklicani trije bratje so se odzvali in so šli s svojim spremstvom (z družino) črez morje. Rjurik, najstarejši od njih, si je izvolil za svoj sedež najprej Ladogo ob istoimenskem jezeru, pozneje Novgorod. Po smrti svojih bratov je postal samovladar.

To Nestorjevo izročilo si moramo takole razlagati: Okoli Mälarskega jezera na Skandinavskem poluotoku so prebivali normanski Rosi ali Rusi; tako so jih imenovali Finci, Vzhodni Slovani pa Varjage. Že prej so se bili naselili kot trgovci po ruskih mestih in so vabili iz domovine svoje bojevite rojake k sebi, da so jim spremljali trgovske ladje. Tako si moramo razlagati poziv treh bratov iz rodu Rusov. V marsikaterih občinah so izpodrinili Normani domače kneze; vedno so imeli okoli sebe vojaško spremstvo, v katero so tudi Slovane sprejemali. Na ta način so zagospodovali normanski knezi nad Slovani, kar se je zgodilo 862, kakor poroča Nestor. Normanski 862
Rusi so dali ime deželi in narodu, ki so mu zavladali.

Rjurikovi nasledniki so hitro širili svojo oblast. Najprej je sledil Rjuriku njegov sorodnik Oleg (879—912), ki je osvojil Kijev, kjer je odslej stoloval. Normani so se s tem oddalili od domovine in so se kmalu poslovanili. Olegu je sledil Rjurikov sin Igorj (912—945). On in že njegov prednik sta sklenila z Bizancem ugodni trgovinski pogodbi in tako pospeševala rusko trgovino.

Bojaželjni Igorjev sin Svjatoslav (964—972) je podvrgel Bolgare ob Volgi in Kazare ob Oki in s tem odprl Volgo ruskemu prometu in strl kazarsko moč.

---

[10] Nestor je spisal svojo znamenito kroniko v začetku 12. stoletja.

Pokristjanjenje Rusov. Svjatoslavovo državo so podedovali njegovi trije sinovi. Po smrti svojih bratov je prevzel najstarejši, Vladimir (980—1015), sam vlado. Takrat se je pričelo širiti krščanstvo po nekaterih krajih poganske Rusije. Ker so germanski in slovanski knezi večkrat snubili bizantinske cesarične za žene, da bi si s tem povišali ugled pri svojem ljudstvu, je tudi Vladimir poslal poslance v Bizanc z naročilom, da se pokristjani, ako dobi cesarjevo sestro Ano za ženo. Bizantinci so mu ugodili in Vladimir je sprejel grško veroizpovedanje. To dejstvo je bilo svetovnozgodovinskega pomena. Rusi se niso pridružili delavni, praktični in hierarhično organizirani rimskokatoliški cerkvi, temveč asketični bizantinski, v kateri so kmalu cerkveni običaji zatopili etiško vsebino. To svetobežno grško krščanstvo je polagoma, a gotovo prekinilo tudi posvetni stik Rusov z zapadom. Navezani so bili na umirajoči Bizanc s politikujočimi duhovniki, absolutno vladajočimi knezi in zvitimi političnimi spletkami.

Z Vladimirom vred so se dali krstiti meščani. Podobe Peruna in drugih bogov so metali v reke in poklicali Grke, da so jim zidali cerkve. Vendar se je na severu še dolgo ohranilo poganstvo. Vladimir je bil zelo bojevit. Zbiral je okoli sebe mlade, častihlepne prijatelje in jih navduševal za boj in junaštvo. Še dandanes se spominjajo Rusi svetega Vladimira, kakor Nemci Karla Velikega.

Vladimir je razdelil državo med štiri sinove. Med njimi so se vneli hudi boji. Jaroslav (1019—1054) je ostal zmagovalec in nato vladar. Ustanovil je mesto Jurjev (Dorpat). Bil je zelo izobražen, na njegovo izpodbudo so prestavljali knjige iz grščine in bolgarščine, dal je tudi kodificirati „rusko pravdo“ in „ustav Jaroslava“. Za njegove dobe je nastal v Kijevu jamski samostan, še sedaj največja ruska svetinja.

3. Propadanje Kijeva. Napredovanje Suzdala.

Kijevska velika kneževina se razdeli v mnogo manjših kneževin. Za Jaroslavovih naslednikov je razpadla mogočna kijevska država vsled delitve države. Ker so takrat sploh smatrali državo za družinsko posest, so jo razdeljevali med člane vladarske rodovine; starejši sinovi so dobivali najvažnejše in najbogatejše dele, revnejše pokrajine so pa pripadale mlajšim

sinovom. Najznamenitejše in najbogatejše mesto je bilo tržišče Kijev s premnogimi cerkvami in krasnimi stavbami, kjer je vladal najstarejši vse knežje rodbine (senior), imenovan veliki knez. Ker je število princev iz rodu Rjurikovega vedno naraščalo, so morali vedno na novo deliti državo in tako je sčasoma nastalo 64 kneževin. Ti knezi so se prepirali, kdo ima prednost: ali po slovanskem naziranju senior rodbine, ali po bizantinski postavi najstarejši sin umrlega velikega kneza. Tako so nastali dvestoletni domači boji, ki so trajali do vpada Tatarov. Čeprav je bila razdeljena ruska država v mnogo kneževin, se je vendar ohranil čut nerazdružnosti.

Sredi 12. stoletja (1157) je nastala velika kneževina 1157
Suzdalj med Volgo in Oko. Tedaj sta bili torej dve veliki kneževini: Kijev in Suzdalj. Suzdaljski veliki knez, ki je stanoval v Vladimiru ob Kljazjmi, je imel resnično moč v rokah in je kmalu prekosil kijevskega velikega kneza, ki je zavzemal bolj častno mesto.

Postanek velikoruskega rodu. V tem času so se Rusi bojevali z nomadskimi turškimi Plavci ali Kumani, kakor so jih Grki zvali. Plavci so osvojili vso stepo in prepodili Pečenjege v osrednjo Rusijo. Morili in plenili so po bližnjih krajih in postali nevarni sosedje Rusom. Ljudje so zapuščali opustošene južnoruske kraje, začeli kolonizirati severovzhodno Rusijo in so porusili mnogo Fincev. Iz te mešanice je nastal v porečju gorenje Volge in gorenje Dvine rod Velikorusov. Živeli so v nerodovitni pokrajini, ki so jo morali z žilavo vztrajnostjo in neizmerno potrpežljivostjo obdelovati, boreč se z neugodnimi klimatičnimi razmerami: kratkim poletjem in dolgo zimo. Te razmere so tudi vplivale na razvoj značaja fatalističnih Velikorusov, ki nekoliko časa čudovito naporno delajo, nato pa popolnoma odpovedó in se vdajo brezdelnosti. Zelo se je razvilo pri njih demokratično življensko naziranje. Niti zahodnoevropska niti bizantinska kultura ni vplivala nanje, ampak so se sami dalje razvijali[11].

Kulturne razmere v kijevski državi. V tem času so bili Rusi precej izobraženi. Knezi, njih spremstvo in bojari v mestih so znali pisati in brati. Marsikateri knez se je živo zanimal za znanost in je pridno zbiral knjižnice.

---

[11] Na jugozahodu stanujejo temnolasi Malorusi, ki so povečini poljedelci in pastirji in na katerih se spozna orientalski vpliv. Plavolasi Belorusi stanujejo po nerodovitni, peščeni in močvirnati zahodni Rusiji.

Podpirali so tudi duhovske kroniste, ki so skoro v vseh večjih mestih zapisovali dogodke.

Izobrazbo so sprejemali Rusi iz Bizanca v grščini in v bolgarski prestavi. Ker so bili skoro vsi nadškofje in tudi mnogi ostalih duhovnikov Bizantinci, zato je bil precej razširjen grški jezik; bolgarščino so pa Rusi itak razumeli. Zelo razširjeni so bili zborniki z duhovskimi, filozofskimi in zgodovinskimi razpravami. V to dobo spada znamenita patriotična „Pesem o Igorjevi vojski", ki opeva pohod kneza Igorja proti Plavcem v koncu 12. veka.

4. Naval Tatarov in tatarsko gospodstvo v Rusiji.

Tatari podjarmijo Rusijo. V začetku 13. stoletja je ustanovil energični Temudžin, zvan Džingiskhan (veliki kan ali glavar), veliko tatarsko državo, ki je obsegala sedanjo Korejo, Mongolsko, Džungarsko, Turkestan in Turan (II, 128). Prodrl je tudi črez Kavkaz v južnorusko pustinjo in porazil Ruse ob reki Kalki ob Azovskem morju (1224). Nato se je vrnil s Tatari v Azijo. Sinovi, ki so mu sledili po smrti, so si podvrgli še ostalo Kitajsko, severno Indijo in bagdadski kalifat. Skrbno so se tudi pripravljali za naval na Rusijo. Džingiskhanov vnuk Baty pa je pripeljal baje pol milijona
1237 Tatarov in drugih azijskih narodov v Rusijo (1237), osvojil v kratkem času vsa večja mesta, jih deloma razrušil ter podjarmil vso Rusijo. Odličnejši Rusi so zbežali na Ogrsko in Poljsko, kamor so jim tudi Tatari sledili in kjer so premagali kralja Belo IV. ter poljsko-nemško vojsko pri Legnici (1241). Prihodnje leto je Baty zapustil Ogrsko. Ob Ahtubi, rokavu reke Volge, je sezidal glavno mesto, utrjeni Saraj, in gospodoval svoji državi „zlate orde" Kipčak, razprostirajoči se od Urala do Donavskega ustja.

Tatarske kulturne razmere. Kakor pri vseh vzhodnoazijskih narodih, tako tudi pri Tatarih ni bilo verstvo razvito. Njih veliki kani so bili nasproti drugovercem zelo tolerantni. Pač so Tatari ob hišnih vratih postavljali malike, darovali solncu in ognju jed in pijačo, a čednosti niso poznali. Vsa dela so opravljale žene. Vsakdo je kolikor mogoče veliko žen nakupil od staršev deklet.

Vpliv tatarskega gospodstva na Ruse. Tatarsko gospodstvo je slabo vplivalo na Ruse. Kakor Bizantinci tako so tudi Tatari smatrali neomejeno samovlado kot naravno državno obliko, ki jo bog hoče; pri obeh narodih je vladal knez s pomočjo uradniške hierarhije neorganizirano, brezpravno ljudstvo. Tupatam so bile v navadi telesne kazni, mučenje in strašne smrtne kazni. Od tatarskega vpada dalje so uporabljali Rusi knut in vsakovrstna mučilna

orodja. Ruski knez je odpravil družine, svoje tovariše v miru in vojski, in uvedel novo fevdalno plemstvo, dvorjane. Dvorjani so bili popolnoma odvisni od kneza, ki je navnal z njimi kakor s hlapci; dobivali niso plače, knez jih je obdarjal za nagrado s fevdi in dobrimi službami, ki pa niso bile dedne. Mesta se niso mogla razvijati, ker so le knezi smeli trgovati; njih monopoli so ovirali samostojno trgovino. Le dve mesti sta ostali močni: Novgorod in Pskov. Ker so knezi dajali vasi v fevd svojim dvorjanom, so ti zasužnjili mnogo svobodnih kmetov. Sploh so se pa ostali svobodni kmetje najrajši naseljevali v onih kneževinah, kjer je bil knez ljubljenec tatarskega kana; tako so bili vsaj varni pred pustošenjem Tatarov. Naposled se je širila med nevednim in obubožanim ljudstvom azijatska nravna propalost. Drugače je bila velika sreča za Rusijo, da so Tatari ohranili nomadsko življenje, od podjarmljencev zahtevali le težke davke ter v vojski pomožne čete in jim pustili posestvo, vero, jezik in državne naprave. Zato se naroda nista zmešala in Rusi so se lažje oprostili tatarskega jarma. Ruski knezi so morali vedno podkupovati tatarske kane in odličnjake, kadar so hoteli nastopiti vlado. Tatari so dajali davke v Rusiji v najem; ti najemniki so z največjo strogostjo na podlagi ljudskega štetja izterjevali mnogovrstne davščine, katerih je bila le duhovščina oproščena; zadušili so z ognjem in mečem vse upore obupanega ljudstva. Končno so kani dovolili njim priljubljenim knezom, da so sami pobirali davke.

Propadanje tatarske države. Kmalu je razpadla tatarska država na tri kanate (Kazanj, Astrahanj, Krim), ki so jih pa vedne dvorne revolucije in medsebojni boji oslabili. Vendar so še dolgo časa ječali Rusi pod tatarskim gospodstvom, in tatarski nazori so popolnoma prepojili rusko ljudstvo.

5. Začetek moskovske velike kneževine.

V tej dobi tatarskega robstva so si znali moskovski knezi, ki so razširili svojo posest po porečju Moskve in Kljazjme, priboriti odlično stališče. Prikupili so se sarajskim kanom; zato je bila Moskva varna pred tatarskimi vpadi in so se tu naseljevali ne samo ruski, ampak tudi drugorodni kmetje. Ko sta veliki knez in metropolit še prestavila svoji stolici iz Vladimira v Moskvo in jo okrasila z lepimi cerkvami in močno trdnjavo Kremljem, so zrli Rusi s ponosom nanjo; spoznali so, da si prizadevajo moskovski veliki knezi dobiti vso Rusijo v svojo oblast.

6. Državne razmere v novgorodski republiki.

Najmogočnejši sosed Moskve je bil Novgorod, zvan tudi Veliki Novgorod. Dočim je južna Rusija propadala, se je

povzdignil normanski Novgorod do mogočne države, ki si je podvrgla vso severno Rusijo do Sibirije. V Novgorodu je cvetela vsled ugodne lege trgovina. Hanza je imela tu svoje glavno skladišče.

Novgorod je bil republika z izvoljenim knezom na čelu. Dejansko so imele moč v rokah bojarske rodbine z obširnim posestvom in velikim premoženjem, ki so ga posojevale trgovcem. Nastavljale so kneze in jim omejevale često oblast. Najvišja instanca v vsakem oziru pa je bilo veče, tabor vseh meščanov, kjer so sklepali o raznih stvareh. Ker je bil navezan Novgorod vsled dovoza živil na jugovzhod, je imela Moskva v mestu vedno trdno stranko. Moskovska stranka je postajala močnejša in proti koncu 14. stol. je celo dosegla, da Novgorodu niso več načelovali izvoljeni knezi, ampak namestniki, ki jih je pošiljala Moskva. Seveda je še dolgo časa trajalo, preden je podjarmila Moskva Novgorod, kajti novonastala velika kneževina Litva ji je bila nevarna tekmica.

7. Postanek in razvoj litevske velike kneževine.

Energični litevski knezi so od srede 13. stol. osvojili Črno Rusijo z Grodnom in priklopili, ker je Rusija ječala pod tatarskim jarmom, vse Dneprovo porečje svoji državi. Tako je obsegala Litva pretežni del stare kijevske države. Ponosno so se zvali litevski vladarji, ki niso bili podložni Tatarom, litevski in ruski veliki knezi. Ruski jezik je vladal na dvoru in v upravi. Svojo posest so si znali iz glavnega mesta Vilne ubraniti ter obdržati proti nemškemu viteškemu redu, Poljakom in Rusom.

Velika nevarnost je pretila Moskvi, ko se je združila Litva s Poljsko. Poljski magnati in poljska duhovščina so prisilili Jadvigo, hčer Ludovika, ogrskega in poljskega kralja (II, 177), da se je poročila z litevskim velikim knezom Jagjelom, ki je prestopil (1386) iz grške v katoliško cerkev ter dobil pri tej priliki ime Vladislav. Zavladal je na Poljskem kot Vladislav II. (1387—1434). Čeprav je odslej perzonalna unija vezala Litvo s trikrat manjšo Poljsko, je vendar odstopil Jagjelo vlado v Litvi svojemu bratrancu Vitoldu (1392—1430). Ko si je ta še osvojil Smolensk, je segalo litevsko gospodstvo do moskovske kneževine. Kmalu pa se je izpremenila perzonalna unija v državnopravno (1401).

Vitold je namreč obljubil, da pripade Litva po njegovi smrti Poljski in nasprotno so se zavezali poljski magnati, da ne bodo izvolili brez vednosti Litvincev po Jagjelovi smrti kralja. Tedaj so združeni mnogoštevilni Litvinci in Poljaki lahko premagali viteze nemškega reda pri Tannenbergu in Grunwaldu (1410; II, 223). Vsled tega poraza je izgubil red Samogitsko deželo. Zveza med Prusijo in Livonsko se je pretrgala in Livonska se je tako obvarovala germanizacije. Skupna zmaga je utrdila medsebojno zvezo; v Litvi so se uvedle poljske socialne naprave in poljska uprava in litevski plemiči so dobili iste svoboščine, kakršne so uživali poljski plemiči. Ko si je še litevska duhovščina izvolila lastnega metropolita s sedežem v Kijevu, je bila razdeljena Rusija v svetnem in duhovskem oziru v zahodni in vzhodni del. A prijateljstvo med Poljaki in Litvinci ni bilo posebno trdno, ker so se Poljaki vedno bolj naseljevali po litevskem Podolju in Volinju in ker pravoslavni Litvinci niso hoteli biti v zvezi s katoliškimi Poljaki. Ko je pa zavladal litevski veliki knez Kazimir, sin Jagjelov, na Poljskem (1447), je vzel Litvincem Volinj in poslal v Litvo kraljevega namestnika, da je nadzoroval vso upravo. Navzlic temu je še nadalje ohranila Litva svojo lastno upravo.

8. Napredovanje moskovske velike kneževine.

Vazilij II. (1425—1462). Za Vazilija II. Slepega so se posvetovali v Ferrari in Florenci (1439) o združitvi grške 1439
cerkve z rimskokatoliško. Slovesno so proglasili unijo obeh cerkev. Grki pa z združitvijo niso bili zadovoljni, ker jim zapad ni poslal zadostne vojaške pomoči proti Turkom; zato je ostalo vse pri starem. Pač pa so se Rusi osamosvojili od Carigrada (1448). Odslej je ruska duhovščina sama volila metropolita, ki ga je prej imenoval carigrajski patriarh.

Ivan III. (1462—1505). Naslednik Vazilija II. je bil njegov oprezni in trinoški sin Ivan III. Neomejeni samovladar in „gospodar vseh Rusov“ ni več prijateljsko občeval z bojari, le redkokdaj jih je vprašal za svèt.

Ko je Ivan nastopil vlado, so bile razmere v sosednjih državah za njegovo podjetnost ugodne. Dedni moskovski sovražniki, Tatari, so živeli v prepiru med seboj; zahodnoruski knezi

so vsled verskega nasprotja do rimskokatoliških Poljakov simpatizirali z Moskvo; v Novgorodu je zatirano ljudstvo sovražilo patricije in je hrepenelo po ožji zvezi z moskovskim velikim knezom. Te razmere je Ivan vsestransko izrabil in zato tudi znatno razširil obseg svoje države. Najprej je osvojil Novgorod, vzel mestu svoboščine in priklopil vso republiko do Belega in Severnega Ledenega morja svoji državi (1478). Dalje je pribojeval Tverj in del Rjazanja. Premagal je Litvince in jih prisilil, da so mu odstopili Severijo (1503).

Previdno se je tudi pripravljal na boj proti Tatarom. Tatarskemu rezidentu je vzel stanovanje v Kremlju; tatarskih poslanikov ni več sprejemal in tudi ni več plačeval tributa Tatarom. To je razkačilo sarajskega kana. Pridrl je z vojsko do reke Ugre ob litevski meji, a niti kan, niti Ivan se ni mogel odločiti za napad. Medtem se je razširila novica, da korakajo krimski Tatari, Ivanovi zavezniki, proti Saraju. Kan
1480 se je umaknil proti svoji stolici (1480), ki so jo pozneje krimski Tatari razrušili. Tako so se rešili Rusi tatarskega jarma, ki so ga morali skoraj 250 let prenašati, ne sicer z zmagoslavno bitko, ampak z obotavljanjem ob Ugri.

Vpliv bizantinske kulture na Ruse. Tatarska sužnost je popolnoma odtujila Rusijo zapadu. Šele unijska stremljenja v Florenci so opozorila zahod na veliki ruski narod, ki mu je zapovedoval mogočen vladar. V istem zmislu je učinkovala poroka Ivana z Zofijo, nečakinjo zadnjega bizantinskega cesarja. Zagovorniki unije so ta dogodek z veseljem pozdravili, ker so upali tudi velikega kneza pridobiti za sobojevnika proti Turkom; a njih nade se niso izpolnile. Pač pa je seznanila Ruse izobražena Zofija skupno z Grki, došlimi iz Italije, z zahodno izobrazbo. Z njih pomočjo je vpeljal Ivan razne bizantinske kulturne naprave: v grb je sprejel dvoglavega orla, uvel je hierarhijo dvornih uradnikov in strogo dvorno etiketo, izobrazil je pisarništvo. V Moskvo je vabil nemške rokodelce in italijanske arhitekte. — Tudi cesar Friderik III. je občeval z Ivanom; hotel je oženiti Maksimilijana z Ivanovo hčerjo, toda ta pogajanja so se razbila. Pač pa je Maksimilijan sklenil (1490) novo zvezo z Moskvo proti naraščajoči jagjelonski moči.

Cerkvene razmere v Moskvi. Za Ivanove vlade so zadobili asketični redovniki oblast nad vzhodno cerkvijo, dočim

so bili svetni duhovniki skrajno nevedni, ker je takrat splošno primanjkovalo šol. Ko je po padcu Carigrada postal patriarh odvisen od sultana, je odslej veljal moskovski metropolit za oporo vzhodne cerkve, posebno pa še, ko je ruska cerkev dobila svojega patriarha (1589).

Vazilij III. (1505—1533). Popolnoma v očetovem zmislu je vladal Ivanov sin in naslednik Vazilij III. Osvojil si je še samostojni del Rjazanja in republiko Pskov.

V oni dobi je prišel na moskovski dvor kot odposlanec cesarja Maksimilijana I. kranjski plemič Sigismund Herberstein (1516) in posredoval mir med Moskvo in Poljsko. Za poznavanje tedanjih ruskih razmer je važna Herbersteinova knjiga: „Rerum Moscovitarum Commentarii“.

Čeprav Tatari niso več tvorili enotne države, so bili vendar še vedno nevarni sosedje, ker so še vedno pustošili po obmejnih krajih in vlačili prebivalce v sužnost. Sicer jim moskovski vladarji niso več plačevali tributa, pač pa so jih morali odvračati z bogatimi darili od ropanja. Vazilij III. je celo prisilil kazanskega kana, da ga je priznal za svojega gospoda.

Postanek kozakov. V bojih s Tatari in Litvinci so kozaki že igrali važno vlogo. Vedno so se radi naseljevali smeli možje z rodbinami v krajih, ki so mejili na stepo, v težko pristopnih gozdovih in globelih, ali na otokih velikih rek. Hranili so se z ribištvom, lovom in ropom. Pokristjanili so se že za časa tatarskega gospodstva, a ime kozaki t. j. roparji, ki so ga imeli njih predniki, so obdržali. Ko so Poljaki pridobili Volinj in Podolje in ko so hoteli poljski magnati rusinske kmete ravnotako zasužnjiti, kakor poljske, so ti v vedno večjem številu uhajali v pustinjo in se pridruževali kozakom[12]. Stanovali so v večjih vaseh na granici; bili so svobodni in enakopravni. Njih prednje straže so tvorili le samci; prebivali so v zaseljih in taborih v stepi ali na otokih Dneprovih pragov, zato so jih zvali Zaporoške kozake (1568). Načeloval jim je ataman (hetman), ki so si ga sami izvolili. Kozaki so se najbolj bojevali proti Tatarom, o priliki so se tudi s temi družili proti Poljakom, Litvincem in Rusom. Te bojaželjne in razuzdane čete so bile velika šiba za države, ki so mejile na stepo.

---

[12] Razen tega so uhajali h kozakom še Poljaki, Litvinci, Ogri, Vlahi in Tatari, plemiči in kmetje, beguni, srečolovci in hudodelci, katoličani, unijati, pravoslavni in mohamedanci.

9. Upravne in socialne razmere v Moskvi v začetku novega veka.

Državna uprava. Veliki knez v Moskvi je bil absoluten samovladar, samodržec. Dvorne službe so opravljali najprej bojari, pozneje nižji plemiči. Z bojarskim svetom, gosudarstveno dumo, so se posvetovali mogočni knezi v upravnih in zakonodajnih stvareh. Za vlade slabotnih knezov si je pa duma dostikrat prilastila vodstvo vseh uradnih poslov.

Trgovina. Trgovinska pot je vodila čez Litvo po suhem v Moskvo, kjer se je stekala trgovina z orientom. Trgovci so morali ponuditi svoje blago najprej uradnikom velikega kneza, šele ko so se ti z vsem potrebnim preskrbeli, so smeli prosto prodajati. Domača trgovina je bila malo razvita. Največji trgovec je bil car, kajti njemu so morali plačevati podložniki davke v pridelkih, posebno v kožuhovini; le z nekaterimi pridelki so smeli trgovati podložniki. Zato se tudi ni mogla razvijati obrt in mestno življenje.

Kmetiški stan. V začetku novega veka so se delili ruski kmetje v svobodne kmete in sužnje. Osebno svobodni kmetje niso bili več lastniki kmetij, ki so jih obdelovali, ampak ta zemljišča so bila last države, cerkve in graščakov.

Na graščinskih zemljiščih je smel kmet, ako je hotel, zapustiti posestvo in se drugam preseliti; to je pa smel storiti le enkrat v letu. Pri nastopu se je kmet z graščakom pogodil, da bode plačeval ali le najemščino — najprej v pridelkih, pozneje v denarju — ali da bode še povrh rabotal. Navadno je dal graščak kmetu ob vstopu v novo službo predujem v orodju, živini, semenskem žitu itd., kar mu je moral kmet povrniti, ako je menjal službo. Ker so bila zemljišča v takrat redko obljudeni Rusiji brez vrednosti, so zelo iskali kmetov. Posestniki so skušali kmeta s posojili nase prikleniti, da ne bi mogel zapustiti njih zemljišča. Nasprotno so pa zvabljali bogati samostani in bojari kmete na svoja posestva; dajali so jim denar, da so lahko poplačali dolgove pri prejšnjem gospodu; dostikrat so pa bojari kmete tudi s silo odpeljali. S tem so bili oškodovani mali posestniki. Da bi si zagotovili delavnih moči, so nagovarjali mali posestniki kmete, naj prostovoljno postanejo sužnji. Marsikateri kmet se je odločil za ta korak, vsaj se je iznebil večnih šikan gospodarjev in podkupljivih sodnikov. Sužnji so bili brezpravni, vendar jih gospodarji niso smeli usmrtiti.

Državi tako postopanje graščakov s kmeti ni bilo všeč. Prepovedala je svobodnim kmetom prestopiti v suženjstvo, kajti potem je imela država izgubo, ker so sužnji bili prosti državnih davščin. A tudi mali posestniki so želeli prikleniti kmete na svoja posestva, posebno v onih nemirnih časih po smrti Rjurikovcev, ko je na tisoče kmetov ubežalo v stepo in se pridružilo kozakom. Tedaj so graščaki ob sprejemu kmetov zahtevali, naj se zavežejo, da bodo za večne čase ostali na njih posestvih. Tako je nastalo dedno podložništvo (krepost).

Značaj Rusov. Pri vseh ljudskih slojih je bil razvit močan narodni čut. Ker je bila Moskvi zapadna kultura neznana, so zrli njeni prebivalci z zaničevanjem na vsakega tujca. Vsak zapadni Evropejec je bil v njih očeh pogan. Splošno so bile razširjene od Tatarov navzete slabe navade. Po tatarskem načinu je bilo urejeno tudi življenje, obleka in orožje. Kakor Tatari so tudi Rusi zaničevali ženo in so grdo z njo ravnali.

10. Zadnji Rjurikovci.

Osebnost Ivana Groznega. Vaziliju III. je sledil Ivan IV. Grozni (1533 [1547]—1584). Namesto mladoletnega kneza je vladalo do 1547 regentstvo. Prebil je neveselo mladost, pri svojih odgojiteljih ni našel odkritosrčne in nesebične ljubezni; temveč ti so pospeševali le slabe nagone njegove strastne duše in ga hoteli vladati. To pa je rodilo v Ivanu divje sovraštvo do vseh bojarov. Razni pretresujoči dogodki v mladosti so pokvarili njegove itak nežne živce in so ga navdali z neizbrisnim nezaupanjem do vseh ljudi. Iz strahu in iz maščevalnosti je ukazal zapreti ter umoriti najodličnejše može. Nasprotno je z ljudstvom milo postopal. Ker je najbolj divjal proti bojarom, ki jih je ljudstvo sovražilo, so mu vzdeli ime „grozni" (= trdi, strogi).

Iz državne uprave je izločil več kot 20 mest z bližnjo okolico in je proglasil to ozemlje za carjevo zasebno last, opričnino. Iz opričnine je premestil veliko tisoč plemiških rodbin v puste severovzhodne kraje; njih prejšnja posestva so pa dobili opričniki, carjevi telesni stražniki, ki so bili najdrznejši, njemu brezpogojno vdani možje. V zadnjih letih je Ivan počenjal z najdivjejšimi opričniki razne grozovitosti. Tako je pomoril prebivalce mesta Tverja ter mesto zažgal; v Novgorodu je ukazal okoli 30.000 ljudi zadaviti in potopiti, mesto pa opleniti; s tem je za vedno uničil blaginjo Novgoroda. Tudi Ivanovo družinsko življenje je bilo protivno cerkvenim in nravnim zapovedim. Prelival je kri lastnih sorodnikov in ubil v jezi celo lastnega sina. Vsa ta grozodejstva je pa rusko duhovništvo in ljudstvo potrpežljivo prenašalo; ni se uprlo carju, zakaj car je predstavljal rusko vero in domovino.

Ivan se imenuje car. Po kronanju je Ivan prevzel naslov „car", ki si ga je nadeval že njegov oče v občevanju s tujimi knezi. Z novim naslovom je Ivan hotel označiti svojo neodvisnost od Tatarov.

Ivan ustanovi strelce. Ivan je ustanovil vojaštvo po poklicu, strelce, ki so bili oboroženi s puškami in dobivali stalno plačo. V Moskvi jih je rabil za svojo gardo in policijo, v drugih mestih za posadke. Sčasoma so pa strelci tvorili kasto; v mirnem času so trgovali in obrtovali in postali tako ruski pretorijanci. Predstavljali so starorusko strujo in sovražili vse pozneje vpeljane zapadne novotarije, posebno v armadi.

Ivanova zunanja politika. V zunanji politiki je hotel Ivan odstraniti še obstoječe tatarske kanate, priboriti Rusiji dohod k morju in vzeti Litvi nekdanje ruske kraje. Te cilje je

Ivan le deloma dosegel. Sicer so osvojili Rusi Kazanj in Astrahanj, niso si pa upali napasti krimskih Tatarov, ker so te podpirali Turki.

Rusi so mejili le na Belo morje, a to je bilo večino leta zamrzlo in megleno. Da bi se mogla razvijati njih trgovina in da bi bili deležni dobrot zapadne kulture, bi morali imeti najprej v posesti Baltsko obrežje. A to se Ivanu ni posrečilo; tudi nasproti Litvi ni dosegel uspeha.

Proti koncu Ivanove vlade so osvojili Rusi kanat Sibirijo. Na zahodu Urala so bili sezidali veletrgovci Stroganoviči solovarnice in trgovska skladišča. Sibirski kan je napadel Stroganoviče, a njih poveljnik Jermak je prekoračil Ural in zavzel mesto Sibir (1581). Ko je Ivan izvedel o teh zmagah, je poslal svoje vojake v Sibirijo, da so jo posedli do Irtiša. S tem je dobila Rusija novo polje delovanja. Rusi si niso osvojili prostrane Sibirije z nasiljem, ampak z mirno kolonizacijo.

Notranje zmede v Moskvi po smrti Ivana Groznega. Ivanu Groznemu je sledil popolnoma nezmožni in bolehni sin Feodor (1584—1598). Namesto njega je vladalo svetovalstvo, v katerem je imel največ vpliva Feodorov svak Boris Godunov. Da bi sam prej zavladal, je ta dal umoriti najmlajšega Ivanovega sina Demetrija, a ljudstvo je verovalo, da se je mlademu princu posrečilo uiti.

Ker je Feodor umrl brez naslednikov, so bojari izvolili Tatarja Borisa Godunova (1598—1605) za carja. Kmalu se je pa pojavil na Poljskem mlad mož, ubegli redovnik Grišk a Otrepjev, trdeč, da je pravi rešeni Demetrij. Nabral je armado in prodiral zmagoslavno proti Moskvi. V tem je umrl Boris (1605) in bojari so priznali izobraženega ter hrabrega, nepravega Demetrija za carja, ki je vpeljal mnogo koristnih naprav in bil v marsikaterem oziru predhodnik Petra Velikega. A njegova zapravljivost in poljski vpliv so napotile zarotnike, da so črez nekoliko mesecev umorili Demetrija (1606). Tedaj je nastala splošna zmešnjava. Pojavil se je drugi nepravi Demetrij, ki so ga kmalu pregnali in na begu ubili. Stranke in pretendenti za carski prestol so se med seboj borili in morili; deželo so pa pustošili in požigali kozaki, Švedi in Poljaki. Šele 1613 je naredil deželni zbor (zemski sobor) vse Rusije
1613 z izvolitvijo Mihaela Feodoroviča Romanova konec nerednim razmeram.

11. Prvi Romanoviči.

Mihael Feodorovič Romanov in Aleksej Mihajlovič. Pobožni in miroljubni Mihael (1613—1645) je prepustil vlado svojim svetovalcem. Ti so uredili davčne in posestne zadeve, da so dobili potrebne vire za državno gospodarstvo. Nasprotno so se pa že takrat vgnezdile razne nerednosti, ki so do najnovejše dobe tlačile Ruse. Splošno so se ljudje pritoževali, da so uradniki podkupljivi in da namenoma zavlačujejo provincialne stvari. Tudi so takrat začeli hudodelce pošiljati v Sibirijo in jim vžigati sramotilna znamenja v obraz.

Za Mihaelovega miroljubnega in tihega sina Alekseja Mihajloviča (1645-1676) so se pripravljali Rusi na vojno proti Poljakom. Prilika je bila ugodna, ko je napadel švedski kralj Karel X. poljskega Ivana Kazimirja. Po hudih naporih je dobil Aleksej v miru v Andrusovu (1667) starorusko posest: 1667
Smolensk, Severijo in Ukrajino, razprostirajočo se na levem Dneprovem bregu. Takrat se je začel v ruski cerkvi verski razkol, ki traja še dandanes. Ko so za Ivana Silnega bile prišle v navado tiskane liturgične knjige, so opazili, da se nekatera mesta v njih, tikajoča se obredov, drugače glase, kakor v dotedaj pisanih knjigah. Tedanji ruski patriarh Nikon je izdal popravljene obredne knjige, katerih pa razkolniki ali staroverci niso priznali, češ, da so krivoverske.

Mladostna leta Petra Velikega. Aleksejev naslednik je bil njegov bolehni, nenadarjeni sin Feodor Aleksejevič (1676—1682), ki pa se ni dosti brigal za vlado. Ker ni zapustil otrok in ni ukrenil ničesar glede prestolonasledstva, je hotela njegova presodna, brezozirna in častihlepna sestra Zofija izrabiti položaj in poveriti s pomočjo strelcev vlado svojima bratoma, šestnajstletnemu, a slaboumnemu Ivanu in desetletnemu, zdravemu ter živahnemu Petru; v resnici bi pa sama vladala. Ker se bojari niso hoteli ukloniti tej Zofijini zahtevi, je uprizorila vstajo strelcev, ki so v navzočnosti mladoletnih princev pomorili mnogo odličnih bojarov, Petrovih sorodnikov. Nato je izvolila bojarska skupščina Ivana in Petra za carja, Zofijo za regentinjo. Omenjeni prizor je trajno omajal Petrovo zdravje; bil je sicer korenjak, a zelo nervozen. Tudi duša njegova je trpela; odslej je sovražil torišče svojih očetov, navade svojega naroda in osobito strelce.

Dostikrat ga je hipoma prevzela bojazljivost, ki pojasnjuje njegovo čudno vedenje.

Peter in njegova mati, izobražena Natalija Nariškin, sta se nastanila v selu Preobraženskem blizu Moskve. V bližini se je razprostirala prijazna nemška sloboda, t. j. predmestje, kjer so našli zavetišče nemški, škotski in holandski protestantovski emigranti. Kmalu se je seznanil Peter s pregnanci in odprl se mu je nov svet, nova kultura. Tu se je privadil občevati z nižjimi ljudskimi sloji, tu se mu je vcepil nagon, naučiti se vseh rokodelstev in jih izvrševati, tu je dobil veselje do brodarstva. Tudi si je sestavil iz konjarjev četo, ki jo je vojaško organiziral. Te čete so bile temelj najboljšim ruskim gardnim polkom. Ko je bil Peter v 17. letu, ga je hotela Zofija s pota spraviti. A Petru so ostali zvesti tuji častniki, ki so pripomogli, da se je naklep ponesrečil (1689). Zofija je morala iti v samostan, Ivan je pa ostal do svoje smrti (1697) s Petrom enakopraven car.

12. Rusija postane evropska velevlast.

a) Peter Veliki uvede zahodnoevropske kulturne naprave in pribori Rusiji premoč v Severni Evropi.

Petrovo poučno potovanje na zahod. Upor strelcev. Skoro do Ivanove smrti se Peter ni brigal za upravo, ampak je živel v vednem hrupu in veselju v slobodi, kjer mu je bil najljubši prijatelj Lefort iz Ženeve. Ko se je naposled naveličal kakor vsak sposoben mlad mož takega vrvenja, je sklenil oditi na zahod, da na mestu upozná ter prouči zahodno kulturo. Prej pa je zaupal upravo in armado svojim zvestim somišljenikom. Potoval je inkognito kot podčastnik Peter Mihajlov v družbi večjega poslanstva, ki naj bi posetilo zahodnoevropske dvore, črez Rigo, Kraljevec, Berolin, Hannover v Zaandam (1697). V Haagu je povabil Viljem III. Petra na Angleško, kjer je kakor na Holandskem prebil večinoma v ladjedelnicah. V obeh deželah je najel razne strokovnjake in jih poslal v Rusijo. Prihodnje leto (1698) je prišel na Dunaj ter je hotel tudi še obiskati Benetke, a se je moral povrniti domov, ker so se uprli strelci. Kajti Petrovo počenjanje v slobodi in njegovo potovanje na zahod je bilo ogorčilo Ruse, osobito strelce. Ti so se hudovali, ker so jih prezirale po evropskem načinu izvežbane čete in ker jih je car sovražil. Ž njimi je bila v zvezi Zofija. Sklenili so umoriti Petrove privržence in oklicati Ivanovega sina Aleksejа za carja. A še preden je prišel Peter domov, je zadušil vrhovni poveljnik ruske armade, škotski emigrant

Gordon, upor strelcev. Te je Peter nato razpustil in glavne krivce kruto kaznoval. — Tudi med severno vojno je Peter obiskal Zapadno Evropo: Nemško, Holandsko in Francosko.

Petrove reforme. Po povratku iz Zahodne Evrope je hotel Peter (1697—1725) naglo preustrojiti Rusijo po zahodnih vzorih. Ni se brigal za stare narodne šege, ljudske nazore ter predsodke, ampak se je zanašal zgolj na železno svojo voljo ter zatiral z najhujšimi kaznimi vsak odpor; tako je hotel pretvoriti narod včasih tudi na smešen način, da bi vsaj na zunaj preobrazil Ruse v zahodne Evropce. 1697 do 1725

Peter si je stekel velike zasluge za Rusijo. Državno upravo je popolnoma prenaredil. Odpravil je bojarsko dumo, namesto nje je ustvaril nov državni svèt, senat, ki je nadzoroval vse državno gospodarstvo in bil najvišja instanca v pravnih stvareh. Da bi uprava redno poslovala, je razdelil državo v 12 gubernij in te v provincije. Tudi po provincijah in mestih so oskrbovale upravo kolegialne korporacije. Na ta način je upal Peter omejiti samovoljo in podkupljivost uradnikov. Dalje je ustvaril uradniško plemstvo, ker je zapovedal, da mora vsak plemič stopiti v državno službo, in določil, da zadobi vsak uradnik in častnik, ko doseže višji činovni razred, plemstvo in hkrati važne predpravice. Sploh se je trudil, da bi prepojil uradnike, ki jih je razdelil v činovne razrede, s svojim duhom, da bi tako preobraženi bili zvesti državni služabniki.

Reforme v upravi in armadi, ustanovitev vojne mornarice ter razne vojne so veljale dosti denarja; zato je Peter nalagal vedno nove davke (na sol, brade, rakve, kopalnice, na vse nove obrti itd.). Davke so izterjevali z največjo strogostjo. Obrt in trgovina sta bili še malo razviti. S trgovino so se pečali prej le tujci in carji, sedaj je dovolil Peter svobodno trgovino. Poklical je tudi vsakovrstne tuje obrtnike, ki so učili Ruse mnogoterih novih obrti.

Vedno bolj se je razširjalo dedno podložništvo. Kmet je moral ali zemljo obdelovati ali služiti v armadi. Pri obdelovanju zemlje ga je nadzoroval gospodar ali uradnik. Vsem še prostim kmetom in zakupnikom zemljišč so prepovedali svobodno selitev. Kakor nje, tako so tudi one osvobojence, ki niso bili sposobni za vojaško službo, prisodili brez pomisleka v last kakemu graščaku. Ruski narod se je torej razdelil v dve skupini:

v carske uradnike in tlačane kmete. Tovarnarji so nakupovali dedne podložnike za tovarniško delo in so z njimi ravnali po svoji volji. Tudi kmetje na državnih posestvih so morali zidati prekope in mesta.

Peter je reorganiziral po švedskem zgledu rusko armado. Uvedel je splošno vojaško dolžnost in vojaške nabore. Službena doba je bila neomejena; vojake, ki niso mogli več službovati, so morali prehranjevati njih prejšnji gospodarji ali pa samostani.

V istem kratkem času, v katerem si je ustvaril Peter mogočno armado, je zgradil s pomočjo ruskih bogatinov krasno brodovje na Baltskem in Črnem morju.

Tudi cerkev je občutila carjevo samovlado. Peter je odstranil patriarhat in podredil vse duhovske zadeve kolegiju, svetemu sinodu (1721). Njegov predsednik in carjev namestnik je višji prokurator, ki je vedno lajik.

Izobrazbo so razširjale raznovrstne šole in knjige.

Nadalje je vzel Peter donskim in ukrajinskim kozakom vse svoboščine, tako da je odslej veljala v vsej državi edinole njegova volja.

Uspeh Petrovih reform. Na vse mogoče stroke državnega življenja je obračal Peter svojo pozornost. Imel je sicer najboljši namen, a manjkalo mu je zgodovinskega čuta in zmisla za pravo; oziral se je le na hasnovitost. Njegove naredbe, ki niso imele dostikrat zaželjenega uspeha, so razrušile enotnost ruskega ljudstva. Prej je imel bojar z dolgo brado in kaftanom isti verski in narodni čut, kakor mužik in holop (suženj), dočim je sedaj svobodomiselnega magnata z vlasuljo in s francosko modno obleko ločil velik prepad od priprostega kmeta. Višji krogi so se odslej veliko bolj zanimali za prepire na zahodu in zanemarjali domače posle. Tudi se je Rusija razvila v policijsko državo, v kateri je bujno cvetelo vohunstvo.

Ker je Peter brez navodila započel orjaško delo reforme in si je sam moral poiskati svoje sotrudnike, se boriti proti združenemu odporu bojarov, duhovščine in strelcev, ga zovejo po pravici „Velikega“.

Petrova zunanja politika. V zunanji politiki si je začrtal Peter skoro isto smer kakor njegov prednik Ivan Grozni. Da bi se Rusija lahko udeleževala svetovne trgovine, je moral začeti boj s Turčijo za Črno morje in s Švedi radi gospodstva na Baltskem morju. Najprej je napadel Turke in jim vzel

Azov (1696). Ker mu je Azov odpiral dohod v Črno morje, ga je izpremenil v močno trdnjavo.

Turki so še vedno zapirali izhod iz tega morja; zato je stavil Peter vse nade na Baltsko morje. Ko je zasedel petnajstletni Karel XII. švedski prestol, je mislil Peter, da je prišla ugodna prilika za razširjenje države. Nastala je severna vojna, v kateri je Peter dosegel programatično zahtevo ruske zunanje politike in povzdignil Rusijo do evropske velevlasti. Po končani severni vojni sta mu senat in sv. sinod vzdela naslov „Veliki, oče domovine, cesar vseh Rusov".

Med severno vojno je osvojil Peter Schlüsselburg, kjer je zgradil ladjedelnico. Dalje je sezidal na pustem močvirnatem kraju s skrajno neugodnim podnebjem trdnjavo in poznejšo prestolnico ruskih carjev, St. Peterburg (1703), 1703
ter ob izlivu Neve trdnjavo Kronstadt.

Oče in sin. Petrovo družinsko življenje je bilo žalostno. Svojo ženo je prisilil, da je šla v samostan. Za njenega sina Aleksejа se ni brigal. Aleksej je bil nadarjen, a zanimal se je kakor njegov stric Feodor le za cerkvene obrede in teologična raziskavanja, občeval je le z duhovščino. Oče je pa zahteval, da naj bo Aleksej z dušo in telesom vojak, kar je bilo seveda nemogoče. Čeprav je še živela njegova prva žena, se je Peter drugič oženil s Katarino Skowronsko iz Marienburga. Ko je dobil Aleksej sina Petra, je oče zopet zahteval od njega, naj se bolj briga za državne posle. A Aleksejev temperament se je protivil delu, ki ga je oče terjal od njega. Bili so mu zoprni nemirni, vihravi in krivoverski zapadnjaki, očetovi svetovalci. Njegova mati v samostanu je veliko trpela, zlasti ker je zavzemala njeno mesto nekdanja dekla, hči litevske tlačanke. — Aleksej je sanjal, da bode kot car odpravil vse očetove novotarije. Ko je pa oče izvedel o sinovih naklepih in videl, da je ogroženo vse njegovo življenjsko delo, je zopet zahteval od sina, naj izpremeni svoje nazore, ali pa gre v samostan. Prijatelji so zato prisilili Alekseja, da je pobegnil k svojemu svaku, cesarju Karlu VI., ki ga je skril v Napolju (1716). A Petrovi agenti so kmalu odkrili Aleksejevo skrivališče in ga pregovorili, da se je vrnil v domovino. Ko je pa prišel v Moskvo, se je moral odpovedati prestolu in ovaditi svoje prijatelje. Potem je sodišče obsodilo Alekseja na smrt: tepli so ga z nagajko toliko časa, da je umrl (1718).

Peter uredi nasledstvo. Ker Peter po Aleksejevi smrti ni imel nobenega moškega potomca, je razglasil novo postavo o prestolonasledstvu, da sme imenovati car brez ozira na prvorojenstvo svojega naslednika, kar je pa povzročilo v Rusiji mnogo zmešnjav. On sam je umrl, še preden je določil naslednika.

b) Vlada „vremenščikov“. Pruska in Avstrija se potegujeta za rusko prijateljstvo.

Po Petrovi smrti so oklicali gardni polki Petrovo drugo ženo, neizobraženo Katarino, za carico (1725—1727). Za nje vlade je začela delovati akademija znanosti. Naslednik Katarinin je bil sin carjeviča Alekseja, dvanajstletni Peter II. (1727—1730), zadnji moški potomec Romanovičev, ki se pa kakor njegova prednica ni brigal za vlado; zato je tudi državna uprava počivala. Vso moč so imeli v rokah Menšikov, Dolgoruki in Galicin. Isto brezbrižnost za vladarske posle je kazala tudi Ana Ivanovna, hči Ivana, starejšega brata Petra I. (1730—1740). Iznebila se je sicer vpliva domačih plemičev, a zato je prepustila vlado največ nemškim „vremenščikom“ (ljubljencem, kakor Bironu in Münnichu), katerih se rusko ljudstvo še danes z nevoljo spominja. — Azov, ki so ga Rusi v severni vojni izgubili, so si v turški vojni (1736—1739) priborili nanovo.

Po smrti carice Ane so nastale zmede, dokler niso oklicali gardni polki Elizabeto, najmlajšo hčer Petra I., za carico (1741—1762).

Elizabeta je ljubila le razveseljevanje, z duševnim delom se ni rada trudila; bila je sicer pobožna, a ni se dosti ozirala na nravne postave. Takoj, ko je zavladala, je poslala v prognanstvo razne inozemske ljubljence ter je vladala ves čas le z ruskimi ljubljenci, kakor Šuvalovom. Vsled prigovarjanja na Francoskem izobraženega Ivana Šuvalova so ustanovili v Moskvi vseučilišče in dve gimnaziji, v Peterburgu akademijo umetnosti in rusko gledališče. Šuvalov je tudi podpiral ustanovitelja novoruske literature Lomonosova. Elizabeta je zelo koristila ruski trgovini, ker je odpravila notranjo carino. Bila je prijateljica francoskih kulturnih naprav in družabnih običajev, ki so jih za njene vlade posnemali na Ruskem.

Proti koncu avstrijske nasledstvene vojne je sklenila Elizabeta z Marijo Terezijo zvezo, a se dejansko ni udeležila vojne. To medsebojno prijateljstvo med Rusijo in Avstrijo se je do sedemletne vojne le še bolj utrdilo, posebno ker je Elizabeto občutno razžalilo zasmehovanje Friderika Velikega. Ko pa se je po njegovem posredovanju poročil Elizabetin sestranec Peter s princesinjo iz rodovine Anhalt-Zerbst, sta se Friderik in Elizabeta zopet sprijaznila.

Peter, vojvoda Holstein-Gottopski, je Friderika naravnost oboževal kot junaka. Angleži pa so znali z denarjem pridobiti naklonjenost njegove soproge, po prestopu v pravoslavje nazvane Katarine. Bolehni Elizabeti se je bližala smrt; zato se ruski poveljniki v sedemletni vojni niso hoteli zameriti bodočemu carju in so zelo počasno operirali na bojišču.

c) Vlada rodbine Holstein-Gottorpske. Prosvetljene reforme Katarine II. (1762—1796).

Peter III. (1762). Komaj je nepremišljeni in bolehni Peter III. Holstein-Gottorpski, ki se je vedno vedel kot otrok in sovražil Ruse, nastopil vlado, je sklenil s Friderikom Velikim zvezo in vsilil ruski armadi pruske uniforme. Sicer je vpeljal marsikatere potrebne reforme, ki jih je pozneje obnovila Katarina, vendar je razburil z njimi v skrajni meri rusko ljudstvo. Zato so oklicali gardni polki črez pol leta Petrovo ženo Katarino za carico, Petra je pa umoril Katarinin ljubljenec Aleksej Orlov brez njene vednosti. 1762

Osebnost Katarine II. Katarina II. (1762—1796) je prišla na Rusko kot revna princesinja. Bila je živahnega duha, prebrisana in hinavska. Da bi dosegla svoj namen, carski prestol, se je vedno prikupovala Elizabeti in dvorni narodni stranki. Skrbno se je dalje izobraževala in pridno prebirala francoske pisatelje. Pozneje jo je francoska revolucija privedla v nazadnjaški tabor, 1762 do 1796

Cilji in uspehi Katarininih reform. Katarina je skušala uveljaviti v svoji državi ideje francoskih filozofov in ustvariti mogočno Rusijo. Ker pa ni imela toliko politične izobrazbe, da bi takoj izprevidela, da se dado te ideje v tačasni Rusiji uporabiti le z največjo previdnostjo in v zelo omejeni meri in ker je veliko bolj modrovala v reformnih spisih nego delala, niso imele njene reforme trajnih uspehov.

Na podlagi Montesquieu-evih naukov je sklicala (1767) zemski sobor, zvan zakonodajna komisija, v katerem so sedeli zastopniki vseh stanov in plemen. Sobor bi bil moral sestaviti nov zakonik; ker pa ni dovršil tega dela, ga je carica razpustila.

Prava gnila rana, za katero je bolehala Rusija do Aleksandra II., je bilo dedno podložništvo. A Katarina ni mogla odstraniti tega zla, ker ji je ravno plemstvo pripomoglo do prestola in je bilo najboljša opora njene vlade. Z ozirom

na plemstvo je vedno bolj ostrila jarem dednega podložništva, čeprav ga je teoretično obsojala. Gospodarji so smeli obsojati svoje dedne podložnike na prisilno delo v Sibiriji; ako se je podložnik pritožil zoper gospodarja, so ga kaznovali s knutom. Neznosno je bilo stanje kmetov; prodajali so jih samovoljno kakor živino in so z njimi lahko vse storili. Katarina je pa tudi zviševala število dednih podložnikov. Vsakemu svojemu ljubljencu je podarila pri slovesu mnogo tisoč „duš“ (kmetov) z državnimi posestvi vred. Brezuspešne so bile vse kmetiške vstaje. Inorodcem, to je tatarskim in finskim razrodom na vzhodu in v Aziji, se je še veliko slabeje godilo. Izgubili so črede in zemljišča, ubijalo jih je žganje in morile nalezljive bolezni.

Naseljevanje nemških kmetov. Veliko bolj kakor njeni predniki je naseljevala Katarina nemške koloniste po pustih južnoruskih krajih, da bi naučili ruske kmete umnega poljedelstva.

Katarina je reorganizirala upravo in ustavo, ki se je ohranila do Aleksandra II. Zmanjšala je obseg upravnih okrožij in razdelila državo v 50 gubernij in te v deželna okrožja. Toda uprava je bila preveč centralistično urejena; uradniki pri osrednji vladi, ki je v zadnji instanci odločevala, niso imeli pojma o potrebah in naziranju različnih narodov obširne države, zavlačevali so vsako stvar.

Plemiči niso bili več prisiljeni opravljati državne službe; dalje jim niso nalagali telesnih kazni, slednjič so dosegli celo to prednost, da so odslej le oni smeli imeti dedne podložnike.

Nadalje je namerjala Katarina ustanoviti v okrožnih glavnih mestih ljudske šole in v gubernijskih glavnih mestih srednje šole, a ni mogla v zaželjenem obsegu izvršiti svoje namere. Tudi ni mogla otvoriti projektiranih novih vseučilišč, pač pa je ustvarila za armado, mornarico in hčere plemičev učne zavode.

Upravo cerkvenih posestev je poverila državi; iz dohodkov teh posestev so vzdržavali duhovščino, šole, knjižnice ter oskrbovali starčke, invalide in pohabljence.

Katarinin dvor. Kakor večina izobražencev 18. stol., je tudi Katarina rada in mnogo dopisovala s svojimi prijatelji, ministri, generali, diplomatičnimi agenti, Voltaire-om in francoskimi enciklopedisti. Spisala je lastne spomine, razne drame in opere, ustvarila list „Vsjakaja vsjačina“ (Vsakršne raznoterosti) ter pridno v njem razširjala svoje ideje. Tako obsežno delo

ji je omogočila stroga dnevna razdelitev. Na njenem dvoru je vladalo nezmiselno razkošje, ki je prodiralo tudi med ljudstvo. Carica je darovala velikanske vsote denarja svojim ljubljencem, kakor Orlovu in Potemkinu. Vse to in vojne so požrle ogromno denarja; zato je država obubožala, komaj so dobili potrebne vsote za državno gospodarstvo. Katarina je bila vedno vesela in dobrodušna, a zelo nečimerna. Gledala je le na obliko, zato so jo dostikrat varali (Potemkinove vasi). V verskih zadevah je bila mlačna; ni se brigala za svojo družino.

Ruska literatura za Katarine. Za Katarinine vlade se je zelo razvila ruska literatura. Caričina duhovitost, njeni svobodomiselni, izobrazbi ugodni nazori v prvi polovici njene vlade, njen zgled, njen sijajni dvor in njeni zunanji uspehi so v vsakem oziru izpodbadali izobražene Ruse k pisateljevanju. Katarinino vlado je poveličeval s krasnimi odami justični minister Gabriel Deržavin, ki je spisal tudi mnogo tragedij in opernih tekstov. Duhovit pisatelj je bil časnikar Nikolaj Novikov, ki je neumorno razširjal ideje francoskih enciklopedistov.

Zunanja politika Katarine. V zunanji politiki se je držala Katarina staroruskega programa.

Rusko-turška vojna. Podoljski Poljaki, ki so uhajali pred ruskim nasiljem na turško ozemlje, so pregovorili Turčijo, da je napovedala Rusiji vojno (1768—1774). Proti Turkom so se vzdignili tačas Moldavijci in Vlahi, Jugoslovani in Grki. Sicer so Turki vstaške Grke strahovito kaznovali, a ruska mornarica[13] je ugonobila turško pri luki Čezmi (1770) in Rusi so si lahko osvojili Krim. Mir v Kučuk-Kainardže (j. od Silistrije; 1774) 1774
je priboril krimskim Tatarom svobodo. Rusom pa je prepustil sultan Kerč, Azov in Dneprovo ustje in dovolil ruskim ladjam svobodno trgovino v turških lukah in na turških morjih ter ruskim podanikom v svoji državi svobodno bogoslužje.

Ta mir je velepomemben v zgodovini propadanja osmanske države v Evropi. Turčija je priznala Rusiji v verskem oziru pokroviteljstvo nad svojimi podložnimi pravoslavnimi Grki in dovolila pravoslavnim Rusom, da so neovirano romali v Jeruzalem. Tako je Rusija vedno dobivala priliko, da je pod versko pretvezo okrševala Turčijo.

Rusi podjarmijo Krim. Tatarska država na Krimu pa ni dolgo uživala svobode. Že 1783 jo je podvrgel Potemkin 1783
Tavrijski in uničil ono roparsko državo, ki je tri stoletja nepopisno škodovala Rusiji in Poljski. Mesta pa, ki so jih Rusi tukaj zidali, izpočetka niso posebno prospevala.

---

[13] V tej vojni se je prvič odlikovala ruska mornarica. Prijadrala je iz Kronstadta pred Dardanelske trdnjave.

Rusko-avstrijsko-turška vojna. Katarina je nato hotela ustvariti novo grško cesarstvo in dobiti svobodno pot skozi Dardanele. V ta namen si je zagotovila avstrijsko pomoč o priliki obiska cesarja Jožefa II. v Peterburgu (1780) in okrepila medsebojno defenzivno zavezo, ko je potovala (1787) s cesarjem po osvojenem Krimu. Še isto leto (1787) je napovedala Turčija Rusiji vojno. Avstrija, ruska zaveznica, je oborožila lepo in z vsem potrebnim bogato preskrbljeno armado, ki ji je zapovedoval cesar Jožef II. s pomočjo Lacyja. A ker niti cesar, niti Lacy ni bil vojskovodja, sta razcepila krasno armado v mejno stražo od Adrije do Dnestra in se morala omejiti na defenzivo. Razen tega so še bolezni oslabile središče armade, cesar sam je dobil smrtno kal. Dalje se je Prusija oboroževala, da bi si v tem ugodnem trenotku osvojila del Poljske. Vse te okoliščine so povzročile, da je cesar poveril vrhovno poveljstvo Laudonu. Svež, krepkovoljen duh je poživil avstrijske vojake, ki so pričeli na vsej progi z ofenzivo. Laudon
1789 je osvojil Beligrad (1789); tretjič je zavihrala na beligrajski trdnjavi cesarska zastava. Dalje so tudi Avstrijci zasedli Moldavijo in Vlaško. Navzlic vsem tem uspehom je bila Avstrija v veliki zadregi. Prusija, njen najnevarnejši nasprotnik, je rovala v Galiciji, Belgiji in na Ogrskem; zvezala se je s Turčijo in se resno pripravljala za vojno proti Avstriji. Zato je sklenil Jožefov
1791 naslednik Leopold II. s Turčijo v Svistovem (1791) mir, v katerem je obnovil zadnji Beligrajski mir (1739) ter obljubil, da ne bo več podpiral Rusov. Nasprotno je pa Turčija odstopila cesarju Staro Ršavo ter ozemlje od Gline do Korane in Une. Rusija je potem sama nadaljevala vojno in sicer uspešno. Zato je Turčija predlagala mir, ki ga je Rusija vsled pruskih
1792 groženj tudi sprejela v Jašu (1792). Turčija je odstopila Rusiji Očakov in ozemlje med Bugom ter Dnestrom.

Delitve poljske države. Ker je nadalje Katarina ob delitvah Poljske dobila ne le nekdaj litevske pokrajine, ampak tudi večji del katoliške Poljske, je daleko prekoračila staroruski program.

Reakcija za Pavla I. Katarini je sledil njen sin Pavel (1796—1801). Mati ga je redkokdaj videla; sovražila ga je ter mu ni zaupala, ker se je bala, da bi je ne izpodrinil z nezakonito pridobljenega prestola. Kot otrok je bil Pavel bolehen. Dvorna revolucija mu je vcepila bojazen in nezaupanje, ki je naraščalo posebno za njegove vlade in mu povzročilo dušno bolezen. Mati mu ni dovolila, da bi se bavil z državnimi opravili in da bi se

udeleževal vojn, ampak moral je pusto postopati v gradu Gačina. Zato se je zelo razvila njegova fantazija; vedno bolj je postajal muhast. Gardni polki in podložniki sploh so ga sovražili že kot carjeviča. Vsled tega ga je umoril generalni gubernator grof Pahlen s pomočjo častnikov (1801).

Ko je zasedel prestol, je vpeljal razne nespametne in škodljive reforme, ravno nasprotne onim njegove matere, s čimer je le še bolj razburil ljudstvo. Divje je sovražil francosko revolucijo in je skušal odvrniti njene ideje od svoje države. Sicer pa je uredil (1797) prestolonasledstvo s še sedaj veljavnim temeljnim zakonom. Krono naj podedujejo moški potomci iz rodovine Holstein-Gottorp po postavi prvorojenstva. Ako pa moški izmro, naj nasledujejo ženske. Car in carica morata priznavati pravoslavno vero, ker je car vrhovni škof ruske državne cerkve. Poslej so prenehale usodne dvorne revolucije.

Drugi oddelek.

Doba prosvetljenega absolutizma.

A. Začetek, razširjanje in smeri prosvete.

1. Prosveta kot individualna reakcija proti dvornemu ali despotičnemu absolutizmu.

V dobi despotičnega absolutizma je bilo sicer splošno blagostanje čimdalje večje, rastla je res gmotna kultura in duševna izobrazba, zagotovljen je bil tudi mir in red, a pešala je značajnost, širila se potratnost in nenravnost, preziralo se je nižje ljudstvo, tiransko se je uravnavala obrt in trgovina. Proti temu vladnemu sistemu, ki je upošteval le koristi dvora in privilegiranih stanov (dvorni absolutizem), se je vzdignila literarna opozicija, zvana prosveta, najprej v domovini parlamentarizma, na Angleškem. Duhoviti Francozi pa so angleške ideje popularizirali in jih v lahko umljivi, rezki obliki razširjali po evropskem kontinentu. Evropski izobraženci in celo preprosto ljudstvo so se kmalu sprijaznili s prosvetljenim naziranjem, vladarji so pa skušali udejstvovati zahteve prosvetljenih pisateljev, tako zlasti Friderik II. in Katarina II. Le na francoski dvor in na francosko vlado ni vplivala prosveta, ker ta vlada ni imela stika z izobraženimi krogi ter prosvetitelji in je bila nezmožna, da bi se resno ukvarjala s problemi in mislimi, ki so prevevale ves ostali svet, in jih razumevala.

2. Prosveta na Angleškem.

Zmaga parlamentarne institucije je dala svobodnejšim verskim in političnim idejam močno zaslombo. Obe struji združuje John Locke (1632—1704). V svojem glavnem delu „Poskus o človeškem razumu“ (Essay concerning human understanding, 1690) uči, da sta vir spoznavanja zunanja zaznava (sensation, zato se imenuje njegov nauk senzualizem) in iz nje izhajajoča notranja zaznava (refleksija). Tako zanikuje veljavnost splošnih, apriorističnih idej, maje temelje vsemu

dotedanjemu filozofskemu in verskemu mišljenju ter gladi pot poznejšemu materializmu.

Na političnem polju je Locke tajil božji izvor države in zagovarjal Hobbesovo mnenje, da so nastale države iz prvotne družabne pogodbe, ki jo skleneta ljudstvo in vladar. Zato sklepa v „Razpravi o vladi“ (The treatise on government, 1689), da izgubi državna oblast svojo upravičenost, če ne varuje več svobode in blaginje vseh državljanov, kakor ji zapoveduje družabna pogodba; potem je vsak državljan dolžan, da se upre državni oblasti.

Zakonodajna oblast je najvišja v državi, izvira iz suverenskega ljudstva in se mora ohraniti ljudstvu; eksekutivna oblast, h kateri spada tudi sodnijska, izvršuje zakone, ki jih je sklenilo ljudstvo v zakonodajni skupščini. Na čelu izvršujoče oblasti stoji kralj, ki uživa razne predpravice, da lahko pospešuje iz svojega polnooblastja v okvirju že veljavnih zakonov občo blaginjo tudi v takih slučajih, ki še niso ugotovljeni z zakoni. Kdor te predpravice zlorablja, je tiran, ki ga sme ljudstvo odstaviti.

Tako je ustvaril Locke ustavno teorijo, politične nauke, ki so obvladovali naslednje stoletje.

Duh dvoma, ki ga je uvedel v modroslovje Bacon, se je brž pokazal tudi v verskem in nravnem oziru. Že za meščanske vojne so učili nekateri angleški teologi, da je sv. pismu in razodeti veri le toliko verovati, kolikor se zlagata s prirodnimi zakoni in s človeško pametjo (racionalisti). Kmalu so zametavali nekateri racionalisti vse verske resnice in si ustvarili svojo vero na naravni moralni podlagi; ker so verovali edino še v osebnega boga, se imenujejo deisti. Deistične ali svobodomiselne nauke so hitro razširjale prostozidarske lože, ki so jih ustanavljali v vseh večjih svetovnih mestih. Drugi racionalisti so obožavali vesoljno stvarjenje (panteisti) ali so celo zanikavali božanstvo, katerega baje našemu razumu ni treba, češ, da v prirodni snovi (materiji) sami bivajo vekovečni zakoni, po katerih se morajo vršiti vse izpremembe (materialisti in ateisti).

3. Prosveta na Francoskem.

Poraz, ki je zadel despotično vlado „solnčnega kralja“, ko je še živel nje ustanovitelj, in politično ter gospodarsko napredovanje Anglije je povzročilo, da so se jeli Francozi zanimati za angleški državni sestav. Hkrati so se seznanili z

novimi prirodoslovnimi, verskofilozofskimi, političnimi in sociološkimi raziskavanji in so jih, ne da bi ustvarili novih teorij, razširjali v poljudnih spisih po kontinentu.

a) Boj proti državnemu absolutizmu.

Montesquieu (1689—1755). Charles baron de Montesquieu, iz stare plemiške rodbine, je bil predsednik parlamenta v Bordeaux-u. Boj proti domačim razmeram je pričel v „Perzijskih pismih“ (Lettres persanes, 1721). Dva nepristanska perzijska potnika opisujeta in bičata v pisemski obliki francosko državno, družabno in duševno življenje. Po povratku iz Anglije in zapustivši državno službo je spisal razpravo „Premišljevanja o vzrokih moči in propadanja Rimljanov“ (Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence, 1734). V tej povdarja važnost družabnih in državnih razmer v razvoju rimske države in dokazuje, da povzdigne domoljubje, samozavest in sploh politična svoboda vsako državo, dočim jo ugonobi despotiški absolutizem, kakor je bil že razdejal rimsko državo. Najznamenitejše Montesquieu-evo delo je „O duhu zakonov“ (De l' esprit des lois, 1748). Na podlagi dejanskih angleških državnopravnih oblik je pisatelj ustvaril načrt sistema idealne državne organizacije, ustavne monarhije. Vsi evropski izobraženci so hlastno prebirali ta katekizem ustavne in parlamentarne vlade, ki zahteva za državljane politično svobodo in strogo ločitev zakonodajalne, izvršujoče in sodnijske oblasti, ker le taka vlada najlažje prepreči zlorabo moči in najbolje varuje politično svobodo. — Montesquieu-evi nauki se zrcalijo v naziranju Mirabeau-a in Sieyès-a in po njih so sestavljale liberalne stranke v 19. stol. svoje programe.

b) Boj proti katoliški cerkvi in veri. Voltaire in enciklopedisti.

Najstrastneje je vodil boj proti katoliški cerkvi sin malega pariškega uradnika François Arouet ali s pisateljskim imenom Voltaire (1694—1778), nastalo iz črk Arouet l(e) j(eune). Odlični in frivolni pariški razuzdanci so radi poslušali njegove satirične in brezbožne pesmi. Zaradi spletk proti odličnim osebam so ga dvakrat zaprli v bastiljo in izgnali iz Parisa. Napotil se

je na Angleško, kjer se je seznanil z ondotnim duševnim razvojem in z verskimi nazori deistov. Povrnivši se v domovino je smešil v mnogobrojnih in mnogostranskih spisih (kakor v dramah, pismih, odah, epigramih, satirah, romanih) s strupenim dovtipom in roganjem katoliško vero in cerkev, hoteč ji vzeti stari ugled in jo zatreti, kar znači tipični konec v njegovih pismih: „Écrasez l' infâme!“ (Zdrobite nesramnico!) Friderik Veliki ga je nato povabil v grad Sanssouci, kjer je popravljal njegove francoske spise. A ker je delal zdražbe in bil preveč pohlepen po denarju, so ga odslovili. Ostala leta je preživel na svojem krasnem gradu pri Ženevi — s pisateljevanjem in z denarnimi kupčijami si je bil namreč prislužil lepo premoženje — in od tu nadaljeval boj proti duhovščini, a tudi proti neomejeni kraljevi oblasti in zatiranju preprostega naroda ter drugovernikov.

Voltaire se je dalje bojeval proti nepravičnim ter pristranskim sodnikom in proti preostrim sodnijskim kaznim. Slednjič se je bavil tudi z zgodovino. Na tem polju je izdal, ne sicer v strogo kritičnem duhu, ampak nekako v obliki romana in opisujoč precej površno zgodovinske dogodke, nekaj knjig.

Tudi materializem so prevzeli Francozi od angleških svobodomislecev in ga razvili v ateizem in sovraštvo do katoliške cerkve. V tem oziru sta največ delovala fizik d' Alembert in filozof Diderot, ki sta izdala, posnemajoč angleški zgled, v zvezi z znamenitimi francoskimi sovrstniki slovar ali enciklopedijo (1751—1772) v 28 zvezkih. V tem delu so razlagali francoski pisatelji v materialističnem zmislu na poljuden način vse znanstvene stroke.

c) Boj proti obstoječemu družabnemu redu. Rousseau.

Edini izvirni pisatelj, ki je razširjal vodilne misli francoske revolucije in moderne socialne demokracije, je bil Jean Jacques Rousseau (1712—1778), sin urarja iz Ženeve. Nemiren in razdražljiv sanjač, fantastičen idealist in pesimist, brez prave vzgoje in izobrazbe, je taval po svetu vse življenje, napolnjeno s protislovji, kakor to popisuje v „Confessions“. Začel je boj proti vladajoči izobrazbi, proti državi in družbi ter je hotel ustvariti novo družbo po zahtevah in pravicah človeške narave, na podlagi svobode in enakosti.

Kot pisatelj je zaslovel, ko je zanikal vprašanje, ki ga je stavila akademija v Dijon-u: Ali se je nravno življenje izboljšalo, odkar so se prerodile znanosti in umetnosti. Trdil je, da je omika, civilizacija kriva vseh nesreč in nadlog, ki tarejo ljudi, in da bi bilo najbolje, ako bi človek vedno ostal v prvotnem divjem stanju. V drugi razpravi nadaljuje te misli, seveda brez znanstvene zgodovinske podlage, dokazujoč, da sta organizirana državna oblast in zasebna last vzrok, da je sedaj razloček med privilegiranimi in zatiranimi sloji, med bogatimi in reveži, dočim so si bili prvotno — v antični zlati dobi — vsi ljudje v vsakem oziru enaki in zato so bili tudi srečni. Isto tendenco zasleduje tudi roman v pismih „La nouvelle Héloise“ (1761), ki riše srečno družinsko življenje. Vzgojni program bodočega človeštva je ustvaril Rousseau v „Emile“-u (1762), s katerim je hotel reformirati vso vzgojo. Zahteval je, da naj se roditelji sami bavijo z vzgojo dece, da je ne silijo niti k delu niti h knjigam, tudi ji naj ne zabičujejo pokorščine in dolžnosti, ker vse to je napravila pokvarjena družba; nego naj puste, da se telo in duša razvijata prosto, češ, da je duša prvotno popolnoma dobra in se ne popači, ako sledi le prirodnim nagonom. Taka deca postane dobra, zdrava, svobodna, obvaruje se vseh napak in je dovzetna za vse pojave človeške duše. Vsa vzgoja bodi neprisiljena, naravna („Nazaj k prirodi!“). — Idealni Švicar Pestalozzi († 1827) je nadalje razvijal te nauke.

Najbolj pa so učinkovale na ljudstvo ideje, ki jih je razvijal Rousseau v „Družabni pogodbi“ (Contrat social, 1762). Vsi so pričakovali, da jim prinese ta knjiga svobodo in boljše čase. Po teh nazorih so živeli ljudje v začetku ne v družbah, ampak vsak zase. Da so pa mogli braniti osebne pravice, se je vsak prostovoljno nekoliko odrekel svoji osebni svobodi v prid skupnemu varstvu. S tem je bila sklenjena družabna pogodba in tako se je ustanovila rodbinska in državna zveza. Vse pravice in dolžnosti v teh družbah so utemeljene v svobodni pogodbi; zato smejo ljudje te pogodbe predrugačiti ali razrušiti. Vsem ljudem skupaj, ki so popolnoma ravnopravni, je izročena vrhovna vladarska oblast (suverenstvo). Suverenski narod nastavlja in odstavlja vladarje, ki so le njegovi uradniki, da izvršujejo vrhovno oblast. Celokupni narod sklepa zakone; splošna volja (volonté générale) se izraža v ljudskih skupščinah po večini glasov. Pravi namen države je, čuvati svobodo in

enakost svojih članov. Najpopolnejša oblika države je republika. Religija je potrebna za državo.

Ti nauki o absolutni enakosti vseh ljudi, o absolutni svobodi, o človeških pravicah in o ljudskem suverenstvu so kmalu postali evangelij demokracije, vedno in vedno so se sklicevali nanj duševni voditelji francoske revolucije. Francoski prosvetljeni duh je preveval tudi tedanje nemške pisatelje, ki so ideje francoskih pisateljev pod vplivom antičnih in angleških vzorov dalje razvijali, kakor Lessing (Die Erziehung des Menschengeschlechtes), Kant (v razpravah o pravu), Herder (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit), Goethe in Schiller.

4. Narodnogospodarski boj proti merkantilizmu.

Fiziokratski sistem. Pretiravanje merkantilističnih načel in s tem omejevanje ljudske svobode je rodilo vsled vpliva Rousseau-evih naukov o svobodi odpor tudi v narodnogospodarskem slovstvu. Prvi se je oglasil grof Viktor Mirabeau, oče znamenitega Gabriela, ki trdi, da je vsega gospodarskega zla kriv merkantilizem. Po njegovih mislih je poljedelstvo najvažnejši faktor v državi, ker le kmet kot pridelovalec živil more preživljati ljudstvo in s tem povzdigniti število prebivalcev. Tista država pa, ki ima več prebivalcev, je bogatejša. — V tem zmislu so delovali Friderik II., Katarina II. in Jožef II.: skušali so zvišati število ljudstva v svojih državah z naselitvijo kmetov.

Mirabeau-eve misli je poglobil telesni zdravnik Ludovika XV., Quesnay († 1774), trdeč, da bogastvo ne izvira niti iz trgovine niti iz obrti, ampak da je plodovito samo poljedelstvo. Trgovina in obrt naj se le v toliko podpira, v kolikor koristi poljedelstvu. Zato mora država najbolj skrbeti za kmeta, kajti ako ima kmet denar, ga ima ves svet (pauvre paysan — pauvre royaume; pauvre royaume — pauvre roi). Da bo kmet mogel uspešneje gospodariti, mu mora država dovoliti več gospodarske svobode, omiliti tlako, znižati davščine gosposkam, odpraviti nadležno carino od deželnih pridelkov, da bi jih lažje izvažali, in od tujih obrtnih izdelkov, da bi jih ceneje dobavljali za svojo rabo.

Pod vplivom fiziokratizma (naravne vlade, naravnega socialnega reda), ki se ni dolgo ohranil, so osvobodili v nekaterih državah kmete tlačanstva in omilili bedno kmečko stanje. Med Quesnay-evimi učenci se je rodilo ono z ozirom na državo zloglasno gospodarsko geslo, ki je poglobilo sovraštvo med reveži in bogatini: „Pusti, naj se dela, kakor se hoče; pusti, naj gre, kakor more!“ (Laissez faire, laissez passer!)

Smithov gospodarski liberalizem ali industrializem. Quesnay-eve nauke je izpopolnil škotski davčni nadzornik Smith († 1790). Od Quesnay-a je sprejel načelo gospodarske svobode, zavrgel je pa njegovo trditev, da je le poljedelstvo plodovito. Nasproti temu je učil, da je vir narodnega bogastva vsako človeško delo (= industria, zato se imenuje Smithov nauk industrializem), ki ustvarja trajno koristne stvari, ki imajo prometno vrednost. Narodno blagostanje raste zlasti z delovno spretnostjo, ki se posebno pospešuje z delitvijo dela. Dalje mu mora pomagati pri delu glavnica, zlasti še stroji. Glavnica more nastati le z varčevanjem. Čimbolj se razvija konkurenca, tem bolj se trudi vsak, da prodaja ceneje, dobi nove odjemalce in ne izgubi starih.

Po Smithu mora biti vsak človek v svojem gospodarskem delovanju (pri poljedelstvu, trgovini, obrti itd.) popolnoma svoboden. Tudi mora varovati država njegovo last in osebo. Vse se mora odstraniti, kar omejuje gospodarsko svobodo. Vsak se sme preseljevati in vsak sme narediti s svojim posestvom, kar hoče. Odpraviti se morajo cehi, vsak sme začeti kakršenkoli obrt hoče. Trgovina bodi neomejena, zato naj se odpravi carina, svobodno naj se uvaža in izvaža blago.

Smith zagovarja torej popolno svobodo posameznika, trdeč, da le v takih razmerah najbolj raste splošna blaginja. Smithova načela so se bliskoma razširila povsod; še dandanes temelji v splošnem narodnogospodarska veda na Smithovi podlagi.

B. Prosvetljeni absolutni vladarji uvajajo prosvetljene ideje.

Prosvetljenost se je širila po vsej Evropi in našla pristašev zlasti med najvišjimi, vladarskimi krogi, saj so se evropski vladarji iz večine šteli med prosvetitelje. Odslej je uporabljala prosvetljena vlada svojo oblast zelo vestno in marljivo po načelu, da je vladar prvi sluga države in da

ni nobene važnejše stvari, v katero se vlada ne bi smela ali ne bi morala vmešavati. Prosvetljeni vladar razume vse, sme in more storiti vse; more narediti iz podložnikov, kar hoče, ako uporablja le prava sredstva. V ta namen so vladarji te dobe izdali veliko zakonov in naredeb, ki so segale v najpodrobnejše posamičnosti. A ljudstvu niso dovolili, da bi sodelovalo pri zakonodaji, ker jim je bilo glavno načelo: Vse za narod, a vse samovlastno brez naroda. Kmetom, obrtnikom, trgovcem in drugim narodnim slojem niso puščali nobene samostalnosti kakor tudi mestnim in deželnim oblastvom ne. Smatrali se pa vladarji niso za absolutne v zmislu Ludovika XIV., nego so si bili vedno v svesti, da je njih dolžnost vladati tako, da pospešujejo gmotno in duševno blaginjo narodovo. Prosvetljeni despotje niso delali razločka med različnimi narodovimi sloji; krčili so celo predpravice višjih stanov, plemstva in duhovščine, osobito staro davčno svobodo. V tem so sledili teoriji prirodnega prava, po katerem imajo vsi ljudje, brez razlike stanu in vere, narodnosti in imetja, enake prirodne pravice. Brez pravic ni nihče in slehernemu je dati te pravice in ga rešiti vseh spon, v katere so ga vkovali tekom stoletij višji stanovi. V obče so prosvetljeni vladarji blagovito vladali; toda prezirajoč dejanske razmere in ukoreninjene predpravice in ne boječ se pri tem niti nasilnosti, so povzročili tudi mnogo gorja.

1. Friderik Veliki, Marija Terezija ter Jožef II.

a) Boj za obstanek Avstrije. (Avstrijska nasledstvena vojna [1741—1748] in prvi šleški vojni [1740—1742, 1744—1745]).

Marija Terezija nastopi vlado. (1740—1780). Ob smrti cesarja Karla VI. je bil položaj avstrijske države zelo opasen. Spričo nesrečnih dolgoletnih vojn in slabega gospodarstva so bile državne blagajne prazne. Maloštevilna in neizurjena armada je bila slabo oborožena in je izgubila vsled zadnjih porazov pogum in zaupanje vase. Trdnjave so bile v slabem stanju in premalo založene z vojnim materijalom. Državna uprava je jako počasi izvrševala posle. Zunanje stanje države je bilo negotovo; povsod so prežali sovražniki, da bi razdelili Avstrijo. Ministri so bili večinoma stari, okoreli, nekateri celó sebični gospodje, pobiti vsled nesreč, in nesposobni za energično delovanje; želeli so le miru in se le preveč zanašali na prazne, a drago plačane papirnate obljube sosednjih držav. Ljudstvo je bilo nezadovoljno zaradi visokih davkov in se je semintja upiralo. Mlada vladarica je bila še neznana. Bavarski volilnik je imel med plemstvom in ljudstvom dosti privržencev, marsikateremu se je zdel zakoniti dedič. 1740 do 1780

Mladost Marije Terezije. Tak je bil položaj, ko je 23 let stara cesarična Marija Terezija zasedla prestol svojih pradedov. Marijo Terezijo je bila jako skrbno vzgojila njena mati. Bila je bistrega duha in zelo nadarjena, zato se je kmalu naučila latinščine, francoščine, italijanščine in španščine. Od očeta je podedovala veselje za godbo. Uživala je srečno in veselo

mladost; neprisiljeno so se razvijale njene zmožnosti in njeno dušno življenje. Diplomati bi jo bili kot dedinjo mogočne države radi omožili iz političnih vzrokov, a ona je ljubila lepega, ljubeznivega in dobrosrčnega Franca Štefana, lotarinškega vojvodo, ki so ga vzgojili na dunajskem dvoru. Da je smela Marija Terezija voliti po svojem srcu, je bil najlepši dar, ki ga ji je dal oče za življenje, prinesel ji je večjo srečo, kakor vse papirnate garancije. Vladanju je bila sicer še nevešča in manjkalo ji je zanesljivih ter pogumnih svetovalcev, a takoj v začetku vlade ji je bil pravec njenega delovanja: nesebično službovanje državi, zvesto izpolnjevanje dolžnosti, molitev in zaupanje v božjo pomoč. Odkar se je ravnala po teh načelih, je lahko srčno delovala in obdržala tudi v največji sili svoj dušni mir.

Povod avstrijske nasledstvene vojne. Nasledstvu Marije Terezije je prvi ugovarjal bavarski volilnik Karel Albert, potomec Ane, hčere cesarja Ferdinanda I., trdeč, da je on pravi dedič Karla VI., ker je baje cesar Ferdinand I. določil, da podedujejo avstrijske dežele nasledniki Ane, ako umro on in njegovi sinovi brez moških potomcev. A na Dunaju so dokazali bavarskemu poslaniku na podlagi originalne oporoke Ferdinandove, da dobe Avstrijo Ferdinandove hčere — v tem slučaju bavarska rodovina — šele tedaj, ko bi izmrli vsi zakonski dediči onega cesarja Ferdinanda I. Navzlic vsem dokazom je zahteval bavarski volilnik habsburško dediščino. Pridružil se mu je saški volilnik in poljski kralj Avgust III. in terjal kot zet Jožefa I. kos Avstrije, čeprav mu je bila ta pripomogla do poljskega prestola. Oglasil se je potem še kralj španski, trdeč, da pripadajo španskim Bourboncem pravice starejše izumrle špansko-habsburške rodovine. A vse te kneze je ščuval proti Avstriji francoski minister Fleury, hoteč oslabiti habsburško moč, pridobiti si protektorat nad Nemško državo in ugrabiti bogate belgijske dežele.

Prva šleška in avstrijska nasledstvena vojna. Povsem nepričakovano je napadel Avstrijo nov sovražnik, pruski kralj Friderik II. Sicer je bil priznal pragmatično sankcijo in obljubil Mariji Tereziji pomoč, a kot odškodnino je zahteval štiri šleške vojvodine (Krnov, Legnico, Brieg in Wohlau), češ, da imajo do teh braniborski volilniki pravico. Seveda je Marija Terezija odklonila Friderikovo pomoč. A one dozdevne pravice niso bile odločilne za napad, ampak to, da je Friderik imel napolnjene blagajne, mojstrsko izurjeno armado, ki jo je vodila edino kraljeva volja, in njegov pohlep po lepi in bogati Šleziji. Nekoliko časa se je še pogajal z Marijo Terezijo, medtem je pa

vdrl, ne da bi napovedal vojno, v Šlezijo in pričel prvo šleško vojno (1740—1742). V kratkem času si je osvojil Šlezijo in premagal Avstrijce pri Molvicah (1741). Ta Friderikov uspeh je izpodbodel omahljive avstrijske sovražnike, da so napovedali Mariji Tereziji boj. Bavarska, Saško-Poljska, Köln, Palatinat, Španija, Sardinija in Prusija so se borile pod francoskim pokroviteljstvom in vodstvom v avstrijski nasledstveni vojni (1741—1748) proti Avstriji, kateri sta le Angleška in Holandija obljubili pomoč. 1740 do 1742 1741 do 1748

Vsi ti sovražniki so napadli avstrijske dežele. Združeni Francozi in Bavarci so prodrli na Gorenje Avstrijsko in zasedli Linz, kjer so se bavarskemu volilniku poklonili stanovi. Odtod se je volilnik obrnil proti Dunaju, a že pri Št. Hipolitu je krenil na Češko, ker je bil preslab, da bi mogel osvojiti avstrijsko prestolnico. Na Češkem je zavzel Prago in se dal venčati za češkega kralja. Večina plemstva se mu je klanjala. Na vrhuncu sreče pa je bil, ko je bil vsled francoskega vpliva kronan v Frankfurtu kot Karel VII. (1742—1745) za nemškega cesarja. Pa kmalu je zapustila Karla VII. sreča. Marija Terezija je namreč dobila v dednih deželah in na Ogrskem potrebno vojaško pomoč. 1742 do 1745

Sklicala je 1741 oni znameniti ogrski državni zbor, ki živi še dandanes v ljudskih pripovedkah. V resnici so stavili ogrski stanovi pretirane zahteve; svoji kraljici, ki je bila v veliki sili, niso hoteli prinesti nobenega prostovoljnega daru; razprave so bile burne. Ogrsko pomoč je morala Marija Terezija drago plačati. Konec junija so jo slovesno venčali s sveto krono, njenega moža so pa priznali kot sovladarja. Toda posvetovanja so jako počasi napredovala. Zato je povabila kraljica 7. septembra najodličnejše magnate v požunski grad in jim razjasnila obupni položaj države. V kipeči navdušenosti so ji dovolili 40.000 mož. Čez nekoliko dni (11. sept.) je pozvala k sebi obe zbornici. V črni obleki in z rosnim očesom je stopila pred zastopnike ogrskega in hrvaškega kraljestva ter jim povedala v gladki latinščini, da ji hočejo brezvestni sosedje strgati krono z glave, sinu vzeti prestol ter njene zveste narode podjarmiti; pozvala je gospodo, da naj nikar tega ne dopusté. Besede lepe, nesrečne kraljice so tako prevzele žive Ogre in Hrvate, da je zaoril po dvorani klic: „Vitam nostram et sanguinem consecramus“. Navzlic tej naudušenosti je pa znižal ogrski državni zbor prej obljubljeno pomoč, ki se je vsled uhajanja vojakov še bolj zmanjšala. Tako naposled Ogri niti toliko vojakov niso poslali Mariji Tereziji, kakor zadolžene avstrijske dedne dežele — 15.000 mož, — ki pa so to popolnoma radovoljno storile.

Z novimi četami je maršal Khevenhüller, pod katerim je služil baron Fran Trenk s hrvaškimi pandurji v turških

uniformah, prepodil Bavarce in Francoze iz Gorenje Avstrije in zasedel skoro vso Bavarsko. Cesarja je rešil Friderik II., ki je znova premagal Avstrijce pri Hotusicah (1742). Izprevidel je, da ne more Avstrije razdeliti; uvidela pa je obenem tudi Marija Terezija, da mora ugoditi temu najnevarnejšemu nasprotniku, da ga tako loči od zaveznikov. Zato sta sklenila z angleškim posredovanjem v Vratislavi predhodno pogodbo
1742 in v Berolinu mir (1742), v katerem je odstopila Marija Terezija Frideriku vso Šlezijo izvzemši vojvodine Opavo, Tešin in Krnov. Tako je postala Prusija velemoč. V nemški zgodovini se začne doba tekmovanja med Avstrijo in Prusijo.

Sedaj je mogla Marija Terezija z vso silo zgrabiti ostale sovražnike. Avstrijci so spodili Francoze in Bavarce s Češkega in zopet zasedli Bavarsko; cesar Karel VII. je pa zbežal v Frankfurt. Istočasno je tudi angleški kralj Jurij II. premagal s „pragmatičnimi četami“ Francoze pri Dettingenu (1743) v bližini Aschaffenburga. Razen tega sta se pridružili Sardinija in Saška avstrijsko-angleški zavezi; zadnja zato, ker je Berolinski mir onemogočil zvezo med Poljsko in Saško.

Druga šleška vojna. Premagane sovražnike je rešil Friderik II., ki je nenadoma vdrl na Češko ter pričel drugo
1744 šleško vojno (1744—1745). Bal se je, da mu ne bi zmago-
do
1745 slavni Avstrijci vzeli Šlezije, hotel je pa tudi pomagati premaganemu cesarju. Združene Avstrijce in Sase je premagal v treh bitkah; zato mu je Marija Terezija zagotovila v Draž-
1745 danskem miru (1745) Šlezijo. Med drugo šleško vojno se je povrnil cesar Karel VII. v Monakovo, kjer je pa kmalu umrl. Njegov sin in naslednik, Maks Jožef, se je sprijaznil z Marijo Terezijo in se je odpovedal v Füßenu (1745) avstrijski dediščini, priznal pragmatično sankcijo in obljubil, da bode pri volitvi cesarja glasoval za soproga Marije Terezije. Ta je bil res navzlic francoskemu nasprotovanju kot Franc I.
1745 (1745—1765) izvoljen in kronan za cesarja; tudi Friderik II. ga
do
1765 je priznal v Draždanskem miru.

Konec avstrijske nasledstvene vojne. V gorenji Italiji in v Belgiji so se Francozi in Španci še dalje bojevali proti Avstrijcem, Angležem in Sardincem. A Anglijo in Francosko je oslabilo dolgotrajno bojevanje. Ko se je pa carica Elizabeta zvezala z Marijo Terezijo v obrambo proti vsakemu napadu, sta se Angleška in Francoska pogodili s Holandijo v Aachen-

skem miru (1748), kateremu se je pridružila tudi Avstrija, ki 1748
je odstopila don Filipu vojvodine Parmo, Piacenzo in Guastallo.

Posledice vojn. Avstrija je izgubila v teh treh vojnah lepe in bogate dežele. To je Marijo Terezijo tem bolj žalostilo, ker se je Anglija, ki je pri tej priliki zelo okrepila svojo pomorsko moč, kot zaveznica sebično vedla. Vendar sovražniki niso mogli razkosati Avstrije, kakor so bili upali, marveč je vladarica svojo državo na notranje okrepila. Dalje so vse države priznale Prusijo kot velevlast.

b) Sedemletna vojna (1756—1763).

Nove zaveze. Po Aachenskem miru je bila Evropa razdeljena v dva politična tabora, na tej strani je stala Avstrija v zvezi z Angleško, Rusijo, Saško-Poljsko in Holandijo, na oni strani pa Prusija, bourbonske države in Švedija. A med pruskimi zavezniki ni bilo več starega prijateljstva, odtujevali so se Prusiji. Zato je Marija Terezija po Aachenskem miru premišljevala, kako bi izpremenila dotedanji politični sestav in kako bi najlažje pridobila zopet Šlezijo. Ustvariti je namerjala mogočno zavezo proti osamljenemu sovražniku.

Istočasno sta se prepirali Anglija in Francija zaradi Akadije in porečja reke Sv. Lovrenca. Bistroumni Friderik II. je takoj uvidel, da bode ta prepir vplival na evropske odnošaje. Tudi se je Anglija trudila ustvariti veliko zavezo proti Francoski, da bi ta morala deliti za časa vojne svoje moči. Cesarica in njen najmlajši svetovalec, grof Vaclav Anton Kaunitz, sta se pa polagoma odtujevala angleškemu vplivu in približevala francoskemu dvoru meneč, da ne bo mogla Avstriji proti Prusiji toliko pomagati Angleška s svojim brodovjem, kakor s svojo armado Francoska, ki kot zaveznica tudi ne bo več nevarna Belgiji. Zato je poslala Marija Terezija Kaunitza na pariški dvor, kjer je kot avstrijski poslanik tri leta presodno in neumorno ublaževal medsebojno razmerje, zakaj obe državi sta živeli že polutretje stoletje v neprestanem sovraštvu. Ta mržnja je bila tako ukoreninjena, da je bila glavni steber vnanji politiki obeh držav. Ko je postal Kaunitz državni kancelar (1753), je deloval dalje natihoma na zbližanje ter odklonil angleške zahteve, da mora Avstrija varovati angleško-hannoversko posest pred Francozi. Ti so pa nasprotno zahtevali od Prusije, ki je bila z njimi še vedno formalno zvezana, da vdere v Hannover in zaposli angleške čete, kajti že so izpodrivali Angleži Francoze iz Prednje Indije (II, 254) in že so se bojevali v Ameriki francoski in angleški kolonisti (II, 256). A Friderik II. tega ni mogel storiti, ker bi v takem slučaju takoj napadli Avstrija in Rusija Šlezijo. Zato sta se sedaj sporazumeli Angleška in Prusija (v Westminstru 1756). Pa tudi Avstrija in Francoska sta si kmalu nato po posredovanju kraljeve prijateljice Pompadour

obljubili (v Versaillesu 1756) vzajemno pomoč, ako katera država napade bodisi francoska evropska posestva, bodisi Avstrijo. Slednjič se je zavezala poslati ruska carica Elizabeta, ki je osebno sovražila pruskega kralja in se ga bala kot nevarnega sovražnika, cesarici izdatno vojaško pomoč (1757).

O vseh dogovorih je izvedel Friderik II. ter je vdrl v miru 1756 v Saško, kjer mu itak niso bili naklonjeni in ker je
1756 do 1763 bila ta dežela najbolj pripravna za bojne operacije proti Češki, dočim je Kaunitz šele naslednje leto namerjal napasti pruskega kralja. Vsled nenadnega napada na Saško je napovedala Nemška država Frideriku II. vojno (1757). Tudi Švedija se je pridružila zavezi proti pruskemu kralju. Sicer je bila njena vojaška pomoč popolnoma neznatna, vredno je le bilo, da je Avstrija pridobila protestantovsko državo, kajti pred in med vojno so dostikrat povdarjali verski moment in Friderik II. je nasproti katoliški Avstriji poskušal skleniti protestantovsko unijo. Šele sedaj je dala Francoska Avstriji svojo vojaško in denarno pomoč na razpolago, dočim ji je Avstrija obljubila, da jo bode odškodovala z nekaterimi belgijskimi kraji.

Bojišče sedemletne vojne je bilo zelo obsežno, kajti raztezalo se je po vsej Nemški državi, Češki in Moravski do Donave pri Dunaju. Nasprotnikov je imel Friderik mnogo in mogočnih, toda ni jih vodila ena sama vztrajna volja po dobro premišljenem, složnem načrtu, temveč Marija Terezija se je morala vsako zimo pogajati z zavezniki glede podpore in bojnega načrta. Posebno so morali avstrijski diplomatje Francoze pregovarjati, kajti njih navdušenje za vojno se je tembolj ohlajalo, čim manj so njih nezmožni generali napredovali in čim več denarja so izdajali za avstrijske vojne potrebščine. Avstriji pa ni dosti koristila francoska pomoč, saj je francosko vojskovanje v sedemletni vojni najžalostnejša doba slavne francoske vojne zgodovine. Tudi nemške državne čete (zasmehljivo so jih zvali Reißausarmee) niso ničesar opravile. Ruska carica Elizabeta je bila najvztrajnejša zaveznica Avstrije, toda bila je zelo bolna. Ruski generali pa v takih slučajih, ko so se bali za njeno življenje, niso izvrševali njenih ukazov, nego so se ravnali po povelju carjeviča Petra, ki je jako spoštoval Friderika II. Slušajoč Petrove tajne ukaze, da ne smejo ugonobiti kralja, so ruski poveljniki izgrešili marsikatero priliko, ko bi bili združeni z Avstrijci mogli zadati Prusom najhujše udarce, ali pa so jim celo izdali bojne načrte.

Avstrija brani svoje dežele (1756—1758). Pruski kralj je zasedel Draždane in obkolil saško armado v utrjenem taboru pri Pirni. Avstrijci so ji hiteli na pomoč, a Friderik II. jih je prehitel in napadel pri Lovozicah na Češkem. Čeprav je bil boj neodločen, so se vendar vdale saške čete, ker jim je manjkalo vseh vojnih potrebščin.

Drugo pomlad (1757) je vdrl Friderik II. na več krajih na Češko (primeri 1866) in je premagal Avstrijce v krvavem boju pri Pragi. Cesarski voji so se umaknili v mesto, ki so je začeli Prusi oblegati. Medtem je pa pripeljal preudarljivi, a oprezni general Daun, avstrijski Fabij Cunctator, armado na pomoč Pragi. Friderik II. mu je hitel naproti, a Daun ga je pri Kolinu tako porazil, da je moral obleganje Prage pustiti. Nato so Avstrijci zasedli vso Šlezijo. V trajni spomin „rojstvenega dneva monarhije“ je ustanovila cesarica vojaški red Marije Terezije, s katerim odlikuje cesar častnike, ki izvrše v vojnah samostojne junaške čine. — Tudi Francozi so premagali angleško-hannoverske čete. Avstrijski general Hadik je pa prijezdil s huzarji do Berolina, ki mu je moral plačati kontribucijo. — Konec leta je razpršil Friderik II. pri Roßbachu (blizu Merseburga) francoske in nemške državne čete ter porazil pri Leuthenu Avstrijce, kar mu je rešilo Šlezijo.

Naslednje leto je namerjal Friderik II. osvojiti trdnjavo Olomuc in narekovati cesarici na Dunaju mir, a oboje mu je izpodletelo.

Avstrijci napadajo Pruse (1758—1762). Po brezuspešnem obleganju Olomuca se je vrnil Friderik v Šlezijo, kjer so se hoteli Avstrijci združiti z Rusi. A Friderik II. je te prej občutno porazil pri Zorndorfu. Ni jim pa sledil, temveč se je povrnil na Saško, kjer ga je Daun pobil pri Hochkirchu.

Najnesrečnejše leto za pruskega kralja je bilo 1759. Združeni Avstrijci in Rusi so mu prizadjali najgroznejši poraz pri Kunersdorfu, a zmagovalci niso izrabili zmage, ker Rusi niso slušali avstrijskega poveljnika Laudona. Ta je bil rojen v Livonski; najprej je služil v ruski armadi; ko se je ponudil Friderику II., ga je ta odklonil, a v Avstriji so ga prijazno sprejeli. Bojeval se je pod Trenkom na Bavarskem, pozneje je dobil stotniško mesto v liškem polku (sedanjem Jelačičevem št. 79). Za svoje graničarje je snoval šole, gradil cerkve in zasajal gozde. Zato so ga ohranili v trajnem spominu posebno slovenski in hrvaški vojaki. V sedemletni vojni je postal najboljši avstrijski vojskovodja in pruski kralj se je njega najbolj bal. — Istega leta je ujel Daun armado generala Finka pri Maxenu, ko je hitel pruskim posadkam na Saškem na pomoč; vendar so imeli Prusi večji del Saškega še dalje v rokah.

Navzlic tem velikim izgubam vztrajni Friderik II. ni prenehal z bojem, marveč je 1760 dvakrat premagal Avstrijce (pri Legnici Laudona in v zadnji večji bitki pri Torgavi Dauna).

Preobrat v političnih razmerah in mir v Hubertusburgu. V tej vojni so grozno trpele dežele, po katerih so pustošili sedaj sovražniki, sedaj zavezniki. Najhujša beda pa je bila na Saškem in po Pruskem, kjer je Friderik II. nabiral vojake in izterjaval davke. Tudi je zabredel pruski kralj v velike denarne stiske, ker mu novi angleški kralj Jurij III., ki ni obnovil westminsterske pogodbe, ni pošiljal več podpore, pomagalo mu tudi ni dosti, da je poslabšal denar. Dobrodošla mu je pa bila smrt carice Elizabete. Nasledoval jo je namreč Peter III., ki se je zvezal s Friderikom II. Sicer je bil že čez nekoliko mesecev umorjen in je zavladala njegova vdova Katarina II., ki je odpoklicala čete z bojišča. A Friderik II. je pregovoril ruskega poveljnika, da je ostal pri Burkersdorfu še na njegovi strani, čeprav se ni udeležil boja, vsled česar so Prusi premagali Dauna. Ob takih razmerah se Marija Terezija ni mogla nadejati, da bi še kedaj iztrgala Prusom Šlezijo, zato je, ker sta se medtem že Anglija in Francoska pogodili v Parisu,
1763 sklenila s pruskim kraljem mir v Hubertusburgu, lovskem dvorcu blizu Draždan, kjer se je odrekla Šleziji in jo priznala Frideriku II. (1763).

Posledice vojne. Ta vojna je utrdila prusko velemoč. Dalje je dokazala, da je treba preustrojiti nemški državni sestav in urediti prusko-avstrijski dualizem ali nemško vprašanje. — Rusija je dobila kot peta velevlast odločilen vpliv na razmere zahodnoevropskih držav. — Največ dobička od sedemletne vojne je imela Anglija, ker je nemoteno dosegla svetovno gospodstvo na morju. — Slednjič je ohranila Evropa politično uredbo, kakršno je imela koncem te vojne, v glavnih potezah več kakor eno stoletje.

c) Reforme Friderika II.

Osebnost Friderika Velikega. Friderik Veliki je živel le za vladarske dolžnosti, skrbel je edino za obči blagor. Neumorno je delal od jutra do večera. Ni poznal ozira do lastne osebe. Stavil je najvišje zahteve na lastno delavno moč, zahteval je od sebe najstrožje izpolnjevanje dolžnosti. Živel je popolnoma preprosto in skoro brez potreb. Komaj je poznal počitek in raz-

veseljevanje v družbi. Osamljen, brez družine je stal med ljudmi, tudi ni imel mnogo prijateljev. Kakor je sam delal, v isti meri je zahteval tudi od uradnikov in sploh od vsakega podložnika, da je izpolnjeval dolžnosti. Marsikdo je podlegel njegovim zelo strogim zahtevam. Njegovo bistro oko je opazilo vse človeške slabosti. Ni poznal milosti in prizanašanja. Dostikrat je celo zaničeval ljudi. Ljudje so ga občudovali, a se ga tudi bali in ga niso ljubili.

Reforme. Deloljubni kralj je že zaradi lastne koristi popravljal škodo, ki so jo prizadele šleške vojne njegovim deželam.

Upravo je skoraj neizpremenjeno pustil, kakor jo je bil uredil njegov oče, le uvedel je strožjo centralizacijo. Pregledal je skoraj vsak ukrep; tako so postali uradniki nesamostojni, ker niso smeli o nobeni zadevi sami razsojati. To je zelo škodovalo pruski državi pod njegovim slabotnim naslednikom Friderikom Viljemom II.

Friderik II. je ustvaril pruski sodnijski stan. Ločil je sodstvo od uprave, odstranil podkupljive sodnike in podelil sodnikom samostojnost; omejil je graščinsko in mestno oblast tako, da je država nadzorovala nižje sodstvo. Juristi so začeli v duhu Montesquieu-a in humanitete sestavljati splošni zakonik (Allgemeines Landrecht).

Najbolj je skrbel Friderik II. za armado, za katero je porabil skoro 65% vseh dohodkov. Njegovi vojski, ki je obsegala za tedanji čas ogromno število 200.000 mož, so poveljevali izvrstni generali. Častnike so vzgajali v vojaški akademiji. A le plemiči so dobivali častniška mesta kakor uradniške službe. Sploh je rad dajal plemstvu prednost in se trdno držal načela, da mora ljudstvo biti razdeljeno po stanovih, kar je seveda nasprotovalo naukom prosvete.

Ker so bili izdatki za upravo in armado veliki, ni mogla država podpirati duševnih stremljenj, ljudske izobrazbe in vseučilišč. Pač so sezidali takrat grad Sanssouci, kjer je kralj v poznejših letih najrajši prebival, novo palačo v Potsdamu in opero v Berolinu. Kralj je zelo ljubil francoski jezik, za nemško književnost pa ni imel zmisla.

Na gospodarskem polju je nadaljeval delo svojega očeta. Zmanjšal je izdatke za dvor in porabil prihranke za druge namene. Potoval je po svojih deželah, da se je prepričal, kako izpolnjujejo uradniki njegova povelja, in da se je seznanil z ljudskimi potrebami. Pomagal je kmečkemu stanu, ki je

mnogo trpel v vojnah, včasih ga je oprostil davkov, dal je brezplačno deliti semensko žito in tudi denarne podpore, zlasti za zgradbo hiš in gospodarskih poslopij. Ukazal je osuševati močvirja ob Odri, Noteču in Varti; te in druge neobljudene kraje so začeli obdelovati naselniki iz južne in zahodne Nemčije. Kmetom je olajševal tlako in jo omejil na določeno število dni.

Kot pristaš merkantilizma je pospeševal obrt, varoval domačo obrt z zaščitno carino in prepovedal uvažati tuje izdelke. Ustanovil je tkalnice in predilnice v Šleziji in na Westfalskem ter tovarno za porcelan v Berolinu. V Šleziji je otvoril rudnike in plavže. Trgovino je povzdignil s tem, da je v srednji in vzhodni Nemčiji zvezal Labo, Odro in Vislo s prekopi, in da je ustanovil pristanišče Swinemünde, trgovske družbe in berolinsko banko. Škodoval ni le domači trgovini z nadležnimi carinami, ampak tudi prevozni, ki je skoraj popolnoma prenehala.

Državne dohodke je zvišal s tem, da je naložil občutne davke na neobhodno potrebna živila, kakor na meso, pivo in vino; dalje tudi s tem, da je dal pobirati visoko carino od tujega blaga, in ker je slednjič proglasil tobak, kavo in sol za državni monopol. Administracija kraljevih davkov, imenovana režija, je upravljala carino, užitnino in monopole. Pri režiji so službovali skoro izključno Francozi; ker so ti preveč odirali ljudi, so bili ogorčeni radi davkov.

V verskem oziru je bil kralj strpen; jezuitom je dovolil, ko je bil red odpravljen, bivanje v svojih deželah.

d) Marija Terezija preobrazi avstrijsko državo.

Svetovno naziranje Marije Terezije. Marija Terezija je imela drugo svetovno naziranje in drug ideal vladarja nego Friderik Veliki in njen sin Jožef. Po njenih mislih je Bog postavil kneza, da vlada narode po božjih postavah; država pa mora pospeševati čast božjo in ohraniti nepopačeno katoliško vero. Pri vseh dejanjih je imela pred očmi občno korist, srečo podložnikov in vestno izpolnjevanje dolžnosti; nikdar ni zasledovala pri vladanju osebnih in sebičnih nagibov. Srečna je bila, ker jo je ljubilo ljudstvo in ji zaupalo inozemstvo.

Prva doba reform. Na terezijanske reforme je vplivala zunanja politika. Po Draždanskem miru je morala cesarica zavarovati državo pred sovražnimi napadi, dalje se je tudi pripravljala

za odločilni boj s Prusijo. V ta namen je bilo treba ustvariti močno armado, povišati dohodke, urediti finance in upravo z večjo centralizacijo ter podrediti urade in uradnike izključno vladarjevi volji in potisniti v ozadje stanove kot moč, ki je dovoljevala denar in vodila upravo.

Organizacija politične uprave. Pri organizaciji uprave je pomagal Mariji Tereziji grof Friderik Viljem Haugwitz. Marija Terezija je osnovala urade, ki so upravljali alpske in sudetske dežele kot eno samo skupino po istih načelih ter zakonih. Ustanovila je na Dunaju za imenovane dežele Directorium in publicis et cameralibus za politično upravo in finančne zadeve. Kmalu je pa vzela direktoriju finančne posle in mu tedaj nadela ime c. kr. združena češko-avstrijska dvorna pisarna (K. k. vereinigte böhmisch-österreichische Hofkanzlei). Popolnoma je preuredila upravo v kronovinah. Politične in kameralne zadeve je izročila gubernijam in deželnim glavarstvom[14], te pa je razdelila na kresije ali okrožne urade; n. pr. na Kranjskem so bili trije okrožni uradi: v Ljubljani, Postojni in Novem Mestu.

Stanovi izgubljajo politično moč. Protireformacija je zdrobila stanovsko moč in vzela stanovom pravico zakonodajstva. Od tega časa so stanovi samo dovoljevali direktne davke vladi in vodili teritorialno ter lokalno upravo. Cesarica je zelo utesnila stanovom prvo pravico, ker so morali davke brez ugovora naprej dovoljevati, navadno za deset let. Dalje so prevzemali deželnoknežji uradi po izvršeni organizaciji državne uprave od avtonomnih oblasti vedno več upravnih zadev. Tako so izgubile mestne in graščinske gosposke svojo staro moč, nasprotno se je pa jela ogromna masa narodova, ki je bila dotlej podložna raznim oblastim in gosposkam, dvigati v državne podanike, v državljane.

Reforma finančne uprave. Dalekosežne reforme je uvedla cesarica v finančni upravi, kjer ji je pomagal njen soprog, izvrsten gospodar. Ko je ločila pravosodje in upravo, je upravljal ponajveč direktorij finance. Ta neokretna uredba je otežkočila finančno upravo, zato je vzela cesarica direktoriju finance in jih poverila dvema osrednjima finančnima uradoma.

---

[14] Gubernije so bile po večjih deželah (n. pr. v Gradcu za Štajersko), deželna glavarstva po manjših (n. pr. v Ljubljani za Kranjsko).

Ko je zavladala, je našla popolnoma prazne blagajnice. Razpisala je nove davke, ki so občutneje zadeli premožnejše sloje nego revne, reformirala zemljiški davek in obdačila tudi plemenitaška in duhovniška zemljišča. Navzlic temu ni bil finančni položaj posebno ugoden, državni budget je izkazoval vsakoleten primanjkljaj in obenem je rastel državni dolg. Šele ko je prepustil Jožef II. po svojem očetu podedovano ogromno premoženje državi, je dosegla vlada 1775 po dolgem času prebitek in naredila red v državnem gospodarstvu.

Reorganizacija armade. Istočasno s financami je cesarica reorganizirala vojaštvo. Namesto prejšnjih najemnikov in prostovoljcev je uvedla splošno vojaško dolžnost; seveda so se smeli odkupiti sinovi imovitejših slojev. Avstrijci so se učili od sovražnika in prevzeli od njega mnogo naprav. Na novo je cesarica tudi organizirala vojaško granico, dala ljudstvu vojaško ustavo in izpremenila deželo v živo obmejno trdnjavo. Da bi bila bolj pripravljena za boj, je gradila po pruskem vzorcu utrjene tabore na Češkem in Moravskem in prirejala vedno večje vojaške vaje. Dalje je ustanovila vojaško akademijo v Dunajskem Novem Mestu in inženirsko šolo na Dunaju, da bi tako preskrbela vojski dobrih častnikov. Za vojaštvo se je poleg Dauna in Lacyja posebno trudil cesar Jožef II. Nesmrtne zasluge za topništvo si je stekel knez Vaclav Liechtenstein.

Organizacija pravosodja. Pravosodje je cesarica ločila od politične uprave. Kot centralo je ustvarila najvišje sodno oblastvo (Oberste Justizstelle), ki je bilo za alpske in češke dežele skupni najvišji sodni dvor in skupno justično ministrstvo. Tudi v drugi instanci je ločila upravo od sodstva. Povsod so kodificirali pravo v prosvetljeni dobi. Tudi cesarica je hotela vpeljati v alpskih in čeških deželah enotno in skupno pravosodje. Ukazala je posebni komisiji, naj kodificira civilno in kriminalno pravo. Prvo pravo je zbrala komisija v osmih debelih zvezkih (1767), a delo je bilo nerabljivo; treba je bilo predelave in šele 1811 je bil vpeljan občni državljanski zakonik (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch). Hitreje je uredila vlada kazensko pravo, ki ga je objavila 1768 kot terezijanski krvosodni zakonik (Theresianische Halsgerichtsordnung). Kazni, ki jih je določeval ta zakonik, so bile še vedno dovolj krute; mučenje je pa odpravila cesarica.

Vlada podpira obrt. Kakor drugod je tudi v Avstriji podpirala vlada obrt in trgovino v merkantilističnem zmislu. Cesarica je pospeševala ustanovitev tvornic. Napredovati je začelo češko in moravsko platnarstvo ter steklarstvo, suknarstvo v Brnu in Libercu, izdelovanje katuna na Češkem in Štajerskem, povzdignila se je dunajska tvornica za porcelan.

Vlada pospešuje trgovino. Trgovino je vlada pospeševala s tem, da je omilila carinski prohibitivni sistem, odpravila premnoge mitnice, izvzemši one ob cestah in mostovih, in vpeljala v alpskih in sudetskih deželah skupni tarif in skupno carino, ki so jo pobirali na državnih mejah. Izboljševala je stare in gradila nove ceste. Izčiščevala je struge Donave, Save, Kolpe, Vltave in Labe. Posebno mnogo je storila v prilog Trstu. Zasuti je dala velik kos morja in zgraditi ondod „Novo mesto“. Ustanavljala je trgovske družbe. Avstrijska trgovinska zastava je vihrala v Levanti in po vzhodnoindijskih vodah, tržaške trgovske ladje so zopet prihajale v Ostende.

Reforme v cerkvenih zadevah. Čimbolj se je ojačila državna oblast, tem krepkeje je segala tudi v cerkvene posle. Duh novega filozofskega nauka o pravu in državi se je razširjal tudi v Avstriji. Poleg Kaunitza sta najbolj cesarski telesni zdravnik Gerard van Swieten in dunajski vseučiliščni profesor državnega prava Jožef pl. Sonnenfels zagovarjala nove ideje. Temu vplivu je torej pripisovati, da je zaukazala cesarica, da se ne sme objaviti nobena papeževa bula brez vladnega dovoljenja ter da cerkve in samostani ne smejo biti zavetišča zločincev. Nadalje je vlada nadzorovala cerkveno premoženje in otežkočila škofom neposrednje občevanje z Rimom. Ko je papež odpravil jezuitski red, je porabila vlada njegovo imetje za oskrbovanje bivših jezuitov, za dobrodelne ustanove in za plačevanje učiteljev ter profesorjev, ki jih je nastavila namesto jezuitov (študijski fond). Slednjič je ustanovila dosti župnij in škofij, Gorica in Olomuc sta postali nadškofiji. Cerkvenopolitične odredbe Marije Terezije niso imele cerkvi sovražnega značaja, pač pa so koristile le državi.

Zunanja politika. Zunanje zadeve je vodila (od 1753) na predlog grofa Kaunitza c. kr. tajna hišna, dvorna in državna pisarna (K. k. geheime Haus-, Hof- und Staatskanzlei), ki ji je načeloval kancelar. Temu sta bila podrejena državni arhiv ter orientalska (sedaj konzularna) akademija.

Državni svet. Vse poznejše velike reforme so izšle iz državnega sveta (Staatsrat), ki ga je ustanovila cesarica na prigovarjanje grofa Kaunitza in ki je imel le posvetovalno pravico.

Druga doba reform. Po sedemletni vojni je izprevidela cesarica, da ne more nazaj dobiti Šlezije. Odslej je hotela živeti v miru in narediti svoje podložnike srečne v gmotnem in duševnem oziru; zato imajo poznejše reforme kulturen in socialen značaj.

Reforme na šolskem polju. Po pravici zasluži Marija Terezija častni naslov „ustanoviteljica ljudske šole.“ Pred njo se država ni brigala za narodno prosveto. Prosvetljena doba je pa hotela povzdigniti ljudsko omiko, nudeč narodu priliko, da razvije svoje duševne sile.

Cesarica je poklicala iz pruske Šlezije saganskega opata Ignacija Felbigerja, ki je organiziral avstrijsko šolstvo in izdal od cesarice potrjeni (1774) „splošni šolski red“ (Allgemeine Schulordnung). Po njem so bile ljudske šole trojne: trivijalke (v malih mestih, trgih in pri farnih cerkvah), glavne šole (v vsakem okrožju ena) in normalke (v glavnem mestu vsake kronovine).

Reforme so povzdignile ugled dunajskega vseučilišča. Medicinsko fakulteto je reformirala vlada po nasvetih Gerarda van Swietena, vpeljala je praktični pouk na klinikah ter ustanovila kakor na drugih fakultetah nove stolice. Enako je reformirala ostala vseučilišča. Namesto jezuitov so poučevali posvetni profesorji. — Gimnazije so imeli v rokah redovniki: jezuiti in piaristi. Največjo pozornost je obračala vlada tudi potem, ko je reformirala gimnazije po načrtu piarista Marxa, klasičnim jezikom; za realije in nemščino je določila malo ur. Tudi je država odslej nadzorovala vse šolstvo.

Znanost in umetnost. Čas prosvetljenega absolutizma ni bil naklonjen umetnosti in znanosti, ker je zamorila pristranska cenzura svobodno vedo. Jezuit Eckhel je ustanovil numizmatiko. Tudi v tej dobi so se posvetovali o ustanovitvi akademije znanosti. Na Dunaju so sezidali dvorno gledališče. V terezijanski dobi so delovali znameniti skladatelji Gluck, Jožef Haydn in Wolfgang Mozart.

Umetnost terezijanske dobe vlada rokoko. Najlepša stavba v tem slogu je staro dunajsko vseučilišče, sedaj sedež cesarske

akademije znanosti. Daleč je slovela slikarica portretov Angelika Kaufmann.

Skrb cesarice za kmeta. Že finančnopolitični oziri so napotili cesarico, da je pomagala zatiranemu kmetu; ohraniti je morala glavno državno davčno moč, namreč davke plačujočega kmeta. Zmanjšala je tlako na največ 156 dni na leto. Nič več niso mogli graščaki s kmeti samovoljno ravnati in kmet se je odslej lahko preživljal in zadoščal svoji obveznosti nasproti državi in graščaku. Cesarica, ki je vedno bolj s kmeti čustvovala nego z graščaki, je pa tudi izprevidela, da mora vladar pomagati revnim in zatiranim podložnikom. Sicer ni mogla izpolniti radikalnih zahtev raznih človekoljubov, naj namreč da kmetom svobodo in odpravi vsako tlako, pač pa je lahko deloma udejstvila te nasvete na čeških in moravskih državnih posestvih.

Osebnost Marije Terezije. Cesarica je bila kakor sploh habsburška rodovina zvesto vdana katoliški veri vse življenje. Bila je zelo pobožna. Zavest, da jo vedno Bog varuje, ji je dala dušni mir, pogum in moč pri delu, potrpežljivost in stanovitnost v nadlogah. Občevala je preprosto in neprisiljeno z vsakim človekom. Kadar je morala komu odbiti prošnjo, je storila to s tako milobo, da je vsakdo videl, kako jo boli, da mu ne more izpolniti želje. Državniki in tuji poslanci so se čudili njenemu bistremu duhu. O vsaki stvari se je skušala podrobno poučiti, kajti hotela je sama vse vladati. Pravična je bila do skrajnosti. Ako se je prepričala, da je katera njena namera krivična, jo je takoj opustila, pa naj ji je obetala še toliko koristi.

S svojim soprogom in razumnim svetovalcem v državnih poslih Francem Štefanom je živela v jako srečnem zakonu; po njegovi smrti (1765) ni bila nič več vesela. Bila je vzorna mati svojim šestnajsterim otrokom, ki jih je jako skrbno vzgojila in jih še potem, ko so bili že odrasli, neprestano učila in svarila.

e) Avstrija razširi svojo posest.

Osebnost Jožefa II. Po smrti Franca I. je bil izvoljen njegov štiri-
indvajsetletni sin Jožef II. (1765—1790) za cesarja. Bil je dober, nenavadno 1765
resen, strog proti samemu sebi, ljubil je preprostost in odkritosrčnost, bil do
je neumorno priden in vedno si je prizadeval, da bi osrečil svoje narode. 1790

Mati in sin. Po soprogovi smrti je imenovala cesarica Jožefa za sovladarja v Avstriji in mu poverila vodstvo vojaških zadev. Jožef bi bil že sedaj rad preuredil avstrijsko državo, a mati ni odobrila vseh njegovih na-

črtov; zato so nastali včasih razpori med njo in sinom. Kajti imela sta različne nazore o načinu, kako je treba izvesti načrte, s kakšnimi sredstvi bi najlažje dosegla duševni in gmotni napredek podložnikov. Jožef je namreč zametaval vsako zgodovinsko pravo in je po naukih prosvetiteljev zagovarjal umstveno pravo. Brez počitka je tudi potoval po domovini in tujini, opazoval vse naprave in se vestno pripravljal za svoj poklic. Cesarico je pa tudi žalostilo, da je njen sin občudoval njenega sovražnika, pruskega kralja, in da je videl v njem ideal vladarja. Vendar je mati prisrčno ljubila svojega sina; veselilo jo je, da so ga ljudje radi imeli, bila je ponosna na njegovo vestno izpolnjevanje dolžnosti.

Avstrija dobi Galicijo in Bukovino. Po sedemletni vojni je reševala pravicoljubna cesarica vsa preporna vprašanja najrajši mirnim potom. Na prigovarjanje svojega sina in Kaunitza
1772 se je udeležila prve delitve Poljske in dobila 1772 najlepše ozemlje. Ker je imel Jožef uspeh v poljski zadevi, je odločeval od tedaj tudi v zunanji politiki. Cesarica se seveda nikakor ni mogla zavzeti za njegovo politiko, ki je brezozirno zasledovala svoj dobiček in se ni brigala za nravne pomisleke. Posebno rad bi osvojil Jožef nekaj turškega ozemlja, da bi tako zaokrožil novodobljeno Galicijo. Res je zasedel kos Moldavije med Galicijo in Erdeljsko, Bukovino, ki jo je tudi
1775 odstopila Turčija (1775).

Avstrija dobi okrožje reke Inn v bavarskem nasledstvenem prepiru (1778—1779). Že dolgo časa sta razmišljala Jožef in Kaunitz, kako bi priklopila Bavarsko Avstriji, zaokrožila na zahodu avstrijsko posest in se tako odškodovala za izgubljeno Šlezijo. Prilika za uresničenje te namere se jima je zdela ugodna, ko je izumrla (1777) z volilnikom Maksom Jožefom bavarska panoga rodovine Wittelsbachovcev. Kajti dedič tega kneza, renski palatinski volilnik Karel Teodor iz rodovine Wittelsbachovcev, ni imel pravnih naslednikov. Tudi je priznal zadnji, da ima cesar stare zgodovinske pravice do ozemlja okoli Straubinga in na nekdanje češke fevde v Gorenjem Palatinatu. A proti temu dogovoru je protestiral najbližji dedič Karla Teodorja, vojvoda Karel Pfalz-Zweibrücken, na prigovarjanje pruskega kralja; obenem je tudi ta pri cesarju ugovarjal proti kršitvi državne ustave. Hkrati sta Prusija in Avstrija oborožili armade in Prusi so vdrli v severno Češko in jo pustošili (1778). Do večjega spopada pa ni prišlo v tej „politični pasji vojni“ (chienne guerre politique), kakor jo je nazval Laudon. „Krompirjevo vojno“ so jo imenovali Čehi. Medtem je pa posredovala

miroljubna cesarica pri pruskem kralju za mir. Diplomati so nadaljevali njeno delo in se pobotali drugo leto v Tešinu 1779
(1779). Priznali so dedinsko pravico na Bavarskem palatinski rodbini in stranskemu kolenu Zweibrücken, Avstriji so pa prisodili okrožje reke Inn ob Donavi, Innu in Salici.

Smrt Marije Terezije. Naslednje leto (1780) je umrla 1780
cesarica, stara 64 let. Narodi so žalovali ob krsti najplemenitejše žene one dobe, najblažje hčere habsburškega rodu, ki je ustanovila še sedaj cvetočo vladarsko rodovino habsburško-lotarinško.

f) Reforme Jožefa II.

Namen Jožefovih reform. Po smrti svoje matere je začel Jožef goreče in strastno uvajati reforme. Namerjal je ustvariti mogočno Avstrijo. V ta namen je hotel združiti dežele brez ozira na njih zgodovinski razvoj v eno državo z istim zakonodajstvom ter isto ustavo in pretvoriti prebivalce, različne po šegah, jeziku in kulturi, v en narod, v Avstrijce; potem naj bi pa vladala absolutna kraljeva volja vso državo, v kateri bi veljal en uradni jezik, nemščina. Tako je Jožef II. najčisteje predstavljal prosvetljeni despotizem, ker noben vladar ni obeh pojmov posamič tako čisto izobrazil in obenem tako krepko združil. A cesar se je pri reformah preveč prenaglil, ker se ni oziral na zgodovinsko pravo. Vse odredbe je izdal zgolj iz ljubezni do ljudstva, da bi ga osvobodil in osrečil.

Stanovi in plemiči izgube predpravice. Stanovom je cesar omejil njih delokrog. Deželni zbori so se smeli zbrati, ako je dovolil cesar. Deželne odbore je razpustil in poveril njih posle gubernijam. Nič več niso mogli stanovi davkov odrekati. Plemstvu, opori stanov, je vzel cesar dosti političnih in socialnih predpravic, med drugimi tudi prednost pri sodiščih; vsled tega so postali plemiči navadni podaniki kakor drugi državljani.

Cesar odpravi dedno podložnost. Nasprotno je pa cesar mnogo dobrega storil kmetskemu stanu. Odpravil je v letih 1780 do 1785 dedno podložnost v vsej državi. Osvobojeni podložniki so se smeli odslej svobodno seliti, ženiti se po svoji volji, prepuščati zemljišče svojemu nasledniku, svobodno si izbirati službo in rokodelstvo ter tudi otroke svobodno vzgajati za ta ali oni stan. Nadaljnji ukazi so še bolj zmanjšali oblast graščakov nad

podložniki. Odslej je država obdačevala kmeta direktno in ga priznavala kot stan z državljanskimi dolžnostmi in pravicami.

Cesar odstrani občinsko ustavo. Izginili so zadnji ostanki stare občinske ustave po mestih in trgih. Sodstvo so izvrševali od države plačani sodniki, upravo je odkazala vlada magistratom, možem, izvedenem v pravu, ki jih je država poljubno potrjevala in plačevala.

Reforme v politični upravi. Cesar Jožef II. je razdrl staro upravno razdelitev in združil deželne vlade manjših dežel; tako je n. pr. obsegala notranjeavstrijska gubernija Štajersko, Koroško in Kranjsko; Goriško in Gradiško so pridružili Trstu. Vse avstrijske gubernije je nadzorovala češko-avstrijska dvorna pisarna. Z njo je združil cesar oba osrednja finančna urada. Tako je od tistih dob vodil en minister upravo političnih zadev in financ. — Cesar je ustvaril uradniško državo. Bodril je uradnike, da vestno izpolnjujejo dolžnosti, nesebično in nepodkupljivo opravljajo službo in ljubijo vladarja, narod ter domovino.

Reforme v sodstvu. Tudi sodstvo je uredil cesar v centralističnem zmislu. Strogo je ločil sodstvo od uprave. Vpeljal je enotno pravdno postopanje po sodnih instancah. Pravosodje so izvrševali skoro pri vseh instancah sodniki, ki jih je imenoval cesar in plačevala država. Vlada je izdala tudi popravljeni kazenski zakonik, ki prisoja smrtno kazen na vislicah samo javnim upornikom, tembolj pa poostruje za ostale zločine kazni, ki so odslej za vse stanove enake.

Reforma pri državnih financah. V prvih letih Jožefove vlade so bile državne finance v redu, a reforme v upravi in vojne so povzročile deficit v državnem budgetu in naraščanje državnega dolga. Da bi davčno breme enakomerneje razdelil, je ukazal cesar v zakonu o davčni regulaciji (1785) urediti zemljiški davek in nanovo premeriti in preceniti vsa zemljišča brez izjeme. V štirih letih je bilo dokončano delo in napravljen jožefinski kataster, ki je bil pa zelo napačen in je povsod vzbudil nevoljo. Na podlagi tega katastra je določil
1789 davčni patent (1789), koliko davka od čistega dohodka, ki ga prinaša posestvo, naj bi plačevali v gotovini posestniki državi in koliko gosposki.

Jožefova skrb za obrt. Jožef je bil pristaš svobodne konkurence v obrti. Zato ni upošteval predpravic starih cehov

in jih je pri nekaterih obrtih, predvsem pri tekstilnih, skoro popolnoma odstranil; zato so se te obrti, osobito v sudetskih deželah, izdatno povzdignile in zaslovele po Evropi. Varujoč domačo obrt je hotel cesar do skrajnosti izvesti prohibitivni sistem; tako je sploh prepovedal uvažati blago iz stekla, gline, bombaževine in svile, od kolonialnega blaga je pa dal pobirati visoko carino. Carinsko črto med Avstrijo in Ogrsko so še nadalje obdržali. Kaj čuda, če je tihotapstvo bujno cvetelo!

Pospeševanje trgovine. Hoteč pospešiti izvoz domačih izdelkov v inozemstvo, je sklenil cesar trgovinsko pogodbo s Turčijo in Rusijo, ustanavljal ondi konzulate in skladišča, doma pa trgovske družbe in ladjedelnice, popravljal stare in gradil nove ceste (iz Karlovca v Senj). Okoli 2000 ladij je plulo pod avstrijsko zastavo in pripravljalo pot dobičkonosni svetovni trgovini. A hitri preobrat v svetovni politiki je razdrl lepi začetek.

Narodna prosveta. Ljudska šola je bila cesarju zelo pri srcu. Uvedel je obvezni sedemletni obisk ljudske šole, a tega odloka ni mogla vlada izvesti spričo pomanjkanja učiteljev. Sicer je pa število šolo obiskujočih otrok stalno naraščalo. Manj se je zanimal cesar za gimnazije, za katere so še dalje veljali terezijanski predpisi. Vseučilišča v Innsbrucku, Gradcu in Brnu je izpremenil v liceje. Po njegovih nazorih bi morale visoke šole izobraževati mladeniče le za uradnike, ne pa za učenjake. Prepovedal je pohajati tuja vseučilišča. Sploh ni bil velik prijatelj znanosti.

Jožefova skrb za humanitarne zavode. Pač pa se je Jožef II. živo zanimal za humanitarne zavode; po njegovem nasvetu so ustanavljali bolnice (na Dunaju, v Ljubljani), najdenišnice, blaznice, zavode za vzgojo slepcev in gluhonemnice.

Tiskovna svoboda. Dočim je cesar zelo utesnil šolsko znanost, je mislil, da jo bode zunaj šole najbolj pospeševal, če dovoli neomejeno tiskovno svobodo. A dosegel je ravno nasprotno: izšlo je premnogo spisov naperjenih proti cerkvi in družabnemu redu, zabavljivih spisov in malovrednih povesti, ki prosveti niso nič koristile.

Cerkvene reforme. Najbolj so hvalili in grajali Jožefa radi njegove cerkvene politike. Cesar ni bil svobodnomiselnik, ampak je bil osebno pobožen, saj ga je celo papež pohvalil, da v njem tiči „velik zaklad pobožnosti in da je najboljši katoličan

sveta.“ Tudi je nekoč celo javno proglasil, da bo ohranil in razširil katoliško vero. Dalje je preganjal z občutnimi kaznimi vse prepovedane verske sekte. Takozvana Jožefova sovražnost do cerkve ni izvirala iz verskega, ampak iz političnega prepričanja. Cesar je videl v Rimu inozemsko moč, ki ji ni hotel dovoliti, da bi vplivala na notranje avstrijske razmere. Vsled tega naziranja je zahteval cesar „placetum regium“ t. j. vladno dovoljenje za vse papeževe bule, četudi le dogmatične vsebine, prepovedal je samostanskim predstojnikom občevati s svojimi inozemskimi načelniki in podelil škofom tiste pridržne pravice, ki jih je dotlej izvrševal le papež (na pr. zakonski zadržki). Škofje so morali, preden so bili posvečeni, priseči zvestobo cesarju kot svojemu „edinemu zakonitemu vladarju in gospodu“ ter pokorščino „vsem vladarjevim zapovedim.“ Avstrijskim škofijam je dal cesar nove meje, vzel tujim cerkvenim glavarjem oblast nad avstrijskimi verniki in ustanovil za zadnje nove škofije. Tako se je moral salzburški nadškof odpovedati škofovski oblasti na Štajerskem in Koroškem v prilog vladikoma lavantinskemu in krškemu, ki sta bila dotlej le njegova namestnika. Salzburški nadškof je obdržal le pravico, da imenuje kot njiju metropolit vsakega lavantinskega in vsakega tretjega krškega škofa. Dalje je hotel cesar vzgojiti take duhovnike, ki bi bili brezpogojno vdani vladi. Razpustil je vsa škofijska semenišča in vse samostanske teološke učilnice ter ustanovil mesto njih državne bogoslovnice, t. zv. generalna semenišča.

Ponajveč iz gospodarskih nagibov je razglasil tole-
1781 rančni patent (1781), da bi odprl državi nove gospodarske vire. Patent je dovolil luterancem, kalvincem in pravoslavnim, da smejo svobodno, a le zasebno izvrševati svojo vero; javno bogočastje je priznal le katoliški cerkvi. Dalje je podelil nekatoliškim kristjanom vse državljanske pravice. Dopustil jim je, da so smeli kupovati hiše in zemljišča, izvrševati obrti ter opravljati državne uradniške in vojaške službe. — Iz istih nagibov je naklonil cesar Židom več državljanske svobode, tako da so se smeli naseljevati po dotlej prepovedanih krajih, obdelovati zemljo in se baviti z nekaterimi obrti.

Iz gospodarskih razlogov je ukazal cesar zapreti vse samostane, kjer se redovniki niso bavili s poukom mladine, s postrežbo bolnikov in z dušnim pastirstvom. Cerkvena

poslopja je izpremenila vlada v vojašnice, bolnice in šole, zemljišča je pa prodala. Krasni samostanski umotvori ter bogate knjižnice in arhivi so bili tako raznešeni na vse vetrove. Iz premoženja razpuščenih samostanov je osnoval cesar verski zaklad, s katerim je ustanovil mnogo novih župnij, da ni bilo treba vernikom predaleč hoditi v staro župno cerkev.

Z mnogimi drugimi ukazi je prenaredil cesar zunanje bogoslužne oblike. Vse njegove novotarije, ki jih je deloma vpeljal po nasvetu svojih janzenističnih svetovalcev, so vzbudile odločen odpor pri ljudstvu in večini duhovščine; manjši del duhovščine, kakor na pr. ljubljanski škof Herberstein, je zagovarjal Jožefove reforme. Hudo so bolele Jožefove naredbe papeža Pija VI., ki je (1782) osebno na Dunaju posredoval pri cesarju, naj prekliče svoje odloke, a brez uspeha.

Reforme na Ogrskem in Hrvaškem. Jožefove centralistične tendence niso prizanesle tudi stoletni ogrski upravi in ustavi. Ogre je bilo že to ozlovoljilo, ker se Jožef ni dal kronati in je velel prenesti krono ogrsko, najdragocenejšo svetinjo tega kraljestva, v dunajsko zakladnico. Druge naredbe so jih še bolj raztogotile. Cesar je bil namreč ukazal, da morajo vpeljati v treh letih pri vseh uradih nemščino namesto latinščine kot uradni jezik; kdor bi po tem času ne bil zmožen nemščine, ne sme dobiti ne posvetne ne duhovske službe. Ko so dalje tudi na Ogrskem in Hrvaškem popisovali stanovalce — v Avstriji že za Marije Terezije — da bi nato uvedli vojaške nabore, in so županije ugovarjale konskripciji, tedaj je Jožef razveljavil erdeljsko, ogrsko in hrvaško županjsko ustavo in razdelil deželo v okrožja. Vsled tega je naraščala nevolja proti Nemcem.

g) Jožefovi neuspehi v zunanji in notranji politiki.

Cesar hoče dobiti Bavarsko. Knežja zveza (1785). Cesar je še vedno skušal priklopiti Avstriji popolnoma nemško deželo Bavarsko, da bi dobilo nemštvo premoč v mnogojezični Avstriji. Bavarskega volilnika Karla Teodorja je hotel odškodovati za Bavarsko z oddaljeno Belgijo kot burgundsko kraljevino. Karel Teodor je bil naklonjen temu načrtu, zahteval je le, da

ga odobri njegov dedič Karel Pfalz-Zweibrücken. A ta je, svest si izdatne pomoči pruskega kralja, odločno odklonil
1785 Jožefov načrt (1785).

Temu porazu cesarjeve politike je takoj sledil drugi. Cesar je hotel utrditi v Nemčiji cesarsko moč z reformami v najvišji državni upravi ter v državni ustavi. Dalje je podpiral stremljenje nekaterih prosvetljenih nemških škofov, ki bi se radi iznebili papeževe nadoblasti in ustvarili nemško narodno cerkev. S tem je ozlovoljil kneze in višjo duhovščino. Knezi so se že od 1782 dogovarjali, da je treba skupno nastopiti proti
1785 cesarju. Knežja zveza je bila gotova, ko se je Friderik II. 1785 pridružil ostalim knezom in sklenil z njimi „asociacijo za ohranitev državnega sistema“ ali stare državne ustave. Nekatere določbe te zveze so naperjene proti cesarju: vsa zveza mora pomagati onemu članu, kateremu bi kdo motil njegovo posestno stanje. Važno je, da so vsi nemški knezi složno nastopili pod pruskim protektoratom proti Avstriji in njenemu nemškemu vladarju. Tako se je poostrilo nasprotje med Avstrijo ter Prusijo.

Nemiri v raznih deželah. Jožefova smrt. Habsburžani so pustili Belgiji staro ustavo in upravo. A belgijsko blagostanje se ni moglo uspešno razvijati vsled mejebrambne pogodbe. Nizozemci že precej časa niso bili prispevali k vzdrževanju trdnjav, dočim so tuje čete povzročale razporę. Ker so dalje Nizozemci bili zaprli izliv Schelde, je trpela belgijska trgovina. Jožef je takoj razveljavil mejebrambno pogodbo in hotel prisiliti Nizozemce, da bi dovolili belgijskim ladjam svobodno vožnjo po Scheldi. Ker so se za Nizozemce potegnili Francozi in Friderik II., je Jožef odnehal in s tem ozlovoljil Belgijce.

Še bolj jih je razdražil, ko jih je hotel zamenjati za Bavarsko, začel preosnavljati njih cerkveno upravo ter nastopil proti duhovščini. Kmalu se je ogorčeno ljudstvo uprlo po vsej deželi, ko je začela vlada preobrazevati staro belgijsko ustavo ter upravo v zmislu prosvetljenega absolutizma in razveljavila stare svoboščine. Vstaši so odstavili cesarja in oklicali republiko „združenih belgijskih držav“. Prepozno je preklical cesar posvetne in cerkvene novotarije.

Tudi na Ogrskem je nevarno vrelo. Belgijske in ogrske nezadovoljneže je podpirala Prusija, ker je bil avstrijski državni kancelar Kaunitz preprečil namero Jožefa II. in pruskega

kralja Friderika Viljema II. (1786—1797), ki sta hotela ustvariti prijateljsko razmerje med obema državama. Zato se je zvezala Avstrija z Rusijo in pomagala v turški vojni utrditi rusko moč ob Črnem morju in v podonavskih deželah. Hrabro se je borila cesarska vojska, zopet je plapolal habsburški prapor na beligrajski trdnjavi, ki jo je osvojil stari Laudon (1789)[15]. Bila je zadnja vesela novica, ki je razjasnila otožno lice umirajočega cesarja. A še zadnje trenotke življenja mu je zagrenila marsikatera bridka žalost: na avstrijski meji je prežala Prusija z veliko vojsko, povsod je vrelo, zlasti na državnih mejah, v Belgiji in na Ogrskem. Malo pred smrtjo (1790) je preklical svoje 1790
naredbe na Ogrskem in Tirolskem, izvzemši one o toleranci, o odpravi samostanov ter uravnavi far in o razmerju podložnikov do gosposk.

Cesar Leopold II. (1790—1792) pomiri razburjene duhove. 1790 do 1792
Jožefu II. je sledil njegov mirni in energični brat, veliki vojvoda toskanski, Leopold, ki je bil trezno in uspešno vladal v Toskani po načelih prosvetljenega absolutizma. Tudi Avstrijo je v kratki dobi svoje vlade rešil razpada in jo utrdil tako, da je mogla kljubovati novim pretečim viharjem. Odpravil je jožefinski davčni sistem, deželam je povrnil stanovsko ustavo, ki pa ni imela dosti vpliva. Tudi je preklical nekatere cerkvene reforme; prenehala so glavna semenišča, škofje so zopet sami vzgajali duhovnike in urejevali bogoslužje. Dalje je ugladil na Ogrskem razburkane valove. Ogrom je priznal njih stare zakone, dal se venčati za kralja, prisegel na ogrsko ustavo ter postavil za palatina svojega sina. Težavnejši je bil položaj v Belgiji. Najprej se je sprijaznil s Prusijo, ki je hotela podpirati vstaške Belgijce, nato so pa pomirile cesarske čete deželo, ki je priznala avstrijsko oblast. Tudi je sklenil Leopold mir s Turki v Svistovem.

2. Reforme v Severni in Vzhodni Evropi.

Švedija. Po smrti Karla XII. je izgubil kralj vso oblast, vladala je aristokratična oligarhija. Plemiče, ki so bili razcepljeni v dve stranki, so podkupovale tuje države z bogatimi darovi: ena stranka (kučme) je zagovarjala ruske koristi, druga

[15] Primeri slovensko narodno pesem „Lavdon!“

(klobuki) pa je pospeševala francosko politiko in zapeljala Švedijo v neslavno vojno z Rusijo. Rusi so odstopili (1743) Švedom severni del osvojene Finske le pod tem pogojem, da izvolijo za kralja brata Elizabetinega ženina, Adolfa Friderika, vojvodo Holstein-Gottorpskega. A šele Adolfov sin Gustav III. (1771—1792) je odpravil žalostne razmere. Z vojaško pomočjo je izpremenil državno ustavo, ki je zopet dala kralju eksekutivno oblast ter omejila pravice državnega zbora. Ljudstvo je navdušeno odobravalo ta kraljev korak. Prosvetljeni duh preveva nadaljnje kraljeve reforme. Odpravljeno je bilo v tisti dobi mučenje, dovoljena tiskovna svoboda, ustanovljene so bile bolnice in sirotišnice, povzdignilo se je tudi narodno gospodarstvo, rudartvo in trgovina, meščanom pa je bil dovoljen pristop k vsem službam in častem. V tej dobi je deloval slavni botanik Karel Linné. — Ker je kralj zapravljal velikanske vsote za svoje zabave in zlomil plemiško oblast, so ga plemiči smrtno sovražili. Gardni stotnik Anckarström ga je ustrelil po naročilu zarotnikov na maškeradi.

Danska. Po severni vojni je Danska dolgo uživala mir. Že v začetku 18. stol. so bili oprostili kmeta tlačanstva, povzdignili ljudsko blagostanje, ustanovili mnogo tovaren, vpeljali nove obrti in pomnožili vojno mornarico. Kralj Friderik V. (1746—1766) pa je še posebno pospeševal znanost in umetnost ter gmotno državno in ljudsko blaginjo. Njegov izvrstni minister Bernstorff je previdno vodil zunanjo politiko. Pod slaboumnim naslednikom Kristijanom VII. (1766—1784) pa se je povzpel Nemec Struensee, premeten in častilakomen mož, od kraljevega telesnega zdravnika do vsegamogočnega prvega ministra ter začel preurejati Dansko. A kot pravi sin prosvetljene dobe se je prenaglil v reformah in žel tudi za dobre naprave nehvaležnost. Plemstvu je prikrajšal predpravice, centraliziral upravo, odpravil mučenje, razglasil tiskovno svobodo in izvrstno uredil finance. Odstranil je vse cehe in monopole, ki so ovirali trgovino in obrt. Ker je pa javno zaničeval danski jezik in danske običaje, je razžalil danski narodni čut in si odtujil celó armado. Plemiči so se zarotili proti njemu, ga prijeli in obsodili k smrti. Toda kralj je nadaljeval započeto Struenseejevo delo.

Rusija. Katarina II. je uvedla nekaj reforem v zmislu prosvetljenega absolutizma.

3. Napredovanje Velike Britanije za hannoverske rodovine in odpad Severnoameriških kolonij.

a) Zunanja in notranja politika Velike Britanije do Pariškega miru.

Na podlagi nove prestolonasledstvene postave iz 1701 so zasedli hannoverski Welfi angleški prestol. Prva kralja iz te rodovine sta bila Jurij I. (1714—1727) in Jurij II. (1727 do 1760).

Vedno bolj so določevale trgovske, obrtne in kolonialne koristi smer angleški zunanji politiki od Utrechtskega miru dalje. Angleži so se trudili, da bi povsod izpodrinili nevarne konkurente svoje trgovine: Holandce, Špance in Francoze. Ko so bili uničili špansko in holandsko premoč na morju, je bila samo še Francoska nevarna angleškemu pomorskemu absolutizmu. Tudi njeno moč je skušal zlomiti sloviti državnik parlamentarne Anglije in znameniti govornik, starejši William Pitt, poleg Cromwella in Viljema III. soustanovitelj angleškega pomorskega gospodstva. Po njegovih mislih bi morali zgolj Angleži gospodovati svetovnemu morju[16]. Sedemletna vojna med Francosko in Angleško, ki se je končala za Jurija III. (1760—1820) s Pariškim mirom, je uresničila angleško koprnjenje (II, 255 do 257).

V tem času so imeli Angleži v oblasti dohod k Sredozemskemu morju in najlepše ležeči otok (Menorka) v njega zahodnem delu; gospodovali so v Prednji Indiji (II, 258) in vzhodni Severni Ameriki do Mississippija (II, 257); v Zahodni Indiji in na zahodnem afriškem obrežju (II, 260) so imeli v posesti bogate plantaže in važne postojanke. Sicer so imele španske in portugalske kolonije večji obseg, a angleška trgovina je prekašala trgovino vseh drugih narodov in donašala domovini znaten dobiček.

b) Odpad Severnoameriških kolonij.

Vzroki odpada. Sebični Angleži so zelo škodovali z obrambnimi zakoni in merkantilističnim sistemom trgovini in obrti v trinajsterih Severnoameriških kolonijah. Zato so skušali kolonisti iznebiti se teh nadležnih spon in si celo priboriti neod-

[16] To izraža sloveči refren: „Rule Britania, rule the wawes! — Britons never shall be slaves!“ (Gospoduj Britanija, gospoduj črez morja. Angleži ne smejo nikdar postati sužnji.)

visnost od domovine. Po Pariškem miru so bili kolonisti varni pred francoskimi in španskimi napadi, nič več niso potrebovali angleškega varstva. Sedemletna vojna je povzročila Angleški ogromno izdatkov. Po nazoru angleškega parlamenta bi morale k pokritju teh vojnih stroškov prispevati tudi naselbine, ker so jih branili angleški vojaki. Toda tej zahtevi so se uprli kolonisti, češ, ker niso zastopani v angleškem parlamentu, jim ne sme ta nalagati davkov. Vsled tega odpora je moral preklicati angleški parlament zakon, ki je veleval, da morajo rabiti kolonisti pri vseh pravnih zadevah kolekovan papir (1766).

Da bi pa vendar dobivala Angleška večje dohodke iz kolonij, je uvedla angleška vlada za nekatere izdelke in pridelke uvozno carino v ameriških pristaniščih. A kmalu je preklicala slabotna angleška vlada tudi uvozno carino in obdržala le naklado na čaj (1769). Čaja so Amerikanci že prej jako dosti rabili, a so ga največ vtihotapljali. Ker pa je bila ravno takrat angleška Vzhodnoindijska trgovska družba v denarnih stiskah in imela velike zaloge čaja, ji je angleška vlada izpregledala uvozno carino za Severno Ameriko. Seveda je sedaj družba lahko ceneje prodajala čaj kakor ameriški tihotapci. Ker so bili vsled tega le-ti oškodovani, niso hoteli Amerikanci kupovati družbinega čaja, ampak so pometali v puritanskem Bostonu vso zalogo v morje (1773). Nato je angleška vlada ukazala zapreti bostonsko pristanišče in razveljavila ustavo kolonije Massachusetts. Sedaj so se sešli zastopniki vseh naselbin
1774 na kongresu v Filadelfiji (1774), sestavili izjavo o pravicah (declaration of rights), ki so jim zajamčene po prirodi in angleški ustavi, na angleški parlament in narod in sklenili ustaviti vsako trgovsko občevanje z domovino.

Vojna za svobodo (1775—1783). Angleška je nastopila z vojaško silo proti kolonijam. Poveljnik upornih Amerikancev je bil srčni in vztrajni Jurij Washington, ki se je odlikoval že v bojih s Francozi in ki je iz nesebičnosti in čiste ljubezni do domovine prevzel armadno vodstvo. Prihodnje leto (1776)
1776 je proglasil kongres neodvisnost (declaration of independence) trinajstero Združenih držav od angleške krone in podkrepil to izjavo z aksijomom, da to zahtevajo človeške pravice. Amerikancem so prišli na pomoč razni prijatelji svobode, kakor Francoz Lafayette, Nemec Gneisenau, Poljak Kosciuszko itd. Nasprotno so pa Angleži kupovali za

drag denar vojake pri nemških vladarjih, osobito pri deželnem grofu Hessen-Kasselskem.

Za svobodoljubne Amerikance so se zanimali zlasti Francozi. Zato je poslal kongres na versailleski dvor spretnega diplomata Benjamina Franklina, ki je pregovoril francosko vlado, da je priznala neodvisnost držav in sklenila (1778) z njimi zavezo, potem ko je bil Washington zajel angleško vojsko pri Saratogi. Zavezi proti Angleški sta se pridružili tudi Španija in Holandija. Vse tri evropske države so upale, da bodo morda omajale angleško pomorsko in kolonialno premoč.

Boj se je vršil v Sredozemskem morju, kjer so izgubili Angleži otok Menorko, a obdržali pod slavnim junakom Elliotom Gibraltar. V Severnem morju so se bojevali Holandci po zgledu svojih junaških pradedov. Na kopnem v Ameriki Angleži niso bili srečni, ker zaradi oddaljenosti niso mogli poslati zadostnega števila vojakov na bojišče. Ko so Francozi, njih stari nasprotniki, in Amerikanci pod Washingtonom pri Yorktownu zajeli angleški voj, je izprevidela angleška vlada, da je nadaljnji boj brezuspešen, zato je priznala neodvisnost kolonij (1782). 1782
Drugo leto (1783) se je pogodila Anglija s Francijo in Španijo v Versaillesu in jima vrnila med vojno osvojene kolonije, Španiji tudi Menorko in Florido; dalje je dovolila Francoski, da sme ribariti na zahodni strani Nove Fundlandije.

Ustava Združenih držav. Po dolgotrajnih prepirih med posameznimi kolonijami so dobile Združene države ameriške (United States of America) še dandanes veljavno demokratsko ustavo. Države tvorijo zavezno državo. Vsaka država je ohranila svojo notranjo ustavo in upravo, torej voljenega predsednika, vlado in zakonodajno skupščino. Vera in šola kot zasebni zadevi sta neodvisni od države. Vse države imajo sledeče skupne zadeve: zunanjo politiko, vojsko, mornarico, denar, carinske in trgovske stvari. Zavezno sodišče, ki je obenem najvišja prizivna instanca, razsoja v prepirih med državami. Zakone, tičoče se celokupne države, daje kongres; le-ta je sestavljen iz dveh zbornic: iz senata, v katerega voli vsaka država po dva člana za šest let, in iz poslanske zbornice, v katero prihajajo poslanci po direktni in splošni volilni pravici. Celokupne posle zavezne države vodi z ministri prezident, ki ga volijo volilni možje vsako četrto leto in ki ga po preteku te dobe zopet lahko volijo.

Prvi predsednik je bil osvoboditelj Washington († 1799), po njem so imenovali hvaležni rojaki sedež zavezne vlade.

Anglija se odškoduje za odpad. Izguba najvažnejše kolonije je močno bolela Angleže. A kmalu so izravnali to škodo.

Mladi William Pitt, od 1783 vodja angleške vlade, je uvedel razne koristne reforme v angleški upravi, državno nadzorstvo nad upravo Vzhodnoindijske trgovske družbe, odškodoval Angleže za izgubljeno Ameriko z Avstralijo (II, 257) in dal Kanadi svobodnejšo ustavo ter jo ožje priklenil na domovino. Zelo je pospeševal obrt, zlasti ko so izumili mehanične statve in parni stroj za predilstvo. Uveljavil je nauke Smitha o svobodni trgovini ter obrti in sklenil s Francosko ugodno trgovinsko pogodbo, ki je zelo povzdignila angleški promet.

4. Doba prosvetljenega absolutizma v romanskih državah. Boj proti jezuitom.

V romanskih deželah so se združili privrženci prosvetljenega absolutizma v boj proti papeževi oblasti, cerkvenim pravicam in cerkvenim organom, osobito proti jezuitom.

Portugalska. Deželi je zelo škodovala zveza s Španijo (II, 326). Boj za svobodo in prepiri v kraljevi rodbini so dolgo časa vznemirjali prebivalce. Država je torej nujno potrebovala miru, a že v španski nasledstveni vojni je sklenila, boječa se izgube kolonij, z Angleško politično in trgovinsko zavezo (Methwen treaty, 1703), vsled katere je postala v političnem in gospodarskem oziru odvisna od Angleške. Le Angleži so smeli uvažati na Portugalsko vse blago za obleko in večji del živil, s katerimi so trgovali v velikem številu tam naseljeni Angleži. Tuji uvoz je zamoril domačo obrt. Vsi portugalski državni dohodki, tudi iz brazilijanskih zlatih rudnikov in demantnih najdišč, so se iztekali v blagajnice angleških trgovcev.

Ivanu V., ki je potrošil ogromne vsote za svoje palače in veličanstveni samostan Mafra, je podelil papež obsežne patronatne pravice. Razvila se je mogočna državna cerkev, ki se je zelo okrepila pod njegovim slabotnim sinom in naslednikom, Jožefom Emanuelom I. (1750—1777).

Namesto njega je vladal energični marquis Pombal, ki je po strašnem lizbonskem potresu (1755) neutrudljivo pomagal ponesrečencem in ukazal na razvalinah razrušenega mesta postaviti krasne in udobne zgradbe ter trge. Brezobzirno je uveljavil absolutizem, trudil se je za povzdigo narodnega blagostanja in podpiral domačo obrt ter trgovino, da bi osvobodil domovino

angleškega gospodarskega zasužnjenja. Ostro je postopal zlasti z visokim plemstvom, češ, da se je udeležilo zavratnega napada na kralja. Pozneje je obdolžil tudi jezuite, da so sodelovali pri tem namišljenem napadu, in porabil sledeči povod, da je iztiral jezuite iz dežele. Jezuiti so bili ustanovili v Paraguayu občine, kjer so navajali izpreobrnjene Indijance na redno civilizirano življenje. Ko je pa odstopila portugalska vlada Paraguay Španiji, so ukazali novi gospodarji Indijancem, da morajo zapustiti svojo drugo domovino, da bi jih ne ovirali pri iskanju zlata; a Indijanci so se z orožjem v roki uprli temu povelju, čeprav so jih jezuiti svarili. Pombal je pa vseeno obdolžil jezuite, da so oni povzročili upor in da so se tudi udeležili napada na kralja, zato je zasegel njih posestva in ukazal prepeljati nekatere izgnance v cerkveno državo (1759). Ostale jezuite so vrgli v ječe, kjer so trpeli, eni do svoje smrti, drugi, dokler ni zavladala kraljeva hči Marija (1777—1816), ki je odslovila vsegamogočnega Pombala in preklicala njegove reforme.

Španija. Odkar je vladala v Španiji bourbonska rodovina, ji je škodovala Anglija v trgovini in pomorskem gospodstvu. Za Karla III. (1759—1788), tedanjega kralja obeh Sicilij, so delovali prosvetljeni Italijani, zlasti grof Pedro Aranda, v zmislu prosvetljenih idej. Vsled naraščanja davkov in monopolizacije važnih živil se je uprlo madridsko ljudstvo. To priliko je porabil Aranda, ki je sovražil jezuite, da jih je izgnal iz vse države in jih ukazal prepeljati v cerkveno državo (1767). Tudi iz Napolja in Parme so jih iztirali.

Francoska. Ludovik XIV. je zapustil državo, hirajočo v ogromnih dolgovih. Nasledoval ga je petletni pravnuk Ludovik XV. (1715—1774). Namesto njega je vladal ljubeznivi, a 1715
malopridni Filip vojvoda Orleanski; zunanjo politiko je do
pa vodil najbolj pretkani francoski diplomat, lakomni abbé 1774
Dubois. Ločil se je od pustolovske politike španskih Bourboncev, se zvezal z Angleško ter Holandijo in naklonil Francoski zaželjeni mir.

Obupno je bilo finančno stanje. Izjalovili so se vsi poizkusi, da bi odstranili neznosne razmere. Tedaj je priporočil Škot John Law novo sredstvo. Mislil je, da prinese obilica denarja bogastvo; ako bi bilo torej več denarja, bi se pomnožilo tudi bogastvo, zato imajo po njegovih nazorih bankovci prednost pred kovanim denarjem; ni pa upošteval, da država ne sme več bankovcev natisniti, kakor ima kovanega zlata in srebra. Ustanovil je banko v Parisu (1716), ki je izdajala papirnati denar, ki so ga morale sprejemati

davkarije, in Zahodno družbo, ki naj bi izkoriščala Louisiano (II, 255). Tudi Zahodna družba je dobila pravico, izdajati bankovce, a kovani denar bi morala deponirati v kraljevi banki. Kurz Lawovih akcij, za katere so se trgali domačini in tujci, je poskočil v teku enega leta od 500 livrov na 20.000 livrov. A kmalu so postali imejitelji akcij nezaupni in so jih hoteli realizirati. To je pokopalo nenaravni in napačni Lawov sistem, njegova banka je ustavila poslovanje (1720) in pahnila Francosko v veliko bedo.

Ko sta 1723 umrla Dubois in regent Filip Orleanski, je prepustil Ludovik XV., ki se je oženil z Marijo Leszczyńsko, državno vodstvo kardinalu Fleury-u. Z varčnostjo je sicer ta povzdignil državno gospodarstvo, a državni dolgovi so naraščali, ker ni odstranil najbolj škodljivih naprav pri finančni upravi in ker se je Francoska, stremeča, da bi po stari tradiciji razširila evropsko kontinentalno posest, pridno udeleževala tedanjih vojn. V teh so se izjalovile nade Francozov, da bi ustvarili kolonialno državo v Severni Ameriki in Vzhodni Indiji. Dalje je izgubila Francoska vsled teh vojn politični in vojaški ugled na kontinentu, ker je zanemarjala svojo armado in mornarico.

Dvor in višji stanovi so uživali slasti iz polnih čaš, kralj sam jim je dajal slab zgled s svojim razkošnim in nenravnim življenjem. Razne ničvredne ženske, kakor Pompadour in Dubarry, so odločevale v zunanji in notranji politiki. Ljudstvo je bilo vsled teh razmer ogorčeno nad kraljem in ga je vedno bolj sovražilo. Mržno proti kralju in tudi cerkvi so razširjali razni prosvetljeni literatje. Tem sta se pridružila v boju proti cerkvi in zlasti proti jezuitom, bojevnikom za katoliško vero in papeževo avtoriteto, vlada in parlament. Združene bourbonske vlade: Francoska, Španija in Napolj so prisilile papeža Klementa XIV., da je razpustil jezuitski red z brevom Dominus
1773 ac Redemptor noster (1773). A ker je s tem izgubila cerkev veliko oporo, je papež Pij VII. obnovil red z brevom Sollicitudo
1814 omnium ecclesiarum (1814).

V splošnem neredu in zapuščen od sorodnikov ter prijateljev je umrl Ludovik XV. (1774) za kozami.

5. Umetnost v 17. in 18. stoletju.

Novi čas je osamosvojil tudi upodabljajoče umetnosti. V srednjem veku so jih prištevali še k rokodelstvom in zato se je bila pridružila k drugim cehom tudi bratovščina slikarjev, ki je obsegala tudi pleskarje in pozlatarje, in dalje ceh kamnosekov, ki je obsegal tudi kiparje in stavbnike. Umetniki so često podedovali svoj poklic. Srednjeveški umetniki niso zazna-

menovali svojih del s svojim imenom, pač pa so stavbniki in kamnoseki vklesavali svoja geometrično zasnovana znamenja v umotvore. Odločilna je bila v tedanji umetnosti le tehnika, ki se je gojila in učila v gotovih rodbinah od roda do roda. Tudi v stavbnicah (Bauhütte) so se učili kamnoseki svoje umetnosti; vendar pa je umetnik imel isto veljavo kakor rokodelec. Le v Italiji so se umetniki često z imenom uvekovečili.

Vse te razmere so se pa predrugačile, ko je zmagala renesansa. Odslej se umetnik zaveda svoje veljave in v umotvorih izraža svojo individualnost, ki jo tudi laiki priznavajo, presojajo in občudujejo.

Baročni slog. Nebrzdanost umetnikov se kaže v stavbinskem slogu. Arhitekti opuščajo zdaj renesansino mirno in blago ubranost ter hočejo imponirati z velikostjo in sijajnostjo stavb, s slikovitim učinkom in preobilnim okrasjem posameznih stavbnih delov. Obenem žele ustvariti nove oblike, ki bi bile primerne gizdavemu okusu tedanje dobe. Nastal je baročni slog, ki si je kmalu osvojil vse evropske dežele. Najprej se je udomačil v Italiji, kjer je fantastični Borromini, tekmec Berninijev, zavrgel vsako sled prave lepote in vsako smotru ustrezajočo mero. — Francoski barok skuša z okrasnim preobiljem in nemirno krasoto prikriti tektonično enoličnost velikih in razsežnih poslopij. Nemška arhitektura 17. stol. posnema najpoprej, zlasti v Avstriji, na Bavarskem in v ostalih katoliških državah, pestri in bleščeči italijanski barok, a kmalu jame prevladovati vsemogočni francoski okus. Vsak knez, celo vsak plemič, hoče imeti svoj Versailles, svoj Trianon in palače kakor Ludovik XIV. Taka poslopja često niso imela samostojnosti in individualnosti, ampak so se oslanjala na obstoječe uzorce.

O tem času posebno pričajo enolične, dolge in preme ceste v mnogih stolnih mestih in premnoge knežje palače, ki so si vse podobne. Izjemo delata le palači: Neringov Zeughaus ter kraljevi grad v Berolinu, ki ga je sezidal Andrej Schlüter. Ta je ustvaril tudi krasni kip Velikega volilnika na konju v Berolinu. Istotako samostojen je Poeppelmannov Zwinger v Draždanah.

Umetnost v Avstriji. Tudi v Avstriji se je udomačil baročni slog za protireformacije. V Pragi so sezidali v tem slogu krasne cerkve (kakor sv. Nikolaja na Mali strani) in palače (Wallensteinova, Morzinova, Nostitzeva, Lobkowitzeva, Kinskyjeva in Clam-Gallasova). Fischer von Erlach in Luka Hildebrand sta ustvarila krasne stavbe; oni je sezidal princu Evgenu Savojskemu lepo palačo v Himmelpfortgasse na Dunaju,

dalje še dvorno knjižnico ter Karlovo cerkev. Najznamenitejše delo Hildebrandovo pa je palača Belvedere na Dunaju, prej last princa Evgena. Slikar Daniel Gran je okrasil s freskami razstavno dvorano v dunajski dvorni knjižnici, Rafael Donner je pa modeliral in vlil fino premišljene kipe na vodnjaku, ki stoji na Novem trgu (Neuer Markt) na Dunaju.

Rokoko. Za Ludovika XV. je izpodrinil v umetnost lahki in lični rokoko (style Louis quinze) sijajni barok. Notranje prostore so zaljšali z lepimi polžastimi in školjkastimi okraski, z zaokroženimi in zavitimi črtami, zvitimi venci cvetlic in sadja, včasih tudi s fantastičnim lepotičjem. Najboljši arhitekt te dobe je bil Meissonier, slikar pa Watteau. Slikarji so najrajši predstavljali odlične osebe, idilične prizore po življenju ovčjih pastirjev in pastiric. Ti prizori pa niso bili iz življenja vzeti, ampak izmišljeni. Tudi rajanje in pustne zabave so radi slikali. Iz vseh slik je odsevala eleganca, olika, sijajnost, a vsem je pa tudi manjkalo globokosti in moči. Tudi v Nemčiji se je udomačil rokoko; pri Stuttgartu in Ludwigslustu so sezidali dražestne gradiče in tudi grad Sanssouci kralja Friderika Velikega v Potsdamu je krasna stavba v tem slogu. Toda že za Ludovika XV. se je dvignil glas, da vladaj ne samo v javnem življenju, ampak tudi v umetnosti preprostost. Zato so, tudi vsled vpliva antične umetnosti, zopet začeli vporabljati v stavbarstvu ravne črte in suhoparne oblike. Popolnoma neumesten je bil okras s cvetlicami in cvetnimi venci, s katerimi so še vedno krasili predmete. Ta ne posebno lepi slog se imenuje **kitin slog** (Zopfstil) ali slog Ludovika XVI. (style Louis seize), kakor ga nazivajo Francozi.

Tretji oddelek.

Francija svetovna država in njen propad. Boj držav za narodno samostojnost.

A. Propadanje Francije za Ludovika XVI.

1. Vzroki revolucije.

Slaba vlada. Noben prevrat ni pretresel Francije in vse Evrope tako zelo, kakor revolucija; povzročili ga niso ne slučajni dogodki, ne nezadovoljni rovarji, ampak njega korenine segajo globlje. Vzroki, da je propadla stara kraljeva Francija (l'ancien régime) in je izbruhnila revolucija, so bili: absolutizem, fevdalstvo in fiskalizem. Despotični absolutizem se je vzdržal toliko časa, dokler so stali na krmilu države močni možje; ko so pa dobile vlado slabotne roke, jim je zdrknilo žezlo, ker en mož ni mogel zmagovati obsežnih poslov in izpolnjevati vseh dolžnosti. Zato je vladal v sijajnem Versaillesu dvor, ki je bil pristopen le ošabnim in lahkomiselnim starim plemičem, pohlepnim po nasladnostih. Kajpada je bil zaradi tega iznevoljen izobraženi tretji stan, ki si je moral s trdim delom služiti kruh, in bogati ter častitljivi Paris, žarišče francoskega političnega in književnega življenja, ker ga je potisnil v ozadje novi Versailles. Ljudstvo je bilo navajeno, da je vse pričakovalo od centralistične vlade. Ko pa je bila ta preslaba in ni mogla pomagati ljudstvu, je izbruhnila revolucija.

Sodstvo. Kakor je bila uprava nezanesljiva, tako je bilo tudi sodstvo. Prava, ki se je tekom stoletij razvilo, niso nikdar enotno kodificirali. Okoliši in pravice pri premnogih fevdalnih sodiščih niso bile zanesljivo omejene, razen tega je krona svojevoljno posegala v njih oblast.

Vojstvo. Krona je opirala svojo moč na uradništvo in vojsko. Malovredna vojska je dobivala borno mezdo in slabo hrano, a častniška mesta od stotnika naprej so bila pristopna le izključno plemičem, ki so si morali deloma kupiti častniška dostojanstva. Nevedni častniki se niso brigali za službo, ki so jo smatrali le za preskrbo; živeli so v razkošju.

Ljudstvo. Ljudstvo se je delilo v privilegirance (duhovščino in plemstvo) in neprivilegirance (tretji stan). Dočim duhovščina ni plačevala zakonitih davkov — samo prostovoljne darove — in dočim so bili plemiči deloma oproščeni davkov, je moral tretji stan dajati vse davščine. Čeprav prva dva stanova nista več delovala na političnem polju, odkar sta Richelieu in Ludovik XIV. odpravila lokalno upravo in občinsko svobodo, vendar sta še nadalje uživala privilegije.

Duhovščina. Duhovščina, najodličnejši stan, je imela v posesti skoro petino zemlje in je uživala ogromne dohodke, ki pa so bili tako razdeljeni, da je tisti najmanj dobival, ki je največ delal. Kajti boljše duhovske službe so služile za nadarbine nenadarjenim in frivolnim plemičem, mlačnim v verskih stvareh in živečim večji del na dvoru. Ker so morali kmetje rabotati in davščine dajati višji duhovščini kot fevdalni posestnici, jo je kmetiško ljudstvo sovražilo. Nasprotno je pa morala slabo plačana nižja duhovščina nositi vse dolžnosti in skrbi svojega stanu in se ni mogla povzpeti do višjih časti.

Plemstvo. Plemstvo je obsegalo dve kategoriji: krvno (noblesse d' epée) in sodnijsko plemstvo (noblesse de robe). Nekateri člani prvega plemstva so imeli knežja premoženja; sicer pa splošno krvno plemstvo ni bilo bogato. Iz predsodka se reven plemič ni pečal z dobičkanosnim poslom; iskati je moral službo v cerkvi, v vojski, v mornarici in se ni smel oženiti z meščanko. Ker so potrošili za potratno življenje v mestu in na dvoru velike vsote, so morali prodajati posestva. Politično moč so ohranili samo v nekaterih provincijah; tam so potem radi stanovali na svojih dednih gradovih. Povprek so imeli prevzetni plemiči omejeno obzorje in polno stanovskih predsodkov; vedno so bili pripravljeni braniti svojo čast in kralja.

K sodnijskemu plemstvu so prištevali člane - pravnike neodvisnih višjih sodišč, takozvanih parlamentov, ki so sicer podedovali svoje dostojanstvo, vendar so morali kakor vsi

sodniki plačati za svojo službo veliko kupnino. Sinovi tega plemstva so se ženili z bogatimi hčerami kapitalistov; z dvornimi krogi niso občevali.

Tretji stan. Tretji stan je obsegal meščane in kmete, ki so nosili vsa državna bremena. V mestih se je zbiralo vse premoženje v rokah srednjega stanu (bourgeois), ki je imel — zlasti trgovci — ogromne letne dohodke in zasedel vse boljše službe. Vendar je bila izobražena buržoazija, ki se je navzela prosvetljenih misli in je imela čut za umetnost, nejevoljna, ker je bila zapostavljena v družabnem oziru za duhovščino ter plemstvom in ni imela političnega vpliva in ker je vladalo v državi tako zanikarno gospodarstvo. Vsi voditelji revolucije so izšli iz buržoazije.

Še bolj nezadovoljno je bilo kmetiško ljudstvo, ki je sicer zavzemalo štiri petine vseh prebivalcev, pa je imelo le dve petini obdelane zemlje v posesti. Kmetiško ljudstvo so delili v dninarje, zakupnike in kmete. Najbolje se je godilo dninarjem na večjih posestvih. V slabšem položaju so bili zakupniki, ki so morali dajati zemljiškemu gospodu (seigneurie), plemiču ali duhovniku, polovico čistega dohodka za najemnino; zato so ostali revni in preobremenjeni ter so obdelovali svoja polja slabo in nejevoljno. V skoro enakem položaju so živeli kmetje, ki so se komaj preživljali. Imeli so premajhna posestva, nezadostno obratno glavnico in so morali plačevati trojne davščine (zemljiškemu gospodu, cerkvi in državi). Tudi niso smeli niti deželnih pridelkov izvažati, niti doma dražje prodajati, nego je ukazala vlada.

Davščine. Bremena so zatirala kmetiško ljudstvo, ki je tvorilo povečini vojsko, moralo zemljiškemu gospodu rabotati in dajati desetino, državi plačevati carino ter druge davščine in prenašati prevzetnost privilegiranih stanov. Davščine so bile kar najbolj mogoče svojevoljno in nepravično razdeljene ne samo pri posameznih osebah, ampak tudi v različnih provincijah, ki so bile še vedno ločene po carinskih mitnicah. Tako so morale nekatere kronovine prispevati višja bremena nego druge. V isti kronovini so bile nekatere občine proste davka, ki ga je davčna oblast potem oprtila ostalim občinam. Vsota, ki naj bi jo bila zložila občina, pa zopet ni bila pravično razdeljena med vse prebivalce po njih imetju in dohodku, nego baš imovitejši občani so si znali olajšati davčno breme

ali se ga celo otresti; zato so morali tem več prispevati ostali kmetje.

Hudo breme je bil na pr. davek od soli (gabelle). V tistih pokrajinah namreč, kjer niso pridelovali soli, je morala vsaka več nego sedem let stara oseba za jako visoko ceno kupiti na leto določeno količino soli, ki je bila veliko večja, nego je je dotičnik potreboval; a to sol so smeli porabiti zgolj za kuhinjo in jedi. Kjer so pa pridelovali sol, je bila zelo po ceni. Sploh je bilo francosko davkarstvo kar najbolj nespametno urejeno; zato je uničilo nebroj meščanov in donašalo državi le polovico dohodkov; pač pa so bogateli kapitalisti, ki so posojevali državi denar in dobivali davke v zakup. Pri tem poslu so neusmiljeno drli kmete in izsiljevali večje vsote, nego bi jih bili smeli po davčni razdelitvi; ni čuda torej, da so si s prebitki polnili žepe. Zaradi teh neusmiljenih zakupnikov davkov je vse ljudstvo sovražilo vlado.

Državni dolgovi. Monarhija se je preživljala s tem, da si je izposojevala denar in delala dolgove. Potratnost dvora, zapravljivost kralja in nepotrebne vojne so kmalu posrebale vse dohodke in vlada je morala delati dolgove. Ker je pa mogla dobiti posojilo le za visoke obresti, so ti dolgovi brzo naraščali in z njimi so rastle obresti in vsakoletni deficit. Toda uživati življenja slasti iz polnih čaš, se je zdelo, da je še vedno prva potreba Francozom višjih stanov in edina njih življenska naloga; za nje je bilo življenje nepretrgana zabava, neskončen predpust.

Splošna nezadovoljnost. Skoro vsa država je bila nezadovoljna: nižja duhovščina, nižje plemstvo, buržoazija, kmetiško ljudstvo, vojska in Paris. Nezadovoljnost sta pospeševala še prosvetljena literatura in ustanovitev demokratične severoameriške republike.

2. Brezuspešni poizkusi, uvesti reforme.

1774 do 1792 † 1793

Ludoviku XV. je sledil njegov dvajsetletni vnuk Ludovik XVI. (1774—1792 [† 1793]). Zatirano ljudstvo je upalo, da jim prinese vlada „zaželjenega kralja“ boljše čase. Toda blagosrčni in slabotni kralj, ki je uvedel na dvoru že stoletja neznano krepostno življenje, ni imel niti dovolj znanja, niti razumnosti, niti trdne volje, da bi mogel odpraviti zastarele razvade in nespodobnosti. Njegova ob poroki petnajst let stara soproga Marija Antonija (Marie Antoinette), hči cesarice Marije Terezije, je bila duhovita, živahna in lepa žena, a bila je preveč neizkušena in neprevidna; razen tega ji Francozi niso

zaupali, ker je bila Avstrijanka, in Avstrija je vendar veljala Francozom za njih dedno sovražnico. Zato so tudi vsako kraljičino delo neugodno in zlohotno razlagali in jo vedno dolžili, da preveč vpliva na državne posle. Vsa država se je razveselila, ko je kralj imenoval za finančnega ministra nesebičnega Turgot-a, ki je že kot provincijalni intendant uvedel mnogo koristnih reform v zmislu fiziokratskih naukov. Takoj je odpravil carino med posameznimi provincijami, dovolil kmetu, da svobodno trguje z moko, žitom in vinom, in rokodelcu, da svobodno izvršuje svojo obrt, dalje je oprostil kmete cestne tlake. Ko je pa hotel preobraziti francosko fevdalno ustavo, da bi ljudstvo in kralj skupno delovala za dobrobit domovine, ga je kralj na pritisk privilegirancev odpustil. Ravno nasprotno je deloval protestantovski bankir iz Ženeve Necker: prazne blagajne je polnil z ogromnimi posojili. Ko je pa uvidel, da njegovo bankirsko gospodarstvo škoduje državi, je priporočil varčnost z javnimi sredstvi, osobito na dvoru. Zato je prisilila življenjavesela dvorna stranka kralja, da je odpustil Neckerja in poveril finančne posle lahkoživemu kavalirju Calonne-u. Zopet se je dvor neovirano razveseljeval in zapravljal denar, ker na ta način je hotel Calonne povzdigniti francoski kredit in lažje dobivati posojila. A tako ni mogel dolgo gospodariti, kajti že so porabili za obrestovanje državnih dolgov polovico vseh državnih dohodkov. Tedaj je sklical (1787) kralj notable, 1787
zaupnike državnih stanov s posvetovalno pravico, ki jih je bil Richelieu odpravil. Ko je pa Calonne odkril notablom ogromni državni dolg, niso hoteli ugoditi vladni zahtevi, češ, da si sme le narod nalagati nove davke. Zato jih je kralj odslovil ter povabil Neckerja, da reši državo iz zadrege. Obenem je kralj sklical pod vtisom strašne lakote ter splošne nezadovoljnosti in iz strahu pred državnim bankrotom državne stanove. Necker je dosegel, da je smel tretji stan dvakrat toliko zastopnikov izvoliti kakor prva dva stanova. Tako je dobil tretji stan 621 zastopnikov, plemiči 285 in duhovniki 308 odposlancev. Pri zadnjih dveh stanovih so imeli demokratični duhovi večino. A ker je politično neizurjenim državnim stanovom, ki so bili razvneti od strasti, manjkalo znanja in preudarnosti in ker slabotni in preplašeni kralj ter v politiki neizurjeni minister nista imela nikjer trdne opore, je izbruhnila revolucija.

B. Razvoj francoske revolucije.

1. Francijo izpremene v ustavno državo. Ustavodajna skupščina (5. maja 1789 do 30. sept. 1791).

Tretji stan se proglasi za ustavodajno narodno skupščino.

1789 Dne 5. maja 1789 je otvoril kralj zasedanje državnih stanov v
5./V. Versailles-u. Ker pa vlada ni določila načina razprav, se je tretji stan, ki je zahteval skupno posvetovanje in osebno glasovanje, pet tednov brezplodno pogajal s privilegiranima stanovoma, ki sta želela, da bi vsak stan zase razpravljal in da bi se glasovalo po kurijah. Nato so se poslanci tretjega stanu samolastno proglasili na predlog parišketa poslanca abbeja Sieyès-a za ustavodajno narodno skupščino (assemblée nationale constituante) in prisegli, da se ne bodo prej razšli, dokler ne dajo državi ustave. Odločnost tretjega stanu, ki ga je vodil izkušeni in bistroumni grof Gabriel Mirabeau, čigar govori so močno učinkovali, je bojazljivega kralja toliko prestrašila, da je ukazal gospodi, naj zborujejo skupaj s tretjim stanom. Večina se je vdala kraljevi volji. Tretji stan je zmagal.

Druhal razruši bastiljo. V zadnjem času se je zbrala v Parisu najrazličnejša sodrga od vseh vetrov, ki je kradla po mestu. Ker mestni magistrat ni mogel vzdrževati reda, je poklical kralj iz provincij zanesljive polke; obenem je pa na prigovarjanje fevdalne dvorne stranke odslovil Neckerja. Zaradi tega so se Parižani uprli. Polastili so se v državnih skladiščih orožja in naskočili simbol despotizma bastiljo, ki so jo rabili za državno jetniščnico; na mestu so usmrtili stare
1789 stražnike in grad popolnoma razrušili (14. julija)[17].
14./VII. Vest o zmagi revolucije se je hitro raznesla po vsej državi. Povsod se je rušila uprava; stradajoči kmetje niso plačevali davščin, ampak so napadali gradove, morili ali preganjali gospodo in plenili po volji. Vojakom niso mogli več dajati mezde in hrane, zato so le-ti uhajali ali se pa niso pokorili. Povsod so v svrho javne varnosti ustanavljali meščanske ali narodne straže, tako tudi v Parisu, kjer ji je poveljeval Lafayette. Nova trobojnica je bila znamenje meščanskih straž in revolucijonarjev. Že so zapuščali prvi emigranti Versailles,

[17] Še dandanes praznujejo Francozi 14. julij kot dan svobode in rojstni dan demokracije.

večinoma voditelji dvorne stranke, tako mlajši kraljevi brat, grof Artois; njim je sledilo v teku revolucije mnogo drugih.

Stranke v narodni skupščini. O prihodnosti Francije je odločevala narodna skupščina, ki bi se bila morala smotreno in zavedno lotiti ogromnega dela, a mnogobrojna zbornica se ni mogla odločiti za tiste potrebe, ki so bile najbolj nujne. Ne da bi prej naredili mir in red v deželi, so se dogovarjali o novi ustavi.

V zbornici so bile razne stranke. Na desnici sedeči legitimisti so želeli ustvariti aristokratično ustavo. V središču so bili zmerni poslanci, njih ideal je bila ustavna monarhija po angleškem vzorcu. Najmočnejša stranka je bila levica. K njej je pripadala večina poslancev tretjega stanu, tu so stali župniki in pridruževali so se ji tudi poslanci desnice in centruma. Sicer je zagovarjala monarhijo z vladarjem, ki ne bi smel imeti nobene moči, v resnici je pa bila revolucijska stranka.

Politični klubi. Na zbornico in sploh na javno mnenje so dobili največ vpliva politični klubi. Najstarejši klub je bil klub bretonskih plemičev z demokratičnem naziranjem. V Parisu se je shajal k sejam v nekdanjem jakobinskem ali dominikanskem samostanu; zato je bil nazvan jakobinski klub. Kmalu sta nastali v klubu dve stranki: zmerni in radikalni jakobinci. K zadnjim, imenovanim cordeliers [18], so pripadali: Robespierre, Danton, Marat in Camille Desmoulins. Število klubovih članov je hitro naraščalo, ker so povsod po deželi ustanavljali klubove podružnice. Vsi člani so se morali brezpogojno pokoriti načelniku; s tem je rastla klubova veljava. Največ privržencev so dobivali jakobinci med revnimi ljudmi, ki so tudi vplivali na klubovo politiko.

Kralj in narodna skupščina se preselita v Paris. Ljudski hujskači, zbirajoči se v palačah kraljevega brata, Filipa vojvoda Orleanskega, so naščuvali druhal na kralja. Ko so namreč pomnožili straže v Versailles-u, so se pri pojedini seznanili stari in novi častniki in prisegli navzočemu kralju zvestobo. Pariški revolucijonarji so pa razširjali laž, da so se zarotili častniki z dvorom proti narodni skupščini in narodu. Ker se je istočasno branil kralj odobriti sklepe narodne skupščine o človeških pravicah, je hotel dobiti oprezni rovar Lafayette kot poveljnik narodne straže oblast nad kraljem

[18] Cordellier = redovni pas frančiškanov. Zbirališče te stranke je bil frančiškanski samostan.

in narodno skupščino, ako bi se preselila v Paris, in je v tem
1789 zmislu ščuval ljudstvo. Res so pridivjale dne 5. oktobra 1789
5./X. večjidel ženske v Versailles, vdrle ponoči v kraljev grad in prisilile skupno z Lafayette-om kralja, da je odobril človeške pravice in drugo jutro z družino vred odšel z njimi v Paris ter se nastanil v Tuilerijah, v veliki in krasni jetniščnici. Kmalu nato se je preselila tudi narodna skupščina v Paris.

Francoska dobi ustavo. V Parisu je dovršila zbornica svoje delo in dala državi novo ustavo. Na čelo ji je postavila splošne človeške pravice v Rousseau-evem zmislu, ne da bi uveljavila tudi meščanske dolžnosti. Izjavila je, da so vsi ljudje ravnopravni in svobodni. Vsi državljani imajo enako pravico do vseh uradniških mest. Svobodno sme vsakdo izražati svoje misli potom tiska, sme sklicevati mirne shode ter svobodno opravljati bogočastje. Vsakdo sme izvrševati katero koli delo, obrt in trgovino, vsakdo se sme upreti, ako se mu kratijo človeške pravice. S tem je bila revolucija uzakonjena.

Gospodar v državi je narod, ki poveri najvišjo oblast (souveraineté) narodnemu zastopu z eno zbornico. Novi narodni zastop (assemblée nationale législative) je štel 745 za dobo dveh let indirektno izvoljenih poslancev. Noben član nove zbornice ne sme postati minister. Zastop imej zakonodajno moč; le z njegovim dovoljenjem se napove vojna in sklene mir ter zaveza. Kralj, ki podeduje svojo čast, ima sicer zajamčeno najvišjo izvršujočo oblast, dejansko jo je pa imela zakonodajalna skupščina; on je le imenoval poslanike ter višje častnike in zastopal narod na zunaj. Nasproti skupščini je bil brez moči; razpustiti je ni smel, lahko je le ugovarjal proti zborničnim sklepom; a po dveh volilnih dobah (4 letih) bi dobili vendar ti sklepi zakonito veljavo.

Sodno oblast so ločili od zakonodajne in izvršujoče; odslej je volil narod sodnike za šest let in sodbo kazenskih slučajev so poverili porotnikom. Pravno postopanje je bilo javno in ustno. Odpravili so mučenje.

Upravno so razdelili državo na 83 departementov, v distrikte, kantone in občine. S tem so izbrisali vse spomine na preteklost, nasprotno se je pa odslej mogočno razvil narodni čut Francozov. Ker so volilci volili vse državne uradnike, zato kralj ni imel oblasti nad upravo.

Nadalje je ustvarila ustava neštevilno (okoli 44.000) samoupravnih korporacij, na katere pa vlada ni imela vpliva, kajti občine so same upravljale občinske posle in meščanje so volili občinske magistrate in uradnike.

Tudi je odpravila narodna skupščina v eni sami nočni seji — od 4. do 5. avgusta 1789 — vse predpravice privilegiranih stanov in korporacij: podložništvo, tlako, desetino, graščinsko sodnijsko oblast, lovsko pravico, oprostitev od davkov, cehe, naslove in grbe plemstva. A vse delo je bilo prenagljeno. Ker skupščina ni odškodovala onih, katerim je vzela privilegije, je prišlo na tisoče plemičev na beraško palico, a tisti, ki so bili deležni novih dobrot, se niso zadovoljili z njimi, ampak so koprneli po nadaljnjih pridobitvah.

Še brezobzirneje so ravnali s cerkvijo. Proglasili so zakon za meščansko pogodbo in uvedli civilni zakon, ki so ga sklepali pred državnim uradnikom. Dalje so zasegli vse cerkveno imetje in ga razprodajali. A izkupili niso dosti, ker je bilo silo mnogo cerkvenega posestva naenkrat na prodaj. Ker je pa vendar morala odslej dajati država duhovnikom plačo, je zmanjšala število župnikov in škofov ter odpravila vse samostane. Župnike so imenovale občine, škofe pa departementi. Vsa duhovščina s kraljem in kmeti vred je ugovarjala proti tem odredbam. A odpor je narodno skupščino le še bolj podkrepil v njenem postopanju. Ukazala je, da morajo vsi plačani duhovniki s prisego potrditi novo ustavo. Toda zelo veliko duhovnikov ni hotelo priseči; te so nadomestili z novimi, ki jih pa občine niso priznale.

Ob obletnici osvojitve bastilje je prisegel kralj z ljudstvom in poslanstvi vseh narodnih straž, vojske in mornarice na novo ustavo. Vse je bilo sicer navdušeno; a v državni upravi, pri davkarstvu, v vojski in mornarici je bil velik nered, revščina je naraščala, državi je grozil bankrot. Da bi ga zadržali, so si pomagali s papirnatim denarjem, z asignati, ki so bili prvotno zastavni listi ali nakaznice na zasežena cerkvena posestva. Ti zastavni listi so pa na vrednosti toliko več izgubili, kolikor več so jih izdali.

Kralj hoče zbežati v tujino. Po smrti najznamenitejšega moža v začetku revolucije, Mirabeau-a, ki je v zadnjem času zagovarjal kralja, se je ta popolnoma odtujil narodni skupščini. Začel je misliti na beg in na zunanjo pomoč. Po

1791 noči 20. junija 1791 je zapustil z družino Tuilerije in se namenil v Metz; a med potjo so ga spoznali in prepeljali nazaj v Paris. Narodna skupščina je nato kralja začasno odstavila, a ko je dovršila posvetovanja o ustavi, je kralj s prisego potrdil novo francosko ustavo, na kar so ga zopet pripoznali za kralja. S tem je bila končana ustavodajna doba revolucije.

2. Zakonodajna narodna skupščina (1. okt. 1791 do 20. sept. 1792).

Stranke v zakonodajni narodni skupščini. Z navdušenjem je pozdravil narod novo ustavo, upal je, da mu prinese mir in srečo. Toda varal se je.

V novo zbornico niso smeli voliti nobenega poslanca prejšnje ustavodajne skupščine. Seveda je to bilo skrajno neugodno, ker so bili sedanji poslanci sami novinci brez izkušnje.

V postavodajni skupščini ni bilo več prejšnje desnice, na njenih mestih so sedeli prijatelji Lafayette-a; bilo jih je malo in vodil jih je meščanski klub feuillantov, imenovanih po cistercijanskem samostanu, pristašev ustavne monarhije. Močnejša je bila jakobinska levica, ki je hotela odstraniti ustavo in prestol. V tej stranki sta bili dve skupini: duševno so prekašali druge poslance liberalni girondisti (imenovani po pokrajini Gironde), izvrstni govorniki, ki so se navduševali za republiko, svobodo in enakost, a zagovarjali zasebno last. Girondiste je vodil zmožni časnikar Brissot pod vplivom gospe Roland in abbeja Sieyès-a. Gospa Roland je bila duhovita in častilakomna žena, ki je črtila kraljico in zategadelj tudi kraljestvo. V drugi skupini so bili združeni pravi prekucuhi (enragés = odločni), ki so jih vodili Robespierre, Danton in Marat. Največ poslancev je štel centrum, a bil je brez trdnega prepričanja, nagibajoč se levici. V zbornici so imeli največ vpliva takozvani sansculottje, jakobinski kričači komunističnih nazorov, ki so vsakega preplašili in prevpili, kdor ni po njih volji govoril ali glasoval. Nasproti temu počenjanju je stal slabotni kralj brez nade in zaupanja in se je brezupno oziral po inozemski pomoči.

Kralj se brani potrditi nekatere zakonske predloge. Girondisti so želeli vojne z inozemstvom, upajoč, da se bo

posrečilo Francozom priboriti hegemonijo nad evropskimi narodi in hkrati odpraviti kraljestvo. Dobrodošli so jim prepiri s sosedi, ki so jih naščuvali emigranti. Zato so girondisti sklenili, da se morajo vsi emigranti povrniti v domovino, kjer jih je čakala gotova smrt. A kralj tega zakona ni potrdil, kakor tudi ni odobril sklepa, da morajo iti v prognanstvo tisti duhovniki, ki niso hoteli priseči na novo ustavo. Navzlic kraljevemu ugovoru je zasegla zbornica posestva emigrantov, da je dobila denarna sredstva za vojno, za katero so se ogrevali tudi kraljevi privrženci, češ, da bi z vojaki rešili monarhijo. Novo girondistično ministrstvo je prisililo kralja, da je napovedal po smrti svojega svaka Leopolda II. Avstriji vojno.

Tudi so girondisti naščuvali pariško druhal, da je vdrla v Tuilerije. Tam je več ur nečuveno sramotila kralja, mu grozeč posadila rdečo jakobinsko čepico kot znamenje „krvave“ svobode na glavo in ga prisilila, da je pil na zdravje ljudstva.

Druhal napade Tuilerije. Kralja prepeljejo v Temple. Kmalu so imeli girondisti vse korporacije v svojih rokah s pomočjo druhali, ki so jo vabili z dežele v glavno mesto. Sedaj so hoteli še odstraniti kralja. Dne 10. avgusta 1792 je prihrumela maloštevilna druhal, prepevajoč revolucijsko marseljezo, pred kraljevski grad, a kralj, mesto da bi pogumno nastopil proti vstašem in se branil, se je preplašen zatekel v narodno skupščino; obenem je zapustila grad tudi narodna straža. Tuilerije je branila le kraljevska telesna straža Švicarjev, ki je prepodila z grajskega dvorišča sedaj že precej narastlo množico. Medtem je pa narodna skupščina izsilila iz prestrašenega kralja ukaz, da ne smejo Švicarji več streljati. Takoj so planili napadalci na zveste Švicarje in jih pomorili[19]. **1792 10./VIII.**

Medtem je narodna skupščina sklenila, da naj dá druga zbornica (konvent) državi novo ustavo, in je začasno odstavila kralja, ki so ga prepeljali z družino vred v grad Temple, kjer je nekdaj stanoval veliki mojster templjarjev. Girondistično ministrstvo z Dantonom kot justičnim ministrom je vodilo državne posle. Zopet se je izvršila izprememba v revoluciji, začel se je brezozirni prevrat.

Pariški mestni zbor zadobi neomejeno vlado. Teh dogodkov niso odobravale ne provincije, ne večina Parižanov. A

[19] Njim v spomin je ustvaril Thorwaldsen krasen spomenik umirajočega leva v Luzernu.

tem zmernim elementom je manjkalo voditelja. Le Lafayette, ki so ga ljubili vojaki, bi bil lahko razgnal jakobinske patriote, toda zadovoljil se je zgolj s protestom proti sklepom narodne skupščine, ki mu je vzela častniški čin. Ne vedoč kaj boljšega, je ubežal z nekaterimi častniki k Avstrijcem, ki so ga obdržali v vojnem ujetništvu. Vsled tega ni odslej nič več pretila glavnemu mestu nevarnost, da bi se uprle provincije proti divjanju pariških jakobincev. Neomejeno je sedaj vladal jakobinski pariški mestni zbor (komuna); vodili so ga Robespierre, Marat in Danton.

Danton. Najznamenitejši med njimi je bil Danton. Imel je orjaško postavo, mogočen glas in moški nastop, bil je tribun ulice in barikad. Vsako sredstvo mu je bilo prav, tudi če je morala teči kri, le da je dosegel svoj namen. V razburjenosti je bil brezprimerno delaven in energičen, sicer pa je bil slab in len. Edino on je znal brzdati in voditi živinske nagone ljudske množice, zato ga je tudi rada slušala.

Marat. Drugačen je bil bojazljivi in grbavi Marat. Smrtno je sovražil vse premožne ljudi in je skušal to jezo s pomočjo svojega dnevnika „Ljudskega prijatelja“ (L'ami du peuple) vsiliti ljudski množici. Noč in dan je pisaril za svoj časopis in ščuval ljudstvo, naj pobije vse imovite someščane.

Robespierre. Tretji mož je bil duševno omejeni advokat Robespierre. Vedno skrbno napravljen je znal spretno govoriti in izvrstno rovariti; vselej se mu je posrečilo svoje žrtve razorožiti, da jih je potem neusmiljeno ugonobil. Strahopeten in osvetoželjen je sovražil vse talente in premožne ljudi. Kmalu je dosegel ta fanatik enakosti največjo moč in vladal vsej Franciji.

Septemberski umori. Da bi jakobinci prestrašili zmerne volilce in dobili večino v konventu, so dali zapreti več tisoč „sumljivih“ (to je kralju vdanih) oseb. Nato so 2. septembra
1792 1792 opijanili raztrgane proletarce in brezumne ženske, da so lovile nesrečne žrtve in jih tirale pred izredna sodišča, ki so jih obsodila na smrt. Tako so v štirih dneh (septemberski umori, septembrisades) pomorili več tisoč nesrečnih oseb. Provincija še ni sledila pariškemu zgledu. Posestva umorjenih in pregnanih je zasegel pariški mestni zbor, kakor tudi cerkvene zaklade in dragocenosti kraljevih gradov. A vse to ogromno premoženje je izginilo v žepih raznih ljudskih voditeljev.

3. Narodni konvent (21. sept. 1792 do okt. 1795).

Stranke v narodnem konventu. Pri volitvah v narodni konvent (convention nationale) so jakobinci navzlic nečuvenemu nasilju zmagali le v Parisu. Več poslancev so dobili girondisti, večino so pa tvorili libe-

ralni republikanci; a niso jim bili jasni cilji in potrebe. Needini girondisti, ki so brez pravega praktičnega državnika v svojih vrstah sanjali o svobodi, so sedeli na desnici. Odstaviti so sicer namerjali kralja, ne pa ga usmrtiti. Levica (jakobinci) je zasedla najvišje klopi, zato so jo tudi zvali „goro“ (la montagne, les montagnards). Girondisti so vodili konvent in vladali ministrstvo. In vendar je drzna ter disciplinirana manjšina, zavedajoča se smotra in vedno pripravljena na odgovor, premagala omahljivo in blebetajočo večino.

Konvent odpravi kraljestvo in obsodi kralja na smrt. V prvi seji (21. sept.) je konvent odpravil kraljestvo in oklical republiko. Girondisti so, hoteč razširiti svoje republikanske ideje, predlagali, da se zakonito neodgovorni in nedotekljivi kralj obtoži na podlagi pisem, ki so jih našli v Tuilerijah, češ, da je izdal domovino in narod ter dal streljati na meščane. Ta predlog je jakobincem pod vodstvom Robespierre-a ugajal. Sedaj so dobili girondiste v svoje roke. Ako bi namreč ti pozneje zagovarjali kralja, bi jih jakobinci lahko obdolžili, češ, da so royalisti; ako bi se pa ne potegnili za kralja, tedaj bi odbili od sebe vse zmerne elemente. Kljub temu, da je Ludovik stvarno zavrnil vse neosnovane obdolžitve, in so njegovi zagovorniki junaško izpodbili obtožbo, je vendar konvent vsled nezaslišanega jakobinskega terorizma obsodil Ludovika Capeta (tako so imenovali kralja) z enim glasom večine na smrt. Dne 21. januarja 1793 mu je guillotina odsekala glavo. 1793

Zmerni življi podležejo v boju z jakobinci. S kraljevim 21./I.
umorom so ločili jakobinci sebe in Francijo od ostalega sveta. Njih geslo je bilo: splošna vojna, in sicer notranja vojna proti nasprotnikom krvoločnikov in zunanja vojna z vsemi monarhijami, osobito z Anglijo. Navzlic pretresujočim dogodkom so imeli še vedno zmerni ljudje večino v Parisu in v provincijah. Ker pa niso imeli enotne volje ter drzne brezozirnosti in niso znali jasno pretehtati vseh okoliščin kakor jakobinci, so podlegli v boju s tem nasprotnikom. Jakobinci pa, ki so imeli zaslombo v pariškem mestnem zboru in v revolucijonarni vojski, so neprenehoma ščuvali druhal na premožne ljudi in spravili v vse javne zastope svoje privržence. V Parisu je dobil neomejeno oblast kot najvišja izvrševalna gosposka „odbor za javno blaginjo“ (comité de salut public), broječ devet (pozneje dvanajst) članov, ki ga je vodil najprej Danton, pozneje Robespierre. Dalje je „varnostni odsek“ (comité de sûreté générale) svojevoljno izvrševal

policijsko službo, „revolucijska sodišča“ pa so sodila vse sumljive ljudi. Slednjič so dali jakobinci še nekatere nepriljubljene girondistične poslance konventa zapreti (2. junija 1793). S tem se je končalo politično delovanje girondistov.

Grozovlada (la terreur; od 2. junija 1793 do 27. julija 1794). Trije faktorji so sedaj upali, dobiti v roke moč in vlado, dediščino girondistov, in sicer Dantonov odbor za javno blaginjo, Robespierre-ova stranka in mestni zbor pod vodstvom Hébert-a. Najprej je dobil zadnji vso moč v roke.

Grozovladniki so znali neprenehoma razburjati duhove. V ta namen so uporabljati tudi umor Marat-a, ki ga je bila blaga mladenka Charlotte Corday z bodalom usmrtila, misleč, da pomore vsaj nekoliko zatiranim rojakom. — Dalje so vzeli voditelji grozovlade bogatinom s prisilnimi posojili velik del imetja. Mestni pariški druhali v prid so uvedli prisilno najvišjo ceno živil, prepovedali žitno trgovino po vsej Francoski ter s silo jemali žito in druga živila kmetom. Vsled tega niso hoteli kmetje prinašati živil v mesto; razen tega so veliko manj pridelali, ker jim je primanjkovalo delavcev.

Sveto ni bilo prevratnikom niti krščanstvo. Voltaire-eve nauke so dejanski izvrševali: plenili, razdirali ali pa zapirali so cerkve, rušili spomenike in skrunili grobove ter razdejali kraljevo grobnico v St. Denis-u. Krščansko vero so odpravili in proglasili za državno vero „vero svobode in uma“. Z bogočastjem vred so odpravili tudi cerkveno leto ter uvedli nov republikanski koledar. Čas so začeli šteti z ustanovitvijo republike, z 22. septembrom 1792. Leto so razdelili na 12 mesecev in te na tri dekade po 10 dni; vsak deseti dan je bil republikanski praznik. Zadnjih pet dni v letu so posvetili praznovanju republikanskih idealov (sansculottides = dnevi sansculottov). Mesecem so nadeli nova imena, posneta po vremenskih pojavih in kmetiških opravilih. Imena svetnikov so nadomestili s starorimskimi imeni ali republikanskimi nazivi[20].— Stare mere in uteži so nadomestili z decimalnim sistemom. — Nič več se niso pozdravljali z „gospodom“, ampak z „meščanom“. Najuglednejši meščani so odslej nosili bluze, lesene coklje in jakobinsko čepico.

Grozovladniki zaduše vstaje po mestih in po deželi. V velikih mestih so trgovci in obrtniki sovražili pariške mogotce.

[20] Ta koledar je odpravil Napoleon 31. dec. 1805.

Mesta, kakor Lyon, Marseille, Toulon in Bordeaux, so se uprla. A grozovladniki so se strašno maščevali nad vstaškimi meščani. Ko so zavzeli republikanci Lyon, so pomorili veliko prebivalcev in razrušili najlepše palače in tovarne. Tudi Toulon so osvojili republikanci navzlic angleški pomoči po načrtu mladega topničarskega častnika Napoleona Bonaparteja. S premaganim mestom so ravno tako ravnali kakor z Lyonom. Na stotine premagancev so zgnali skupaj ter jih postrelili.

V Vendée-i, kjer sta živela kmet in graščak v prijateljstvu, oba verna sinova katoliške cerkve in zvesta kraljeva pristaša, se je uprlo vse ljudstvo proti pariškim jakobincem. Kmalu se je vzdignila vsa severozahodna Francija. Hrabro so se bojevali Vendéejci, a naposled so podlegli republikanski premoči. Nepopisno krvoločno so divjali republikanci med kraljevimi pristaši. Nesrečneže so spravili na čolne, odvedli sredi Loire in jih tu pogreznili v valove skozi premično dno ladij. A navzlic tem grozovitostim so se Vendéejci dalje bojevali proti republiki; le škoda, da so jih Angleži premalo podpirali. Nazadnje je zadušil upor general Brune (1800).

Grozodejstva Hébertovcev. Hébertovci so besneli vedno huje proti svojim političnim nasprotnikom. Zadostovalo je, da je bila ta ali ona oseba, odlična po rodu, bogastvu, dostojanstvu in omiki, zaznamovana kot sumljiva; tirali so jo pred revolucijski tribunal, kjer so jo popolnoma odvisni sodniki, prava mestna sodrga, obdolžili tega ali onega hudodelstva. Prič niso zaslišali, niti obtožencem dovolili, da bi se zagovarjali. Tako so sodniki v nekaj minutah izrekli nad 20 do 30 zatoženci krvavo obsodbo: Na guillotino!, ki je bila znak tega časa. — Med žrtvami te grozne dobe je bila tudi kraljica Marija Antoinette, ki jo je smrt rešila iz strašnih nečloveških muk v ječi. Njenega sinčka Ludovika (XVII.) so izročili jakobinci sirovemu črevljarju Simonu, ki je nežno dete s pretepanjem in žganjem ugonobil (1795). Njeno hčer Marijo Terezijo, poznejšo vojvodinjo Angoulême-sko, so izročili Avstrijcem. Dalje so usmrtili zaprte girondistične poslance, razuzdanega vojvodo Filipa Orleanskega, ki je kot Filip Egalité od početka sodeloval pri revolucijskem gibanju, prejšnjega predsednika narodne skupščine in astronoma Bailly-a, ustanovitelja nove kemije Lavoisier-a ter princesinjo Elizabeto,

sestro Ludovika XVI. — Po deželi so odpravili grozovladniki prejšnje oblasti in poverili uradne posle jakobincem s konventskim komisarjem na čelu; sodstvo so izvrševali revolucijski odseki; meščanske straže so razoroževali. Vse premožnejše meščane — plemičev ni bilo več — in včasih kar vse mesto so proglasili za emigrante; s smrtjo so grozili vsakemu, ki je bil napisan na emigrantskem zaznamku; nato so zasegli emigrantom in vsem njih sorodnikom posestva in imetje.

Robespierre neomejen gospod. Nezmožna, grabežljiva in zapravljiva Hébertova grozovlada je osupila celo pariške proletarce. Tedaj je prišla za Robespierre-a odločilna ura, da se povzpne do najvišje moči. Nič več ni hotel s Hébertovci sodelovati, nasprotno, ščuval je ljudstvo nanje, zahtevajoč, da naj mileje postopajo. Héberta in Dantona z njunimi prijatelji so usmrtili, Robespierre je pa postal neomejen mogotec na Francoskem. Imel je veliko moč, toda brez državniške nadarjenosti in samotvornosti je znal samo razdirati, ne pa zidati. Skrajno bojazljiv se je le redkokdaj pokazal v javnosti; v konventu in v odboru za javno blaginjo ga je večinoma nadomestoval njegov najzvestejši prijatelj St. Just.

Da bi se pri ljudstvu priljubil, je odpravil češčenje uma ter vpeljal novo revolucijsko vero v „najvišje bitje“ (être suprême) in v nesmrtnost duše; samemu sebi je pa podelil čast najvišjega duhovnika. Toda takoj nato je dovolil svoji glavni opori, revolucijskemu tribunalu, da sme popolnoma samovoljno odločevati o življenju in smrti meščanov. Grozovlada je dobila zakonito veljavo. Vedno pogosteje so tirali jetnike — večinoma proletarce, ker ni bilo več imovitejših meščanov — pred krvavi sod, vedno hitreje je delovala guillotina. In vendar je bilo vse brez učinka, ljudje so se navadili na kri, smrt jih ni več plašila.

Toda preveliko Robespierre-ovo trinoštvo in njegovo prizadevanje za diktatorstvo je rodilo odpor. Razni možje, kakor Sieyès, Carnot in drugi, so se zarotili proti nasilniku; pridobili so zase konvent, dalje odbor za javno blaginjo in vojake. Čeprav je Robespierre tajil v konventu, da ne misli na diktatorstvo, vendar so sklenili poslanci, da ga zapró. A zbežal je v mestno hišo, kjer so ga zarotniki ujeli, in ga nato
1794 z njegovimi pristaši usmrtili (28. julija = 10. thermidora 1794). Vsa Francija se je sedaj oddehnila. Nepopisno je bilo veselje.

Posledice strahovlade. Blagostanje in nravnost sta izginili. Vse je bilo podivjano, preplašeno in izstradano. Ljudje niso redno plačevali davkov. Kmetje so polovico manj pridelali ko l. 1789. Rokodelci niso več delali. Izginil je kovani denar, nadomestili so ga brezvredni in ponarejeni bankovci. Cene so se popolnoma izpremenile in poskočile kakor za časa lakote, kredita niso več poznali, obresti so dosegle višino 60 odstotkov. Zanemarjene so bile šole, bolnice, ceste in pota; velika mesta so propadla. Javni funkcionarji so poneverjali, ker ljudje niso poznali pravice in skrbi za občno blagostanje; vladala je le sebičnost. Ubiti so bili ideali, ki so jih gojili ob pričetku revolucije. Svoboda se je izpremenila v sužnost in enakost v sirovo moč.

Zmaga javnega mnenja. Po vsej Francoski so zmerni elementi (thermidorianci) v zvezi z uglednimi meščani jemali jakobincem gospodstvo v raznih korporacijah. Izpustili so zaprte girondistične poslance ter omejili delovanje revolucijskega tribunala; nato so razpustili pariški mestni zbor in zaprli jakobinski klub. Tudi po deželi so zatirali revolucijske odbore. Opuščali so bluze in lesene coklje; premožna mladina (jeunesse dorée) se je čedneje oblačila, a tudi čudovito lišpala (muscadins), osobito ženske, ki so nosile grške kostume (merveilleuses); v salonih in zabaviščih so se ljudje zopet razveseljevali. Nazadnje so dobili zmerni možje tudi v konventu večino. Takoj so odpravili prisilno ceno živil ter prepovedali prodajati posestva sorodnikov emigrantov. Duhovnikom in plemičem, ki so bili obsojeni v prognanstvo, so dali svobodo ter dovolili izvrševati katoliško bogočastje. Iztirali so nekatere nasilne jakobinske poslance v Cayenne, razorožili grozovladnike, očistili narodno stražo vseh nezanesljivih življev in zastražili Paris z vojaki.

Direktorijalna ustava. Konvent je sedaj sklenil novo ustavo (22. sept. 1794). Izvrševalna oblast je pripadala peteročlenskemu direktoriju, zakonodajna oblast pa dvema zbornicama, namreč petstočlenskemu svetu, ki naj bi zakone predlagal, in starejšinskemu svetu, ki naj bi sestajal iz 250 najmanj 40 let starih mož ter naj bi posamezne zakonske predloge odobril ali pa zavrgel. Vsako leto je moral eden direktorjev izstopiti iz direktorija in namesto njega sta zbornici izvolili drugega. Ustava je jamčila državljanom svobodo veroizpovedi, trgovine, obrti in tiska; varovala je lastninsko pravico in prepovedala snovanje političnih klubov.

Bonaparte zaduši royalistično vstajo. Nihče ni mogel vedeti, kakšni možje bodo zmagali pri prihodnjih volitvah; toliko je pa vendar bilo jasno, da francosko ljudstvo ne bode oddalo glasov za dotedanje poslance. Ti so seveda želeli ohraniti pridobljeno moč in se bali, da bodo njih nasprotniki imeli večino v novi zbornici ter poklicali poslance prejšnjega

narodnega konventa radi tolikih nasilstev na odgovor; zato so sklenili, da morata biti med udi bodoče zbornice dve tretjini konventovih poslancev. Zaradi tega sklepa so privrženci Ludovika XVIII. povzročili vstajo ter navalili na konvent. A ta je poveril poveljstvo Barras-u, ki ga je pa izročil mlademu
1795 generalu Napoleonu Bonaparteju, ki je s topovi takoj zadušil upor in odločil usodo Francije. Kmalu nato je zaključil konvent svoje seje (26. okt. 1795).

4. Direktorij (1795—1799).

Med člani direktorija ni bilo edinosti; tudi se niso razumeli z zbornicama, v katerih so se itak sovražili novi zmerni elementi in revolucijonarji. Vsa uradniška mesta je zasedel direktorij s svojimi pristaši, a uradniki so bili od najvišjega mogotca do najnižjega pisarja podkupljivi in nesposobni, neprenehoma so se prepirali med seboj. Sploh je bila vlada direktorija ena najbolj izprijenih, kar jih pozna zgodovina.

Jako žalostne so bile notranje razmere na Francoskem. Zastajalo je poljedelstvo, trgovina in obrt; davke so neredno plačevali, a denarja so vedno več potrebovali za upravo in vojake. Direktorij si je pomagal s tem, da je izdajal ogromno veliko bankovcev (okoli 45 $^1/_2$ milijard). Zato so izgubili asignati vso veljavo; v l. 1796. se je n. pr. dobilo za 100 livrov papirja le 29 centimov bakrenega denarja. Nihče ni hotel sprejeti bankovcev, nobenega merila vrednosti ni bilo, povsod je vladala revščina in lakota, le brezvestni špekulantje in politični voditelji so bogateli. Vlada je proglasila državni bankrot in črtala dve tretjini dolgov; s tem je spravila premnogo družin na beraško palico.

Vedno bolj so se širili komunistični nauki, ki jih je razglašal Babeuf v časniku „Ljudski tribun“, učeč, da je enakost prva človeška potreba; zasebne lasti ne sme več biti, izginiti mora razlika med bogatini in siromaki. Sicer so komunistično gibanje takoj zatrli, vendar so bili Babeufovi nauki za razvoj komunističnega socializma velikega pomena[21].

---

[21] Po njegovih načelih se je vzbudila za revolucije 1830 na Francoskem prva ljudska komunistična stranka.

Čeprav je bilo zajamčeno svobodno izvrševanje bogoslužja, so vendar preganjali katoliške duhovnike ter jih pošiljali v prognanstvo v Cayenne; sploh so hoteli iztrebiti krščanstvo in vpeljati „umstveno poganstvo“. Tudi v tem času so preganjali nepriljubljene osebe in zasegali posestva emigrantov. Dalje so odpravili tiskovno svobodo, ustavili dosti časopisov in izgnali urednike. Vlada je zanemarjala šole, bolnice, ceste in prekope. Nravno so bili tedanji Francozi zelo izprijeni. Izginila je varnost, mnogoštevilni roparji so nadlegovali izstradane prebivalce. Le zunanje vojne so vzdrževale vlado direktorija; kajti zmagoslavni, a stradajoči vojaki so dobivali kruha na tujem in povrhu so še pošiljali ogromne naplenjene vsote (več milijard) v vedno prazne domače blagajnice.

V tem splošnem neredu se je raznesla vesela novica, da se je povrnil tedaj najslavnejši poveljnik Napoleon Bonaparte iz Egipta na Francosko. Spoznal je, da je on poklican narediti zaželjeni red. Takoj po prihodu v Paris se je pridružil voditelju zmernih življev Sieyès-u, članu direktorija. S pomočjo vojakov in svojega brata Lucijana Bonaparteja, 1799
predsednika petstočlenskega svéta, je razgnal zbornici, dal državi novo ustavo in tako rešil narod neznosne jakobinske vlade (19. brumaire-a VIII. = 10. nov. 1799).

5. Pomen francoske revolucije.

Francoska revolucija je zdrobila zadnje srednjeveške okove in ustvarila pogoje za sedanjo dobo. Člani narodne skupščine, navdahnjeni od prosvetljenih idej, so imeli najboljšo voljo, da pomagajo domovini, a klubi in poulična druhal jih je prekosila in dosegla tolik vpliv, da se je razvilo iz prvotnih idealov („svoboda, enakost in bratstvo!“) najhujše nasilstvo. Zavladal je jakobinski proletariat in v potokih krvi zatrl odpor političnih nasprotnikov in imovitejših meščanov; a ker se je izkazal nesposobnega, da bi ustvaril redne razmere, je zgradila vojaška diktatura na razvalinah strahovlade mogočno moderno državo.

Revolucija je pa hotela svoje misli vsiliti tudi ostali Evropi, češ, da imajo občno veljavo in da bodo osrečile narode. Kmalu so preplavile francoske armade Evropo od Cadiza do Moskve. Zdelo se je, da so se uresničili dolgotrajni francoski upi na galsko svetovno državo. Toda ker je cesarstvo ogražalo življenske pogoje nekaterih velikih narodov, so se ti vzdignili in začeli boj za osvoboditev držav in za narodni obstanek. Isti narodni duh je Francijo porazil, ki jo je napravil nepremagljivo.

Z revolucijo se začne pravi novi vek, kajti osvobodila je individualnost in jo oprostila srednjeveških stanovskih vezi. Nič več ni tako merodajno

nizko ali visoko pokolenje, sedaj odločuje nadarjenost in delavna moč. Kakor posamezniku, tako se je tudi v narodu zbudila samozavest in narodni čut. Povsod so izpodrivali državljani stare krvne stanove in država razne deželne posebne pravice. Ljudstvo se je smelo udeleževati ustave in uprave, zakonodajno oblast so dobili od ljudstva izvoljeni deželni in državni zbori. Na razvoj držav niso vplivali več v toliki meri kabineti, ampak potrebe narodov. Razlegal se je evangelij dela, gospodarsko življenje je zavzelo prvo odlično mesto. Mesta so potisnila deželo v ozadje, obrt je postal ravno tako važen faktor kakor poljedelstvo, začela so se razvijati velika mesta. Popolnoma so se izpremenile posestne razmere, družba in država. Zato so sedaj tudi pravičneje razdelili pravice in dolžnosti: ustvarili so enotno upravo ter enakomerno pravo in postavo; uredili so denarstvo, ločili cerkev od države ter izboljšali šolstvo. Kapital in časopisje sta postala velemoči.

Revolucija je pa ustvarila tudi velike nevarnosti. Ker je osvobodila posameznika, je razbrzdala njegove želje in strasti ter zvišala njegovo sebičnost. Vrgla ga je v moderni boj za obstanek, ki nikdar ne privošči narodom počitka.

6. Prva zavezna ali koalicijska vojna (1792—1797).

Vzroki vojne. Evropske vlade so preobrat na Francoskem v začetku odobravale, ker so se nadejale, da bodo tudi Francozi udejstvili prosvetljene ideje. Pozdravile so notranje nemire, ker so slabili vnanjo moč. A šele revolucijonarna propaganda francoskih republikancev je povzročila triindvajsetletno vojno. Ko se je vzdignila revolucija proti monarhični Evropi, tedaj je začela legitimistična Avstrija boj z ustavno Francijo. Dalje je nanovo izbruhnilo nasprotje med Anglijo in Francijo; še enkrat sta se borili zahodnoevropski državi za gospodstvo na morjih in v kolonijah.

1786 do 1797 **Povod vojne.** Že Leopold II., brat francoske kraljice, in pruski kralj Friderik Viljem II. (1786—1797) sta se dogovorila, da hočeta z ostalimi evropskimi državami varovati svobodo francoskega kralja, ker le v tem slučaju bo lahko dal Franciji monarhično ustavo. Francozi so smatrali to izjavo za grožnjo in so se namenili, da bodo sami napadli sovražnike francoske revolucije. Dalje so Francozi vzeli (vsled sklepa narodne skupščine z dne 4. avg. 1789) nemškim knezom fevdalna posestva in fevdalne pravice v Alzaciji in Lotaringiji, francoski emigranti so pa ščuvali vlade na boj proti revolucijonarjem. Ko je pa po smrti Leopolda II. zasedel prestol

njegov štiriindvajsetletni sin Franc II. (1792—1835), nadlegovan vedno od emigrantov, in ko je na Francoskem girondistično ministrstvo skupno z vojno stranko vodilo zunanje posle, so napovedali Francozi Avstrijcem vojno. Avstrijcem so priskočili na pomoč njih zavezniki Prusi. 1792 do 1835

Francoska vojska je bila slabo oborožena in oblečena, izstradana in sploh v neredu; vendar je premagala zaveznike, čeprav so ti imeli veliko več vojakov. Kajti proti Francozom sta se borili dve državi, ki sta se dotedaj ljubosumno sovražili. Nastala so sumničenja in nesporazumki, kar je le oviralo vojne operacije. Prusko vojsko je vodil stari in počasni vojvoda Braunschweigski. Ker zavezniki niso takoj napadli sovražnika, so francoski meščanski častniki medtem privadili mlade francoske vojake na disciplino in vztrajnost ter jim vcepili samozavest in narodni ponos.

Francozi zasedejo renska mesta. Ob pričetku operacij je zagrozil vojvoda Braunschweigski v manifestu, da bode kaznoval revolucijonarje in razrušil Paris, ako bi storili kralju kaj žalega. S tem je še bolj razvnel Francoze. Prodrl je v Champagne, a pri Valmy-u so prisilili francoski prostovoljci toliko slavne in strah vzbujajoče vojake Friderika Velikega, da so se umaknili do meje. Po pravici se je takrat izrazil Goethe: „Tukaj in danes se začenja nova doba svetovne povestnice.“ Nepričakovani uspehi so vneli Francoze, da so vpadli v renske dežele in osvojili Speyer, Worms, Mainz in Frankfurt. Zasedli so tudi Savojsko vojvodino in Nizzo.

Francozi osvoje Belgijo. Najvažnejše je bilo, da je sklenil konvent na Dumouriez-ov predlog vzeti Avstrijcem bogato Belgijo, kar se jim je tudi posrečilo. Vsled tega je njih samozavest tako narastla, da so udarili v najbogatejšo in najslabotnejšo evropsko državo Holandijo in da so napovedali vojno Angliji in Španiji (1793). Povsod so ščuvali zatirane narode proti vladarjem, obetajoč jim svobodo in pomoč republike, ako se upro. Toda med zavezniki (Anglija, Holandska, Španija, Avstrija, Prusija, Sardinija in Nemška država) ni bilo edinosti, ni bilo zmisla za nevarnost, ki je pretila njih politični svobodi in narodnemu gospodarstvu. Pač so Avstrijci pri Neerwindenu (1793) občutno porazili Francoze, a niso izrabili zmage. Kajti medtem je prevzel v Avstriji zmožni baron Thugut, Kaunitzov učenec in sovražnik Pruske, vodstvo

zunanje politike. Ta osebna izprememba, dalje prizadevanje Avstrije, da bi bavarski volilnik zamenjal svojo deželo za Belgijo, in naposled homatije na Poljskem so napotile Pruse, da niso hoteli več pomagati Avstrijcem proti Francozom, da se ne bi mogli tudi ti udeležiti druge delitve Poljske.

Francozi uvedejo splošno vojno dolžnost. Posledice te needinosti so se takoj pokazale na bojišču. Zavezniki bi bili lahko dosegli znatne uspehe, osobito ker so vzeli Francozom Worms, Speyer in Mainz (1793), ker je bil v francoskih vojskah precejšnji nered in so se pojavile na Francoskem nevarne vstaje. Toda Francozi so prehiteli svoje nasprotnike. Na Carnotov predlog je uvedel konvent splošno vojaško dolžnost ter odredil, da morajo mladeniči od 18. do 25. leta pod orožje. Tako so pomnožili Francozi vojsko na 850.000 mož. Odstavili so tudi vse plemenite častnike, reorganizirali vojsko, urili moštvo po novih taktičnih načelih in mu vcepili čut za red in častihlepnost. Veljavo je zadobil le, kdor se je odlikoval v boju; tako se je lahko dvignil sin preprostega kmeta ali meščana v vojski hitro do najvišjega vojaškega dostojanstva. Francoski vojaki so pogumno zrli smrti v obličje, poznali so zgolj službo in slavo revolucije.

Francozi zopet osvoje Belgijo in Holandijo. Prvi vojskovodje, ki so priborili s prerojenimi francoskimi vojaki nove trajne zmage, so bili: Pichegru, Jourdan in Hoche. Z vso močjo so se vrgli (1794) na Belgijo, ki je pa Avstrijci niso hoteli zadostno braniti, ker so se jim zdele važnejše poljske stvari. Zato so zopet zasedli Francozi po zmagi pri Fleurus-u Belgijo in naslednje leto tudi Holandijo, ki so jo izpremenili v Batavsko republiko (1795—1806). Ta in druge republike, ki so pozneje nastale, so dobile francosko direktorijalno ustavo in so prejemale navodila iz Parisa.

Pruska sklene s Francosko Baselski mir. Ker je istočasno nevarno vrelo na Poljskem in ker je dobila Pruska pri tretji delitvi Poljske premalo ozemlja, je dovolila Franciji v Baselskem miru (1795), da sme zasesti njena posestva na levem renskem bregu; a na skrivnem si je izgovorila za to izgubo odškodovanje na desnem renskem bregu in zagotovila Francijo, da bo ostala Severna Nemčija nevtralna[22]. Ta mir je zelo

1795

[22] Demarkacijska črta je bila sledeča: od Emse preko Maina do Kocherja in od tu okoli frankovskih krajev do Šlezije.

škodoval pruski časti in veljavi v Nemčiji, razdvojil je Nemčijo in poostril razpor med Avstrijo in Prusko, ki še ni mogla ustvariti toliko zaželjene Nemčije s pruskim vodstvom. Dalje so sledile pruskemu zgledu še nekatere druge države in se pogodile s Francijo. Vojno je nadaljevala le Avstrija s sardinsko in angleško pomočjo.

Vojna na morju. Istočasno se je bojevala Francija proti Angleški na morju. V prvih letih sta nasprotnika zgolj ropala. Francozi so lovili angleške trgovske ladje, Angleži so pa plenili prekmorska živila, namenjena na Francosko, in holandske ter španske ladje v svojih pristaniščih; dalje so pustošili po francoskih, holandskih in španskih kolonijah.

Vojna z Avstrijo (1795—1797). Zmagoslavni vojskovodja Napoleon Bonaparte. Vojna je izgubila svoj prejšnji značaj. Francozi se niso več branili, ampak so napadali druge države, bojujoč se za slavo in čast, za nove dežele in bogastvo. V francoskih armadah so odslej služili Belgijci, Nizozemci, Italijani in drugi narodi kot vojaki po poklicu; bili so samozavestni in hrabri, a so radi plenili. Generali, kakor Desaix, Kleber, Ney in drugi, so se zanimali zgolj za vojaške stvari in se niso vmešavali v politiko. S tako vojsko je lahko največji vojskovodja svojega časa dosegel trajne uspehe.

Carnot, ki je vodil vojaške zadeve v direktoriju, je oborožil 1796 tri armade pod poveljstvom Jourdan-a, Moreau-a in Napoleona Bonaparteja. Avstrija je poslala pod vodstvom petindvajsetletnega nadvojvoda Karla, brata cesarja Franca, najboljše vojake k Renu, ker je domnevala, da ji na italijanskem bojišču ne preti nevarnost. Medtem ko je Jourdan prekoračil Ren, je prodiral Moreau črez Badensko proti Bavarskemu. A nadvojvoda Karel je premagal Jourdana pri Ambergu in Würzburgu; zato se je moral Moreau vrniti proti Renu.

Odločilni so bili dogodki na glavnem bojišču v Gorenji Italiji, kjer je zapovedoval Napoleon Bonaparte. Napoleon Bonaparte se je narodil kot sin uglednega, a ne premožnega odvetnika v mestu Ajaccio na Korsiki dne 15. avgusta 1769. 1769
V tem času je prepustila Genova otok Francozom. Ker je bil oče pristaš francoske stranke, je spravil desetletnega Napoleona v vojaško šolo v Brienne-u. Napoleon je bil izvrsten v matematiki, jezikov se pa ni posebno pridno učil; za družbo

ni maral, najrajši je bil sam. Leta 1784. so ga prestavili na pariško vojaško šolo in ga naslednje leto imenovali za poročnika pri topničarjih. Tudi kot poročnik je živel samotarsko, a neprenehoma je razmišljal in se dalje izobraževal. V začetku revolucije je odšel v svojo domovino ter se pridružil vstašem, ki so hoteli Korsiko odcepiti od Francoske, nadejajoč se, da bode igral veliko ulogo na otoku. Toda rojaki mu niso nič kaj zaupali in so ga zapustili. Odslej je sovražil svojo domovino in se je čutil pravega Francoza.

Ko je buknila revolucija, se je oklenil jakobinske stranke ter je bil pristaš Robespierre-ov. Kot poveljnik obrežnih baterij je največ pripomogel, da so Francozi odbili angleške naskoke na trdnjavo Toulon; za svojo bistroumnost je dobil čin topničarskega brigadnega generala. A po Robespierre-ovi smrti je izgubil službo. Napotil se je v Paris, kjer se je neumorno učil, a tudi pridno občeval s svojimi jakobinskimi prijatelji, osobito z generalom Barras-om. Na njegovo priporočilo je naročil konvent Bonaparteju, da užene vstaške monarhiste (1795); ko je to izvršil, ga je imenoval konvent za vrhovnega poveljnika na Francoskem. Barras ga je pa tudi seznanil s šest let starejšo Josipino, vdovo usmrčenega generala marquisa de Beauharnais-a, lepo in lahkoživo kreolinjo. Z njo se je Bonaparte poročil, a po poroki je takoj zapustil Paris kot vrhovni poveljnik italijanske armade.

Ko je prišel Bonaparte v Italijo, je našel zanemarjene in lačne vojake v Savoni pri Genovi; lahko bi jih bili Avstrijci in Sardinci premagali, ako bi bili složni. A Bonaparte je vzbudil v vojakih častilakomnost in domovinski ponos; s tem je dosegel, da so se morali Avstrijci in Sardinci neprestano umikati pred navdušenimi francoskimi vojaki od genovskega zaliva proti Padu. Kmalu so se pa Sardinci ločili od Avstrijcev in sklenili s Francozi mir. Tedaj je osamele Avstrijce Bonaparte premagal ob mostu črez Addo pri Lodi-ju in s tem dobil prosto pot proti vzhodu do Mantove, ki jo je začel oblegati. Hoteč rešiti to važno trdnjavo in izgubljeno Gorenjo Italijo, je cesar poslal štiri vojske proti Francozom, a Bonaparte je vse premagal in zavzel Mantovo, ki jo je junaško branil Wurmser.

Vendar cesar še ni obupal; poslal je nadvojvoda Karla z novo vojsko v Italijo. A tudi ta se je moral umikati pred

Bonapartejem preko Celovca in Gorenje Štajerske proti Dunaju, kamor mu je sledil Bonaparte. Toda čim dalje je le-ta prodiral, tem opasnejši je postajal njegov položaj; vrelo je namreč med avstrijskimi narodi in po Beneškem. Zato je rad sklenil s cesarjem predmir v Ljubnem in kmalu nato mir v gradu Campo Formio blizu Vidma na Furlanskem (1797). 1797

Francozi so odstopili cesarju mesto Benetke in razen Jonskih otokov, ki so si jih pridržali, vse pokrajine Beneške republike, torej tudi zahodno Istro od Kopra tja do Pulja z otoki vred in pa Dalmacijo. Avstrija je torej dobila kraje, ki so se dotikali njenih dežel ter so ji odprli vrata proti morju.

Nasprotno se je pa cesar odrekel oddaljeni Belgiji, za katero je Avstrija že tolikokrat krvavela; dalje je prepustil Breisgau odstavljenemu modenskemu vojvodu in Lombardijo Cisalpinski republiki.

Razen tega so določili, da bo o miru z Nemčijo in o odškodnini nemškim knezom za izgubljene kraje razpravljal kongres v Rastattu.

Teritorijalne izpremembe v Italiji. Med vojno so se zmagovalnemu Bonaparteju zapored vdali mali italijanski knezi: (Parma, Modena, Toskana in Napolj) s papežem[23] vred ter si drago kupili mir z ogromnimi vsotami denarja ali pa z rokopisi in umotvori neprecenljive vrednosti. Tudi se je podvrgla francoskemu vplivu Genova kot Ligurska republika. Modeno, Mantovo, papeževe dežele Bologno, Ferraro, Romagno, dalje Lombardijo in beneške kraje južno in zahodno od Adiže je združil Bonaparte v Cisalpinsko republiko.

7. Pohod v Egipet (1798—1799).

Bonaparte je sovražil kakor ostali Francozi Anglijo. Rad bi jo bil uničil, ker le potem bi bila lahko Francija gospodovala v Evropi. A ker Bonaparte Angležem drugače ni mogel do živega, je namerjal po najkrajši poti preko Sredozemskega morja in Egipta osvojiti njih najbogatejšo kolonijo Prednjo Indijo. Že dolgo časa je vleklo Francoze v Egipet. Ko so Avstrijci podili Turke z Ogrskega, je nasvetoval Leibnitz Ludoviku XIV., naj v tem ugodnem trenotku napade Turčijo

[23] Papež je moral Francozom odstopiti mesto Avignon z okolico. (1797).

v Egíptu in naj rajši išče svojo srečo v kolonijalni politiki. A Ludovik ni hotel opustiti prizadevanj Karolingov.

Nemirni in častihlepni Bonaparte ni mogel po miru v Campu Formiju ostati brez dela. Zato je prevzel poveljstvo vojske, ki naj bi vpadla na Angleško, kar so bili Francozi že prej brezuspešno poskušali. Ker pa še niso dovršili vseh priprav za to ogromno delo, je predlagal Bonaparte direktoriju, da prej osvoji Egipet in nato poišče nevarnega nasprotnika v lastni deželi. Direktorij je z veseljem odobril ta načrt, saj se je iznebil nepriličnega tekmeca.

1798 Bonaparte se je skrivaj vkrcal (1798) z izbrano vojsko in z mnogimi imenitnimi učenjaki v Toulon-u. Medpotoma se je brez ovire polastil otočja Malte, lasti Ivanovcev, ter se srečno izkrcal pri Aleksandriji, ki jo je osvojil.

Ko so Angleži izvedeli o pripravah v Toulonu, so takoj poslali v varstvo svojih postojank v Sredozemskem morju brodovje pod admiralom Nelsonom. Po dolgem iskanju so izsledili francoske ladje, zasidrane v abukirskem zalivu pri Aleksandriji, in jih skoro vse uničili. Zagospodovali so na Sredozemskem morju in onemogočili francoski vojski povratek v domovino. Ta vest je pretresla vso Evropo. Vsled ruskega in angleškega pritiska je napovedala Turčija Francozom vojno in kmalu so sklenile države novo zavezo.

Tačas je vladala v Egiptu vojaška kasta Mamelukov, hrabrih in fanatičnih konjenikov, sestavljena po večini iz čerkeskih sužnjev. Ko je prodiral Bonaparte po vroči in nerodovitni puščavi proti Kairu, je premagal Mameluke pri piramidah, zasedel glavno mesto in začel urejevati upravo. Hotel je sprijazniti Egipčane s francosko vlado, a ti so skrajno črtili nasilne tujce in se uprli, pa brez uspeha.

Medtem je zbirala Turčija vojsko v Siriji in na Rodu, da bi od dveh strani prepodila Francoze iz Egipta. Bonaparte jo je pa hotel prehiteti; zato se je obrnil najprej proti sirijski vojski. Tam je osvojil Gazo in Jaffo ter začel oblegati trdnjavo Akon, ki so ji pomagali Angleži. Čeprav je premagal turško vojsko, ki je prihitela Akonu na pomoč, vendar ni mogel zavzeti te trdnjave. Zato se je vrnil z onemoglimi in bolnimi vojaki, izgubivši v puščavah več kakor tretjino svoje vojske, v Egipet, kjer ga je čakala nova nevarnost. Turška vojska se je bila namreč izkrcala pri Abukirju; takoj jo je

Bonaparte napadel in popolnoma potolkel. Ko je pa izvedel, da se godi Francozom slabo v Evropi, je pustil sebični poveljnik, skrbeč le za lastno korist, vojake pod generalom Kleberjem v največji revščini in se vrnil na Francosko (1799). Ostalo 1799
vojsko so prepeljali Angleži v domovino (1801).

Pustolovsko podjetje v Egipet je po smotru in izidu podobno poznejši vojni proti Rusiji, a se razlikuje po uspehu za poveljnika; kajti egiptovska vojna je močno povzdignila slavo Bonapartejevo in povišala trgovinsko tekmo z Anglijo. Zato se je minister Pitt mlajši trudil, da bi sklenil novo zavezo.

8. Druga zavezna vojna (1799—1801).

Povod vojne. Francozi niso izpolnjevali določil Campoformijskega miru, ampak so zagrešili nova nasilja. Tako so povzročili v Rimu nemire, oklicali papeževo državo za Rimsko republiko (1798) in odvedli dvainosemdesetletnega papeža Pija VI. v prognanstvo na Francosko, kjer je umrl naslednje leto. V Cisalpinski republiki je bilo ljudstvo ogorčeno nad takimi ljudskimi osvoboditelji, ki so ga edino le izžemali; za kazen so izpremenili Francozi to republiko v vazalno državo. Dalje so zasedli Švico kot Helvetsko republiko (1798) in združili Ženevo s Francijo. Nadaljnja nasilstva francoskih ljudskih osrečevalcev so prisilila Angleže, Avstrijce, Napoljce, Turke in Ruse, da so sklenili drugo zavezo. Ruski car Pavel I. se je dal izvoliti za velikega mojstra Ivanovcev; kot véliki mojster se je hotel maščevati za izgubljeno Malto ter pokazati svetu sposobnost ruskih vojakov. Opustil je starorusko politiko in se sprijaznil s Turčijo, napadeno v Egiptu, ter poslal svoje brodovje skozi Dardanele v Sredozemsko morje. To brodovje je, ozirajoč se zgolj na lastno korist, pač osvojevalo francosko posest, kakor Jonske otoke, Malto, Ankono, ni se pa združilo z Angleži, da bi zajelo Bonaparteja v Egiptu.

Vojna v Italiji. Vojna se je vnela, ko so napoljske čete zasedle Cerkveno državo (1798). A Francozi so jih prepodili, vdrli v Napolj in mu nadeli ime Parthenopejska republika (1799); kralj je zbežal v Palermo. Dalje so prepodili iz Piemonta francoski rovarji sardinskega kralja in združili to

deželo s Francijo; iz Toskane so pa naredili Etrursko republiko.

Rastattski kongres. V tem času so se pogajali v Rastattu francoski in nemški poslanci. A posvetovanja niso imela uspeha. Francoski poslanci so pa še ostali v Rastattu, čeprav se je že začela vojna in se cesar ni več udeleževal razprav. Zato jih je pozval polkovnik avstrijskih huzarjev, naj odpotujejo. Res so odšli, a po noči so jih napadli na poti neznani jezdeci, ki so dva poslanca usmrtili, tretjega težko ranili in jim vzeli vse dokumente. Na srečo so se tja namerili avstrijski huzarji, ki so skrbeli za napadene poslance. Brez povoda so potem dolžili avstrijske vojake uboja, njih nedolžnost je tudi dokazala sodnijska preiskava. Samo to še ni pojasnjeno, kdo je povzročil in izvršil umor.

Vojna v Nemčiji in Švici. Vojna se je pričela za zaveznike ugodno. Kajti v Nemčiji je nadvojvoda Karel po zmagi pri Ostrachu in Stockachu ob Bodenskem jezeru pognal Francoze črez Ren. Od tu je krenil v Švico in potolkel zmožnega francoskega poveljnika Masseno pri Zürichu.

V Gorenji Italiji so Avstrijci in Rusi pod izkušenim generalom Suvorovom pobili francoske vojske drugo za drugo, zadnjo pri Novi-ju. Takoj so se zrušile nove italijanske republike. Toda nastal je razpor med Rusi in Avstrijci, da so se slednjič ločili. Avstrijci so ostali v Italiji; Ruse, sinove nižin, je pa peljal Suvorov z velikimi težavami črez prelaz Sv. Gotarda v Švico. Ko je dospel do Vierwaldstättskega jezera, je opazil, da je Švica v francoskih rokah, ker jo je bil moral zapustiti nadvojvoda Karel. Zato je krenil črez Glarnske Alpe v dolino Prednjega Rena; ozlovoljeni car Pavel I. je nato pozval vse svoje vojake domov in je odstopil od zaveze.

C. Konzulat. (1799—1804).

Konzularna ustava. Sieyès in Bonaparte sta sestavila novo ustavo. Na čelu vlade so stali trije neodgovorni konzuli; a vso oblast je imel v rokah prvi konzul Bonaparte, izvoljen na deset let. Ta je razglašal naredbe, imenoval in odpuščal ministre, člane državnega sveta, poslanike, upravne uradnike, častnike in sodnike; izvolil je tudi ostala dva konzula,

ki sta imela le posvetovalen glas. Konzule je podpiral v delovanju državni svèt, v katerem so sedeli ponajveč načelniki glavnih uradov. Zakonodajno oblast so razdelili na dve zbornici: na tribunat in na zakonodajno zbornico; v prvi so se posvetovali, v drugi so glasovali o vladnih predlogih, ki jih je izdelal državni svèt. Ustavo je nadzoroval senat, ki je tudi imenoval člane obeh zbornic. Člani vseh treh korporacij so dobivali visoke plače.

Bonaparte ustanovi moderno državo. V dobi konzulata je ustanovil genialni Bonaparte na razvalinah revolucije moderno državo in vojaško monarhijo, ki se je opirala na uradnike in vojake. V tej državi sta sicer vladala red in blagostanje, toda državljani so izgubili svobodo in samoodločbo. Vse ljudstvo se je moralo pokoriti absolutni oblasti centralne vlade. Pač pa je Bonaparte obdržal načelo francoske revolucije, da so vsi meščani pred postavo enaki. Vpeljal je izvrstno enotno upravo v vsej državi. Upravno jo je razdelil na departemente, arrondissemente in občine; v prvih upravnih okrožjih so vodili upravo prefekti, v drugih podprefekti in v tretjih mairi. Uradnike sta imenovala deloma prefekt, deloma prvi konzul. Izginila je prejšnja samouprava in nič več ni volilo ljudstvo uradnikov.

Bonaparte si je prizadeval, da bi sprijaznil vse ljudske sloje z novim stanjem. Tako je pomiril plemstvo, ker je razveljavil zakon o emigrantih in tem povrnil posestva, ki še niso bila razprodana. Dalje je podpiral krščanstvo, čeprav je bil sam brez verskega prepričanja. Sklenil je s papežem Pijem VII. konkordat (1801), s katerim je dobila država gospodstvo nad cerkvijo. Odslej je vlada dajala plačo duhovnikom in imenovala škofe, ti so pa nastavljali z vladno odobritvijo župnike. Vlada je tudi nadzorovala vse učne zavode, ter zahtevala, da so povsod uvedli enako učno metodo. Bonaparte si je ustvaril novo plemstvo, ki ga je podelil vitezom častne legije. Veliko dobroto je izkazal državi, ker je dal kodificirati državljanski zakonik (code Napoléon). Z njegovim neumornim sodelovanjem so sestavili juristi na podlagi enakomerne demokratije in rimskega prava izvrsten zakonik, ki so ga uvedle vse dežele, kjer so pozneje gospodovali Francozi.

Bonaparte je napravil tudi red v razdrtih financah. Odstranil je polagoma bankovce brez vrednosti, uravnal davke,

carino in druge državne dohodke ter ustanovil francosko državno banko; istotako je pospeševal poljedelstvo, trgovino in obrt, izboljševal razpadle prekope in ceste ter gradil nove: sploh se je trudil, da bi povzdignil blagostanje, narodno premoženje, državne dohodke in splošno zadovoljstvo. Najbolj se je opazil ta preobrat v Parisu, ki se je kmalu razvil v prvo obrtno in trgovsko mesto na kontinentu; razkošje se je udomačilo med meščani in pojavljale so se razvade kraljeve Francije.

Izvrstno organizirana policija pod Fouché-om je preganjala vse nasprotnike prvega konzula, osobito jakobince, republikance in royaliste. Izsledila je razne zarote zoper njegovo življenje in občutno kaznovala vse zarotnike in atentatorje. Bonaparte je celó ukazal nedolžnega bourbonskega princa vojvodo Enghienskega na Badenskem prijeti in na francoskem ozemlju ustreliti. Odslej so se vsi ljudje bali oblastnika.

Ustanovitev cesarstva. Bonaparte, ki je stanoval s sijajnim dvorom v Tuilerijah, se je vedel vedno bolj kakor vladajoč knez. Tako mu je podelilo francosko ljudstvo s
1802 plebiscitom (1802) dosmrtno konzulsko čast in pravico, da sme imenovati svojega naslednika in sklepati mir ter zaveze. A ta čast mu še ni zadostovala. Zato je oklical vdani senat s pritrdilom obeh zbornic in dodatnim plebiscitom Napo-
1804 leona Bonaparteja za dednega cesarja Francozov (1804). Kot sin revolucije je hotel Napoleon svojo krono obdati z nedotekljivim posvetilom, zato je povabil v Paris papeža Pija VII., ki je pri slovesnem kronanju v cerkvi Notre-Dame novega cesarja le pomazilil, dočim je ta sebi in svoji soprogi sam posadil krono na glavo.

D. Konec druge zavezne vojne in sklepi državne deputacije.

Mir v Lunéville-u in Amiens-u. Avstrijci so pod starim in preopreznim Melasom začeli skupno z Angleži oblegati Genovo, zadnjo francosko postojanko v Italiji. Bonaparte je pa na skrivnem privedel vojsko črez prelaz Velikega Sv. Bernarda Melasu za hrbet. Le-ta je bil ravnokar osvojil Genovo in se postavil Bonaparteju v bran blizu Alessandrije pri

Marengu in ga tudi premagal. Kar pridere na bojišče general Desaix z novimi četami, obnovi boj ter ugrabi Avstrijcem zmago nad Napoleonom (1800). Francozi so pod Moreau-om zasedli tudi Monakovo in premagali osemnajstletnega nadvojvoda Ivana, cesarjevega brata, pri Hohenlindenu. Po tem dvojnem porazu je sklenil cesar s Francozi v Lunéville-u (1801) 1801
mir, v katerem so določili Ren od Bodenskega jezera do Holandije za mejo med Nemčijo in Francosko in Adižo za mejo med avstrijsko Benečijo in Cisalpinsko republiko. Dalje se je Angleška pogodila s Francijo v miru v Amiens-u (1802). 1802
Angleška je dobila holandski Ceylon in španski Trinidad, vrnila pa je Malto Ivanovcem in vse ostale med vojno zasedene kraje.

Vazalne države. Nove teritorijalne izpremembe. Bonaparte je priboril Franciji premoč v Evropi, za katero premoč se je zaman borila več stoletij; odslej je Francija določevala usodo kontinentu. Obdajale so jo več ali manj odvisne vazalne države, ki jih je Bonaparte še ožje priklenil Franciji s tem, da jim je dal francosko konzularno ustavo, jim naložil velike kontribucije in zahteval od njih vojaško pomoč. Pretvoril je tudi Cisalpinsko republiko v Italijansko in si nadel čast predsednika. Piemont, Ligursko republiko in Wallis je pa združil s Francosko.

Sklepi državne deputacije. Najbolj brezozirno je ravnal Bonaparte z Nemčijo. Povabil je razne nemške kneze v Paris, kjer so nadaljevali rastattska posvetovanja, ki jih je potem odsek državnega zbora (državna deputacija) v Regensburgu odobril (Reichsdeputationshauptschluß, 1803). Državna 1803
deputacija je odškodovala nemške kneze za izgubljena posestva na levem renskem bregu s sekularizacijo duhovskih teritorijev in z mediatizacijo ozemlja, ki je bilo last državnih svobodnih mest in neposrednjedržavnih stanov. Odslej je bilo samo šest državnih mest: Hamburg, Bremen, Lübeck, Frankfurt o. M., Nürnberg ter Augsburg in troje duhovskih držav: Mainz, nemški viteški red in Ivanovci. — Vsled določeb regensburškega državnega zbora je izginila sredujeveška Nemčija z duhovskimi teritoriji, državnimi mesti in državnim plemstvom. Tudi so oslabile določbe moč Avstrije ter katoliške cerkve v Nemčiji in ojačile Prusko, ki je dobila pri tej priliki največ odškodnine.

E. Cesarstvo. (1804—1815).

1. Notranje razmere v Franciji in v vazalnih državah.

Napoleon absolutno vlada. Od časa rimskih cesarjev ni imel noben vladar toliko moči v svojih rokah kakor absolutni monarh Napoleon, ki je le navidezno obdržal ustavne naprave iz dobe konzulata. Glavna njegova opora je bila armada, za katero je najbolj skrbel in ki jo je odlikoval pri vsaki priliki. Nosil je vedno vojaško uniformo, njegov dvor je imel vojaški značaj. Poleg armade je delovalo centralistično organizirano in odvisno uradništvo ter poslušna cerkev.

Razširjena opravila so zahtevala pomnoženo delo, ki ga je genialni Napoleon tudi izvršil. Vendar je svoje cilje le deloma dosegel. Kar je namreč na eni strani dosegel, je razdrl na drugi s svojo silovito osvojevalno politiko in težkim celinskim zaprtjem.

Napoleonova finančna politika. Najtežavnejša in najvažnejša stvar je bilo finančno vprašanje. Neprestane vojne so zahtevale premnogo denarja, ki ga je dobival zmagoviti cesar od podjarmljenih držav in od davkov. Zadnje je neprestano zviševal in pomnoževal ter brezozirno pobiral. Zato so bile državne finance vedno ugodne, razen v nesrečnih vojnah. Dobre finance so omogočevale obsežna javna dela, kakor zgradbe cest, mostov, prekopov, osuševanje močvirij, razširjanje in utrjevanje pristanišč. Zelo se je trudil cesar za Paris. Pospeševal je gmotno blagostanje meščanov, a samo francoskih, za tuje se ni toliko brigal.

Duševna kultura. Napoleon se je živo zanimal za šolstvo, ki ga je država strogo nadzorovala. Sicer pa Napoleonu ni bilo ljubo, da bi se nižji ljudski sloji in žene izobraževale. Ves ustroj učenja je bil za višje kroge tako urejen, da jim je nudil zgolj znanje, ne pa da bi jih učenje navajalo k samostojnemu mišljenju. Stroga cenzura je čuvala nad gledališkimi igrami, knjigotrštvom, časopisjem, sploh nad vsem duševnim delovanjem. Le malo višjih duhov je bilo, ki so se upali nasprotovati Napoleonu, kakor ustanovitelj francoske romantike Chateaubriand in Neckerjeva hči baronovka Staël, ki ju

je pa Napoleon preganjal. Seveda se v takih razmerah ni moglo razvijati niti pesništvo, niti zgodovina. Sicer se je pa lepo razvijala matematika, fizika in kemija (Lagrange, Laplace, Carnot, Arago in Cuvier).

Empirni slog. V umetnosti je vladal neokretni in dolgočasni empirni slog, ki je posnemal antične vzore. Napoleon je pospeševal umetnost, ker mu je pomagala doseči bliščečo sijajnost. V stavbarstvu so nesamostojno posnemali antične spomenike, toda v orjaškem razmerju in prikladne svojemu smotru. Tako so sezidali v Parisu antični tempelj za borzo, na Dunaju vnanja vrata pred cesarskim dvorcem po vzorcu atenskih propilej, dočim sta v Parisu Trajanov steber in slavolok proslavljala armado. Kiparska dela niso znamenita. Višek je dosegel ta slog v dekorativni umetnosti, ki je ustvarila krasno opravo v palačah (kakor porcelanasto blago, svetilnike, stole, škrinje, omare, kostume). V slikarstvu so delovali nekateri odlični umetniki kakor David, Gérard in Gros v Parisu in Füger na Dunaju.

2. Vojna z Angleško in tretja zaveza (1803—1805).

Bitka pri Trafalgaru (1805). Mir med Anglijo in Francijo ni dolgo trajal. Anglija, kjer je zopet vodil zunanje posle mlajši Pitt, je že naslednjega leta napovedala Francozom vojno. Dočim so bili vsi Angleži navdušeni za vojno zoper preoblastne Francoze, ki so zaprli angleškim izdelkom francoske, nizozemske španske in gorenjeitalske trge, ni bilo francosko ljudstvo zadovoljno z vojno s sosedom onostran Kanala in francosko brodovje nikakor ni bilo kos angleškemu. Toda genialni Napoleon je ustvaril v kratkem času precej močno brodovje in je celó namerjal vdreti na Angleško. Neumorno se je pripravljal za to ogromno podjetje. Da bi zaposlil številnejše angleško brodovje in nemoteno se izkrcal na Angleškem, je ukazal brodovju odjadrati iz Toulon-a in Rochefort-a v Zahodno Indijo; tam naj bi se skrivaj združilo in nato pri Evropi napadlo Angleže. A ta namera se Napoleonu ni povsem posrečila. Francosko brodovje se ni združilo, marveč se je po povratku v Evropo zateklo pred angleškimi ladjami

v pristanišče Cadiz. Tedaj je porazil najznamenitejši admiral
1805 vseh časov, Nelson, Francoze pri rtiču Trafalgar (1805); sicer je padel v boju, a priboril je Angležem gospodstvo na svetovnem morju. Napoleon ni več mislil na invazijo, pač pa je prepovedal kupovati angleško blago.

Vzroki tretje zavezne vojne. Medtem so bili Francozi posedli Hannover, ki je bil po perzonalni uniji zvezan z Angleško, in tako zaprli izliv Labe ter Wesere. Dalje se je bil dal Napoleon venčati z lombardsko železno krono za kralja Italije (1805); svojega pastorka Evgena Beauharnais-a pa je imenoval za podkralja ter združil z novim kraljestvom Ligursko republiko, Parmo in Piacenzo. Tako je postal nevaren sosed avstrijski posesti. Da bi preprečili nadaljnja Napoleonova nasilja, so sklenili Rusi, Avstrijci, Švedi in Angleži tretjo zavezo. Pruska je ostala nevtralna. Južnonemške države: Badenska, Württemberška in Bavarska pa so se pridružile Napoleonu.

Bitka pri Slavkovu. Požunski mir. Misleč, da bode Napoleon zopet vdrl v Italijo, so poslali Avstrijci tja najboljšega poveljnika, nadvojvoda Karla. Poveljstvo cesarskih čet v južni Nemčiji je pa prevzel general Mack. Ne da bi počakal Rusov, je šel smelo s svojo majhno vojsko Napoleonu naproti, ki ga je obkolil pri Ulmu in ga prisilil, da se je vdal. Nato je Napoleon hitel ob Donavi navzdol, zasedel Dunaj, prekoračil Donavo ter pri Slavkovu (Austerlitz) na Moravskem zadel ob zbrane Avstrijce in Ruse. Ruski car Aleksander pa ni mogel učakati, da bi zaveznikoma prišle na pomoč vse raztresene čete, in osobito nadvojvoda Karel, ki je hitel iz Italije, kjer je bil potolkel generala Masseno v bitki pri Caldieru blizu Verone (1805). Zato je Napoleon ob obletnici svojega venčanja
1805 (2. dec. 1805) premagal nasprotnike v trocarski bitki. Ker so Rusi po tem porazu zapustili Avstrijce, je sklenil cesar Franc z Napoleonom mir v Požunu (1805), ki je bil za Avstrijo skrajno neugoden. Kajti cesar je moral odšteti Napoleonu veliko vsoto kot vojno odškodnino. Vrhu tega pa je odstopil vse pokrajine, pridobljene v Campoformijskem miru (Beneško, zahodno Istro in Dalmacijo), Italijanskemu kraljestvu, Tirolsko in Predarlsko Bavarski in posestva v Prednji Avstriji Bavarski, Württemberški in Badenski. Kot nadomestilo za vse te izgube pa je dobil samo sekularizirano Salzburško.

3. Četrta zavezna vojna ali vojna s Prusijo in Rusijo (1806—1807).

Renska zveza (1806). Z dobljenimi deželami in s slabotnimi državami je razpolagal Napoleon čisto samovoljno. Člani njegove rodbine so stopili v ožjo sorodno zvezo z južnonemškimi knezi. Napolj je ukazal Napoleon zasesti in imenoval svojega brata Josipa za kralja napoljskega. Kneževino Guastallo je dal svoji sestri Pavlini, razne male italijanske vojvodine pa svojim ministrom in maršalom; novim knezom, vojvodom, grofom in baronom je podaril fevde. A nad vsemi temi kraji si je pridržal suverensko oblast. Holandiji je vzel konzularno ustavo in imenoval svojega brata Ludovika za kralja. V Nemčiji je hotel uresničiti Mazarinovo namero: združiti male države in s tem razbiti Nemčijo. In to se mu je posrečilo: južnonemški ter zahodnonemški knezi in velika vojvodina Berg, ki jo je ustvaril Napoleon za svojega svaka Murata iz pruskobavarskih pokrajin ob Dolenjem Renu, so sklenili
rensko zvezo (1806), se ločili od Nemške države in izvolili 1806
Napoleona za pokrovitelja zveze. Zavezni knezi, katerim je Napoleon razširil obseg njih držav, so bili sicer neodvisni suvereni, vendar so morali pomagati Napoleonu v vojnem času. Sedaj je bilo konec starega rimsko-nemškega cesarstva in cesar
Franc II. je 6. avgusta 1806 odložil nemško krono. Odslej je 1806
bil le cesar avstrijski (kot Franc I.), kajti že 10. avg. 1804 1804
si je bil nadel po Napoleonovem zgledu ta naslov in dal obenem skupno ime tistim deželam, katerih nerazdružnost je bil proglasil že Karel VI.

Vzroki vojne s Prusijo. Pruski kralj Friderik Viljem III. 1797 do
(1797—1840), ki je bil oženjen s princesinjo Lujizo Meklen- 1840
burško, je vestno izvrševal vladarske dolžnosti. Čeprav je želel ohraniti svoji državi mir, je vendar hotel razširiti njen obseg. Zaman sta ga nagovarjala Franc II. in Aleksander I., naj se njima pridruži v boju proti Napoleonu. Rajši se je zvezal s francoskim cesarjem, ker mu je odstopil Hannover (1805). Ko je pa Napoleon ponujal to deželo Angležem, da bi se z njimi pomiril, in ko je ukazal ustreliti nürnberškega knjigotržca Palma, ker je založil anonimni spis proti Napoleonu „Deutschland in seiner tiefen Erniedrigung“, je zmagala v Berolinu vojna stranka. Kralj je sklenil pogodbo z Alek-

sandrom I., ki mu je zagotovil svojo vojaško pomoč. A Prusi so naredili isto napako kakor Avstrijci prejšnje leto. Čeprav niso bili kos sovražniku, so ga vendar oni sami napadli, ne da bi bili počakali Rusov, in zato so doživeli še hujši poraz.

Pruski in ruski porazi. Napoleon je hitro vdrl v Turingijo
1806 in popolnoma porazil Pruse pri Jeni in Auerstädtu (1806). Naglo je zasedel vso državo in glavno mesto, ker so se vse posadke brez boja vdale; edino v Kolbergu, kjer je poveljeval Gneisenau, so se napadanci uspešno branili.

Sedaj so prišli Prusom na pomoč Rusi. Zaveznika sta se v skrajno krvavi bitki pri Pruskem Eylau-u tako junaško bojevala, da je ostala bitka neodločna. To je bil prvi slučaj, da ni Napoleon v bitki zmagal (1807). Ko je pa nato Napoleon znatno ojačil svoje vrste, je docela potolkel Ruse pri Friedlandu; zato so ti opustili nadaljnje bojevanje.

Napoleon in Aleksander I. si razdelita evropski kontinent. Carja Aleksandra I. (1801—1825) je pridobil Napoleon
1807 pri mirovnem sklepu v Tilsitu (1807) popolnoma zase, laskajoč se mu z blestečim obetanjem, češ, da bodeta ona dva sama gospodarja vsej Evropi, Napoleon zahodni, Aleksander pa vzhodni. Postala sta si celo zaveznika, ker je bil Napoleon Aleksandra docela očaral.

Mir v Tilsitu (1807). Pruskemu kralju je vzel Napoleon polovico države (zahodno do Labe) in mu naložil ogromno vojno odškodnino ter oskrbovanje francoskih posadk v pruskih trdnjavah; zahteval je celó, da mora Pruska znižati svojo vojsko. Tako je razpadla država Friderika Velikega. Povsod, zlasti pa v upravi in armadi, je manjkalo samostojnega mišljenja in dela, ker ni bilo niti pravega meščanskega, niti kmetiškega stanu. Vse se je zanašalo na kralja; ker je bil pa ta slaboten, je obnemogla vsa država.

Teritorijalne izpremembe. Iz pokrajin, ki jih je bila dobila Pruska pri delitvah Poljske, je ustvaril Napoleon veliko vojvodino Varšavsko; izročil jo je saškemu volilnemu knezu, ki ga je bil med vojno povzdignil za kralja. Deželo zahodno od Labe je združil s Hannoverjem, z Braunschweigsko in s Hessensko v Westfalsko kraljevino, ki jo je izročil svojemu bratu Jérômu.

4. Napoleon na vrhuncu svoje slave.

Napoleon razširja francosko gospodstvo. Po miru v Tilsitu je Napoleon nekoliko časa miroval. Prizadeval si je, da bi zasužnjil male države in Angleško gospodarsko uničil s celinskim zaprtjem, politično z osamelostjo. Najprej se je pogodil z Dansko in s tem dobil v roke vhod v Baltsko morje. Švedskemu kralju, vztrajnemu francoskemu sovražniku, je vzel Napoleonov zaveznik Aleksander Finsko; zato so Švedi svojega vladarja odstavili in izvolili njegovega strica za kralja. Ker ta ni imel otrok, je določil državni zbor francoskega maršala Bernadotte-a za naslednika. Toskansko veliko vojvodinjo je dal Napoleon pregnati in njeno deželo združiti s Francijo. V Italiji je bila samo še Cerkvena država samostojna. A tudi to je dal Napoleon zasesti in združiti s Francijo (1809), papeža Pija VII. pa odvesti v prognanstvo na Francosko. Posnemajoč bourbonsko tradicijo je hotel Španijo in Portugalsko podvreči.

Shod v Erfurtu (1808). Napoleon je gojil vedno srčnejšo željo, da bi zagospodoval Sredozemskemu morju in naposled napadel Angleže v Indiji. V to svrho si je hotel zagotoviti prijateljstvo ruskega carja; povabil ga je v Erfurt na dogovor radi 1808
turškega in španskega vprašanja. Pri sestanku (1808) je tako vplival nanj z zgovornostjo in bajnim sijajem, da sta obnovila medsebojno zavezo in utrdila francosko-rusko diktaturo nad Evropo. Da bi bil Napoleon za španske vojne zavarovan proti Avstriji, je dovolil Aleksandru, da si osvoji Moldavijo in Vlaško.

Napoleon se poroči z nadvojvodinjo Marijo Lujizo. Napoleona je bolelo, da ni imel potomcev; zato se je dal ločiti od prve žene Josipine in se oženil z nadvojvodinjo Marijo Lujizo, hčerjo cesarja Franca I. (1810). Ko je dobil sina 1810
(1811), mu je nadel isti naslov, ki so ga imeli nemški cesarji, preden so jih kronali papeži, namreč „rimski kralj“. Odslej je hotel Napoleon Francijo še bolj združiti z lastnim dobičkom. Toda celinsko zaprtje in nazadujoča obrt, osobito pa dolgotrajni boji s Španci so oslabili Francijo, francosko ljudstvo je želelo miru in svobode. Zato je cesar prenehal absolutno vladati, ko so Rusi porazili njegovo vojsko. A ker ni znal računati z resničnostjo in ni bil presoden, si je odtujil javno mnenje; kajti zopet se je oživel med francoskim ljudstvom čut za samostojnost. Le še armada je ostala zvesta imperatorju.

5. Vojna na morju in celinsko zaprtje (1806—1815).

Po porazu pri Trafalgaru se Angleži in Francozi niso več spoprijeli v večji bitki; francoska mornarica je od tega časa vidno propadala. Navzlic temu je Napoleon neumorno gradil nove ladje in utrjeval obrežje ter se tako pripravljal na odločilni boj z nasprotnikom. Prej ga je hotel oslabiti z gusarstvom in celinskim zaprtjem. Že v začetku revolucije (1793) so namreč Francozi prepovedali uvažati v svoja pristanišča angleške trgovske izdelke. Napoleon je nato premišljeno razširil to prepoved. Iz Berolina je dal razglasiti celinsko
1806 zaprtje (1806): nobena angleška ladja ne sme v pristanišča francoskih ali s Francozi zvezanih dežel uvažati angleških izdelkov in pridelkov, niti ne sme ničesar odtod izvažati na Angleško. Dalje je bilo prepovedano pismeno občevanje z Angleži. Tudi se mora vse angleško blago v omenjenih deželah zaseči in vsakega Angleža morajo zapreti. Angleži so takoj odgovorili z enakimi nasilstvi: zaplenili so vsako sovražno ladjo. Te krute odredbe so škodovale obema državama.

Sicer se je francoska in kontinentalna obrt nekoliko povzdignila, ker niso mogli Angleži razpečavati svojih obrtnih izdelkov. Kajti ravno takrat so stroji, velika denarna sredstva in delavske množice izpodrivale dotedanjo domačo obrt. Vsled tega se je trudila Napoleonova vlada, da je izdelke izboljševala ter jih ceneje in v vedno večji množini v vsej ogromni državi spečavala. Zelo je napredovala obrt, zlasti izdelovanje volne, svile, kovinskega in nagizdnega blaga. Napoleon je podpiral obrt z ustanovitvijo tehničnih šol, s podporami in razstavami. Toda vsled celinskega zaprtja je ponehala francoska prekmorska trgovina. Za to izgubo se je odškodoval Napoleon s trgovino na kopnem, kajti skoro vse evropske države so morale kupovati francoske obrtne izdelke.

Tako se Napoleon ni zadovoljil zgolj s političnim gospodstvom nad Evropo, ampak jo je skušal gospodarsko izkoriščati. Tedaj so izprevideli celo zvesti Napoleonovi zavezniki, da jim celinsko zaprtje le škoduje. Zaman se je trudil Napoleonov brat Ludovik, holandski kralj, da bi omilil ta sistem; moral se je odreči kraljevski časti, njegovo deželo je pa združil Napoleon s Francosko (1810). Nič ni pomagalo Napoleonu, da je močno

zastražil vso atlantsko obalo ter obrežje Severnega morja in združil severnozahodno Nemčijo (Oldenburg, Bremen, Hamburg, Lübeck in večji del Hannoverja) s Francosko; tudi ni ničesar dosegel, ko je ukazal sežgati vse angleško blago v svojih državah. Ljudje so godrnjali, ker ni bilo mogoče dobiti kolonialnega blaga in se niso mogli navaditi na evropske surogate. Cvetlo je obsežno tihotapstvo, kupčija je postajala nezanesljiva, ljudje so se vdajali divji špekulaciji, ki je povzročila 1810/11 grozno gospodarsko krizo, oznanjevalko poznejšega političnega poloma. Bankrot je sledil bankrotu; veliko tovarnic so zaprli, dočim je blago ležalo v skladiščih, ker ni bilo kupcev. Delavce so trumoma odpuščali. Ker je cesar vse odredil, je bil po ljudskem mnenju on odgovoren za vse zlo. Dosti ni pomagala vladna pomoč.

Prvi, ki je odpravil nenaravno Napoleonovo kontinentalno zaprtje, je bil Aleksander I. Dovolil je namreč uvoz angleškega kolonialnega blaga v svojo državo in s tem razbil tilsitsko zavezo (1810).

6. Narodi se bore za svoj obstanek.

a) Vojna z Avstrijo (1809).

Naravno je bilo, da so se narodi uprli Napoleonovi svetovni državi. Začeli so boj za svoj obstanek, in sicer najprej Španci, potem Avstrijci in nazadnje Prusi.

Reforme v Avstriji. Kakor Prusko so reformirali tudi oslabljeno Avstrijo. Domoljubni in neustrašni grof Filip Stadion, odkrit sovražnik Francozov, je hotel pomladiti državo; zato je dovolil tiskarsko svobodo, pospeševal književnost, vzbujal požrtvovalnost, vpeljal mnogo reform v upravi in skrbel za občno blaginjo. Nadvojvoda Karel je preustrojil vojsko s tem, da je pomnožil vojne čete ter ukazal temeljito izobraziti vojake; z nadvojvodom Ivanom je ustvaril domobranstvo. Vse ljudstvo je bilo jako vneto za vojno proti Napoleonu; navduševali so ga: najznamenitejši nemški politični pisatelj Gentz z razglasi, Collin in drugi domoljubni pesniki z ognjevitimi popevkami, izmed katerih jih je nekaj poslovenil Valentin Vodnik.

Vzroki vojne. Avstrijski državniki so spoznali, da bode Napoleon navzlic pogodbam Avstrijo še dalje poniževal. Sklenili so, odločiti sami o usodi Avstrije in ne čakati, da bi jih morda Napoleon prehitel. Tudi so videli, s kako lepimi uspehi so se bojevali srčni Španci. Nadejali so se, da jim Pruska in Ruska prihitita na pomoč. A ti upi se niso uresničili. Le Anglija je pošiljala Avstriji denarne podpore.

Aspern in Wagram. Avstrija je oborožila tri vojske: v južni Nemčiji pod nadvojvodom Karlom, v Italiji pod nadvojvodom Ivanom in pod nadvojvodom Ferdinandom v Galiciji proti Napoleonovi zaveznici Ruski. Napoleon se je obrnil proti Karlu in ga potisnil s pomočjo nemških zaveznikov po mnogih trdih bojih okoli Regensburga z Bavarske na severni donavski breg. Potem pa je hitro peljal svojo vojsko proti Dunaju, ga zasedel in se nastanil v cesarskem gradu Schönbrunnu. Medtem je nadvojvoda Karel privedel svoje vojake na Moravsko polje. Ko pa je Napoleon vpričo sovražnika prekoračil preko otoka Lobau-a visoko narastlo Donavo, ga je nadvojvoda Karel takoj napadel in ga premagal v siloviti dvodnevni bitki pri
1809 Aspernu in Eßlingu (21. in 22. maja 1809). Sedaj je prvič zatemnel bajni sijaj Napoleonove neodoljivosti; Karla pa so slavili kot oporo prestola, kot rešitelja domovine. Zatiranim narodom so se zbudile nade osvoboditve izpod Napoleonovega jarma.

Nadvojvoda Karel ni mogel izrabiti svoje zmage, ker so bili njegovi vojaki utrujeni. Pač pa je poklical na pomoč nadvojvodo Ivana, ki je bil v Italiji premagal podkralja Evgena Beauharnais-a. Ivan je hitel preko Koroške in Štajerske, a za njim so pritiskali Francozi pod podkraljem. Zaman so se jim ustavljali Avstrijci na Naborjetu pod Henselom in na Predelu pod Hermannom. Podkralj Evgen se je prej združil z Napoleonom nego Ivan s Karlom; zato je Napoleon s pomnoženo vojsko napadel Avstrijce pri Wagramu (5. in 6. julija) in jih potisnil proti Znojmu.

Mir v Schönbrunnu (1809). Cesar Franc je sklenil z
1809 Napoleonom oktobra 1809 mir v Schönbrunnu. Odstopil je Salzburg in okrožje reke Inn Bavarski, Zahodno Galicijo Varšavski veliki vojvodini, tarnopolsko okrožje Rusiji. Gorenje Koroško, Goriško, Trst, Kranjsko ter Hrvaško južno od Save je dobil Napoleon, ki je tem deželam pridružil še Istro, Dal-

macijo, Dubrovnik in Bistriško dolino ter tako ustvaril novo državo „kraljestvo ilirskih provincij“ s prestolnico Ljubljano. Avstrija je bila sedaj popolnoma ločena od morja. Razen tega ji je naložil Napoleon ogromno vojno odškodnino in jo prisilil, da se je pridružila celinskemu zaprtju. — Po miru sta nadvojvoda Karel in Stadion zapustila službo. Spretni diplomat in prejšnji avstrijski poslanik v Parisu Metternich je prevzel vladne posle, ki jih je vodil v reakcionarnem duhu. Gospodarsko stanje države je bilo skrajno neugodno in država je doživela 1811 bankrot.

Boj Tirolcev za svobodo. Tirolci so bili izza 1805. l. podaniki bavarskega kralja, ki je dal to veri in cesarju zvesto deželo vladati v prosvetljenem francoskem duhu. Zato so bili Tirolci z bavarsko vlado nezadovoljni in so se dvignili pod vodstvom gostilničarja iz Passeierske doline, Andreja Hoferja, kmeta Josipa Speckbacherja in kapucina Joahima Haspingerja. Trikrat je premagal Hofer Bavarce in Francoze pri gori Isel in jih prepodil iz dežele, kjer je prevzel sam vlado. Po Schönbrunnskem miru je nasvetoval nadvojvoda Ivan Hoferju, naj se Tirolci vdajo v svojo usodo, ker so Francozi obljubili milost vsem bojevnikom. A Hofer je navzlic temu opominu nadaljeval boj, ki je bil brezuspešen, kajti premočne sovražne čete so brzo razpršile domobrance, prodirajoč v sredino dežele od vseh strani. Francozi so ostro postopali z njimi. Hoferja so ujeli, ker ga je izdal zadolžen kmet, in ga ustrelili v Mantovi (1810). Njegovi rojaki se ga s ponosom spominjajo ter ga proslavljajo kot svojega največjega junaka. Napoleon je razdelil Tirolsko med Bavarsko, Italijo in Ilirijo.

b) Boj s Portugalci in Španci (1808—1814).

Angleške ladje so vedno našle v portugalskih pristaniščih varno zavetje. Ko pa Portugalci niso ugodili Napoleonovi zahtevi, da zapro svoje luke Angležem, je ukazal Napoleon zasesti Portugalsko, dočim je zbežala kraljeva rodbina v Brazilijo (1807).

Napoleon je pregovoril s pomočjo izdajalskega ministra Godoya slabotnega španskega kralja Karla IV. in njegovega sina Ferdinanda VII., da sta mu proti letni plači odstopila

špansko državo. Za kralja je imenoval svojega brata Josipa, napoljsko kraljevstvo je pa poveril svojemu svaku Muratu (1808). To je razdražilo Španceе. Kakor en mož se je dvignil ves narod proti tujim tlačiteljem. Ti so jim sicer obetali lepo prihodnost, moderno ustavo in sodstvo, a Španceе, zvesto vdane katoliški veri in svojemu kralju, so navduševali redovniki ter jih bodrili na maščevalno vojno proti zatiralcu papeža; zato so zavrgli vse te reforme. Česar ni nihče pričakoval, se je zgodilo: Španija, brez denarja, brez vojske, brez poveljnika, je začela boj proti svetovni velevlasti in povzročila preobrat v Napoleonovem življenju. Napoleon se je namreč moral bojevati z novo, do tedaj še nepoznano močjo, z narodnim čutom, z ljudsko dušo, ki je osramotila izurjene vojske in izkušene maršale. Španci so se največ bojevali na guerillni način: zbirale so se čete prostovoljcev ter sedaj tu, sedaj tam napadale francoske vojake ter jim prizadevale mnogo škode. Napoleon je pošiljal vedno nova krdela na Španско. A jedva so ta zmagala v kaki večji bitki špansko vojsko, se je le-ta razpršila v manjše tolpe, ki so se bliskovito pojavljale tampatam in zasedale tudi utrjena mesta ter nekatera izmed njih branile jako junaško (kakor Saragoso). Upor so vodili vstaški odbori (junta). Španceе in Portugalce so izdatno podpirali Angleži z denarjem in s četami, ki so jih poslali pod vztrajnim in previdnim poveljnikom Arturom Wellesley-om, ki se je pozneje zval lord Wellington. Le z njegovo pomočjo so se otresli Španci in Portugalci Napoleonovega jarma.

Ker so Angleži ujeli francosko vojsko pri Lizboni in zasedli Portugalsko, je prišel sam Napoleon z najboljšimi svojimi maršali in ogromno vojsko na Španско ter zavzel Madrid (1808). Ko je naslednje leto izbruhnila vojna z Avstrijo, je Napoleon z nekaterimi četami zapustil Španijo, Wellington pa je večkrat potolkel Francoze. Po končani vojni je poslal Napoleon vse vojake, ki jih ni neobhodno potreboval drugod, na Španско. Ti so osvojili skoro vso Španско in bi bili morali še Wellingtona poraziti. A ta se je močno utaboril pri Torres Vedras ter odbijal vse francoske naskoke. Prepodil je sovražnika iz Portugalske ter ga porazil pri Salamanci (1812); nato je zasedel Madrid, potolkel Francoze pri Vitoriji (1813) in jih pognal črez Pireneje. Bourbonci so zopet zavladali na Španskem.

c) Ruska vojna (1812).

Razni vzroki so ohladili prijateljstvo med Rusi in Francozi. Obe stranki bi bili namreč radi zasedli Varšavsko veliko vojvodino, dalje je Rusija trpela vsled celinskega zaprtja dosti škode in slednjič je vzel Napoleon Aleksandrovemu sorodniku, vojvodu oldenburškemu, deželo in jo združil s Francijo. Poleg vsega tega je pa Napoleon že težko čakal ugodne prilike, da napade Ruse, ker v njegovi svetovni državi ni bilo prostora za dve velevlasti. Zato je napovedal Aleksandru vojno, ko je le-ta zahteval, da se umakne iz Nemčije do Rena.

Za boj je zbral po skrbnem pripravljanju „veliko armado“, ki je štela več nego 600.000 mož. Tudi cesar Franc I. in pruski kralj sta mu morala poslati pomožne čete; avstrijske čete pod knezom Karlom Schwarzenbergom so tvorile francosko desno krilo, pruske pod Yorkom pa levo. — Napoleon je prodiral z glavno armado po stari navadi proti glavnemu mestu, proti Moskvi. A Rusi so se umikali pred njim in se izogibali velikih bitek; spotoma so uničevali živila, tako da so se hitro krčile vrste francoskih čet, ki so hudo propadale tudi spričo grozne vročine. Stoprv pri Smolensku so se postavili Rusi Napoleonu, ki jih je pa premagal; takisto so bili poraženi pri Borodinu po groznem boju, ki ga je sam Napoleon označil kot najbolj krvavega. Tako so lahko Francozi zasedli Moskvo (14. sept.), kjer so namerjali prezimovati. Toda že 1812
drugega dne je začelo goreti v oddaljenih delih mesta in kmalu je bilo vse mesto ognjevito morje; v petih dneh je požar upepelil tri četrtine Moskve[24]. Navzlic temu je ostal Napoleon še pet tednov v Moskvi, naposled ga je prisilila lakota in podivjanost vojakov, da je 19. oktobra ob neprestanih ruskih napadih zapustil Moskvo. Pot je ubral zopet preko Smolenska, koder so pa bili Rusi že vse hiše zapalili in vsa živila uničili. „Velika armada“ je šla svoji pogubi naproti. Mnogo tisoč vojakov je od mraza, gladu in slabih cest obležalo na poti, ali so jih oslabljene in brezorožne pobili kozaki. Tako so dospeli Francozi do Berezine, kjer so si v junaškem boju priborili prehod. Onostran reke je zapustil Napoleon vojsko in hitel v Paris, a za njim je tavala oslabela, izmučena, prezebla in

[24] Požar so zanetili malomarni francoski vojaki, ne pa moskovski mestni poveljnik Rostopšin.

razcapana vojska. Le neznatno število vojakov si je rešilo življenje. — Dosti srečno pa so se vrnili Avstrijci domov in pruski general York je sklenil na svojo roko premirje z Rusi.

d) Reforme na Pruskem.

V vseh nemških državah so odstranjevali vladarji vsled francoskega vpliva in zadobivši od Napoleona večjo vladarsko oblast zastarele naprave in ustvarjali moderne državne oblike. Takrat so učili na Bavarskem filozof Schelling, pravni zgodovinar Savigny in stenograf Gabelsberger. Popolnoma po francoskem vzoru so uredili Westfalsko kraljestvo, ki pa ni moglo prospevati pod delomrznim in razuzdanim Jérôme-om. Vse države je tlačila težka Napoleonova roka, zato je ljudstvo hrepenelo po svobodi in črtilo francoskega samosilnika. Nemce je rešila tega jarma Prusija, ki jo je bil Napoleon pahnil v največjo bedo. A ravno ta nesreča je vzbudila čut za narodno čast in domovinsko ljubezen.

Prusijo sta preuredila Stein in Hardenberg ne kakor Napoleon s pomočjo absolutizma in pokorščine, ampak s tem, da sta dala podložnikom politično svobodo in uvedla demokratična načela v monarhični vladi. Odslej so vladali državo odgovorni ministri. Ločila sta upravo in sodstvo. Mestom sta dala samoupravo. Odpravila sta cehe in dovolila svobodno obrt. Kmete sta oprostila dednega podložništva in deloma odškodovala zemljiške gospode za to izgubo, dovolila sta tudi kmetom in meščanom svobodno nakupovanje zemljišč. V Berolinu so ustanovili vseučilišče (1810).

Po francoskem zgledu sta preosnovala Scharnhorst in Gneisenau vojstvo. Dotedaj so tvorili vojaki poseben stan, ki je bil tuj ljudstvu; sedaj so pa uvedli splošno vojno dolžnost. Po pogodbi z Napoleonom Pruska ni smela v miru imeti več nego 42.000 vojakov. Da bi pa vendar zvišali število izurjenih vojakov, je odpuščala vsaka stotnija v gotovih rokih troje do pet mož in jih redno nadomeščala z novinci, ki so jih samo en mesec urili; zanje so imeli pripravljeno obleko in orožje, ako bi izbruhnila vojna. Odpravljene so bile težke telesne kazni. Plemiči niso imeli nič več predpravice do častniških služb. Izboljšali so tudi vojaške učne zavode.

V zadnjih desetletjih 18. stoletja in v začetku 19. se je mogočno razvila nemška književnost, znanost in omika,

ki je črpala svojo snov iz antičnih vzorov. Weimar je postal središče za pesništvo (Wieland, Herder, Goethe in Schiller), Dunaj za glasbo (Haydn, Mozart in Beethoven), Rim za slikarstvo (Chodowiecki, Carstens, Cornelius), Berolin za kiparstvo (Schadow in Rauch), stavbarstvo in znanost (zgodovinar umetnosti Winckelmann, filolog Wolff, zgodovinar Niebuhr in zgodovinar prava Eichhorn). V nasprotju s klasiki so iskali romantiki snovi za svoje umotvore v srednjeveški zgodovini, v pripovedkah in narodni pesmi. Ta šola je nastala v Jeni, njej so pripadali Schlegel, Brentano, Tieck, Arnim. Obenem so proslavljali drugi možje (Kleist, Körner, Arndt) politično svobodo in vcepljali narodni čut. Pod Jahnovim nadzorstvom so se urili mladeniči v telovadbi in krepili svoje telo. Slednjič so še politični časopisi bodrili ljudstvo ter vzbujali domovinsko ljubezen.

e) Boj za svobodo (1813—1815).

Prusi in Rusi v boju proti Napoleonu. Po občutnem porazu, ki ga je doživel Napoleon na Ruskem, je veliko navdušenje prevzelo Pruse. Vse se je oboroževalo, z največjo radodarnostjo so zbirali darove za vojne potrebščine. Bojazljivega kralja je tiral narod v boj; zato je sklenil z Rusi zavezo in združil svoje čete z ruskimi. A tudi Napoleon je spravil kmalu novo vojsko na noge. Premagal je zaveznika v bližini Lipskega pri Groß-Görschenu in nato pri Budišinu (Bautzen) ter sklenil z 1813
njima vsled lastne oslabelosti premirje (1813). Ta dogovor je bila največja Napoleonova napaka. Če bi bil Napoleon odločno napadel sovražnika, bi ga bil gotovo potolkel; kajti zaveznika sta imela malo vojakov, primanjkovalo jima je vseh potrebščin in tudi se nista razumela. Napoleon je pa mislil, da bo med premirjem ojačil čete, pridobil Avstrijo in ločil Rusijo od Pruske. A se je zmotil. Kajti med premirjem sta zaveznika pridobila Švedijo, Angleško in tudi Avstrijo, ker Napoleon v svoji trmi in domišljavosti ni hotel ugoditi miroljubnemu Metternichovemu načrtu.

Vojna v jeseni 1813. Zavezniki so postavili tri vojske. Glavno, češko vojsko, sestavljeno iz Avstrijcev, Rusov in Prusov, je vodil knez Schwarzenberg, ki je imel izvrstnega pomagača Radetzkega; pri njej so bili trije zvezni vladarji. Drugi, šleski vojski, je poveljeval srčni Blücher, ki mu je bil pri-

deljen izvrstni strateg Gneisenau, tretji, braniborski, pa švedski prestolonaslednik Bernadotte. Sicer je Napoleon potolkel češko vojsko pri Draždanah in jo zavrnil na Češko. Ko pa je general Vandamme pohitel za pobito vojsko in ji izkušal zastaviti pot, so ga zavezniki zajeli v Hlumski kotlini blizu Toplic. Tudi druge Napoleonove maršale so zavezniki premagali in sicer Bernadotte Oudinot-a pri Großbeerenu, Blücher Macdonald-a ob Katzbachu in Bülow Ney-a pri Dennewitzu. Bolj in bolj se je zoževal železni obroč okrog Napoleona in bati se mu je bilo, da ga obkolijo zavezniki v Draždanah. Zato se je umaknil Napoleon proti Lipskemu. Tukaj se je vnela tridnevna „bitka narodov“ (16., 18. in
1813 19. oktobra 1813), v kateri so združene zavezniške vojske slavno porazile Napoleona. V Lipskem so ujeli zavezniki saškega kralja, a bavarski je bil že pred bitko k njim prestopil. Razbita je bila Renska zveza, ker so se tudi ostali njeni člani pridružili zvezi proti Napoleonu, istotako so razpadle Napoleonove državne tvorbe. — Napoleon je hitel s ostalo vojsko proti Renu. Blizu Frankfurta so ga hoteli ustaviti Bavarci, a Napoleon jih je zavrnil.

Vojna l. 1814. na Francoskem. Napoleonov padec. Utrujeni zavezniki niso izkoristili zmage, ampak so se dogovarjali o nadaljnjem postopanju. Ponudili so Napoleonu mir s pogojem, da se zadovolji z naravnimi mejami Francoske (z Renom, Alpami in Pireneji). Ker pa Napoleon ni sprejel te ponudbe, so vdrli zavezniki okoli novega leta 1814. na Francosko. Zaman je izkušal Napoleon zabraniti jim pot proti glavnemu mestu; sicer jih je premagal še nekaterikrat, a naposled je vendar le omagal in 31. marca 1814 so prišli zavezniki v Paris. Črez nekoliko dni je odstavil senat Napoleona; zavezniki so mu pa prepustili cesarski naslov in otok Elbo kot samostojno kneževino. Na francoski prestol je posadil senat brata zadnjega kralja kot Ludovika XVIII. Z njim so sklenili zavezniki
1814 prvi Pariški mir (1814), v katerem so prisodili Francoski one meje, ki jih je bila imela 1792. l., ne da bi morala plačati zaveznikom kako odškodnino. Niti Nemci, niti Francozi niso bili zadovoljni s tem mirom. Da urede vlade evropske stvari, so sklicale kongres na Dunaj.

Stodnevna vlada. Bourbonci niso znali Francozov pridobiti. Ludovik XVIII. je bil dobrohoten, a neokreten in bolehen, na

njegovem dvoru so imeli privrženci absolutnega kraljestva merodajen vpliv. Povrnivši se emigranti so zahtevali plačilo za svojo zvestobo in povrnitev svojih prejšnjih posestev. Sicer je kralj dal novo ustavo, ki je dovolila državljanom sodelovanje pri zakonodaji; ljudstvo je bilo vendar nezadovoljno, zlasti pa vojska, ker je kralj zelo skrčil število vojakov. Napoleon je bil o vsem tem dobro poučen. Ko je še izvedel, da se diplomati na Dunajskem kongresu ostro prepirajo o usodi Poljske in Saške, je natihoma zapustil Elbo in prišel na Francosko (1. marca 1815), kjer so se mu z navdušenjem pridruževali stari vojaki. Kralj je zbežal in zopet je vladal Napoleon, toda samo sto dni. Kajti nič več ni našel med narodom potrebne opore, ker je vse želelo miru, samo vojska mu je ostala zvesta. Tudi zavezniki so obnovili zavezo ter porazili pri Belle-Alliance-i (18. junija) genialnega kršitelja miru, ki je že 1815
izgubil zaupanje v samega sebe. Njegova vojska je bežala v največjem neredu domov. Napoleon sam pa je hitel v Paris ter se je nato drugič odpovedal prestolu. Hotel je uiti iz Rocheforta, a Angleži so ga zajeli in odvedli kot državnega jetnika na otok Sv. Helene. Tu je bival velikan, strogo nadzorovan od angleške straže, ter narekoval svoje spomine. Umrl je že 1821. l. Za nekaj let (1840) so prepeljali Francozi 1821
njegovo truplo v Paris in ga položili v Invalidskem domu.

Drugi Pariški mir (1815). Po zmagi pri Belle-Alliance-i so bili zasedli zavezniki drugič Paris in sklenili z Ludovikom XVIII., ki je bil zopet zavladal, drugi Pariški mir (1815), v katerem 1815
je dobila Francija meje, ki jih je bila imela 1790. l.; dalje je morala vrniti ugrabljene umetnine, plačati veliko vojno odškodnino (700 mil. frankov) in vzdrževati tri leta zavezniške čete (150.000 mož) v mejnih trdnjavah.

F. Dunajski kongres (sept. 1814 do junija 1815).

Na Dunaju so se zbrali zastopniki vseh evropskih držav razen turške, da bi obnovili stari red. Poleg treh zaveznih vladarjev so bivali takrat na Dunaju skoro vsi nemški knezi in mnogo znamenitih državnikov, kakor Metternich, Talleyrand, zastopnik Francije, Hardenberg in Hum-

boldt, zastopnika Pruske, ruski minister Nesselrode in Wellington, zastopnik Angleške. Cesar Franc je prirejal krasne veselice svojim gostom, ki so se vedno redkeje shajali na skupnih posvetovanjih, a bolj pridno rovarili na skrivnem in se prepirali glede odškodovanja.

Avstrija je izgubila Belgijo, Zahodno Gališko in Prednjo Avstrijo; vse druge dežele je dobila nazaj, kakor Lombardijo, Tirolsko, Ilirijo, Tarnopolsko okrožje, dalje tudi Beneško, Dubrovnik in Salzburško. Sedaj je bila država lepo zaokrožena. Dalje so dobili avstrijski nadvojvodi dedne dežele v Italiji: veliko vojvodino Toskansko in vojvodino Modensko. Napoleonova soproga, cesarica Marija Lujiza, je dobila dosmrtno vladarstvo v Parmi, Piacenzi in Guastalli; njen sin Napoleon je živel pri dedu Francu I. kot „vojvoda Zakupski“ (Herzog von Reichstadt) († 1832).

Pruski so prisodili diplomati dve petini Saške, četrtino Varšavske vojvodine, Westfalsko, Rensko provincijo in Švedsko Pomorjansko. Odstopiti pa je morala Pruska razen drugih krajev dolenji tek reke Emse Hannoverju in Ansbach ter Bayreuth Bavarski, ki je dobila tudi Renski Palatinat, Würzburg in Aschaffenburg.

Silno težavno je bilo rešiti vprašanje, kaj ukreniti glede Nemčije. Po dolgih razpravah so se združile nemške države v „Nemško zvezo“ (Der deutsche Bund), ki je štela 39 držav; izvzeli so le poljske pruske kraje in izmed avstrijskih dežel Ogrsko, Hrvaško, Galicijo, Bukovino, Beneško, Istro in Dalmacijo. Posamezne države so bile neodvisne in suverenske; edino skupno zastopstvo je bil „zvezni zbor“ (Bundestag) v Frankfurtu pod avstrijskim predsedstvom.

Anglija je obdržala osvojene nizozemske kolonije (tako Kaplandijo in Ceylon), dalje francoske zahodnoindijske kolonije, potem Helgoland in Malto; slednjič je dobila pokroviteljstvo nad republiko Jonskih otokov. Kongres ji je vrnil tudi Hannover, ki ga je razširil in povzdignil v kraljestvo.

Danska je izgubila Norvegijo, ki jo je dobila Švedija kot odškodnino za Finsko.

Holandiji je dal kongres Belgijo in Luksemburg kot Nizozemsko kraljestvo, kjer je vladala rodbina oranijska.

Sardinskemu kralju je vrnil Piemont in pridejal Genovo.

Švico je proglasil za trajno nevtralno državo. Dalje so zavladali stari knezi v Španiji (Bourbonci), na Portugalskem (rodovina Braganza), v Napolju (Bourbonci) in v Cerkveni državi. Rusija je dobila razen Finske večji del Varšavske vojvodine, ki jo je pretvoril kongres v ustavno Poljsko kraljestvo. Krakovo z okolico je postalo samostojna republika pod varstvom treh sosednjih držav.

Pomen Dunajskega kongresa. Pruska je bila razdeljena na dva dela in zaprt ji je bil dohod k Severnemu morju. Odslej si je prizadevala, da bi ostala velevlast, ustvariti zvezo med obema deloma. Sicer je izgubila poljske dežele, dobila pa je rodovitne pokrajine ob Renu ter Moseli in varovala Nemčijo pred francoskimi napadi. — Avstrija se ni več zanimala za nemške koristi, ko je dosegla zaželjeno gospodstvo nad Jadranskim morjem in Italijo. — Francoska revolucija je podelila narodnemu čutu in hrepenenju po politični svobodi nepremagljivo moč. Ker se pa Nemčija in Italija nista mogli razvijati v narodnem oziru, je ostalo srednjeevropsko vprašanje nerešeno. To je v prihodnosti ogrožalo ravnotežje velevlasti. Kajti že v prejšnjih stoletjih je bila Francoska premogočna le zato, ker nista bili Nemčija in Italija narodno zedinjeni. Novi umetni sistem evropskega ravnotežja je bil samo pripomoček za silo, ker je ostala Srednja Evropa slaba; obdržal se je vsled splošne utrujenosti in želje po miru. — Na evropsko zgodovino od 1815 do 1871 vpliva počasno razdiranje umetne državne tvorbe Dunajskega kongresa.

Četrti oddelek.

Evropa v dobi reakcije (1815-1848).

A. Vlada svete zaveze. Doba kongresov. (1815—1830).

1. Nemčija. Avstrija in Pruska.

Sveta zaveza. Še pred zaključkom drugega pariškega miru so sklenili car Aleksander I., cesar Franc I. in kralj
1815 Friderik Viljem III. 1815. l. „sveto zavezo“ (die heilige Allianz), ki je določevala, da naj vsi trije vladarji vladajo svojim narodom po načelih krščanske vere, ljubezni in pravice. Sveti zavezi so se pridružili pozneje skoro vsi evropski vladarji. Poleg tega so sklenili v drugem pariškem miru vladarji Anglije, Rusije, Avstrije in Prusije, da se bodo v prihodnje na sestankih (kongresih) posvetovali o splošnih evropskih zadevah ter tako čuvali mir; v tem sklepu tiči pričetek intervencij po tujih državah.

Metternich. Najvplivnejši politik tedanje dobe je bil knez Klement Lotar Metternich, voditelj avstrijske politike in za več desetletij najmogočnejši državnik vse Evrope, toda ne reformator; glavni princip njegove politike je bil, „da ohrani vse to, kar je.“ Odločno je nastopal zoper vsako nacionalno in svobodno stremljenje. In ravno tedaj se je ločila Evropa v dva velika tabora: v tabor liberalcev, ki so zahtevali v vseh državah konstitucijo, in v reakcijonarni tabor konservativcev, ki so stali ob strani vladam ter so bili zadovoljni z obstoječimi razmerami. Boji med obema taboroma tvorijo zgodovino Evrope od 1815. leta do srede 19. stoletja.

Nemčija. Velika nezadovoljnost je vladala v Nemčiji med omikanci, ki so pričakovali, da ustanovi dunajski kongres enotno, mogočno in konstitucijonalno nemško državo; zlasti akademična mladina, ki se je po ljutih bojih vrnila na vseučilišča, je pod vplivom romantike glasno izražala svojo nezadovoljnost.

Ustanovitev burševstva in slavnost na Wartburgu. 1815 je ustanovila akademična mladina v Jeni nemško burševstvo; posamezna dijaška društva naj bi prenehala, enotno burševstvo vse Nemčije naj bi predstavljalo enotno Nemčijo. O priliki jubilejne slavnosti reformacije ter bitke pri Lipskem se je zbralo 18. oktobra 1817 na Wartburgu 1817
zlasti mnogo študentov. V navdušenosti so sežgali nekatere simbole reakcije ter naslove knjig, ki so jih imeli za protisvobodne, kar pa je povzročilo mnenje, da zasleduje burševstvo revolucijonarne namene. S tem si je nakopalo nemško burševstvo nasprotstvo vseh evropskih velesil, izvzemši Anglijo.

Kongres v Aachenu (1818). V znamenju te nezadovoljnosti vlad se je sešel 1818 kongres v Aachenu, ki je sicer imel v prvi vrsti namen osvoboditi Francijo okupacije po tujem vojaštvu, a tudi posvetovati se o nastali „demagogiji". Neopravičena preganjanja so povečala razburjenost mladine; burš Ludovik Sand se je čutil v svoji razdraženosti poklicanega, da reši nemško ljudstvo tiranstva in je umoril (1819) pesnika Kotzebueja; imel ga je namreč za ovaduha pri carju Aleksandru, ki je s svojim mogočnim vplivom mnogo pripomogel, da so preganjali dijaško mladino.

Karlovarski sklepi. Ti dogodki so potisnili Metternichu one dokaze v roke, s katerimi je zagovarjal sumničenja reformne stranke, zlasti pa sumničenja napram nemškim vseučiliščem. Na posvetovanju v Karlovih varih (1819) so sklenili zastopniki raznih držav, da postavijo vseučilišča pod nadzorstvo policije in da uvedejo stroge cenzure pri vseh časnikih in knjigah določenega obsega; centralna preiskovalna komisija s sedežem v Mainzu naj bi zasledovala demagoštvo; posebna komisija je dobila nalog, da pazi na zavezne države, če tudi v resnici izvajajo karlovarske sklepe; s to komisijo je takorekoč podredil Metternich svojemu nadzorstvu vse zavezne države. Karlovarski sklepi so se nadaljevali v konferencah na Dunaju, kojih uspeh

je bila dunajska zaključna akta nemške zaveze (1820): Člen 13. zavezne akte Dunajskega kongresa, ki določa: „In allen Bundesstaaten wird eine landständische Verfassung stattfinden“, ne zahteva v zveznih državah konstitucije kot narodne zastope, temveč le stanove, kakor so obstojali v Nemčiji že davno poprej.

Preganjanja demagogov. Posledice karlovarskih sklepov so kaj kmalu čutili v Nemčiji; „očeta telovadbe“ Jahna, ki je ustanovil telovadna društva, ter profesorja Arndta v Bonu so zaprli, telovadbo samo pa prepovedali; celo možje kakor Schleiermacher in Gneisenau so prišli v preiskavo in ogleduhi so nadzirali njih življenje.

Avstrija. Kakor se je imel Metternich za krmarja vse Evrope, tako je avstrijski cesar Franc I. (1792—1835) predstavljal absolutno vladarsko oblast; kot tak je bil odločen nasprotnik konstitucije; vzlic temu pa je bil cesar Franc I. zelo popularen in priljubljen, ker je občeval tudi s preprostim ljudstvom po domače. Pod njegovo vlado je cvelo policijsko ogleduštvo. Cesar in njegov kancelar Metternich sta bila zoper vsak nacijonalni in svobodni ideal; bala sta se, da bi prav v Avstriji kot državi mnogoštevilnih narodnosti nacijonalno probujenje lahko privedlo do težavnih komplikacij.

O uvedbi konstitucije v Avstriji v teh časih ni bilo govora; stari postulatni deželni zbori so bili brezpomembni; pri zakonodajstvu in pri dovoljevanju davkov niso imeli nobene besede.

Stroga obmejna kontrola je odtujevala Avstrijo tudi v duševnem oziru inozemstvu; kontrolirali niso le samo knjig in časnikov, temveč celo privatna pisma. Zlasti se je odlikoval v ogleduštvu tedanji voditelj avstrijske policije, grof Sedlnitzky.

Vzlic tem žalostnim razmeram za cesarja Franca I. pa se je zlasti na vseučiliščih precej storilo za znanost in umetnost; v tej dobi so pesnikovali nemški pesniki Grillparzer, na Kranjskem rojeni Anastasius Grün (grof Anton Aleksander Auersperg) in Lenau; tudi med Slovenci je vzklilo za cesarja Franca I. literarno življenje; med slovenskimi pesniki se odlikuje tedaj Valentin Vodnik; največji genij vseh slovenskih pesnikov, dr. France Prešeren, je v tej

dobi zapel prve svoje pesmi. Ressel je izumil vijak za ladje; bil je gozdarski uradnik na Kranjskem in je umrl v Ljubljani.

V gospodarskem oziru se je za cesarja Franca I. pač nekaj storilo s tem, da so gradili tedaj v Avstriji nove ceste in prekope ter uravnavali reke; 1832 so dogradili konjsko železnico med Linzom in Budejevicami, prvo železnico te vrste na kontinentu; že poprej so ustanovili parobrodno družbo na Donavi; navzlic vsemu temu napredku pa so morali kmetje graščakom še nadalje robotati, kar je povzročalo vedno hujše obubožanje mas. Za osvoboditev kmetskih posestev se ni v Avstriji nič storilo.

Finance avstrijske države so postajale čedalje slabše; po bankrotu, ki ga je doživela država 1811, ni pomagala dosti tudi ne 1816 ustanovljena nacijonalna banka.

Dasi je bila avstrijska vlada tedaj centralistična, vendar razne dežele cesarstva niso imele zavesti celokupnosti. Nasprotno; že so se začele razne narodnosti, tako Ogri in Slovani, a tudi Italijani, narodno probujati. Veliko je bilo nasprotstvo med Slovaki in Madžari; zadnji so izkušali zatreti vsako narodno gibanje ubogega slovaškega naroda; zabranili so ustanovitev slovaških časnikov in zavodov ter so preganjali slovaške učitelje in učence. — Tudi Čehi so se jeli zavedati svoje narodnosti; največ so k temu pripomogli imenitni češki plemiči, kakor grofje Franc in Gašper Sternberg, Deym, Thun, Lažansky i. dr. Grof Gašper Sternberg je ustanovil 1818 češki muzej, ki je mnogo pripomogel do povzdige češke narodne samozavesti. Med češkimi učenjaki sta se zlasti odlikovala Šafařik („Slovanské starožitnosti“) in Palacky. Na Hrvatskem je nastopil Ljudevit Gaj s poizkusom, da ustvari za vse Jugoslovane enoten pismeni jezik. Vsa jugoslovanska plemena naj bi se združila pod imenom Ilirci.

Pruska. Tudi na Pruskem ni bilo z uvedbo konstitucije nič. Sicer so napravili mnogo poizkusov, a slednjič so opustili misel na enotno ustavo ter so uvedli za vsako provincijo posebne provincijalne stanove; sicer pa je vladal Friderik Viljem III. (1797—1840) še dalje po Metternichovem sistemu absolutno. Vendar je treba priznati, da si je pridobilo prusko uradništvo prav v tej dobi glede uprave največje zasluge: uprava se je vršila točno, štedljivo ter nesebično in uradniki so visoko čislali svojo stanovsko čast.

V jubilejnem letu reformacije je združil kralj Friderik Viljem III. glavni struji protestantizma, luteransko in reformirano cerkev v „evangeljsko unijo“ ter je s tem pripomogel vsaj v cerkvenem oziru k enotnosti svoje monarhije.

Vse druge države je nadkriljevala Pruska v dobi reakcije s svojo splošno vojaško dolžnostjo, ki je ustvarila državi trdno demokratično podlago.

Največjo zmago pa si je priborilo prusko uradništvo z ustanovitvijo nemške carinske in trgovinske zadruge („Deutscher Zoll- und Handelsverein“), v kateri je bilo 1833 združenih 18 držav s 23 milijoni Nemcev. V tej zadrugi je bila Nemčija vsaj v trgovinsko-političnem oziru zedinjena — a brez Avstrije. V gospodarskem oziru je torej prevzela vodstvo med Nemci Pruska.

2. Revolucije v Španiji, na Portugalskem in v Italiji.

Španija. Španski kralj Ferdinand VII. (1814—1833) se je vrnil iz Francije v svoje kraljestvo; še spotoma je razveljavil konstitucijo, ki so jo uvedli za njegove odsotnosti cortesi 1812. Takoj je stopila Španija v dobo strašne reakcije; pričelo se je najhujše preganjanje liberalno mislečih.

Revolucija vojaštva. 1820 so se uprli polki, ki bi se bili morali odpeljati v Južno Ameriko. Takoj je buknila v nekaterih provincijah vstaja, ki je zahtevala ustavo iz l. 1812. Strahopetnega kralja je vstaja toliko vstrašila, da je prisegel na zahtevano ustavo ter sklical cortese. Boji med liberalno in protiustavno stranko pa s tem še niso prenehali. Tedaj je posegla v španske zadeve sveta zaveza.

Kongres v Veroni (1822). Zastopniki evropskih velesil — izvzemši Anglijo — so naročili na kongresu v Veroni Franciji, da naj napravi v Španiji zopet mir ter uvede absolutistično vlado. Francoske čete so izročile Ferdinandu VII. prejšnjo neomejeno oblast, ustava je zopet prenehala, „apostolska“ stranka pa, ki je prišla zopet na krmilo, je strašno preganjala svoje nasprotnike.

Ločitev amerikanskih kolonij od Španije. Za notranjih bojev v španskem kraljestvu so se dogodile tudi v španskih kolonijah v Ameriki dalekosežne izpremembe. Le-tu

so imeli prvo besedo vedno le v Španiji rojeni dostojanstveniki; neusmiljeno so izžemali koloniste; omejevali so trgovino ter na krut način zabranjevali vsako izobrazbo ljudstva. Ni torej čudno, če so se zanesli notranji boji Španije tudi v njene kolonije. V ljutih bojih so se ločile od Španije Chile, Paraguay, Uruguay, Columbia, Peru, Argentinija, Mehiko in Bolivia[25]. — Z grozo so gledale države svete zaveze na te dogodke ter so hotele intervenirati v teh deželah; zoper njih namen pa je nastopil James Monroe, predsednik severoamerikanske unije, ki je prepovedal vsako vmešavanje evropskih vlad v amerikanske razmere. („Monroejeva doktrina").

Tako so ostale Španiji samo še Kuba, Puerto Rico in Filipini. Kralj Ferdinand je ostavil svoje kraljestvo v strašnih strankarskih bojih in v popolnem gospodarskem propadu; temu kraljestvu naj bi zavladala triletna hči Izabela.

Portugalska. Vstaje na Španskem so pospeševale tudi v sosednji Portugalski razburjenost med ljudstvom. Nezadovoljnost se je obrnila zlasti zoper regenta, ki je vodil kraljevske posle za še v Braziliji bivajočega portugalskega kralja Ivana VI. Ko se je le-ta vrnil na Portugalsko, je dal kraljestvu španski podobno ustavo.

Ločitev Brazilije od Portugalske. Po smrti kralja Ivana VI. (1826) se je ločila Brazilija od Portugalske. Zavladal ji je starejši sin Ivana VI., Dom Pedro, ki se je obenem odpovedal portugalski kroni v korist svoji nedoletni hčerki Mariji da Gloria. Obenem z odstopom je podelil Dom Pedro Portugalski ustavo na svobodni podlagi, kar je seveda vzbudilo največjo nevoljo Metternichovo in svete zaveze. Že je le-ta hotela zopet „intervenirati", a zoper to se je vzdignila Anglija. Tako se tudi na Portugalskem sistem svete zaveze ni obnesel.

Italija. Na Apeninskem poluotoku je prevladoval vpliv Avstrije. Ko so se vrnili pregnani vladarji v svoje državice, so jeli brezobzirno odstranjevati, kar so uvedli Francozje. Ves napredek v administraciji, pravosodstvu, v finančni upravi, v vojski ter v trgovini in obrtnosti je izginil.

Carbonaria. Zoper reakcijo je nastala v kraljestvu obeh Sicilij tajna družba „Carbonaria". Karbonarci so imeli

[25] Imenovan po junaškem Bolivarju, ki se je v boju za neodvisnost južnoameriških držav posebno odlikoval.

svoje ime po kalabrijskih oglarjih, kojih simbole in tajna znamenja so posnemali. Karbonaria je dobila kmalu pripadnike po vsem Apeninskem poluotoku; stremila je po zedinjenju vse Italije v enotno državo. Celo med vojaštvom so pridobili Karbonarci mnogo pristašev. Iz Španije je švignil plamen revolucije tudi v Italijo; kralj napoljski je moral dati ustavo.

Kongres v Opavi (1820). Metternich je kmalu spoznal, da je obrnjena ost Karbonarcev v prvi vrsti zoper Avstrijo; vsaj je vzdrževal v avstrijskem lombardsko-benečanskem kraljestvu le z najstrožjimi policijskimi odredbami mir in red. Zato naj bi tudi v italijanskih zadevah „intervenirala“ sveta zaveza. Njeni zastopniki so se zbrali na kongresu v Opavi, kojega posvetovanja so se nadaljevala v naslednjem letu v Ljubljani.

1821 Kongres v Ljubljani (1821). V prvih dneh januarja so se zbirali udeležniki kongresa v prijazni Ljubljani. Poleg ruskega carja Aleksandra I., avstrijskega cesarja Franca I., Metternicha ter drugih diplomatov je sprejela tedaj Ljubljana tudi napoljskega kralja Ferdinanda I., ki pa je moral pred svojim odhodom iz kraljestva še enkrat priseči na podeljeno ustavo. Komaj pa je prišel v Ljubljano, je že pozabil na dano prisego, in udeležniki kongresa so sklenili, da naj uvede avstrijska vojska v napoljskem kraljestvu zopet absolutizem. Dasi so angleški in francoski zastopniki temu sklepu ugovarjali, ga je vendar avstrijska vojska izvršila. Po neznatni bitki se je razpršila napoljska vojska.

Vstaja v Piemontu. Nekoliko je pokvarila udeležnikom ljubljanskega kongresa veselje vest, da je buknila tudi v Piemontu med vojaštvom vstaja. Zlasti Avstrijo je vznemirjala ta vest, kajti v Piemontu niso zahtevali le samo ustave, temveč tu se je razvila poleg karbonarcev tudi stranka, ki je delovala na to, da bi se Lombardija ločila od Avstrije in se združila s Sardinijo. A kmalu so tudi tu udušili avstrijski bajoneti vstajo ter zopet uvedli konservativno absolutistično vlado. Tako je Avstrija obvladala skoro vso italijansko zemljo; mnogo zarotnikov so odvedli v zapore na Spielbergu pri Brnu in v Ljubljano. Med njimi se je nahajal tudi znameniti italijanski pesnik Silvio Pellico, ki je opisal svoje trpljenje v ječah v knjigi „Le mie prigioni“ („Moje ječe“). Med Italijani je zavladalo smrtno sovraštvo do Avstrijcev.

3. Narodno probujenje na Balkanskem poluotoku.

Vstaja Srbov. V začetku 19. stoletja so se jeli gibati tudi na Balkanskem poluotoku nesrečni krščanski narodi, ki so ječali pod turškim jarmom. Prvič so se dvignili Srbi pod vodstvom Karagjorgje (Črni Jurij) 1804; toda 1813 se je moral junaški voditelj umekniti iz Srbije na Ogrsko. Znova so se vzdignili pod Milošem Obrenovićem; Karagjorgje se je vrnil, toda Miloš ga je dal umoriti. (1817). Junaški narod je premagal Turke ter si je konstituiral „skupštino“, a nadaljni njegovi uspehi so bili odvisni od ruske pomoči. Vendar ti poizkusi Srbov tedaj še niso imeli namena, odcepiti se od turške države, temveč Srbi so prijeli za orožje le v silobranu, hoteli so si priboriti varnost glede osebe in imetja.

Vstaja Grkov. Med temi dogodki so se tudi Grki pripravili za vstajo. 1814 so ustanovili trije mladi Grki „heterijo Filikov“ (t. j. prijateljev, φίλος = prijatelj), ki si je stavila za cilj osvoboditev Grkov od turškega jarma ter obnôvitev grške države z glavnim mestom Bizancijem. Na čelo heterije je stopil Aleksander Ypsilanti, ki je bil v ruski vojaški službi. Zanašajoč se na rusko vojaško pomoč je udaril v Moldavijo ter pozval Grke k vstaji (1821), toda ruski car, ki je bival tedaj v Ljubljani, je pod Metternichovim vplivom odrekel vsako pomoč. Grške čete so bile raditega popolnoma premagane, Ypsilanti sam pa je zbežal na avstrijsko zemljo; tu so ga vjeli in zaprli. Podjetje heterije Filikov se je popolnoma ponesrečilo.

Maščevanje Turkov. Skoro obenem z Ypsilantijem so se dvignili zoper Turke tudi Grki na Moreji, grških otokih ter v Rumeliji in Tesaliji. Tedaj so se Turki strašno maščevali nad „rajo“. Carigrajskega patriarha, vrhovnega poglavarja grške cerkve, so po velikonočni maši obesili na cerkvena vrata, pomorili so 40 članov najodličnejših grških rodbin, na otoku Hiju (Chios) so pobili 23.000 kristjanov, 47.000 pa so jih prodali v sužnost.

Filheleni. Vest o strašnem početju Turkov je pretresla vso Evropo, a obenem so navduševali nevstrašni boji Grkov zlasti evropske omikance; povsod so se oglašali „Filheleni“, t. j. prijatelji Helenov; nabirali so zanje orožje, denar ali pa so hiteli sami v boj zoper Turke. Slavni angleški pesnik lord Byron je posvetil ves svoj talent, svoje imetje in življenje

Grkom, a nenavadno podnebje ga je kmalu umorilo. Le zastopniki svete zaveze so odrekli na kongresih v Ljubljani in v Veroni Helenom vsako pomoč. Vzlic temu pa so se Grki hrabro držali. 1822 so sklicali prvo grško narodno skupščino ter so se proglasili za nezavisne. — Tedaj pa je pridobil turški sultan zaveznika v svojem vazalu, egiptovskem podkralju Mehemedu Aliju; za pomoč mu je obljubil sultan Kreto in Morejo. Sedaj se je obrnila vojna sreča na stran Turkov; združenim Turkom in Egipčanom se niso mogli Grki dalje ustavljati; ko je padla njih trdnjava Missolonghi, je bilo videti, da so Grki za vedno pogubljeni. A ravno ta dogodek je izpremenil politične nazore raznih evropskih velesil.

Poraz svete zaveze in zmaga Grkov. 1825 je umrl car Aleksander I. in nasledoval ga je Nikolaj I. (1825—1855), ki se je takoj odpovedal Metternichovemu vplivu. Sklenil je z angleško vlado protokol, po katerem naj bi postali Srbija in Grška sicer turški vazalni, a vendar kolikortoliko samostojni državi. Tema velesilama se je kmalu pridružila tudi Francija. V bitki pri Navarinu (1827) so premagale omenjene velesile turško-egiptovsko ladjevje. Že v naslednjem letu se je vnela vojna med Turki in Rusi. General Diebič („Zabalkanski“) je prodiral zmagujoč proti Drinopolju.
1829 V tem mestu je bil slednjič sklenjen mir (1829), po katerem so odstopili Turki Rusom nekaj ozemlja v Armeniji, ugodili njih zahtevam glede podonavskih kneževin ter obljubili nezavisnost Grške. V naslednjem letu so proglasile velesile Grško za nezavisno kraljestvo, prestol pa je zasedel bavarski princ Oton (1832—1862), sin Filhelena Ludovika I., kralja bavarskega.

Metternichova politika je doživela v osvoboditvi Grške popolen poraz; tu se je vprvič pokazalo, da so načela svete zaveze nevzdržljiva.

4. Restavracija v Franciji.

Ludovik XVIII. (1814—1824) je bil vladar zmernih nazorov; vladal je po ustavi („charte“), ki jo je izdal 1814. l.; po tej sta mu pomagali pri zakonodajstvu zbornica pairov, koje člane je kralj sam imenoval, in zbornica poslancev, ki so jih volili davek plačujoči državljani. To pa je malo pomirilo Francijo, kjer so si nasprotovale razne politične stranke.

Politične stranke v Franciji. Največ je bilo takih, ki niso dobili nobenega zastopstva v zbornici poslancev, ker niso plačevali dosti davka. Večino v tej zbornici so imeli takozvani „ultraroyalisti“: le-ti so silili vlado k nasilju in osveti; v tej stranki so bili emigranti, ki so se po Napoleonovem porazu vrnili v domovino; v južni Franciji so se vzdignili royalisti, ki so se hoteli maščevati nad Jakobinci ter so povzročili, v svojem royalističnem-verskem fanatizmu strašna grozodejstva nad nedolžnimi.

Karel X. (1824—1830), brat in naslednik Ludovika XVIII., se je kmalu po nastopu vlade popolnoma vdal reakciji; nove odredbe so povzročile najhujšo opozicijo meščanstva. Kralj si je izkušal pridobiti naklonjenost ljudstva z vojnimi podjetji: francoska ekspedicija je osvojila Alžir v Afriki (1830) ter 1830
ustvarila s tem veliko francosko kolonijo, a vsa poročila o slavnih zmagah v Afriki niso nič vplivala na sporazumljenje političnih strank v Franciji. Ko je kralj razpustil zbornico poslancev, so nove volitve pokazale še večjo opozicijo proti vladi. Tedaj je posegel Karel X. po nasvetu ministra Polignaca po nasilstvu: 1830 je izdal pet ordonanc, po katerih je razpustil novoizvoljeno zbornico, izpremenil volilni zakon ter omejil svobodo tiska. Takoj se je polastila glavnega mesta velika razburjenost, ki je narastla do takozvane „julijske revolucije“; kraljeve čete so bile premagane, Karel X. se je odpovedal prestolu na korist svojega vnuka grofa Chamborda, toda provizorična vlada je že proglasila za „kralja Francozov“ Ludovika Filipa Orleanskega, sina Filipa Egalité-ja (III. 155). Karel X. in grof Chambord sta umrla v Gorici in sta tudi tam v kostanjeviškem samostanu pokopana. — Julijska revolucija je provzročila po vsej Evropi strašno razburjenost.

B. Doba med dvema revolucijama. (1830—1848).

1. Belgijska revolucija.

Belgija in Nizozemska. Tu je vladala izza umetnega združenja Belgije in Holandije zlasti med Belgijci skrajna nezadovoljnost; prebivalstvo južnih provincij je bilo katoliško in

francoskega mišljenja, ono severnih pa po večini protestantsko in germansko. Holandci so se smatrali za vladajoče pleme ter so izkušali vpeljati v vsem kraljestvu holandščino kot državni jezik; Belgijcem so zabranjevali vstop v uradniške in častniške službe ter jih silili k plačevanju velikega državnega dolga. Dasi sta si sicer v Belgiji nasprotovali liberalna in katoliška stranka, so se vendar združili njih voditelji zoper Holandce.

1830 Belgija postane nezavisna. Po julijskih dogodkih v Franciji je buknila vstaja tudi v Brüsslu; kmalu se je razširila po vsej deželi. Nacijonalni kongres je proglasil Belgijo za nezavisno državo z monarhično ustavo — s tem je hotel velesile pridobiti za se; konferenca velesil v Londonu je priznala nezavisnost Belgije in ravno tako je v naslednjem letu pritrdila izvolitvi novega „kralja Belgijcev“, princa Leopolda iz rodovine Sachsen-Koburg.

Belgijska ustava. Leopold I. (1831—1865) je prisegel na novo belgijsko ustavo, ki je določila svobodo pouka, tiska, zborovanj, vere ter odgovornost ministrov. V Evropi so videli v tej ustavi nekak vzor. Novi kralj je bil strogo konstitucijonalen vladar, obenem je spretno izhajal z obema glavnima političnima strankama novega kraljestva. Ker je poleg tega londonska konferenca priznala Belgiji nevtralnost, se je ta država kmalu visoko povzdignila na gospodarskem polju; domoljubi so gojili znanost; industrija in trgovina sta zacveteli v Belgiji, kakor v malokteri državi.

2. Ruska in Poljaki.

Car Aleksander I. (1801—1825) je bil Poljakom zelo naklonjen; po določilih dunajskega kongresa je dal „Poljskemu kraljestvu“ ustavo z državnim zborom, pri upravi, sodiščih in v armadi je vladala izključno le poljščina; tudi Rusi niso smeli dobiti nobene državne službe na ruskem Poljskem, če niso bivali najmanj pet let v deželi; dalje je dovolil Aleksander I. osebno in tiskovno svobodo. Vendar Poljaki niso bili zadovoljni s to ustavo, ker so zahtevali, da se obnovi nezavisno „Poljsko kraljestvo“ v obsegu l. 1772. Dočim so se mesta in kmetje veselili novih in rednih razmer, so plemiči snovali povsod tajne družbe ter oponirali v državnem zboru in v časnikih. Vsled tega je omejil Aleksander I. tiskovno svobodo ter izključil iz državnega zbora javnost; a vse to ni nič po-

magalo, število nezadovoljnih je postajalo čedalje večje; njim so se pridružili častniki, ki so celo v ruski armadi ustanavljali tajne družbe.

Car Nikolaj I. (1825—1855). Konstantin, brat carja Aleksandra I., se je v tajni pogodbi odpovedal nasledstvu na korist mlajšega brata Nikolaja. Vsled te skrivnosti pa je nastala po carjevi smrti na Ruskem zmešnjava, ki je omogočila zarotnikom, da so nahujskali ljudstvo in vojaštvo, češ, da je Nikolaj ugrabil prestol Konstantinu.

Vstaja dekabristov. Meseca decembra (za to se imenujejo „dekabristi") (1825) so se dvignili nekateri polki zoper novega carja. Le z največjo energijo je udušil Nikolaj I. vstajo. Zarota je mnogo vplivala na carja; bil je odslej globoko uverjen o potrebi absolutizma; povsod, v armadi kakor tudi v civilni upravi, je uvedel najstrožjo disciplino.

Reforme Nikolaja I. Čedalje bolj je mislil Nikolaj I. na to, da bi uvedel v svojem cesarstvu en jezik in eno vero. Zato je pospeševal narodno vzgojo Rusov in rusko književnost, a obenem tudi zapostavljal katoličane na Poljskem, protestante v provincijah ob Vzhodnem morju ter Jude. — V gmotnem oziru je storil car Nikolaj I. mnogo za svoje carstvo: pospeševal je poljedelstvo, trgovino in industrijo, ustanavljal je parobrodne družbe, gradil železnice ter izboljšal položaj tlačanov. Tudi je dosegel Nikolaj I. kodifikacijo ruskih zakonov. — Dasi je bil car Nikolaj I. nasprotnik vsake konstitucije in ljudske svobode, je vendar podpiral Grke v njih bojih za osvoboditev od turškega jarma (III, 206).

Poljska vstaja. Pariška julijska revolucija je povzročila tudi takozvano „novembersko vstajo" (1830) v Varšavi. 1830
Strašen boj se je vnel med hrabrimi Poljaki in rusko armado pod vodstvom poveljnika Diebiča, ki je premagal Poljake pri Ostrolenki (1831). Med tem je divjala v obeh taborih še kolera; ugrabila je tudi Diebiča in velikega kneza Konstantina; na Diebičevo mesto je stopil Paskievič. Le-ta je zavzel Varšavo (1831). — Sedaj je izgubila ruska Poljska svojo samostojnost; razdelili so jo v ruske gubernije; prenehal je državni zbor, ravno tako tudi ministrstvo in poljska armada. Vstaše, ki niso zbežali v inozemstvo, so hudo kaznovali.

3. Vpliv julijske revolucije v Italiji.

Italija. Razmere v Italiji se po ponesrečenih vstajah v Napolju in Piemontu (III, 204) niso izboljšale. Zato je pariška julijska revolucija našla tudi tu po raznih državah odmev; vstaja je buknila v Modeni in v cerkveni državi, a avstrijskim četam, ki so udarile v te države, ni bilo posebno težko napraviti mir. Potem je ostalo v Italiji zopet vse pri starem; le v Piemontu, kjer je zavladal 1831 Karel Albert, nekdaj sam Karbonarec, vidimo nekoliko napredka; z dobro upravo, štedljivostjo in z organizacijo vojaštva je skrbel ta vladar za ugled svoje države.

Giuseppe Mazzini. Tajne družbe in zarote v Italiji tudi po teh dogodkih še niso prenehale. Prvoboritelj vseh teh družb je bil Genovčan Giuseppe Mazzini, ki je v zvezi „Mlada Italija“ združil vse napredne elemente; njegov ideal je bila italijanska republika.

4. Nemčija.

Vpliv julijske revolucije. Tudi v Nemčiji so vžigale novice o zmagi pariške julijske revolucije pogum; na Pruskem se sicer niso dotaknili državne avtoritete, toda v nekaterih malih državah je prišlo do vstaj ali pa so se vsaj vneli boji za konstitucijo; nekatere države so dosegle ustavo, a splošno posledice pariških dogodkov niso bile velike.

Pruska za Friderika Viljema IV. Na Pruskem je umrl 1840 Friderik Viljem III. Nasledoval ga je sin Friderik Viljem IV. (1840—1858, † 1861); bil je zelo nadarjen in izobražen, toda o ustavi ni hotel ničesar vedeti. Pač je sklical kralj stanove vseh osmih pruskih provincij v takozvani „združeni deželni zbor“, a priznati mu je hotel le posvetovalno pravico. Toda stanovi so odklonili od vlade zahtevane davke za zgradbo novih železnic in za ustanovitev rentnih bank. Nato je kralj razpustil deželni zbor.

5. Avstrija.

1835 do 1848 **Ferdinand I.** (1835—1848). Na avstrijskem prestolu je nasledoval cesarja Franca I. sin Ferdinand I.; bil je blag vladar, a zaradi njegove bolezni je vladala takozvana „državna

konferenca", v kateri sta bila najvplivnejša moža državni kancelar Metternich in grof Kolowrat. Največjo moč je imela še vedno tajna policija. Kljub temu so v tej dobi v Avstriji napredovali; tako je bila zgrajena za cesarja Ferdinanda I. po njem imenovana „Ferdinandova Severna železnica", ustanovljen je bil „Avstrijski Lloyd" v Trstu. Prometna sredstva je zlasti pospeševal predsednik dvorne komore Kübeck; na njegov predlog so vpeljali v Avstriji prvi telegraf.

V prospeh znanosti so ustanovili 1825 na Ogrskem „Ogrsko akademijo", 1847 pa na Dunaju „Akademijo znanosti". Sicer pa je vladalo pred 1848 v Avstriji glede duševnega življenja mrtvilo; pač pa so razširjali knjigarji iz Nemčije med omikanci prepovedane knjige in spise. Mnogo avstrijskih pisateljev je zapustilo domovino; preselili so se v inozemstvo, kjer so vživali nekoliko večjo svobodo.

Nacijonalno probujanje avstrijskih narodov. Pod strogo vlado kancelarja Metternicha je ginil med avstrijskimi narodi ponos za celotno državo; inteligentnejši sloji so bili proti vladi in vsak narod se je hotel samostojno razvijati.

Med Čehi je prodiralo narodno probujenje vedno bolj med preprosto ljudstvo. K temu je pripomogla češka književnost, ki je vsebovala bajke, pripovedke ter zgodovinska dela iz češke zgodovine.

Tudi Slovenci so imeli takrat odlične može; dr. France Prešeren je zlagal najkrasnejše pesmi na slovanskem jugu, dr. Janez Bleiweis je ustanovil „Novice" ter budil Slovence na Kranjskem; v istem smislu so delovali na Štajerskem Davorin Trstenjak, dr. Štefan Kočevar in pesnik Stanko Vraz, na Koroškem A. M. Slomšek in Urban Jarnik, na Goriškem Valentin Stanič.

Pri Madžarih se je narodna zavest še popreje prebudila; že 1830 so določili stanovi, da mora vsak uradnik biti vešč madžarskega jezika; odslej je vedno bolj izginjal dosedanji latinski uradni jezik. Madžari so zahtevali, da se morajo njih jezika posluževati tudi nemadžarske narodnosti Ogrske, kakor Hrvatje, Srbi, Nemci in drugi. — Nekateri razsodni magnatje, kakor na pr. Franc Deak, so bili tudi pripravljeni, dati meščanom in kmetom večje pravice, obenem pa so zahtevali od vlade, naj jim pripozna pravico, da dovolijo

davke. — Pod vodstvom znamenitega govornika, odvetnika Ludovika Kossutha je nastala na Ogrskem demokratična stranka, ki je delovala na to, da bi odpravili vse privilegije plemstva ter dosegli v državnem zboru čisto nacijonalno vlado.

Poljaki, ki so se po ponesrečeni vstaji proti ruski
državi izselili v tuje države, so delovali tudi v inozemstvu
1846 na obnovitev poljskega kraljestva. 1846 so sklenili vstajo, ki naj bi naenkrat izbruhnila med pruskimi, ruskimi in avstrijskimi Poljaki. Organizirali so jo poljski emigranti v Parisu, toda vstaja se je ponesrečila; posledica je bila razpust krakovske republike, ki so jo smatrali za središče vsega gibanja; priklopili so jo Avstriji. Proti temu niso izdali tudi nič protesti od strani Angleške in Francije.

6. Anglija.

Socijalne in gospodarske razmere. Za vlade Jurja III. (1760—1820) je Anglija ostala v bojih zoper Napoleona nepremagana; toda državni dolgovi Velike Britanije so strašno naraščali; trgovina in industrija sta veliko trpeli; po končanih vojnah je bilo mnogo delavcev zaradi vpeljave strojev brez službe, na tisoče odslovljenih vojakov in mornarjev je bilo brez dela, cena žita je bila zaradi visoke carine izredno visoka, k čemur so se pridružile še slabe letine. Brezposelni ljudje in drugi reveži so plenili po mestih in po kmetih, obenem pa se je razvila agitacija za razširjanje volilne pravice.

Emancipacija katolikov. Za vlade Jurja IV. (1820—1830), ki je zaradi svoje zapravljivosti, sebičnosti in nenravnosti vzbudil sovraštvo vsega naroda, je vodil državno krmilo Canning; z liberalno politiko je nekoliko pomiril angleški narod. Canning ni hotel slediti Metternichovi politiki ter je bil pripravljen podeliti katolikom večje pravice. Na Irskem so bile tri četrtine prebivalstva katoliške vere, v združenem irskem in angleškem parlamentu pa niso imeli nobenih pravic niti glede zakonodajstva niti glede uprave. Zoper to nasilje je vodil dublinski advokat Daniel O'Connel
1829 uspešen boj; po Canningovi smrti je prodrla slednjič 1829 „emancipacijska bill“, ki je podelila katolikom vstop v parlament in skoro vse državne urade.

Pričetek moderne Anglije. Nevrednega Jurja IV. je nasledoval na prestolu priljubljeni in pošteni brat Viljem IV. (1830—1837). Kratka doba njegove vlade je bila za Veliko Britanijo velepomembna, kajti tedaj se je pričela moderna Anglija.

Reforma parlamenta. Zastopstvo v parlamentu že davno ni več odgovarjalo tedanjim razmeram angleške države; masa naroda je bila namreč od zastopstva izključena, v resnici parlament ni bil drugega nego aristokratska oligarhija; nekateri volilni kraji — nekdaj imenitni — so propadli v teku časa tako, da skoro niso imeli več volilcev, na drugi strani pa so se povzdignila mesta kakor Sheffield, Leeds, Birmingham in Manchester do imenitnih industrijskih središč, niso pa imela v parlamentu nobenih zastopnikov. Poleg tega je vladala pri volitvah največja korupcija; kralj, vlada, plemstvo in mestni kapitalisti so nesramno podkupovali volilce. Zoper te nezdrave razmere so nastajala društva takozvanih chartistov, ki so zahtevali splošno volilno pravico, tajno volitev in vsakoletno zborovanje parlamenta. Zbornica lordov se je trdovratno branila volilne reforme, a pritisk ljudstva je zmagal: 1832 so sprejeli predlogo in kralj jo je podpisal.

Prva leta vlade kraljice Viktorije. Ker kralj Viljem IV. ni zapustil potomcev, mu je sledila na prestolu 18letna nečakinja Viktorija (1837—1901). Hannoveranska, kjer ni bilo ženskega prestolonasledstva, se je tedaj ločila od Anglije; zavladal ji je Viljemov mlajši brat Ernest Avgust Cumberlandski. 1837 do 1901

Izredno dolga vlada Viktorijina je za Anglijo srečna, za notranji in vnanji razvoj države važna doba. Zvesto je stal kraljici ob strani „princ-soprog“ Albert iz rodovine Sachsen-Koburg-Gotha.

Liga zoper carino na žito. Vsled slabih letin so se živila v Angliji močno podražila; vzlic temu pa je obstojala visoka carina na žito, ki so ga dovažali iz tujih držav; visoke cene so morali plačati konsumenti, vsled česar so izbruhnili v marsikterih mestih nemiri. Tedaj je nastala v Manchestru pod vodstvom Riharda Cobdena liga zoper carino na žito, ki je razvila močno agitacijo po časnikih in na shodih. Zahtevala je odstranitev carine na žito, pozneje pa sploh svobodno trgovino (manchestrska

šola). Po dolgotrajnih bojih je izvedel zahteve lige toryski državnik Peel, nakar se je liga razšla. Tudi Peel je nato odstopil; na krmilo je stopilo zopet whigsko ministrstvo, v kojem sta bila najveljavnejša moža lorda Russell in Palmerston.

7. Julijsko kraljestvo v Franciji.

1830 do 1848 **Ludovik Filip** (1830—1848) je bil v Franciji kot mož preprostega, meščanskega vedenja zelo priljubljen. V novi ustavi je povečal pravice zbornic, toda pravico voliti in voljenim biti so dobili zopet le oni, ki so plačevali visoke davke, torej bogato meščanstvo, takozvana „buržoazija“ (bourgeoisie).

Nasprotniki vlade Ludovika Filipa. „Meščansko kraljestvo“ Ludovika Filipa je imelo hudo opozicijo v raznih političnih strankah.

Legitimisti so bili pripadniki Bourboncev in so stremili po tem, da pride zopet ta rodovina do vlade. V tej stranki so bili večinoma plemeniti veleposestniki.

Republikanci so bili nevarnejši od legitimistov; v tej stranki so bili večinoma delavci in študentje, oni, ki so pravzaprav izvojevali zmago julijske revolucije, a so bili po izpremenjeni ustavi izključeni od aktivne in pasivne volilne pravice. Republikanci so vprizarjali demonstracije, atentate na kraljevo osebo ter vstaje.

Bonapartisti, t. j. pripadniki sorodnikov Napoleona I., so videli svoj ideal v vojvodu Zakupskem (Reichstadtskem), po njegovi smrti pa v Ludoviku Napoleonu, sinu nekdanjega holandskega kralja. Stranka Bonapartistov je bila vladi sprva najmanj nevarna, kar najbolj dokazuje dejstvo, da je vlada sama odredila prepeljavo Napoleonovega pepela z otoka Sv. Helene v „Dom invalidov“ v Parisu. Toda odkar so ustvarjale pesmi, zgodovinske knjige ter slike legendo o dobrem in velikem cesarju, je bonapartizem vedno bolj naraščal, zlasti še zaraditega, ker so njegovi pripadniki vedno bili na strani onih, ki so zahtevali splošno volilno pravico.

Ministri Ludovika Filipa. Po mnogoštevilnih ministrskih izpremembah je postal voditelj francoske politike minister Guizot, odličen zgodovinar, ki je priporočal kralju načelo „juste milieu“, t. j. „prave srede“ med raznimi

ekstremnimi strankami. Najnevarnejši nasprotnik Guizotov je bil Thiers, ki je deloval na to, da bi dal Franciji zopet veljavo stare velesile ter se je laskal narodu s tem, da ga je navduševal za osvojitve. Vendar pa je zmagal zmerni Guizot, ker je bil kralj Ludovik Filip sam miroljuben; le popolno podjarmljenje Alžira, kjer je vzdignil emir Abd-el-Kadér vojno zoper Francoze, se je dokončalo za julijskega kraljestva.

Socijalizem. Hud udarec je zadel julijsko kraljestvo, ko je ponesrečil splošno priljubljeni prestolonaslednik. Sedaj so se zganili zopet legitimisti; a nevarnejši od njih so bili republikanci, ki so bili v zvezi z novimi političnimi strujami, s socijalisti in komunisti.

Po končanih viharjih velike revolucije na Francoskem je zopet oživela industrija; na tisoče delavcev je stopilo v tovarne bogatih podjetnikov; ti delavci so bili popolnoma odvisni od svojih delodajalcev. Razlika med bogataši in reveži je postajala čedalje večja, a tudi klic po preuredbi socijalnih razmer je postajal čedalje glasnejši.

Grof Saint-Simon je bil prvi, ki je zahteval socijalno reformo; bil je iz bogate in odlične rodbine, a je izgubil vse svoje imetje; on je bil prvi, ki je opozarjal na veliko razliko med revnimi delavci ter bogato buržoazijo; nasvetoval je, da naj se v smislu krščanske ljubezni zmanjša ta razlika. Sainsimonistične ideje so polagoma pridobile mnogo pripadnikov.

Louis Blanc je zahteval ustanovitev delavnic z državno pomočjo; v teh delavnicah naj bi bili delavci enako plačani, privatne delavnice naj bi se polagoma odpravile.

Proudhon je šel še dalje; po njegovih nazorih se naj odpravi sploh vsako privatno imetje, češ „lastnina je tatvina“.

Reformni banketi. Vedno večja je postajala nezadovoljnost med narodom v Franciji; Ludovik Filip in Guizot sta pridobila večino v zbornici poslancev s podkupovanjem; med tem pa so slabe letine revščino med priprostim ljudstvom še povečale; v raznih sodnijskih obravnavah se je razkrila pokvarjenost plemstva ter bogatašev, socijalistične in komunistične ideje so se vedno bolj širile, zlasti med delavstvom. Opozicija je zahtevala vedno odločneje volilno reformo; v tem smislu so se združili legitimisti in republikanci; v raznih mestih

so prirejali takozvane reformne bankete, na katerih so drzno kritikovali škodljivost obstoječe vlade.

Februarska revolucija. Vlada je prepovedala nadaljnje reformne bankete, a opozicija je vzlic temu sklicala
1848 meseca februarja 1848 v Paris reformni banket, ki naj bi bil impozantna demonstracija. Ko je vlada posegla vmes, so nastali nemiri, iz katerih se je razvila takozvana „februarska revolucija“. Kralj je odslovil Guizota ter postavil novo ministrstvo, a bilo je prepozno; povsod so gradili barikade, nacijonalna garda je odpadla od kralja, vedno večje množice so pritiskale proti Tuilerijam; Ludovik Filip se je odpovedal prestolu na korist svojega vnuka ter je zbežal na Angleško. Toda provizorična vlada je proglasila v Franciji republiko.

Peti oddelek.

Doba nacijonalnega združevanja. (1848—1911).

A. Evropska kriza (1848—1852).

1. Revolucija na Nemškem.

Liberalizem in nacijonalne zahteve. Februarska revolucija na Francoskem je pretresla velik del Evrope; le parlamentarska Anglija, avtokratska Rusija, Holandija in Skandinavija (izvzemši Dansko) so ostale v tem času mirne. V vseh drugih evropskih državah pa so se vzdignili narodi, ki so stremili po svobodi in nacijonalnem združenju; zastareli Metternichov sistem se ni mogel več vzdrževati. Povsod so zahtevali svobodo tiska, porotna sodišča, konstitucijo in splošno oborožitev meščanstva. Pristaši teh nazorov so se imenovali svobodomisleci ali liberalci. — Največ so vplivali pariški dogodki v Nemčiji. Liberalna opozicija posameznih držav je dobila največjo oporo v nezadovoljnih masah naroda. Največje važnosti pri teh gibanjih je bilo vprašanje, kako se bo iztekla revolucija v obeh največjih državah Nemčije, v Avstriji in na Pruskem.

Predmarčna Avstrija. V Avstriji je gospodaril še vedno Metternich. Sicer je bil tudi on že prepričan, da se bliža nova doba, a vendar je vlada še ostala pri starem. Pač pa so postajala zborovanja stanov čedalje živahnejša; tu in tam so zahtevali stanovi odpravo desetine in robotanja, razbremenitev zemljišč, reforme na korist kmetov i. dr. Kmetje so tarnali zaradi slabih letin in velikih davščin, na Nižjem Avstrijskem jih je moralo vojaštvo prisiliti do robotanja; mnogo rokodelcev

je bilo, ki si vsled revščine niti potrebnega orodja niso mogli nabaviti. Naravnost neznosne so bile življenske razmere industrijalnih delavcev; že so vprizarjali po raznih mestih demonstrativne obhode ter plenili mesnice in pekarne. Bilo je v birokratični Avstriji kakor pred nevihto. Vedeli so o tem tudi člani državne konference, a ne da bi kaj ukrenili, jim je bilo le na tem, da ne nastane nevihta, dokler so sami na krmilu. Edini nadvojvoda Ivan, brat cesarja Franca I., je svaril, naj se napravi konec preganjanja tiska in zborovanj, ter nasvetoval, da naj odstopi Metternich, a zaman. Tedaj pa je došla iz Francije novica o revoluciji.

Revolucija v Avstriji. V Avstriji je začelo v več krajih skoro ob istem času vreti; v Požunu je agitiral in nastopil zoper dunajski vladni sistem Kossuth, v Pragi so priredili shod, največjega pomena pa so bili dogodki na Dunaju.

1848 Marčna revolucija na Dunaju (1848). Dne
13./III. 13. marca 1848 so se zbrali nižjeavstrijski stanovi k seji. Po ulicah se je zbirala mnogoštevilna množica, ki je udrla tudi na stopnice in hodnike deželne hiše. Vojaštvo, ki je bilo poslano k deželni hiši, da napravi mir, je ustrelilo 5 oseb; na dvoru je vladala skrajna razburjenost. Državna konferenca se je posvetovala in po dolgem času se je posrečilo Metternicha pregovoriti, da je odstopil. On in policijski minister Sedlnitzky sta odšla v inozemstvo. Vlada je dovolila nov tiskovni zakon, oborožitev študentov (študentovska legija), ustanovitev narodne garde ter obljubila konstitucijo. Meseca aprila je izpolnila vlada svojo obljubo ter proglasila ustavo. Toda s to oktroirano ustavo ni bil nihče zadovoljen; prišlo je celo do pouličnih bojev; slednjič je razveljavil cesar Ferdinand ustavo in sklical ustavodajni državni zbor, nakar se je vsa cesarska rodbina odpeljala v Innsbruck; za odsotnosti cesarja je bil njegov namestnik s popolno vladno oblastjo nadvojvoda Ivan.

Dogodki v Pragi. Tudi v drugih avstrijskih deželah je odmevala pariška februarska revolucija. V Pragi se je vršil meščanski shod, ki je stavil peticijo za odpravo tlake in združenje Češke, Moravske in Šlezije glede ustave in uprave. Da bi nastopili vsi Slovani skupno zoper Nemce in Madžare, so sklicali v Prago slovanski kongres. Zborovalci niso bili glede svojih želja edini. Poleg tega je prišlo do pouličnih

nemirov in do bojev za barikadami, ki jih je z granatami in topovi udušil knez Windischgrätz.

Galicija. Tudi v Levovu in v Krakovem so nastali meseca marca nemiri. Namestnik grof Stadion pa je pridobil poljske in rusinske kmete s tem zase, da je objavil odlok notranjega ministrstva, s katerim so bila odpravljena vsa iz podložniškega razmerja izvirajoča bremena in davki. Tako je udušila vlada načrte nacijonalne vstaje poljskega plemstva. Vzlic temu je prišlo v Krakovem do barikadnih bojev, ki jih je ustavilo šele vojaštvo.

Ogrska. Na Ogrskem je zmagalo z marčno revolucijo načelo centralizacije na madžarsko-nacijonalni podlagi. Vsa Ogrska naj bi postala madžarska; neusmiljeno so pritiskali Madžari na vse nemadžarske narode. Hrvatje, Erdeljski Sasi, Rumunci in Srbi so se upirali madžarskemu nasilstvu.

Slovenci so zahtevali v „Slovenskem programu“ združitev vseh Slovencev v zedinjeni „Sloveniji“ ter enakopravnost slovenščine v uradih in v šoli; a voditelji slovenske politike tedaj niso bili sposobni za dosego realnih uspehov.

Revolucija v Italiji. V Italiji so bile razmere že pred pariško februarsko revolucijo tako napete, da so dogodki v Parisu, na Dunaju in drugod dali le znamenje k vstaji na vsem poluotoku. „Italianissimi“ so zahtevali združitev vseh italijanskih dežela, zlasti pa so bili nasprotni avstrijski vladi. Ko je došla novica o padcu Metternicha in njegovega sistema, se je dvignil Milan, glavno mesto Lombardije; kmalu je divjala vstaja po vsej deželi. Enako so se vzdignili tudi prebivalci Venecije. Avstrijski vrhovni poveljnik grof Radetzky, ki se je že v bojih zoper Napoleona odlikoval in ki je bil od 1831 dalje poveljnik v lombardsko-benečanskem kraljestvu, se je moral umakniti iz Milana v Verono; kralj Sardinije, Karel Albert, je prevzel vodstvo v neizogibni vojni zoper Avstrijo, a Radetzky je odbil njegov napad pri Santi Luciji ter ga popolnoma premagal pri Custozi. Radetzky je prišel zopet v Milan in sklenil s kraljem Karlom Albertom premirje, ki je določilo status quo ante.

Ustavodajni državni zbor na Dunaju. Meseca julija se je sešel na Dunaju ustavodajni državni zbor. Četrtina zastopnikov so bili kmetje; kot glavno nalogo si je stavil državni zbor odpravo tlake in davkov, ki jih je moral odslej

dajati kmet zemljiškemu posestniku. Predlog je stavil najmlajši poslanec Hans Kudlich; po dolgotrajnih debatah, v katerih so konservativci branili podedovane pravice, so slednjič sklenili zakon, ki je odvzel kmetom bremena, a tako, da so dobili zemljiški posestniki odškodnino.

Oktoberska revolucija in dogodki na Ogrskem. Srbi so se že maja meseca obrnili zoper ogrsko ministrstvo; priznali so pa s spoštovanjem avtoriteto avstrijskega cesarja; kmalu so se pridružili Srbom Hrvatje in na čelo vsega gibanja je stopil ban Jellačić, komandant vojaške granice. Dasi ga je dvor pod vplivom ogrskega ministrstva pozval h pokorščini, je vendar organizoval ves upor zoper Ogrsko. V avdijenci na dvoru v Innsbrucku je prepričal merodajne osebe o svojem avstrijskem patriotizmu. Odslej je avstrijska vlada podpirala vstajo zoper ogrsko ministrstvo in je imenovala grofa Lamberga za poveljnika na Ogrskem. Poslanska zbornica, kjer je imel prvo besedo Kossuth, je prepovedala Lambergu prevzeti poveljništvo. Ljudstvo se je vsled tega sklepa razburilo in je umorilo Lamberga na mostu v Budimpešti. Sedaj je izročila vlada vrhovno poveljništvo Jellačiću, ki je že poprej prekoračil s svojo vojsko Dravo ter udaril na Ogrsko. Dunajski vojni minister Latour je hotel poslati iz Dunaja Jellačiću čete na pomoč; demokratična stranka je vedela, da bo boj med Ogri in Jellačićem odločil tudi njeno usodo. Zato je bila proti temu, da se pošlje vojake na Ogrsko; izbruhnila je takozvana oktoberska revolucija; razburjeno ljudstvo je udrlo v vojno ministrstvo in je obesilo ministra Latourja na cestno svetiljko.

Dvor, ki se je meseca avgusta vrnil iz Innsbrucka na Dunaj, je zbežal sedaj v Olomuc. Knez Windischgrätz je prišel s svojimi četami na Dunaj, obenem je korakal od juga ban Jellačić proti glavnemu mestu. Po hudih bojih se je moral Dunaj ukloniti, Windischgrätz je dal voditelje revolucije ustreliti. — Ogrska je bila po Windischgrätzovi zmagi na Dunaju in po Radeckega zmagah v Italiji osamljena.

Cesar Franc Jožef I. zasede prestol. Avstrijska armada in njeni generali so rešili 1848 Avstrijo pred razpadom. Sedaj je sklicala vlada državni zbor v moravsko mestece Kromeriž.
1848 Ministrsko predsedstvo je prevzel Windischgrätzov svak knez
2./XII. Schwarzenberg. Dne 2. decembra 1848 se je odpovedal

cesar Ferdinand I. v Olomucu prestolu. Zasedel ga je njegov nečak Franc Jožef I., ki je bil tedaj šele 18 let star.

Revolucija v Berolinu. Dasi je bil pruski kralj Friderik Viljem IV. sprva zoper konstitucijo, je vendar 1848 sklical združeni deželni zbor ter privolil v konstitucijonalne svoboščine. Vzlic temu je izbruhnila tudi v Berolinu po pariških dogodkih revolucija. Vojaštvo je sicer zmagalo, a vendar je kralj zapovedal, da morajo čete ostaviti mesto. S tem pa se je popolnoma izročil oblasti revolucijonarjev. — Podobni nemiri so nastali tudi v drugih nemških državah; nazadnjaški ministri so odstopili, njih mesta so zasedli voditelji ljudstva.

Parlament v Frankfurtu ob M. 1848. Da bi ustvarile novo 1848
državno ustavo, so dovolile nemške države, da se je sešel 18. maja 1848 v Frankfurtu ob M. nemški narodni parlament, čigar člani so bili voljeni po splošni in enaki volilni pravici. Avstrijski Slovani so odklonili udeležbo. Parlament je postavil „centralno oblast“, ki naj bi bila provizorična nemška vlada, in izvolil avstrijskega nadvojvodo Ivana za državnega upravitelja. Le-ta je sprejel dostojanstvo in je imenoval državno ministrstvo, v katerem se je nahajal tudi Schmerling. Nato se je parlament posvetoval o osnovnih pravicah nemškega naroda ter je sklenil, da se ustanovi dedno cesarstvo. Sedaj pa so se ločili poslanci frankfurtskega parlamenta v dve stranki: v Velikonemce in v Malonemce; prvi so hoteli, da prevzame v Nemčiji vodstvo Avstrija, tako da bi bili obe državi združeni v „Veliki Nemčiji“, drugi pa, da ga prevzame Pruska in da bi bila „Mala Nemčija“ le v zvezi s samostojno Avstrijo; zadnji so zmagali, kajti z majhno večino so izvolili pruskega kralja Friderika Viljema IV. za cesarja Nemčije. Le-ta pa je odklonil izvolitev, češ, da sprejme le krono, ki bi mu jo ponudili vsi nemški knezi. Sedaj so odpoklicale skoro vse vlade svoje odposlance iz Frankfurta; kar jih je še ostalo, so se preselili v Stuttgart, kjer pa jih je württemberško vojaštvo razgnalo. Vse nade, da bi se združila Nemčija, so se izjalovile; nastopil je zopet „zavezni zbor“ (Bundesrat) pod vodstvom Avstrije.

Avstrija premaga vstajo v Italiji. Premirje, ki ga je sklenil sardinski kralj Karel Albert po bitki pri Custozi z Avstrijo, ni trajalo dolgo; kmalu so se vneli v Italiji novi boji. Sicilijanci so se vzdignili zoper svojega kralja; kralju

se je posrečilo udušiti vstajo, ki so ji sledile najhujše kazni; Parmo in Modeno so zasedli Avstrijci; velike zmede so bile v Toskani in v Rimu. V cerkveni državi je vladal tedaj papež Pij IX., ki je podelil svoji državi konstitucijo in marsikatere druge svoboščine; vzlic temu pa je izbruhnila tudi v njegovi državi vstaja; papež je moral preoblečen bežati na Napolitansko; vladajoča stranka je razglasila v Rimu republiko in jo združila s Toskano, koje vladar je tudi zbežal.

Vse te kaotične razmere so silile kralja Karla Alberta k novi vojni, ki se je vnela meseca marca med njim in Avstrijo.

Tri dni po izbruhu vojne je že padla odločitev: dne
1849 23. marca 1849 je pobil Radetzky Piemonteze v bitki pri Novari popolnoma; kralj Karel Albert se je takoj drugi dan odpovedal prestolu na korist svojega sina Viktorja Emanuela II. Le-ta je sklenil z Radetzkim premirje, ki mu je sledil pozneje mir v Milanu. Piemont je moral plačati Avstriji vojno odškodnino v znesku 75 milijonov lir.

Radetzkega zmaga je tudi pripomogla k pomirjenju ostale Italije; le v Rimu, kjer je vladal Mazzini, ni šlo tako lahko; le-sem je prihitel drzni poveljnik prostovoljcev Giuseppe Garibaldi; uspešno se je bojeval zoper Francoze in Napolitance; slednjič pa so vendar zavzeli Francozje Rim; Garibaldi je zbežal, papež pa je zopet dobil svojo državo nazaj; enako se je vrnil tudi veliki vojvoda toskanski v svojo državo; povsod so zavladale prejšnje razmere; le Viktor Emanuel je pustil še dalje konstitucijo v veljavi; zato so videli Italijani, ki so stremili po združitvi Italije, še vedno le v sardinskem kralju zastopnika svojih želja.

Radetzky, ki je po bitki pri Novari podvrgel tudi Venecijo, je postal potem civilni in vojaški gouverner avstrijske Italije; šele 1857 je stopil v pokoj; v naslednjem letu je umrl.

Avstrija premaga revolucijo na Ogrskem. Cesar Franc Jožef I. je razpustil ustavodajni državni zbor v Kromerižu, obenem pa je izdal oktroirano ustavo, po koji naj bi bili Avstrija in Ogrska ena država. S tem je bila samostojnost Ogrske odstranjena. Ogrski državni zbor ni hotel priznati Franca Jožefa, češ da ni zasedel prestola ustavnim potom. Avstrijska vlada je sklenila, da odkorakajo njene čete od vseh strani proti Budimpešti. V začetku meseca marca 1849 je podjarmil Windischgrätz vso zapadno Ogrsko do Tise, toda

poveljnik ogrskih vstašev, general Görgei, je po uspešnih bojih zavzel trdnjavo Komorn; sedaj so Windischgrätza odstavili kot poveljnika. Zmage Ogrov so vstaše tako navdušile in proglasitev oktroirane ustave za vso državo jih je tako razburila, da je ogrski državni zbor, ki je že poprej zbežal v Debreczin, odstavil habsburško dinastijo na Ogrskem; obenem je postavil Ludovika Kossutha, ki je bil duša vseh teh dogodkov, za gouvernerja. Tedaj je ponudil ruski car Nikolaj I. Avstriji pomoč; bal se je namreč, da bi zmaga ogrskih revolucijonarjev pospešila odpad Poljske, zakaj v ogrski vojski je bilo več tisoč Poljakov. Ruski general Paskievič, novi avstrijski poveljnik Haynau in Jellačić so prodirali sedaj od treh strani proti vstaški vojski. Kossuth je odložil svoje dostojanstvo ter je zbežal, Görgei pa je kapituliral pri Világosu dne 13. avgusta 1849 pred rusko armado. Tako je zlomila Avstrija tudi ogrsko revolucijo. 1849 13./VIII.

2. Francoska republika (1848—1852).

Oživljenje cezarizma v Franciji. V Franciji je zmagala revolucija; sodrga je odnesla iz Tuilerij kraljevski prestol in ga je sežgala. V provizorični vladi v mestni hiši sta bila poleg drugih tudi socijalist Louis Blanc (III, 215) in zmerni pesnik Lamartine. Na predlog socijalistične stranke so ustanovili v Parisu narodne delavnice, da so v njih dobili brezposelni delo. V teh delavnicah se je preživljalo na državne stroške nad 100.000 ljudi; a že se je jelo gibati zoper revolucijo ljudstvo na deželi, kjer je ponehal ves promet in kredit. Ko se je meseca maja 1848 sešla po splošni volilni pravici izvoljena narodna skupščina, je sicer proklamirala republiko, a bila je že sestavljena po večini iz zastopnikov Lamartinejeve struje. Ko je vlada meseca junija zatvorila narodne delavnice, ki so pogoltnile neizmerne vsote iz državne blagajne, tedaj so se vnele v Parisu po ulicah prave bitke. Vladne čete so pa zmagale nad maso delavcev.

Louis Napoleon Bonaparte predsednik republike. Narodna skupščina je proglasila ustavo z eno zbornico, v katero naj se volijo poslanci po splošni in direktni volilni pravici; na čelo republike naj stopi predsednik, ki naj se izvoli za 4 leta; predsednika ne voli skupščina, temveč ljudstvo.

Pri volitvi za predsednika je zmagal Louis Napoleon Bonaparte; prisegel je na ustavo; kmalu je pridobil francoski klerus s tem za se, da je pomagal papežu Piju IX. zopet do prestola ter izročil elementarni šolski pouk v roke duhovščine. Po ustavi je imenoval uradnike in častnike, vojska je bila že zaradi njegovega imena na njegovi strani, z njim pa so bili dalje tudi kmetje — nasprotniki republike — ter oni del buržoazije, ki je hrepenel po miru in redu. Pod temi pogoji je pričel Louis Napoleon 1851 boj proti skupščini. Predlagal je med drugim revizijo ustave; ko je skupščina predlog zavrnila, jo je s silo razgnal ter zaprl njene najodličnejše člane kakor Thiersa, pesnika Victor Hugoja i. dr. Nova ustava je imenovala Napoleona na 10 let za predsednika republike in sicer z absolutno oblastjo. Velikanske slavnosti, darila, miloščine in blagostanje med ljudstvom je vedno bolj povzdigovalo slavo Napoleona; že je izustil besede: „Cesarstvo je mir“ in dne
1852 2. decembra 1852 je postal predsednik republike po glasovanju
2./XII. ljudstva (plebescitu) cesar Francozov kot Napoleon III.

1852 do 1870 Napoleon III. kot cesar (1852—1870). V svoji oblasti je bil Napoleon III. skoro neomejen, a vendar odgovoren narodu; zato se je ob vsaki priliki obrnil do naroda, ki je odločil s plebiscitom. Evropske države so priznale Napoleona III. Cesar je povzdignil blagostanje svojega cesarstva, spretno je pospeševal trgovino, industrijo in znanosti; sam je pisateljeval na zgodovinskem in gospodarskem polju; nasprotno pa je odredil omejitev društvenega prava in tiskovne svobode. Dve desetletji je posegal cesar v dogodke Evrope ter vplival nanje. Nacijonalnega gibanja evropskih narodov, ki so stremili po svobodi in edinosti, se je posluževal s previdno politiko, da ustvari zopet svetovno prevlado Francije in svoje dinastije.

B. Nasprotstva med reakcionarnimi in liberalnimi strujami. Francoska prevlada. (1852—1863).

1. Konec ruske prevlade.

Zadnja leta vlade Nikolaja I. Uspešna vnanja politika carja Nikolaja I. in njegova železna vlada nista pripustili na Ruskem nobenega revolucijonarnega poizkusa v dobi evropske

krize. Car Nikolaj I. se je imel za zaščitnika legitimitete; zaraditega in iz že omenjenih vzrokov je pomagal Avstriji zoper ogrske vstaše in uspešno je posegel tudi v politiko Nemčije, Pruske in Danske. Tedaj je bil Nikolaj I. na vrhuncu svoje veljave. Konservativci vseh deželá so se zbirali okoli velikega carja, se mu klanjali in ga utrjevali v misli, da je nepremagljiv; obenem so ga izpodbujali k rešitvi orientalskega vprašanja.

Krimska vojna (1853—1856). Malenkostni prepiri med grškimi in latinskimi menihi v Palestini so dali carju Nikolaju I. povod, da se je vmešal v orientalske zadeve. Računal je pri tem, da se bo dobila prilika za delitev Turčije, kakor so nekdaj delili Poljsko; že je mislil na to, kaj naj se zgodi, kadar umre „bolni mož“, kakor je imenoval Turčijo. Po svojem odposlancu knezu Menčikovu je zahteval od sultana, da prizna ruski protektorat nad 10 milijonov turških podložnikov, ki so bili pravoslavne vere. Sultan je to odklonil po nasvetu angleškega in francoskega poslanika kakor tudi pod pritiskom Turkov, ki so grozili z revolucijo. Posredovanje evropskih držav med Rusijo in Turčijo ni imelo uspeha; že so zasedle ruske čete podonavski kneževini Moldavijo in Vlaško in rusko ladjevje je uničilo turško v pristanišču Sinope. Tedaj so posegle vmes evropske velesile. Napoleon III., ki ga Nikolaj I. ni bil pripoznal, in Anglija sta poslali svoje ladjevje v Črno morje; tudi Avstrija je smatrala prevlado Ruske na Balkanskem poluotoku zase škodljivo in se je pridružila zaveznikom; poslala je svoje čete v podonavski kneževini, ki so jih ostavili Rusi; tako je moral polagoma ruski car stopiti v defenzivo. Francozje in Angleži so oblegali veliko trdnjavo Sebastopol na Krimskem poluotoku — odtod ime vojne —; trdnjavo je branil spretno general Totleben. Sedaj se je pridružil oblegovalcem kot nov zaveznik Piemont, ki je bil tedaj že pod vodstvom spretnega državnika grofa Camilla di Cavourja. Na obeh straneh je padlo mnogo vojakov, mnogo jih je pobrala kolera; med vojno je umrl tudi car Nikolaj I. (1855); nasledil ga je sin car Aleksander II. Naposled je padel Sebastopol.

Pariški mir (1856), ki so ga sklenile države pod vod- 1856
stvom Napoleona III., je določil, da ostane Črno morje nevtralno; v njem so smele sicer voziti trgovske ladje vseh držav, ne pa vojne ladje; velesile so pripoznale integriteto Turčije ter jo

sprejele kot enakopravno v „evropski koncert“; Rusija je odstopila Turčiji del Besarabije, ki ga je Turčija priklopila Moldaviji, in vse države so sprejele skupen protektorat nad podonavskimi kneževinami Moldavijo in Vlaško, ki so ju združili 3 leta pozneje v kneževino Rumunijo.

Izid krimske vojne je bil velepomemben: Rusija je izgubila svojo nadvlado v Evropi, na mesto carja je stopil Napoleon III., ki se mu je posrečilo streti zavezo vzhodnih držav; bil je na vrhuncu svoje sreče, tembolj ker mu je ob istem času porodila cesarica Evgenija dediča. Že o priliki pariškega miru je obrnil Napoleon III. svojo pozornost na drugo deželo: Italijo.

2. Avstrija po udušenih revolucijah.

Obnovitev absolutizma. Po udušenih revolucijah so se bolj in bolj množili v Avstriji znaki reakcije; dne 31. decembra
1851 1851 je odpravil cesarski patent marčno ustavo iz l. 1849; Avstrija je postala zopet absolutna država, premagano ogrsko kraljestvo je bilo le provincija. Absolutna vlada je izkušala vse centralizirati, pri tem pa naj bi ji pomagale birokracija, armada in katoliška duhovščina. Največji vpliv je dobil v Avstriji Aleksander Bach, ki je postal polagoma iz demokrata absolutist in centralist. Najbolj je občutila njegovo oblast Ogrska, kjer so gospodarili nemški uradniki, od naroda „Bahovi huzarji“ imenovani. Stroga vojaška vlada je tu zadela celo narode, ki so za revolucije ostali zvesti Avstriji, tako Srbe, Hrvate in Sase.

Konkordat. Pod vplivom dunajskega nadškofa Otmarja viteza Rauscherja in naučnega ministra grofa Leona
1855 Thuna je sklenila Avstrija 1855 z rimsko kurijo konkordat, ki je priznal katoliški cerkvi v Avstriji izredne pravice ter izročil duhovščini med drugim vse šolstvo. Avstrijske finance so postajale zaradi pomnožitve uradništva in vojaštva vedno slabše; v zunanji politiki Avstrija ni bila srečna; najbolj se je to pokazalo v krimski vojni, v kateri je pač Avstrija toliko storila, da si je nakopala smrtno sovraštvo Rusije, a premalo, da bi bila pridobila za se zapadne evropske države; tako je stala Avstrija kmalu v Evropi izolirana.

3. Avstrijsko-sardinska vojna in združenje Italije.

Napoleon III. in Cavour. Napoleon III. je postavil principu legitimitete princip nacijonalnega združenja nasproti; nobena druga država bi ne bila z uresničenjem tega principa tako prizadeta kakor Avstrija. Grof Cavour, voditelj zunanje in notranje politike sardinskega kraljestva pod kraljem Viktorjem Emanuelom II., je stremil po tem, da osvobodi Italijo avstrijske nadvlade ter izvede v tej deželi princip nacijonalnega združenja. Napoleon III., nekdaj sam karbonarec, je stopil na stran Sardinije, da pomaga uresničiti dolgoletne želje Italijanov. Zaman je iskala Avstrija zaveznikov, zakaj Anglija je simpatizirala z Italijo, enako tudi Rusija, ki je očitala Avstriji, da se ji je izkazala v krimski vojni nehvaležno.

Napoleon III. in Cavour sta se dogovorila, da dobi Francija za pomoč, ki bi jo dala Sardiniji, Nizzo in Savojsko. Kmalu na to se je vnela med Avstrijo in Sardinijo vojna.

Avstrijsko-sardinska vojna (1859). Avstrija je napovedala 1859
sama vojno; hotela je sovražnike prehiteti; Francija je poslala Piemontezom 100.000 mož na pomoč, Italijani pa so se zbirali iz vseh delov Italije. Napoleon III. je prevzel sam vrhovno poveljništvo francosko-sardinske vojske. Avstrijska vojska, ki je štela dosti manj vojakov, je bila pod vodstvom Gyulaia pri Magenti (4. junija) sicer premagana, a zmaga Francozov je bila tako nepopolna, da niso mogli misliti na zasledovanje Avstrijcev; Napoleon je zasedel slovesno Milan. — V trdnjavskem četverokotu (Peschiera, Mantua, Verona in Legnago) so se zopet zbirali Avstrijci, kojih vrhovno poveljništvo je sedaj prevzel cesar Franc Jožef I.; podpirala sta ga generala Heß in Ramming. Dne 24. junija se je vnela bitka pri Solferinu. Tudi tu so bili Avstrijci premagani in cesar je sklenil z Napoleonom III. premirje v Villafranchi, ki mu je sledil mir v Zürichu. Avstrija je odstopila Napoleonu III. Lombardijo, ta pa jo je izročil Sardiniji; za pomoč je dobil Nizzo in Savojsko.

Združenje Italije. Takoj po bitki pri Magenti so zbežali vladarji Parme, Toskane in Modene. Mir v Zürichu je določil, da se smejo vrniti v svoje države, če jih pokličejo njih podaniki. Toda prebivalstvo je hotelo imeti združeno Italijo in je

izreklo v plebiscitih, da se hoče združiti s Sardinijo. Tudi v kraljestvu Napolju so delovale tajne družbe v istem smislu. Garibaldi je zavzel s svojimi 1000 prostovoljci Sicilijo in kmalu nato tudi Napolj; sardinske čete so si osvojile tudi cer-
1861 kveno državo izvzemši Rim; dne 14. marca 1861 si je nadel Viktor Emanuel naslov „kralj Italije". Glavno mesto nove države je bila Firenca, a že je govoril Cavour javno v parlamentu, da je Rim naravno glavno mesto Italije. Za sedaj pa je ostal Rim še v papeževi, Venecija pa v avstrijski oblasti.

C. Zmaga nacijonalnega principa. (1863—1878).

1. Boj za prevlado v Nemčiji.

Velikonemška in malonemška ideja. V Nemčiji je zavladal 1852 zopet stari red. Z razpustom parlamenta je bila pokopana misel na trdno združenje vseh nemških plemen. Toda ostala je še vedno skupina politikov, ki je stremila po novi nemški državi pod vodstvom Pruske; ta skupina je delovala na to, da se izloči Avstrijo iz Nemčije; zaničevalno so imenovali nasprotniki to skupino malonemško skupino. Toda dokler je živel Friderik Viljem IV., kralj Pruske, ni bilo misliti na uresničenje te misli, kajti on sam, ki bi mu po malonemškem programu pripadla nemška krona, je bil najhujši nasprotnik tega programa. Ko se je (1858) omračil um temu kralju, je prevzel regentstvo njegov brat princ Viljem Pruski, po kraljevi smrti pa je zavladal kot Viljem I.

1861 do 1888 **Prva leta vlade Viljema I.** Kralj Viljem I. (1861—1888) je bil mož visoke rasti, preprostega vedenja, dobrohotne in praktične narave; po duhu ni dosegel svojega brata, a v stvareh, v katerih ni bil sam izveden, je prepustil rad vodstvo strokovnjakom. Dasi je bil vedno konservativnega mišljenja, je vendar rad priznal, da se sčasom izpreminjajo tudi sredstva za vzdrževanje oblasti. Malonemška stranka je videla v Viljemu I. moža, ki naj bi izvedel nje idejo. Še kot regent je posvetil Viljem I. vso svojo pozornost reorganizaciji pruske armade, čemur pa so se močno upirali voditelji liberalizma, ki

so bili od 1848 dalje najhujši nasprotniki vsakega vojaštva; bili so namreč mnenja, da močna armada le omejuje svobodo. Konflikt med kraljem in parlamentom je postajal zaradi reforme armade vedno hujši, že se je hotel odpovedati Viljem prestolu, tedaj pa je imenoval za svojega ministrskega predsednika in za državnega ministra zunanjih zadev moža, ki mu je pomagal izvesti nemško misijo; ta mož je bil Oton pl. Bismarck (1862). 1862

Bismarck se je pečal s politiko že od 1847 dalje, ko je bil izvoljen v takozvani „združeni deželni zbor". Ko je nekaj let pozneje postal poslanec zveznega zbora v Frankfurtu ob M., je bil še mnenja, da je najbolje, če hodita Pruska in Avstrija po eni poti, kmalu pa je izpremenil svoje nazore, češ da ima habsburška monarhija preveč tujih elementov v sebi, da bi mogla veljati za nemško državo in da iz nje ne more izhajati združenje Nemčije. Odslej je deloval Bismarck zoper prijateljstvo z Avstrijo. Njegov politični program je bil: združenje Nemčije brez Avstrije; ker pa se to ne more izvršiti brez boja, je na vsak način treba pomnožiti in okrepiti prusko armado. — Toda pruska opozicija je videla v Bismarcku doslej vedno le brezobzirnega reakcionarca in tako je postajal konflikt med vlado in parlamentom vedno ostrejši. Vse drugače je učinkovala novica o imenovanju Bismarcka za ministrskega predsednika na Dunaju; tu so jo čuli s strahom, zakaj videli so v Bismarcku nasprotnika Avstrije in cenili so njegovo zmožnost višje nego njegovi pruski rojaki.

Konstitucijonalizem v Avstriji. Avstrijski absolutizem je bil poražen tako v diplomaciji kakor v vojni. Posledica nesrečne avstrijsko-sardinske-(francoske) vojne 1859 je bila ta, da je padlo ministrstvo Bach in da je prenehal v Avstriji absolutizem.

Oktoberski diplom iz l. 1860. Novo ministrstvo, v 1860
katerem je prevzel notranjo upravo poljski grof Agenor Goluchowski, je objavilo meseca oktobra 1860 diplom, po katerem si dele pravico zakonodajstva krona, deželni zbori in samo iz ene zbornice obstoječi državni zbor. Oktoberski diplom je bil federalističnega značaja; odstranil je centralistični sistem, ki se je opiral v prvi vrsti na Nemce, ter priznal deželnim zborom prednost v političnem življenju. Z oktoberskim diplomom niso bili zadovoljni ne Nemci in ne

Madžari; prvi, ker je končal njih vlado, drugi, ker ni bila obnovljena popolna ogrska ustava. Iz strahu, da bo federalizem razdružil Avstrijo ter podkopal s tem prevlado Avstrije v Nemčiji, so razveljavili že nekaj mesecev pozneje oktoberski diplom. Goluchowski je moral demisijonirati.

1861 Februarski patent (1861) in Schmerlingova vlada. Vodilni državni minister avstrijski je postal sedaj Anton pl. Schmerling, ki ga je nekdaj imenoval nadvojvoda Ivan za predsednika prvega nemškega državnega ministrstva. 1861 je izdal Schmerling takozvani februarski patent, ki je omejil zopet kompetenco deželnih zborov in poveril večji delokrog centralnemu parlamentu. Februarski patent je bil delo nemškega centralizma, ki naj bi združil državo na stroške posameznih dežel in nenemških narodnosti. Državni zbor je bil sestavljen iz gosposke in poslanske zbornice.

Avstrijski narodi so sprejeli Schmerlingovo konstitucijo različno; Nemci so bili z njo zadovoljni, Čehi se niso mogli z njo sprijazniti, češ da je njena ost obrnjena proti njim; med njimi sta nastali dve stranki, fevdalna in meščanska; zadnjo sta vodila „oče Čehov“ in njih največji historik Franc Palacký in Ladislav Rieger. Slovenci, ki so bili kakor vsi Slovani, za federalizem, so zahtevali v prvi vrsti enakopravnost slovenskega jezika v šoli in v uradu. Voditelja Slovencev sta bila tedaj dr. Janez Bleiweis, „oče Slovencev“, in pesnik dr. Lovro Toman. V gališkem deželnem zboru se je poljsko plemstvo branilo voliti poslance v državni zbor, Italijani se niso hoteli privaditi novi Avstriji in Venecija se je imela za „vjeto hčerko Italije“. Največ odpora zoper februarski patent je bilo na Ogrskem, kjer niso hoteli o centralizmu ničesar vedeti. A ne samo Madžari so bili proti februarskemu patentu, temveč tudi ostali narodi na Ogrskem; tako Hrvatje, ki so bili s protirevolucijo razočarani in se jim je zabranilo združenje Dalmacije s Hrvaško zaradi Schmerlingovega protežiranja obrežnih Italijanov; tudi Slovaki in Rusini, ki so prosili za narodno avtonomijo, so bili vznejevoljeni.

Ko se je sešel na Dunaju državni zbor, so manjkali zastopniki Ogrske, Hrvaške, Erdeljske in Venecije, zato je deloval ta državni zbor le kot „ožji državni zbor“. Kmalu so odšli tudi Čehi. Pri teh razmerah je umljivo, da državni zbor ni mogel kaj uspešno delovati.

Poraz avstrijske velikonemške politike. Schmerling ni bil vnet samo za „Veliko Avstrijo“, ampak tudi za „Veliko Nemčijo“. Zato je pritrdil temu, da je sklical cesar Franc Jožef I. 1863 nemške kneze v Frankfurt ob M., kjer naj bi se pod 1863
njegovim predsedstvom posvetovali o reformi Nemške zveze. Knežji zbor v Frankfurtu se je sešel; izredno slovesno so sprejeli našega cesarja; njegov nastop je vzbujal povsod veliko navdušenje; s posebno spretnostjo je vodil Franc Jožef posvetovanja, toda vsi poizkusi so se izjalovili, ker se kongresa po nasvetu Bismarcka ni udeležil pruski kralj. — Vzlic temu nasprotstvu med Avstrijo in Prusijo sta se vendar še enkrat našli obe državi na skupnem potu, preden je prišlo do popolne ločitve.

Schleswig-holsteinski nasledstveni prepir; nemško-danska vojna. Od začetka 11. stoletja dalje je tvorila reka Eidera mejo med Schleswigom in Holsteinom in obenem tudi med Dansko in Nemčijo. Sredi 15. stoletja so volili stanovi Schleswiga in Holsteina tedanjega danskega kralja iz rodovine oldenburške za vojvodo Schleswiga in holsteinskega grofa pod pogojem, da ostaneta ti dve deželi nerazdeljeni; razen tega je na Holsteinskem le moška nasledstvena pravica. Ko so 1815 proglasili Holstein in Lauenburg za člena nemške zaveze, se je vzbudil pri prebivalcih Schleswiga čut, da pripadajo Nemčiji, zlasti ker so jih Danci hoteli podaniti. Od Oldenburžanov sta bila samo še dva moška potomca, kralj Kristijan VIII. in njegov sin Friderik, ki pa ni imel otrok. Po smrti teh bi pač lahko zavladala na Danskem ženska vrsta dinastije, ne pa v nedeljivo združenih vojvodinah, kjer je bil opravičen do nasledstva moški potomec stranske vrste, vojvoda Kristijan August Augustenburški. Kralj Kristijan VIII. pa je proglasil, da sme danska ženska vrsta nasledovati tudi v Schleswigu in na Holsteinskem ter da se ne sme teh dveh ločiti od Danske. Teh nazorov je bil tudi njegov sin in naslednik Friderik VII. Vsled tega so nastale velike zmede, ki jih je končal šele takozvani Londonski protokol velesil iz l. 1852. Le-ta je potrdil Danski integriteto ter ji pripoznal posest vojvodin. Vendar se je morala Danska zavezati, da bo čuvala državnopravno samostojnost obeh dežel in da se ne bo dotikala narodnih pravic Nemcev. Vojvoda Kristijan August Augustenburški se je odpovedal svojim pravicam proti denarni

odškodnini, a odpovedal se je le za-se, ne pa za svoje potomce. Tudi nemška zveza ni pritrdila pogodbam.

Takozvana „eiderdanska stranka“ na Danskem pa je po vseh teh pogodbah trdila, da Nemčija nima nikake pravice do Schleswiga, češ da ta dežela ne pripada k nemški zvezi; obenem je zahtevala ustavo, po kateri naj bi se združila ta vojvodina z ostalo državo. 1863 je res izdal kralj Friderik VII. ustavo za vso dansko državo. Zaman se je protivila temu odloku nemška zaveza. Slednjič je sklenila nemška zaveza, da zasedejo nemške čete Holsteinsko. Med tem je umrl Friderik VII. Njegov naslednik iz stranske vrste, Kristijan IX., se je sicer protivil grozeči vojni, a ljudstvo ga je prisililo k tej: kralj je izvršil zakon o skupni ustavi Schleswig-Holsteina z Dansko. Sedaj je nastal v Nemčiji vihar; priliko je porabil vojvoda Friderik Augustenburški ter je zahteval Schleswig in Holstein za se, češ da se je pač odkupil njegov oče, ne pa on sam. Vse je bilo sedaj odvisno od obeh velesil, a prav te dve sta tudi podpisali Londonski protokol, ki je priznal integriteto Danske, obenem pa sta bili Pruska in Avstrija člena nemške zaveze.

Bismarckova taktika. Bismarck se je že od začetka odločil za to, da izkoristi te zmede za prusko državo; še prav ljubo mu je bilo, da se je ljudstvo obrnilo od notranjega konflikta na to zadevo nacijonalnega interesa. Bismarcku je bilo na tem, da se poveča Pruska in sicer najbolje, če se združita z njo obe vojvodini. Zato je odklonil z vso odločnostjo dedne zahteve Augustenburžana. Vojna naj bi bila Bismarcku sredstvo, da ustavi nekoliko liberalno strujo na Nemškem, ki je silila k ustavni vladi. Vojna naj bi utrdila monarhično avtoriteto in potem naj bi prusko kraljestvo razvijalo veliko politiko. Oficijelno pa je vedno trdila Pruska, da se ji gre le za to, da bi prisilila Dansko k izvršitvi Londonske pogodbe.

Avstrija se ni mogla kot najmočnejša nemška država odtegniti temu občenemškemu vprašanju; zato je pač pripoznala Londonski protokol, a zahtevala je od danskega kralja, da podeli obema vojvodinama samostojno ustavo. Avstriji je bilo torej v resnici le na tem, da se izvrše sklenjene pogodbe. Tako sta bili torej Pruska in Avstrija po dolgoletnem nasprotstvu zopet v eni točki edini. Obe državi sta se odločili za

vojno zoper Dansko, a po Bismarckovem predlogu nista pred vojno ničesar sklenili glede bodočnosti vojvodin.

Vojna zoper Dansko (1864) se je končala z zmago 1864
obeh zaveznic. Povsod so zmagali Prusi, a vzlic reformi pruske armade niso nadkriljevali avstrijske vojske, ki jo je vodil na suhem Gablenz, na morju pa Tegetthoff. Na suhem so zmagali Avstrijci pri Översee-u in pri Veile-u, na morju pa sta se prusko in avstrijsko ladjevje slavno bojevali zoper dansko ladjevje, ki je bilo v premoči; avstrijsko ladjevje je zmagalo pri Helgolandu.

Dunajski mir. Po tolikih uspehih zaveznikov je sklenil Kristijan IX. z njimi mir na Dunaju. Danska je odstopila vojvodine Schleswig-Holstein in Lauenburg na korist avstrij-
skega cesarja in pruskega kralja (1864). O zahtevah in pravicah 1864
vojvode Augustenburškega v mirovni pogodbi ni bilo govora.

Odločilni boj med Avstrijo in Prusko 1866. Razmerje 1866
med Avstrijo in Prusko je ostalo po skupnem boju sprva neskaljeno; toda Bismarck še ni dosegel svojega končnega smotra, namreč združenja polabskih vojvodin — tako so imenovali Schleswig-Holstein — s prusko državo. Za sedaj sta uravnali zmagovalni državi upravo osvojenih dežel tako, da so jo vodili avstrijski in pruski komisarji (kondominat). A pri tem ni moglo ostati in pri poizkusih, določiti definitivno usodo polabskih vojvodin, je prišlo do spora med Avstrijo in Prusko. Javno mnenje je bilo, da je treba dati osvojene dežele pravemu dediču, vojvodu Augustenburškemu; tudi Avstrija je bila za to; toda Bismarck je proti temu nastopil z vso odločnostjo, češ, da se s tem ustvari le še novo srednjeveliko državo, ki bo samo pomnožila partikularistično sovraštvo zoper Prusko. Le v tem slučaju je bil pripravljen odstopiti vojvodine Augustenburgu, če le-ta prizna prusko nadpoveljništvo nad svojo vojsko, če stopijo njegove dežele v nemško carinsko zvezo ter če prizna še nekaj drugih zahtev.

Gasteinska konvencija. Vojna med Avstrijo in Prusko je bila že skoro neizogibna zaradi polabskih vojvodin. Vendar še ni prišlo do popolnega spora; Avstrija ga tudi ni želela, pruski kralj pa je videl, da je njegov narod v popolnem nasprotju z Bismarckovo politiko. Tudi vsa kraljevska rodbina je stala na strani Augustenburga. Slednjič sta sklenili Avstrija in Pruska v Gasteinu konvencijo, ki je prepustila upravo

Schleswiga Pruski, upravo Holsteina pa Avstriji. Lauenburg je dobila Pruska proti denarni odškodnini.

Bismarck je že tedaj izjavil, da so z gasteinsko konvencijo le „razpoke v stavbi zamazali.“ Ko je avstrijski namestnik v Holsteinu, Gablenz, dovolil narodni zbor, ki naj bi zahteval sklicanje stanov v svrho končne odločitve njih usode, so pokazali govorniki smrtno sovraštvo zoper Prusko ter se navduševali za Augustenburžana. Pruska se je pritožila na to, da Avstrija ščuva zoper njo. Obenem pa je Pruska delovala na to, da si za slučaj vojske pridobi nevtralnost Francije in pomoč Italije. Moltke je že napravil vojne načrte.

Vojna v Nemčiji. Sedaj je dobil Gablenz povelje, da skliče holsteinske stanove; obenem je izročila Avstrija schleswig-holsteinsko zadevo zaveznemu zboru. Pruska je označila to kot prelomitev gasteinske konvencije. Takoj na to so prikorakale pruske čete v Holstein. Avstrija je smatrala to za prelomitev miru in je predlagala v Frankfurtu, da mobilizirajo vse zavezne države zoper motilca miru. Vsa južna Nemčija, Volilniška Hessenska, Nassauska, Saška in Hannoveranska so se pridružile Avstriji; ostale severonemške države so pristopile k Pruski; obenem je potegnila s Prusko tudi Italija. Sedaj se je vnela vojna.

Vojna v Italiji na suhem. Po pruskem vojnem načrtu naj bi pruske vojne čete napadle Avstrijo od severa, italijanske pa od juga. Na Dunaju naj bi se obe vojni združili in zadeli Avstrijo v srce. Toda poveljnik avstrijske vojske v Italiji, nadvojvoda Albreht (sin zmagovalca pri Aspernu), je
1866 popolnoma porazil Italijane v bitki pri Custozi (24. junija
24./VI. 1866).

Vojna na Nemškem. Vojna z avstrijskimi zavezniki se je končala kmalu; s čudovito lahkoto so zavzele pruske čete severonemške prestolnice (Hannover, Draždane, Kassel). Ko je korakala hannoveranska vojska proti jugu, da bi se združila z Bavarci, so jo Prusi pri Langensalzi prisilili h kapitulaciji. Moštvo so odposlali brez orožja domov, kralju Jurju pa so dovolili, da gre kamor hoče, le ne na Hannoveransko. Nikdar več se ni vrnil v svojo domovino.

Vojna z Italijani na morju. Avstrijci so se merili z Italijani tudi na morju. Avstrijsko mornarico je zlasti povzdignil cesarjev brat nadvojvoda Maksimilijan, a Italija je razpo-

lagala nad združenim ladjevjem Sardinije in Napolja in je poleg tega izdala v zadnjih letih še 20 milijonov frankov za nadaljne vojne priprave na morju. Zato je bilo splošno mnenje, da bodo Italijani zmagali; toda Viljem pl. Tegetthoff (rojen v Mariboru), poveljnik sicer dobre, a skromne avstrijske mornarice, je sijajno zmagal nad Italijani v bitki pri Visu (Lissa, dne 20. julija 1866). Ta bitka na morju je znamenita 1866
tudi zaraditega, ker so se tu prvikrat bojevale ladje oklopnice 20./VII.
med seboj. — Vendar pa vsi dosedaj našteti boji niso odločili avstrijsko-pruske in avstrijsko-italijanske vojne, temveč odločitev je padla na češkem bojišču.

Vojna na Češkem. Poveljništvo avstrijske severne vojne je prevzel proti svoji volji Benedek, ki se je pač večkrat odlikoval v severni Italiji, a terenske razmere na Češkem so mu bile popolnoma neznane. Pod njegovim poveljništvom je stalo približno 240.000 mož. Vrhovno poveljništvo pruske vojske, ki je štela približno 250.000 mož, je prevzel kralj Viljem sam; pruska infanterija je nadkriljevala avstrijsko, avstrijska artilerija pa prusko; Prusi so bili oboroženi s puškami novejšega sistema.

Pruska vojska se je delila v tri armade; polabska armada je prodirala pri Rumburgu, prva armada pod poveljništvom princa Friderika Karla pa pri Libercu na Češko; šlesko armado je vodil pruski prestolonaslednik Friderik Viljem preko Trutnova in Nachoda tudi na Češko. Načelnik pruskega generalnega štaba Moltke, je določil, da naj se vse tri armade na Češkem združijo. Glavna bitka se je vršila v bližini Kraljevega Gradca (3. julija 1866
1866). Avstrijska artilerija je z velikim uspehom odbijala pruske 3./VII.
napade; opoldne so bile pruske čete že tako utrujene, da so jih hoteli odpoklicati iz boja; a opoldne je pritisnila na Avstrijce od desne strani armada prestolonaslednika, koje Benedekovi generali kljub njegovemu povelju niso pravočasno zadrževali. Prusi so zavzeli središče avstrijske pozicije, vas Chlum; zaman se je trudil Benedek, da bi ga dobil nazaj. S tem je bila bitka izgubljena.

Po teh dogodkih je odstopil Franc Jožef I. Venecijo na korist cesarju Napoleonu III. Ta naj bi izročil Venecijo Italiji proti temu, da odstopi od zaveze s Prusko. Na ta način bi Avstrija svoje čete v Italiji lahko porabila v nadaljnem boju zoper Pruse.

Toda Italija je odklonila Napoleonovo intervencijo. Vojna naj bi se torej nadaljevala; Benedekovo mesto je zavzel sedaj nadvojvoda Albreht, ki je prišel s skoro vso italijansko armado proti Dunaju; Italijani so zasedli sedaj Venecijo. Do večjih bojev pa ni prišlo, ker sta Avstrija in Pruska sklenili premirje, ki mu je sledil preliminarni mir v Mikulovem (Nikolsburg).

Končni mir sta sklenili Pruska in Avstrija šele
1866 koncem avgusta 1866 v Pragi, meseca oktobra pa Avstrija in Italija na Dunaju. Avstrija je plačala zmerno vojno odškodnino, odstopila Venecijo Italiji, Nemčiji pa svoje pravice do Schleswig-Holsteina. Obenem se je ločila Avstrija od Nemčije in je priznala, da sme Pruska preustvariti Nemčijo pod svojim vodstvom. — Tako je bil končal boj med Prusko in Avstrijo za prevlado v Nemčiji z zmago Pruske.

Severo-nemška zveza. Pruska je pridobila z vojno l. 1866 Schleswig-Holstein, Nassausko, Volilniško Hessensko, Hanno-
1867 veransko, Frankfurt ob M. Že v naslednjem letu (1867) pa je nastala v Nemčiji nova evropska velesila, Severonemška zveza, ki jo je vodila Pruska. Ta velesila je združevala vse nemške države severno od Maina. Po splošni, direktni in tajni volilni pravici izvoljeni državni zbor je sklenil ustavo, po kateri je imela Pruska poveljništvo vojske in pravico, da napove vojno ali sklene mir. Bismarck je postal zavezni kancelar (Bundeskanzler). Navzlic vsej tej enotnosti je preostajalo vsaki izmed zaveznih držav dosti široko polje za avtonomno delovanje.

Poznejša enotnost vse Nemčije bila je že s tem pripravljena, da so ostale tudi južne nemške države še v carinski zvezi s Severonemško zvezo. Razmere za združenje vse Nemčije pod vodstvom Pruske so bile torej ugodne; le ena sila v Evropi je bila, ki bi lahko delala zapreke Bismarckovi politiki; ta sila je bila Francija; a prav kmalu po vojni 1866 je doživel Napoleon III. več občutnih porazov.

2. Konec francoske prevlade in Napoleonovega cesarstva.

Napoleon III. in razmere v Ameriki. Uspehi cesarja Napoleona III. 1859 so povzdignili njegovo slavo in njegov

ugled. Toda mesto da bi bil po svojih uspehih v mirnih letih zmanjšal državne dolgove, ga je zapletla slavohlepnost v pustolovsko politiko izven Evrope. Tudi mu je bilo na tem, da ugodi slavohlepnosti nemirnega francoskega naroda ter da dá francoski vojski dosti opravila. Tako se je združil z Anglijo in skupno sta prisilila tujcem neprijazno Kitajsko k miru (1860).

Mehikansko cesarstvo. Napoleon III. je posegel tudi v amerikanske razmere. Skupno z Anglijo in Španijo je poslal ekspedicijo v Mehiko, da prisili to republiko, kjer je bil predsednik Juarez, do izpolnitve nekih denarnih obveznosti napram različnim evropskim upnikom. Zavezniki so dosegli svoj namen, a dočim sta Anglija in Španska nato takoj odnehali, je sklenil Napoleon III., da ustanovi v Mehiki romansko cesarstvo, ki naj bi tvorilo nekak protiutež germanskim Zedinjenim državam ameriškim. Francoske čete so zmagovalno prodirale v mehikansko republiko; skupščina notablov je sklenila pod Napoleonovim vplivom, da se naj izpremeni republika v dedno monarhijo, in je ponudila cesarsko krono avstrijskemu nadvojvodu Maksimilijanu, bratu cesarja Franca Jožefa I. Plemeniti nadvojvoda je sprejel ponudbo in je odšel s svojimi prostovoljci v Mehiko. 1864 je dospel v mesto Mehiko; a predsednik Juarez je zbral okoli sebe vse pristaše republike in se je strastno bojeval zoper Maksimilijana in francoske čete. Tedaj pa je ravno ponehala državljanska vojna v Zedinjenih državah. Takoj so posegle tudi te v mehikanske razmere in so se postavile na stran republikancev. Zahtevale so, da odstavijo Evropejci Mehiko; Francozje so odšli in Napoleon je prepustil Maksimilijana njegovi usodi. Juarez ga je vjel in ga dal 1867 v Queretaru ustreliti. 1867

Severoamerikanska državljanska vojna (1861 do 1865). Zedinjene države ameriške so v teku časa znatno narastle po številu prebivalcev in po obsegu; v teh časih so štele že okoli 40 milijonov ljudi; v Evropi so videli v svobodni Ameriki deželo bodočnosti in mnogo Evropejcev, ki niso imeli zaslužka, a tudi mnogo beguncev in pregnancev, se je izselilo v Ameriko.

A v Zedinjenih državah je vladalo veliko nasprotstvo med severom in jugom. Južne države so se pečale večinoma s poljedelstvom; zamorski sužnji so pridelovali veleposestnikom na plantažah bombaž, riž, sladkor, tobak, čaj in druge pridelke.

Ti veleposestniki so tudi imeli največ vpliva na vlado Unije, kajti državniki so bili po večini iz njih srede. „Demokratje“ — kakor so se imenovali prebivalci južnih dežela — so bili kot poljedelci za svobodno trgovino, za uvažanje tujega blaga. V severnih deželah so bile razmere drugačne; tu je cvetela industrija; vsled tega so prihajali Evropejci večinoma le sem; tu so dobili lažje delo, kajti tu je bilo že odpravljeno suženjstvo; tudi podnebje je novoprišlecem bolje ugajalo na severu nego na jugu. Takozvana „republikanska stranka“ severnih držav je bila proti svobodni trgovini in je hotela z visokimi carinami varovati svojo obrtnost; tudi je zahtevala, da se odpravi suženjstvo.

Ko je bil 1860 izvoljen za predsednika Abraham Lincoln, kandidat republikanske in protisuženjske stranke, tedaj je izbruhnila strašna državljanska vojna. Južne države so se odcepile od Unije in so volile svojega predsednika. Po štiriletnem divjem boju so zmagale severne države. Tedaj je posegla Lincolnova vlada v mehikanske razmere[26].

Posledice ponesrečene Napoleonove politike. Pustolovsko podjetje cesarja Napoleona III. v Mehiki je imelo zanj usodepolne posledice. Ni samo izpraznilo francoskih blagajn, ampak je tudi Napoleona zadrževalo, da se ni mogel vmešavati v druge izvenfrancoske zadeve v Evropi, (na pr. v danske 1864). Tudi v notranjem je nastala v Franciji huda opozicija; Thiers je z drugimi vred odkrival vse slabosti cesarstva; v sijajnih govorih je očital Napoleonu, da ni bilo prav, ako je pripustil, da sta postali Italija in Pruska mogočni državi. „Bitka pri Sadovi“ — tako so imenovali Francozje bitko pri Kraljevem gradcu — zahteva maščevanje. Pruska je zmagala in povečala svoj teritorij, ne da bi Francija dobila zato kako „kompenzacijo“, zlasti ob Renu. Zmaga Pruske pomeni ponižanje Francije. — Ko je hotel kupiti Napoleon III. od Holandije Luxemburško, je to preprečil Bismarck, na čigar strani je stalo nemško javno mnenje. — Napoleon je iskal povsod priliko za vojno, da zadosti častihlepnosti svojega naroda. Ko je udaril po odhodu francoskih čet iz Rima Garibaldi v cerkveno državo, da bi z njeno osvojitvijo dovršil zedinjenje Italije, je posegel zopet Napoleon III. vmes in je premagal

[26] Lincolna, ki je odpravil v Uniji suženjstvo, je umoril fanatik Booth v gledišču (1865).

Garibaldijance; s tem se je hotel prikupiti francoski duhovščini; a ravno ta intervencija mu je odtujila Italijane. — Vse to je vplivalo tudi na notranjo politiko Francije in bolj in bolj je rastlo sovraštvo proti cesarstvu. Ko so bile 1868 nove volitve, so bili v velikih mestih izvoljeni v zakonodajni svet smrtni sovražniki cesarstva. Sicer je v plebiscitu 1870 glasovalo $7^1/_4$ milijonov Francozov za cesarjevo politiko, a med onimi, ki so se ji protivili, je bilo 50.000 vojakov. Napoleon je smatral to glasovanje za ugodno in je pričel z bojaželjno politiko.

Španske razmere povod francosko-nemški vojni. Komaj je umrl španski kralj Ferdinand VII. (III, 203), se je že vnela državljanska vojna. Baski, Aragonci, Katalonci in Valencijanci so se vzdignili za Don Carlosa, brata umrlega kralja; vsi so črtili kastilsko centralno vlado, Don Carlos pa jim je obljubil, da bo obnovil njih stare pravice (fueros). Pristaši Don Carlosa so se imenovali „Karlisti". V nasprotnem taboru so stali pristaši mladoletne kraljice Izabele in so se imenovali po njeni materi „Christinos". Državljanska vojna je bila silno kruta. Ko je slednjič zmagala kraljica, so se tem hujše vneli notranji ustavni boji, ki so povzročali neprestane nemire in vstaje. Zaradi slabe vlade in nenravnega življenja kraljice Izabele je izbruhnila 1868 vojaška revolta, ki je napravila vladi Bourboncev konec. Izabela je morala ostaviti Špansko. Sedaj so se vneli na Španskem zopet hudi boji za to, kdo naj dobi špansko krono; mnogo jih je bilo tudi za republikansko vlado, slednjič so ponudili špansko kraljevsko krono princu Leopoldu iz rodovine Hohenzollern-Sigmaringen. Napoleon III. je izjavil, da je odločno zoper to kandidaturo, ki jo je podpirala pruska vlada. Takoj je imel na svoji strani vse one, ki so želeli vojno. Tudi ko je kandidat odklonil ponujano krono, ni to Napoleonu III. zadostovalo in je zahteval od pruskega kralja Viljema I., da se izjavi zoper vsak tak slučaj tudi v bodočnosti. Viljem je odklonil to zahtevo in Napoleon III. mu je napovedal vojno.

Nemško-francoska vojna (1870/71). Napoleon III. je ra- 1870
čunal na to, da se mu bo v boju s Prusko pridružila Avstrija, do
toda pogajanja niso dospela do zaključka; sicer pa je Napoleon 1871
za trdno upal, da bo premoč francoskega orožja zmagala. Anglija in Italija sta ostali nevtralni, Ruska pa je simpatizirala s Prusko. V Parisu so upali, da bodo južnonemške države

sklenile zvezo s Francijo ali pa vsaj ostale nevtralne, toda vsi ti upi so se izjalovili. Tako sta si torej stala nasproti dva naroda, Francozje in Nemci, vsak s približno 40 milijoni ljudi. Vojna, ki se je vnela, skoro nima primere v zgodovini.

Nemško vojsko so razdelili v tri armade; poveljniki so bili general pl. Steinmetz, princ Friderik Karel in pruski prestolonaslednik Friderik Viljem; vrhovno poveljništvo je prevzel kralj Viljem I. sam, pravi voditelj vseh operacij pa je bil Moltke. Le-ta je uredil vojno tako, da so se posamezni deli armade gibali točno kakor kolesje v stroju. Njegova deviza je bila: „ločeno marširati, skupno udariti.“

Tudi Napoleon III. je sam prevzel vrhovno poveljništvo francoske vojske; regentstvo je izročil cesarici Evgeniji; njegova maršala sta bila Mac Mahon in Bazaine. Po številu vojakov so Nemci nadkriljevali Francoze.

Nemške zmage. Dne 4. avgusta je prepodil prestolonaslednik neko francosko divizijo pri Weißenburgu in odprl s tem Nemcem pot v Alzacijo; dva dni pozneje je premagal Mac Mahona pri Wörthu. Istega dne so vzele čete prve in druge armade Francozom Spicheren, dasi jih je zmaga stala precej vojakov. Po Napoleonovem načrtu bi se morali Bazainova in Mac Mahonova armada združiti in prekoračiti Ren; nemški zmagi pa sta preprečili ta načrt; odslej se je koncentriralo vse upanje Francozov na Metz in Straßburg. Cesar je izročil sedaj — bil je bolan in deprimiran — vrhovno poveljništvo maršalu Bazaineju. — Po krvavih bitkah okoli Metza — pri Colombey-Nouillyju, pri Mars la Touru, pri Gravelotte-u in pri St. Privatu — so oklenili Nemci Bazaineja v Metzu. V Parisu je nastopila spričo teh dogodkov najhujša desorganizacija; opozicija v zbornici je zahtevala že javno, da naj odstavijo cesarja. Mac Mahon je krenil namesto proti Parisu s svojo armado proti severu, odtod pa proti vzhodu k Maasi, da bi osvobodil Bazaineja. Toda kmalu so mu Nemci s tretjo in novo ustanovljeno četrto armado pod vodstvom saškega prestolonaslednika Alberta zastavili pot ter so ga potisnili proti belgijski meji; pri Sedanu so ga obkolile nemške čete in Francozom ni ostalo drugega nego kapitulacija ali pogin. Odločili so se za prvo: dne 1. septembra je ukazal cesar Napoleon sam razobesiti belo zastavo in je poslal svoj

meč pruskemu kralju. Naslednjega dne, 2. septembra, se je vdalo Nemcem 120.000 vojakov; med ujetniki je bil cesar Napoleon sam; odvedli so ga v grad Wilhelmshöhe blizu Kassela. Bitka pri Sedanu se je končala s triumfom, kakoršnega ni v zgodovini.

Vojna zoper republiko. Po dogodkih pri Sedanu se je vojna nadaljevala, a francoske čete se niso več vojevale pod Napoleonovimi orli, zakaj po poročilih, ki so došla z bojišča, je izbruhnila v Parisu revolucija. Dne 4. septembra so odstavili Napoleona in proglasili Francijo za republiko. Ustanovili so „vlado narodne brambe“, ki ji je načeloval pariški vojaški poveljnik general Trochu; Favre je prevzel vnanje, advokat Gambetta pa notranje in kmalu potem še vojaške zadeve. Cesarica Evgenija je pobegnila na Angleško.

Provizorična francoska vlada je pokazala delavnost in energijo, ki se je dala primerjati pogumu prodirajočega sovražnika. Najprvo je poizkušala potom diplomacije doseči preobrat; pri nevtralnih državah Evrope je dokazovala, da je nesrečno vojno povzročil odstavljeni cesar. A vsi ti poizkusi so se izjalovili, vojna se je nadaljevala.

Nemci so obkolili Paris; štiri mesece je divjal strašen boj za velikansko trdnjavo, ki je bila popolnoma ločena od sveta. Parižani so se bojevali z veliko navdušenostjo in so bili z živežem dobro preskrbljeni, a vsi njih poizkusi so ostali brezuspešni napram previdnemu vodstvu nemškega poveljništva. Dne 28. septembra je kapituliral od Badencev pet tednov oblegani Straßburg. Del nemških čet, ki je postal s tem prost, je še bolj oklenil Paris. Gambetta se je dvignil z zrakoplovom iz obleganega mesta in je z veliko energijo zbiral nove moči za osvoboditev glavnega mesta. Dne 27. oktobra je kapituliral Bazaine v Metzu; 173.000 francoskih vojakov in trije maršali so se podali Nemcem; tudi te proste čete so odšle proti Parisu. Dasi so čutili Parižani vso grozo obleganega mesta, so se vendar pogumno branili; še vedno so prihajale nove francoske čete iz vseh delov Francije; vsak Francoz, ki je bil star 20—40 let, je moral zgrabiti za orožje. Štiri nove armade naj bi se združile. Njim se je pridružil iz Italije došli voditelj prostovoljcev, Garibaldi. Bourbaki je hotel iz Besançona udreti v južno Nemčijo, a Nemci so ga potisnili v Švico.

Proklamacija nemškega cesarstva v Versaillesu. Med temi vojnimi dogodki so se vršila važna pogajanja med Nemčijo in nemškim glavnim taborom v Versaillesu. Vsem je bilo jasno, da bo združenje Severonemške zveze z južno Nemčijo v vojni rodilo tudi združenje nemškega naroda in da se bo Severonemška zveza spremenila v „Nemško cesarstvo“. Obnovitev cesarstva je predlagal bavarski kralj
1871 Ludovik II. in dne 18. januarja 1871 so v versail-
18./I. leskem gradu slovesno proglasili pruskega kralja Viljema I. za cesarja Nemškega cesarstva.

Kapitulacija Parisa in „komuna“. Med tem je postal položaj Parižanov čedalje žalostnejši; a šele, ko je pošel oblegancem ves živež, se je vdal Paris (28. januarja 1871). Zoper voljo Gambette je izročila novoizvoljena narodna skupščina v Bordeauxu eksekutivno oblast Thiersu. Le-ta je sklenil z Nemci v Versaillesu predmir.

V Parisu pa še ni zavladal mir; buknila je vstaja „komune“, mednarodne socijalistične zarote, ki je že med obleganjem povzročala nemire in je sedaj več nego dva meseca s pomočjo delavstva strašno terorizirala glavno mesto. „Komunardi“ so s petrolejem polili in požgali cele dele mesta, med njimi krasna poslopja, kakor na pr. Tuilerije. Vlada je morala Paris oblegati, da je napravila red.

1871 Mir v Frankfurtu ob M. Dne 10. maja 1871 sta sklenili Francija in Nemčija v Frankfurtu ob M. mir: Francija je odstopila Nemčiji Alzacijo in Lotaringijo in se zavezala plačati 5 milijard frankov vojne odškodnine.

Napoleona III. je Nemčija izpustila iz ujetništva. 1873 je umrl v Angliji.

Rim postane glavno mesto Italije. Nemško-francoska vojna je povzročila nove izpremembe v Italiji. Francija je namreč odpoklicala svoje čete, ki so branile papežu Rim. Dne
1870 20. septembra 1870 so zasedle čete italijanskega kralja Viktorja
20./IX. Emanuela II. Rim kot „naravno glavno mesto Italije“. Plebiscit je odločil za združenje cerkvene države z Rimom, kjer se je v naslednjem letu nastanil italijanski kralj.

Papež je obdržal le Vatikan, Lateran in kastel Gandolfo; njegova oseba je nedotakljiva kakor ona italijanskega kralja. Istega leta je sprejel Vatikanski cerkveni zbor dogmo,

po kateri je papež nezmotljiv, kadar govori „ex cathedra“ o verskih in nravnih resnicah. Nekateri katoličani niso pripoznali tega sklepa, temveč so se ločili od katoliške cerkve ter ustanovili takozvano „starokatoliško cerkev“.

D. Postanek sistema svetovnih držav.

1. Razvoj avstro-ogrske notranje politike v zadnjih desetletjih.

Sistiranje ustave. Centralistični februarski patent, ki ga je izdal Schmerling 1861, je naletel na največji odpor pri Madžarih. Le-tem se je tudi posrečilo, da je prišel na krmilo grof Belcredi (1865). Belcredi je sistiral ustavo. Avstrija 1865
je postala torej zopet absolutna država; pot do nagodbe med krono in Ogrsko se je dobila na ta način, da je Belcredi združil Erdeljsko z Ogrsko.

V prihodnjem letu se je zgodila vojna katastrofa na Češkem; Avstrija je izgubila hegemonijo v Nemčiji. Le težko so se ji uklonili nacijonalni avstrijski „velikonemci“. Anastasius Grün je pisal žalostno „Finis Austriae“. Drugi so se pa vpraševali, kako naj bi se Avstrijo preosnovalo. Vsem je bilo jasno, da absolutizem mora prenehati.

Nagodba z Ogrsko in decemberska ustava (1867). Belcredija je nadomestil Beust; on in Deak sta ustvarila ustavo z dne 21. decembra 1867, ki je še sedaj v veljavi. 1867
Decemberska ustava deli naše cesarstvo — avstro-ogrsko 21./XII.
monarhijo — v dve državi s skupnim vladarjem (dualizem); poleg vladarja imata avstrijska in ogrska država tudi skupno vnanjo politiko, vojaštvo in državne finance. Med polovicama obstoji torej personalna in realna unija. Za skupne zadeve in za državne dolgove je plačevala Ogrska prvotno samo 30 %, dežele tostran Litve pa 70 %[27]. Vsaka državna polovica ima svoj parlament, o skupnih zadevah pa sklepajo delegacije, ki so sestavljene iz delegatov obeh parlamentov.

Največ so pridobili s to ustavo Madžari, ker jim je podelila v parlamentu izredne prednosti pred drugimi narodi onostran Litve. Le Hrvatje so si ohranili nekoliko samostojnosti,

[27] Sedaj plača Ogrska 36·4 %, Avstrija 63·6 %.

vse druge narodnosti pa brezobzirno madžarizirajo Madžari, dasi kulturno vobče ne nadkriljujejo svojih nemadžarskih sodržavljanov.

Težji je bil po novi ustavi položaj v deželah tostran Litve; Nemci so zahtevali nekako prevlado nad drugimi narodi; Slovanov je sicer bilo več nego Nemcev, toda Slovani so bili razdeljeni v več narodov, ki so si v marsičem nasprotovali. Po volitvah so imeli Nemci v parlamentu večino; zahtevali so nemški jezik kot državni jezik v parlamentu, upravi, v šolah in v justici. A tudi Nemci niso bili edini; veleposestniki in mnogo alpskih kmetov kot federalisti so bili za fevdalno-konservativno politiko in so stremili po kolikor mogoči samostojnosti posameznih kronovin, liberalna meščanska stranka je bila centralistična in je zahtevala podreditev posameznih kronovin celi državni polovici. Sprva je prišlo liberalno meščanstvo na krmilo.

Ministrstvo (Karlos) Auersperg (od 1868 dalje) je odpovedalo konkordat, uredilo finance, sklenilo državni ljudsko-šolski zakon ter uvedlo triletno in splošno vojaško službo. Zoper nemško prevlado so se dvignili Čehi, ki so za „Vaclavovo državo“ zahtevali enako neodvisnost kakor jo ima Ogrska; od Čehov so se učili Slovenci; ustanavljali so „Čitalnice“ in druga narodna društva ter stavili svoje politične zahteve na „taborih“, kjer sta se odlikovala kot govornika Raič in dr. Zarnik. Poljaki so zahtevali samostojnost deželnih zborov. Ker se jim ni ugodilo, niso več prišli v parlament; s tem je zastalo vse delovanje, dokler ni padlo Auerspergovo „meščansko ministrstvo“ (1870).

Ministrstvo Hohenwart, ki je nastopilo 1871, je bilo konservativnega in federalističnega značaja. Čehom se je zagotovilo obsežno samostojnost; to je vzbudilo vihar pri Nemcih, ki so po novih volitvah prišli v parlamentu v manjšino. Tedaj sta posegla vmes Beust in ogrski ministrski predsednik, grof Andrassy; zadnji je zahteval, da ostane Cislitvanska enotna, ker to zahteva nagodba z l. 1867. Vsled tega so izgubili Čehi obljubljene pravice, narastel pa je vpliv Ogrov nad vso državo. — Hohenwartovo ministrstvo se je še istega leta umaknilo novemu.

Ministrstvo (Adolf) Auersperg (1871—1879) je izvedlo volilno preosnovo, po kateri so zopet imeli Nemci večino v

parlamentu; nato je nastopilo zoper posamezne predpravice katoliške cerkve ter je povzdignilo kolikortoliko tudi gospodarstvo; reformiralo je davkarstvo, nakupilo železnice za državo ter uredilo carinski tarif.

V avstrijskem parlamentu so se kazala v nemški večini vedno večja nasprotstva glede cerkvenih in vojaških vprašanj, dokler nista večine popolnoma razdrla rusko-turška vojna (III, 253) in bosensko vprašanje (III 255).

Ministrstvo Taaffe (1879—1893). Novo ministrstvo pod vodstvom grofa Taaffeja si je stavilo nalogo, da izvede spravo med narodi Cislitvanske. Vse narodnosti naj bi bile enakopravne; toda Nemci, — ki so pri volitvah prišli v manjšino, — nikakor niso bili zadovoljni s tem, da so izgubili vodstvo. Vlado je podpiral v parlamentu takozvani „železni obroč“ („der eiserne Ring“), ki so ga sklenili fevdalni veleposestniki, Čehi, Poljaki, Jugoslovani in nemški konservativci; njim so nasprotovali v „Združeni levici“ („Vereinigte Linke“) zedinjeni svobodomiselni Nemci. Da bi pridobil večino tudi v bodočnosti zase, je dovolil grof Taaffe Slovanom razne koncesije, med temi delitev praškega vseučilišča v nemško in češko. Jezikovne naredbe (1880 in 1882) za Češko, Moravsko in za dežele, v katerih prebivajo Slovenci, so določile, da se morajo uradniki napram ljudstvu posluževati jezika strank. Taaffejevo ministrstvo je izvedlo v gospodarskem in socijalnem oziru marsikatere reforme, tako: podržavljenje raznih železnic, nedeljski počitek, zakon o zavarovanju zoper bolezni in nezgode in kronsko veljavo; ko pa je hotelo izvesti tudi volilno reformo na podlagi splošne volilne pravice, tedaj so se uprli temu konservativci, liberalci in Poljaki, nakar je grof Taaffe odstopil.

Razna ministrstva (1895—1911). Taaffejev drugi naslednik, poljski grof Badeni, je volilno reformo izpremenil v toliko, da je priklopil tedanjim štirim volilnim kurijam še peto splošno volilno kurijo, v kateri so volili vsi 24letni avstrijski državljani, ki so prebivali 6 mesecev v volilnem okraju. Večino je pridobil zase Badeni v parlamentu zlasti z novo antisemitsko stranko „Krščanskih socijalcev“, ki jim je bil voditelj energični dunajski župan (1895—1910) dr. Karel Lueger. Dne 5. aprila 1897 je izdal grof Badeni dve jezikovni naredbi za Češko in Moravsko; po teh bi moral vsak uradnik

v teh deželah biti zmožen češkega in nemškega jezika. To je izzvalo pri Nemcih najhujši odpor; zato je moralo Badenijevo ministrstvo odstopiti.

Za Badenijem so se hitro vrstila ministrstva. 1905 je prevzel predsedstvo baron Gautsch. Ko je zahtevala stotisočera množica pred dunajskim parlamentom izvedbo splošne enake volilne pravice, je bil pripravljen to storiti; a šele, ko je bil njegov drugi naslednik baron Beck ministrski predsednik, je 1906 sprejel parlament zakon o splošni, enaki, direktni in tajni volilni pravici. Cesar je sankcijoniral ta zakon
1907 26. jan. 1907. Prve volitve po tem sistemu so se vršile 1907, druge 1911.

Razvoj ogrske notranje politike. Na Ogrskem je bila liberalna stranka, ki je pod Deakovim vodstvom 1867 sklenila nagodbo z dinastijo, skoro 40 let na krmilu. Brezobzirno je nastopala zoper nemadžarske narode; madžarski jezik je postal državni in uradni jezik. Madžari so vedno bolj stremili po popolni ločitvi med Avstrijo in Ogrsko. Takozvana „neodvisna stranka“ pod vodstvom „diktatorjevega“ sina iz l. 1849, Franca Kossutha, je zapisala ta cilj javno na svoj prapor; zahteva samostojno armado z madžarskim poveljniškim
1868 jezikom. Hrvatski sabor je 1868 sklenil z Ogrsko ogrsko-hrvatsko nagodbo, ki je jamčila Hrvatski popolno samoupravo v notranjih zadevah, v bogočastju, šolstvu in pravosodstvu.

Ogrska ima še zastarel volilni sistem s kurijami; odločuje madžarsko plemstvo in uradništvo. Velike ljudske mase in nemadžarske narodnosti so skoro brez zastopstva. Zato je vedno glasnejša zahteva po splošni in enaki volilni pravici.

Pogled v preteklost in v bodočnost. Na prvi pogled kaže razvoj avstro-ogrske notranje politike, kakor bi se bojevalo v naši državi vse proti vsakomur. Kdor pa opazuje notranji razvoj natančneje, ta vidi, da so politični boji naše države znaki napredka, da so nastali pod vplivom velikih idej; Avstro-Ogrska ne propada, temveč se vzdiguje, njeni notranji boji ne vodijo v zmedo, temveč k razjasnitvi. Vzlic narodnostnim prepirom se ojačujejo posamezni narodi na kulturnem in gospodarskem polju. Prav v zadnjih šestih desetletjih, za vlade cesarja Franca Jožefa I., se je v temu oziru storilo mnogo.

Cesar Franc Jožef I. Preosnova Avstro-Ogrske se je izvršila in se še vrši pod preslavno vlado cesarja Franca Jožefa I., tako da smemo po pravici imenovati vso to dobo Franc Jožefovo. S svojim geslom „Viribus unitis“, z državniško modrostjo in s smotreno vladarsko voljo je zlomil naš cesar trhli absolutizem. V našem cesarju slavimo ustanovitelja moderne avstro-ogrske velevlasti, pospešitelja umetnosti in duševne omike; on je podelil državi ustavo, državne temeljne zakone, njemu se imamo zahvaliti za reformo pravosodstva, šolstva, pod vlado cesarja Franca Jožefa I. sta se povzdignili obrtnost in trgovina na najvišjo stopnjo. Duhovitost in energija, točnost, zvestoba, resnicoljubje, neutrudljiva marljivost: te lepe lastnosti so spremljale našega cesarja v mladosti, te lepe lastnosti ga spremljajo tudi še kot sivolasega starčka.

S skoro nadčloveško potrpežljivostjo je prenašal cesar Franc Jožef I. udarce usode, ki so zadeli njegovo prevzvišeno osebo; le prepogosto sta domovali žalost in bolest v cesarskem dvorcu na Dunaju, tako 1867, ko so v Ameriki ustrelili cesarjevega brata nadvojvodo Maksimilijana, mehikanskega cesarja; 1889, ko je umrl cesarjev edini sin prestolonaslednik Rudolf, in 1898, ko je zločinec umoril v Švici blago cesarico Elizabeto, cesarjevo zvesto družico.

A tudi prelepe slovesnosti so se vršile za vlade cesarja Franca Jožefa I., tako slavnostno kronanje cesarja za ogrskega kralja 1867, ob 50 in 60 letnici vladanja našega cesarja. Vse te slovesnosti je proslavil naš cesar z dobrimi deli ter našel mnogo posnemalcev tudi med državljani.

2. Nemčija.

Cesar Viljem I. (1871—1888). Prevlada Nemčije v Evropi (1871—1890). Krvava vojna med Francijo in Nemčijo je bila končana; padla je prevlada Francije v Evropi in nadomestila jo je ona Nemčije. 1871 do 1888

Ureditev države. Prvi državni zbor nove Nemčije se je sešel meseca marca 1871; isti dan je bil povišan grof Bismarck v dedni knežji stan; ustava vse države je posneta po oni, ki jo je imela poprej Severonemška zveza; skupno osvojeni deželi Alzacija in Lotaringija sta postali

„državna dežela“ (Reichsland); vlada jo cesarski namestnik v imenu vse države. Zakonodajstvo nad vso državo imata zavezni svet (Bundesrat) in državni zbor (Reichstag). Tako sestoji sedaj Nemčija iz 25 držav, iz državne dežele ter iz kolonij. Na čelu federalne unije stoji cesar, ki je vsakokratni pruski kralj. V naslednjih letih je zedinila država kolikortoliko Nemčijo v nacijonalno enoto s tem, da je uvedla enoten denar, enotno pravo ter je postavila trdno podlago glede državne vojske.

„Kulturni boj.“ Kmalu po ustanovitvi nemške države je izbruhnil med Prusko in rimsko-katoliško cerkvijo hud boj, ki se je razširil po vsej Nemčiji. Vzroke je iskati v izločitvi Avstrije iz Nemčije ter v postanku Nemčije pod vodstvom protestantovske dinastije. Boj, ki se je razvil, imenujemo „kulturni boj“. — Že v prvem državnem zboru je nastala iz katoliških poslancev obstoječa „frakcija „centruma“, ki jo je vodil dr. Windhorst; le-ta je zagovarjal odločno pravice katoliške cerkve napram novi državi; obenem je nastopil tudi za samostojnost posameznih držav, torej za partikularizem. Dalje je zahtevala frakcija centruma, (zdaj pravimo navadno: centrum), da se vmešava nova država v italijanske razmere ter pripomore papežu zopet do svetovne vlade. Nemška vlada je imela torej v katolikih najhujšo opozicijo; vlada je izdala razne zakone zoper katoliško duhovništvo, višek pa je dosegel
1873 kulturni boj s takozvanimi majskimi zakoni 1873. Zakoni so zahtevali med drugim predpisano izobrazbo duhovnikov in odobritev nameščenja duhovnikov po državi. V katoliških krajih so našli ti zakoni pri ljudstvu in pri duhovščini najhujši odpor. Duhovnike so nastavljali škofje brez odobritve države, ta pa jim je zabranila izvrševanje duhovniške službe. Pomagale niso nič obtožbe in kazni, odpor je postal še večji. Pozneje je odvzela vlada duhovnikom tudi upravo cerkvenega premoženja ter je prepovedala na Pruskem vse redove in kongregacije. Velika razburjenost, ki se je razširila vsled kulturnega boja med katoliškim svetom, je dovedla slednjič tudi vlado do spoznanja, da je treba napraviti mir. Začela se je pogajati z
1878 novim papežem Leonom XIII. (1878—1903) ter je razve-
do
1903 ljavila večino zakonov, ki so bili povzročili kulturni boj. Nacijonalna nemška država je torej podlegla v boju z univerzalno katoliško cerkvijo.

Socijalna demokracija (III 264). Drugi nasprotnik nemške nacijonalne države je bila socijalna demokracija, ki je vsled splošne volilne pravice dobila vedno večji vpliv. Vlada je nastopila proti socijalni demokraciji z raznimi zakoni, ki pa niso imeli dosti uspeha. Po nasvetu Bismarckovem je pozneje ugodila raznim zahtevam socijalistov; uvedla je zavarovanje proti nezgodam pri delu, ustanovila je obrtne bolniške blagajne ter skrbela za zavarovanje v slučaju starosti in invaliditete.

Friderik III. (1888). Ko je umrl 1888 nemški cesar Viljem I. v starosti 91 let, ga je nasledoval sin Friderik Viljem kot Friderik III.; mož se je bil proslavil v nemško-francoski vojni. Novi cesar je bolehal na raku v grlu in že po 99 dnevni vladi je umrl. Nasledoval ga je njegov sin Viljem II.

Viljem II. (od 1888 nadalje) je bil 29 let star, ko je nastopil vlado. Kot princ je občudoval Bismarcka. Ko je prišel do vlade, se je pa razmerje med cesarjem in državnim kancelarjem poslabšalo. Cesar Viljem je impulzivne narave, poln lastnih idej ter se čuti za vse odgovornega, kar se zgodi pod njegovo vlado. Zato je bil mnenja, da se mora strinjati politika Nemčije v resnici tudi z njegovimi osebnimi nazori. A prav ti nazori se čestokrat niso ujemali z Bismarckovimi; zato je sprejel cesar 1890 Bismarckovo prošnjo, da se poslovi kot državni kancelar; obenem ga je imenoval za lauenburškega vojvodo. Bismarck je umrl 1898.

od 1888 dalje.

1890

Za vlade cesarja Viljema II. je bil ustvarjen državni zakonik za vso Nemčijo; država je pomnožila znatno vojno mornarico, kakor sploh posvečuje cesar Viljem največjo pozornost nemški vojski. S svojo veliko vojsko je Nemčija zaščitnica miru v Evropi; v notranjem pa pospešuje država zlasti šolstvo ter sploh blagostanje državljanov.

3. Francija.

Tretja republika. Po frankfurtskem miru si je Francija prizadevala, da zaceli rane, ki so jih usekale nemško-francoska vojna ter notranji nemiri. Vse je hrepenelo po miru. Prvi predsednik republike, Thiers, se je trudil predvsem, da je Francija poplačala vojno odškodnino Nemčiji, nakar so odšle nemške posadke. Thiersov naslednik je bil Mac Mahon. Po

dolgotrajnih pogajanjih so sprejeli novo ustavo, po kateri volijo predsednika republike za 7 let, poleg njega sta pa še senat s 300 in zbornica poslancev, ki ima sedaj 584 zastopnikov. Za Mac Mahonovega naslednika se je republika v Franciji tembolj utrdila, ker sta umrla glavna pretendenta Louis Napoleon, sin Napoleona III., in grof Chambord.
1881 1881 si je osvojila Francija Tunis. Gambetta in Boulanger sta delovala z vso močjo na to, da bi dobila Francija v kaki novi nemško-francoski vojni priliko povračila („revanche"), a Bismarck je s previdnostjo zabranil vsak konflikt. 1889 je slavila Francija stoletnico, odkar se je sešla narodna skupščina. Svetovna razstava je pričala o velikanskih uspehih Francije na tehničnem in gospodarskem polju. Velik finančni polom pa je povzročil 1892 takozvani „panamski škandal", ker je bankerotirala družba, ki je gradila panamski prekop (na čelu ji je stal Lesseps, graditelj sueškega prekopa). V devetdesetih letih se je pričela vohunska afera Dreyfusa, judovskega častnika v generalnem štabu; 12 let je vznemirjala ta afera Francijo in vzbujala zanimanje vse Evrope. Slednjič se je neki polkovnik, ki je potvoril za Dreyfusa obtožilno pismo, usmrtil; afera Dreyfus pa je končala šele, ko je predsednik Loubet (1899—1906) v drugič obsojenega Dreyfusa pomilostil. Za Loubeta je začela vlada hud „kulturni boj" zoper kongregacije, duhovne družbe, ki so imele vzgojo mladine v rokah; njih šole so razpustili in mnogo samostanov zaprli. Slednjič sta sprejela senat in zbornica tudi zakon o ločitvi države od cerkve, vsled česar je ponehalo vsako občevanje med Vatikanom in Francijo. Po odstopu Loubeta so volili za predsednika Fallièresa (1906) ki načeluje še sedaj v Franciji.

4. Ruska.

1855 do 1881 **Car Aleksander II.** (1855—1881) se je takoj po končani krimski vojni lotil z vso resnobo reformatoričnega dela v svoji
1861 državi. 1861 je odpravil tlačanstvo ter je podelil občinam pravico samouprave in pravosodja; dalje je izboljšal „car osvoboditelj" justico, šolstvo — štipendisti so se šolali na inozemskih visokih šolah, — pospeševal je umetnost in znanost ter podaljšal železnice do sosednjih držav; za njegove vlade je zacvetelo obrtništvo in stavbarstvo. Ruska trgovina se je posebno povzdignila z osvojitvami na vzhodu; vdala so se

kavkaška plemena, Ruska je ojačila svoj vpliv v Teheranu in Kitajska je otvorila po pogodbah ruski trgovini svoje meje. V centralni Aziji je pripadal kos za kosom ruski državi, Kitajska pa ji je odstopila velik del Mandžurije (Usurijo). — Ker Aleksander II. ni obnovil Poljakom ustave, so se ti vzdignili 1863; 1863
s tem so pa izgubili zadnje ostanke samostojnosti; pač pa je potrdil Aleksander II. veliki kneževini Finski njene posebne pravice. („Rusko-turška vojna" III. 253). Že je mislil car Aleksander II. podeliti Ruski nekako ustavo, tedaj pa mu je vzela bomba, vržena od anarhista, življenje.

Aleksander III. (1881—1894) je ostal samodržec. Mnogo 1881 do
je vplival nanj njegov nekdanji odgojitelj Pobjedonoscev, 1894
ki je bil postal nadprokurator svetega sinoda. Čeravno si je car postavil za geslo „red, poštenost in štedljivost," je dospel slednjič le do policijske vlade. Nastala je splošna reakcija na šolskem in gospodarskem polju in vsled tega se je okrepilo revolucijonarno gibanje. Le politika na vzhodu je imela nekoliko uspehov, h katerim ste ji pripomogli gradnja transkaspiške in sibirske železnice.

Nikolaj II. (od 1894 dalje). Tudi za njega je kmalu pre- **od 1894**
vladal vpliv Pobjedonosceva. Vsemogočnost ruske birokracije **dalje.**
je dobila sedaj celo med uradniki strastne nasprotnike. Revolucijonarne ideje so se širile po delavcih tudi med kmeti, učeča se mladina je izkušala uresničiti svoje ideje z bodalom, revolverjem in bombami. Vsak pritisk vlade je dobil odgovor v atentatih na ministre in druge dostojanstvenike. — Dne 22. januarja 1905 je šlo skoraj 10.000 delavcev pod vodstvom duhovnika Gapona proti zimski palači v Peterburgu, da bi carju izročili prošnjo za ustavo. Toda vojaštvo je ustavilo množico in ko se prosilci niso hoteli umakniti, so streljali; padlo je strahovito število delavcev. Razburjenost je naraščala. Car je sicer že avgusta meseca obljubil „dumo" (državni zbor), a ker je volilni zakon zagotovil veleposestvu odločilen vpliv, je bilo ljudstvo ogorčeno. Delavstvo je uprizorilo generalno stavko, kateri so se pridružili poštni in železniški uradniki, zdravniki, lekarnarji in odvetniki. Dne 20. oktobra 1905 1905
je izdal car oktoberski manifest, v katerem je obljubil, da v prihodnje ne bo izšla nobena postava brez privoljenja dume; obljubil je tudi razne liberalne preosnove. Maja 1906 se je sešla prva duma.

5. Italija.

Vatikan in Italija. Papež je izdal 1871 encikliko, v kateri je slovesno protestiral zoper nasilstva italijanske vlade napram njemu; proglasil se je za moraličnega ujetnika, češ da stopi z vsakim korakom iz svoje palače na tla italijanske države, ter je prepovedal italijanskim katoličanom vsako sodelovanje v političnem življenju, ker bi s tem pripoznali italijansko državo.

Notranji razvoj Italije v zadnjih desetletjih. Italijanska vlada je skrbela za to, da okrepi mlado kraljestvo v notranjem in na zunanje. Kmalu potem, ko je Italija zasedla Rim, so prevrtali predor Mont Cenis. Z vso vnemo se je lotila italijanska vlada ojačenja svoje vojske. Skoro ob istem času sta umrla kralj Viktor Emanuel II. in papež Pij IX. Prvega
1878 je nasledoval kralj Umberto I. (1878—1900), drugega pa papež
do Leon XIII. Za novega kralja se je precej okrepila v Italiji
1900 socijalna demokracija, obenem pa je nastala „Italia irredenta“ (t. j. neodrešena Italija), ki stremi po tem, da bi združila z Italijo tudi avstrijske, švicarske in francoske dežele, ki imajo italijansko prebivalstvo. („Kolonijalna politika Italije“ III, 273). Ko je 1900 umoril anarhist kralja Umberta, ga je nasledoval sin

Viktor Emanuel III. (od 1900 dalje). Za Leonom XIII.
od 1900 je postal papež Pij X. (od 1903 dalje), ki je dovolil katoli-
dalje. čanom italijanskega kraljestva, da se smejo v določenih slučajih udeleževati političnega življenja.

6. Balkanske države.

Rumunska. V Vlaški in Moldaviji je moral turški sultan zaradi grških vstaj v prvi tretjini 19. stoletja imenovati domače vojvode za vladarje. Le-ti so se resno trudili, da povzdignejo blagostanje svojih dežela, vendar jih je čestokrat zaviral pri reformah premogočni ruski vpliv. Zlasti je bila velik zadržek krimska vojna. Pariški mir (III. 225) je postavil obe deželi zopet pod vrhovno oblast Turčije in pod zaščito velesil. V obeh vojvodinah se je že davno rodila misel, da bi se združili; misel se je uresničila, ko je vlaška narodna skup-
1859 ščina proglasila 1859 moldavskega kneza tudi za svojega vladarja. Tako je nastala nova država „kneževina Ru-

munska". Knez ji je bil Aleksander Cusa. Le-ta je uredil upravo, pravosodstvo in šolstvo (ustanovil je visoki šoli v Jašiju in v Bukareštu) ter je odpravil tlačanstvo. Ker pa je prekoračil financijelna sredstva dežele, so ga 1866 prisilili, da se je odpovedal vladi. Še istega leta so si izvolili novega kneza, princa Karla iz rodovine Hohenzollern-Sigmaringen (1866). 1881 je postala Rumunska kraljestvo. Pametna 1866
vlada Karla I., ki ga podpira pri njegovem delu kraljica Elizabeta (kot pesnikinja pod imenom Carmen Sylva znana) pospešuje žilavost in delavnost rumunskega naroda na duševnem in gospodarskem polju.

Bolgarska. Uspehi Grkov v začetku 19. stoletja niso ostali brez vpliva na Bolgare. Vendar sprva niso ničesar dosegli v bojih zoper Turke. Bolgari so morali še poprej temelj polagati narodni izobrazbi in šele potem so mogli misliti na osvoboditev od turškega jarma. S pridnim šolanjem je rastlo število omikancev od leta do leta. Toda preden se je mogla Bolgarija politično poroditi, je morala izvojevati boj s panhelenizmom; zakaj Bolgari so bili povsem odvisni od grške cerkve. Vzlic zaprekam grške duhovščine je moral patriarh v Carigradu naposled posvetiti bolgarskega nadškofa. Po dobljeni cerkveni neodvisnosti so se pričele vstaje, ki jih je Turčija s strašno krutostjo, posebno od strani čerkeskih naseljencev, udušila. Tudi v Bosni in Hercegovini so se takrat vzdignili tlačeni srbski kristjani (raja) zoper turška nasilstva. Konferenca velesil je zahtevala 1876, da pripozna Turčija ustanovitev dveh avtonomnih bolgarskih provincij pod krščanskima guvernerjema. Ker je Turčija odklonila zahteve, ji je Ruska napovedala vojno.

Rusko-turška vojna (1877—1878). Rusijo je vodila 1877
pri tem podjetju ideja panslavizma, ki se je porodil po do 1878
uspehih Nemčije nad Francijo, in ki je stremil po tem, da združi vse Slovane pod vodstvom Ruske. V rusko-turški vojni so se pridružili Rusom Rumunci, ki so tedaj proglasili svojo neodvisnost od Turške. Turki so se nadejali, da jim bodo v tej vojni — kakor 1854 — pomagale Angleška, Francija in morebiti tudi Avstrija, a kmalu so izprevideli, da so bili osamljeni. Rusko ladjevje je uničilo turško v Črnem morju, a mnogo preglavice je napravljal Rusom in Rumuncem turški general Osman Paša, ki je junaško branil trdnjavo Plevno. Slednjič je padla Plevna; zmagovalci so osvojili balkanski

prelaz Šipka in so udarili v Turčijo skoro do Carigrada. Mir v San Stefanu je skoro pognal Turčijo iz Evrope ter je ustvaril veliko slovansko državo med Donavo in morjem. Te določbe so osupnile evropske velesile, najbolj Anglijo, kjer je bil vnanji minister Lord Salisbury. Anglija se je pričela oboroževati. Vojna med Anglijo in Rusijo se je dala preprečiti le s sporazumom evropskih velesil.

1878 Berolinski kongres (1878). Po Bismarckovem posredovanju so se sešli 1878 zastopniki evropskih velesil v Berolinu h kongresu, ki naj bi uredil orijentalske zadeve; Avstrijo je zastopal njen zunanji minister grof Julij Andrassy. Določili so med drugim sledeče:

1. Bolgarija med Donavo in Balkanom postane sicer samostojna kneževina, a mora plačevati Turčiji davek. Avtonomna Vzhodna Rumelija z večinoma bolgarskimi prebivalci ostane turška, a dobi krščanskega guvernerja. Tudi pretežno bolgarska Makedonija ostane turška; zaraditega še dandanes ne more zavladati mir v Makedoniji.

2. Črnagora, Srbija in Rumunska postanejo nezavisne države in se zavežejo, da podele vsem svojim podanikom enake verske in politične pravice. Rumunska dobi nerodovitno Dobručo, odstopiti pa mora Rusiji Besarabijo. Črnagora dobi kos morske obale z Barom, Srbija okraja Niš in Pirot.

3. Bosna in Hercegovina ostaneta sicer pod Turčijo, a ker sultan ne more napraviti v njih miru, dobi Avstro-Ogrska ukaz, da zasede te dve deželi in ju upravlja. Tudi sultan je temu pritrdil.

4. Grška dobi Tesalijo in vzhodni Epir.

5. Morske ožine med Evropo in Azijo ostanejo za vojne ladje zaprte.

6. Donava ostane nevtralna.

Sklepi berolinskega kongresa niso ustrezali željam panslavistov, a tudi ne balkanskim Slovanom. Bilo je že tedaj jasno, da na Balkanskem poluotoku še ne bo zavladal mir. To se je tudi pokazalo v naslednjih desetletjih.

Bolgarska kneževina. V Bolgariji je volila velika narodna skupščina princa Aleksandra Battenberga za
1879 kneza (1879). Knez se je sprl z Rusko, ki je stremila po tem, da izpremeni Bolgarsko v rusko provincijo. 1885 so zahtevali

prebivalci Vzhodne Rumelije, da se združi njih dežela z Bolgarijo; knez Aleksander je proglasil združitev, a vsled tega je izbruhnila bolgarsko-srbska vojna (III, 256), v kateri je Bolgarija zmagala. Turčija je potrdila kneza kot guvernerja Vzhodne Rumelije. Vzlic tem uspehom se je moral zaradi opozicije ruske stranke med častniki 1886 knez Aleksander umakniti s prestola.

Ferdinand I. na Bolgarskem. 1887 je izvolila bol- 1887
garska narodna skupščina princa Ferdinanda iz rodovine Sachsen-Koburg-Kohary za kneza; ta ji vlada še danes. Duša vlade je bil sprva Stambulov, dokler ga niso nasprotniki umorili. Šele tedaj, ko je dovolil knez, da se njegov najstarejši in katoliški sin Boris sprejme v pravoslavno cerkev, je zavladal zopet sporazum med Bolgarsko in Rusko. Kneževina se je v zadnjih letih visoko povzpela. 5. oktobra
1908 je anektiral knez Ferdinand I. Vzhodno Rumelijo 1908
ter se proglasil za nezavisnega carja. Želja vseh Bolgarov je, da se združi z njihovo državo tudi oni del Makedonije, v katerem prebivajo Bolgari.

Bosna in Hercegovina. 1875 so izdali krščanski vstaši Bosne in Hercegovine vsemu svetu oklic, v katerem so stale sledeče besede: „Kdor ne pozna turškega barbarstva, kdor ni bil priča trpljenju in mukam kristjanov, ta si ne more predstavljati niti približno, kaj je „raja“ (t. j. kristjan pod turškim jarmom): tiho bitje, nižje od živali, rojeno za večno suženjstvo.“ Berolinski kongres je ukazal Avstro-Ogrski, da zasede (okupira) in upravlja Bosno in Hercegovino; minister Andrássy je povdarjal, da je naša država v zadnjih treh letih izdala za begunce 20 milijonov kron. 1878 so odkorakale avstrijske čete v Bosno in Hercegovino.

Okupacija Bosne in Hercegovine. Glavno kolono avstrijskih čet je vodil baron Philippovich, ki je prekoračil Savo pri Brodu. Iz Dalmacije je vdaril v Hercegovino general pl. Jovanovich. Mohamedanski prebivalci so se držali pogumno; vodil jih je pustolovec Hadži Loja. Avstrijci, med kojimi so se zlasti odlikovali slovenski vojaki, so zmagali v bojih pri Maglaju, Jajcu, pri Tuzli in drugod. 18. avgusta
1878 so bili pred Sarajevom, drugi dan so vzeli mesto. Meseca 1878
septembra je bila okupacija končana. Upravo obeh dežela je prevzela nato Avstro-Ogrska in jih je podredila državnemu

finančnemu ministrstvu. Ta uprava je trajala 30 let in je iz-
1908 boljšala znatno blagostanje Bošnjakov in Hercegovcev. 5. oktobra
5./X. 1908, ko je vodil avstro-ogrsko vnanjo politiko baron Aehrenthal, je naš cesar anektiral Bosno in Hercegovino. Po Evropi je bilo zaraditega dosti razburjenja. Srbija in Črnagora sta grozili z vojno. Slednjič se je sultan pogodil z Aehrenthalom, da mu plača naša država 55 milijonov kron. Nemški državni kancelar Bülow je izjavil, da gre v slučaju vojne Nemčija z Avstro-Ogrsko; tedaj je izginila nevarnost vojne in vse države so priznale aneksijo. Sandžak Novibazar, ki ga je bila Avstro-Ogrska tudi 1878 okupirala, je dobila zopet Turčija.

Srbija. Miloš Obrenović, ki je postal v Srbiji 1817 knez (III, 205), je vladal samovoljno kakor turški paša. Še-le 1838 je izvojevala močna opozicija „ustav“, ki je omejil kneževo oblast. Njegov sin in drugi naslednik se je moral 1842 odpovedati vladi in skupština je volila Aleksandra Karagjorgjeviča (1842—1858) za kneza. Le-ta pa je bil slednjič tudi odstavljen. Nato so zavladali zopet Obrenovići. Reformirali so državno upravo v modernem smislu, k čemur je zlasti pripomogla mladina, ki se je šolala v inozemstvu. 1867 se je odrekla Turčija vsem trdnjavam v Srbiji. V naslednjem letu je prevzel vlado Milan Obrenović (1868—1889), ki je proglasil 1882 Srbijo za kraljestvo. V bolgarsko-srbski vojni
1889 (1885) so bili Srbi pri Slivnici in pri Pirotu premagani; po posredovanju Avstro-Ogrske sta sklenili Srbija in Bolgarija mir. Kralj Milan je bil Avstro-Ogrski prijazen vladar, a vedno se je moral za monarhične pravice bojevati s srbsko radikalno stranko. 1889 je odstopil prestol sinu Aleksandru I. (1889 do 1903), ki pa ni mogel užugati notranjih nemirov. Poročil se je z vdovo Drago Mašinovo in si polagoma izpodkopal ves ugled. 1903 so kralja in kraljico umorili. — Narodna skupščina
1903 je nato volila Petra I. (od 1903 dalje) iz rodovine Karagjorgjevićev. Evropske države so ga polagoma priznale; Peter I. se je približal Bolgarski in Črnigori z namenom, da bi vse tri v slučaju vojne nastopile zoper Turčijo in če treba tudi zoper Avstro-Ogrsko.

Črnagora. V Črnigori so vladali od začetka 16. stoletja dalje vladike ali škofje. 1851 je knez Danilo (1851—1860) sekulariziral svojo cerkveno kneževino in se proglasil za prvega posvetnega kneza. Njegov nečak in naslednik Nikita

(od 1860 dalje) je dobil v berolinskem kongresu samostojnost in kos primorja. Njegova država se dobro razvija; 1910 jo je proglasil za kraljestvo. Tesno razmerje vlada med Črnogoro in Srbijo ter med Rusko.

Grška. Prvega grškega kralja Otona I. je čakala težka naloga; vladati mu je bilo nad močno razcepljenim narodom, ki je bil zaradi vojne hudo podivjan. Med Grki je nastalo sovraštvo zoper tujce, zlasti zoper Nemce. Nacijonalni stranki se je slednjič moral umakniti tudi kralj (1862). Njegov naslednik je bil danski princ Jurij I. (od 1863 dalje). Z dovoljenjem velesil je pridružil Grški Jonske otoke. Vzlic tej pridobitvi je država mnogo trpela vsled slabih financ, zlasti ker je podpirala 1866 vstajo na Kreti in bi bilo prišlo kmalu do vojne med njo in Turčijo. Le po Bismarckovem prizadevanju ni izbruhnila vojna; Kreta se je morala zopet ukloniti turški oblasti. Toda nespravljivost med Turki in kristjani je imela za posledico novo vstajo na Kreti, ki je stremila po združenju otoka z Grško. Vstašem je pomagala zopet grška država; tako je nastala turško-grška vojna (1897). Mozlemi so pokazali 1897
v tej vojni velik pogum in največjo požrtvovalnost. Tudi vojaški so bili Turki bolj izvežbani nego Grki. Tako je vojna kazala le uspehe na strani Turkov. Kralj Jurij je prosil za premirje, ki ga mu je sultan dovolil pod pritiskom velesil. Le-te niso pripustile nobene izpremembe na Balkanskem poluotoku; zato je določil v Carigradu sklenjeni mir status quo. Kreta je dobila 1898 avtonomijo in grškega princa Jurja za namestnika. Ker le-ta ni mogel prodreti pri velesilah s predlogom, naj se združi otok z Grško, je 1906 odstopil kot namestnik.

Turčija se je zdržala vzlic raznovrstnim viharjem. Sultan Abdul Hamid II. je zlasti povzdignil vojaštvo, ki so ga vežbali inozemski častniki. Od 1902 dalje so bili veliki nemiri v Macedoniji. Tamošnji kristjani, ponajveč Bolgari, deloma tudi Srbi in Grki, so hoteli otresti turški jarem; sosebno bolgarske čete so izkušale v malih bojih z redno turško vojsko priboriti Macedoniji svobodo. Raditega sta sklenila cesar Franc Jožef I. in car Nikolaj II. na sestanku v Mürzstegu na Zgornjem Štajerskem (1903): Evropski častniki naj prevzamejo povelje nad turško žandarmerijo v Macedoniji in naj tako pomirijo deželo. — Na Turškem je bila močna stranka „Mladoturkov“,

ki so hoteli uvesti času primerne reforme, predvsem parlament. Nevoljni radi vtikavanja ostalih evropskih držav v turške zadeve, so mladoturški častniki sklenili 1908 „osmansko ligo za edinstvo in napredek“ ter so zahtevali, naj se zopet uvede ona ustava, ki jo je bil sultan dal 1876, toda je ni bil izvršil. Sultan Abdul Hamid II. se je uklonil in 24. julija 1908 je obnovil ustavo. Decembra istega leta je bil sklican prvi turški
1909 parlament. Ko pa je hotel 1909 sultan s pomočjo reakcionarnih „Staroturkov“ zopet upeljati absolutizem, so mladoturški vojaki osvojili Carigrad in po krvavem boju odstavili Abdula Hamida, ki živi sedaj interniran v vili blizu Soluna. Turški prestol je zasedel njegov polubrat Mehemed V. — Mnogo težav so delali turški vladi v zadnjih letih Albanci, ki so se večkrat uprli z oboroženo silo in stremé po samostojnosti.

7. Angleška.

Zadnja desetletja vlade kraljice Viktorije. Reforma parlamenta in „irsko vprašanje.“ Gladstone. Palmerston se je vedno upiral demokratičnim zahtevam po reformi parlamenta. Po njegovi smrti (1865) pa je predlagal Gladstone kot voditelj poslanske zbornice reformo parlamenta, kar je bilo sprejeto 1867. Nato se je lotil Gladstone „irskega vprašanja.“

Več stoletij so bili Irci brez zemljišč; vzeli so jim jih angleški velikaši; od njih so morali Irci svoja zemljišča v najem jemati. S pomočjo podkupljenih poslancev so združili 1800 irski parlament z angleškim; odslej se je godilo Ircem še slabše. Vsiljevali so jim angleško državno cerkev in Irci so morali celo njene duhovnike vzdrževati. K temu so se pridružile še slabe letine. Irci so se izseljevali v Ameriko; med amerikanskimi Irci je nastala 1861 tajna zveza Fenijcev, ki je stremila po popolni osvoboditvi Irske od Angleške ter po ustanovitvi irske republike; zveza Fenijcev je netila na Irskem neprestano nezadovoljnost, bala se ni niti političnega umora. V Londonu so nato pač izprevideli, da more nastati mir še le, kadar pripoznajo Ircem nekatere pravice. Najbolj se je zavzel za Irce Gladstone. Razveljavili so predpravice anglikancev na Irskem ter olajšali možnost pridobivati si zemljišča. Toda nekateri Irci so zahtevali popolno ločitev Irske od Angleške in

so ustanovili takozvano „deželno ligo“ z devizo: „Irska Ircem“. Voditelj ji je bil irski protestant Parnell, ki je zahteval z vso odločnostjo home rule (= samovlado) in razdelitev zemljišč. Deželna liga je porabila vsako sredstvo, da bi dosegla zmago; tedaj je nastala beseda „bojkotirati“ po nekem strogem angleškem oskrbniku z imenom Boycott, pri katerem ni hotel nobeden delavec stopiti v službo, tako da mu je skoro vsa žetev zgnila na polju. Gladstone je Ircem pač v marsičem pomagal; slednjič je padel sam; po njegovem odstopu so sprejeli od njega predlagano tretjo reformo parlamenta, po katerem ima nad 5 milijonov prebivalcev volilno pravico; ker so volilci po večini delavci, je Anglija pravzaprav demokratična republika z monarhično državno obliko. — Gladstonejev naslednik je bil Salisbury. Na Irskem so se nemiri nadaljevali; vlada je postopala strogo, a je vendar dovolila zakon, ki je olajšal najemščine in nakup posestev. Še enkrat je prišel Gladstone na krmilo, a z home rule-vprašanjem tudi sedaj ni imel uspeha. 1893 se je umaknil iz političnega življenja; 1898 je umrl. Tako je Irska še vedno odprta rana na telesu angleške države. V 50 letih so se izselili nad 4 milijoni ljudi; nad 3 $^1/_2$ milijonov so jih izgnali iz njih zemljišč; polovica zemljišč je v lasti komaj 300 ljudi.

Edvard VII. (1903—1910). Po smrti kraljice Viktorije je zasedel prestol njen sin Edvard VII., ki se je izkazal v vnanji politiki izvrstnega diplomata. Po kratki vladi ga je nasledoval kralj Jurij V. (od 1910 dalje). 1903 do 1910

8. Švica, Belgija, Nizozemska.

Švica. Tudi v Švici se je vršil boj med protestanti in katoličani. Naposled so zmagali radikalni protestantje; izgnali so jezuite in dali Švici federativno ustavo: zavezni svet (Bundesrat) vlada v Bernu v imenu vse zaveze; njemu pomagata 2 zbornici: svet stanov (Ständerat) kot zastopnik posameznih kantonalnih vlad ter nacijonalni svet (Nationalrat), ki ga volijo vsi kantoni po razmerju števila poslancev. Federativna unija je dobila enotno vojaštvo, carinstvo, pošto in denarstvo; z novimi reformami izkuša vedno bolj uveljaviti enotnost tudi v drugih zadevah. Švici je zajamčena od evropskih držav nevtralnost.

Belgija. Nemško-francoska vojna je odstranila nevarnost, ki je pretila belgijski samostojnosti od Francije. Posledica tega je bila, da so germanski Vlamci vedno bolj prodirali s svojim jezikom v uradih, kjer je vladal poprej edino francoski jezik.
1865 do 1909 Kralj Leopold II. (1865—1909) je ustanovil v Afriki pod svojim suverenstvom Kongsko državo in je v oporoki imenoval Belgijo za dediča te države. Po smrti Leopolda II. je zavladal Belgiji Albert I.

Nizozemska. Na Nizozemskem je umrl 1890 kralj Viljem III. Ker v veliki vojvodini Luxemburški ne smejo vladati ženske, je zasedel tu prestol poprej odstavljeni vojvoda Adolf Nassauski, na Nizozemskem pa kraljica Viljemina (od 1890 dalje). Sprva je vodila regentstvo njena mati, od 1898 dalje vlada kraljica sama. Poročena je s princem Henrikom Mecklenburškim, ki je dobil naslov „princ Nizozemski".

9. Pirenejski poluotok.

Španija. Po dolgotrajnih pogajanjih je zasedel 1870 španski prestol italijanski princ Amadeo I. Toda strastni strankarski boji so mu delali pri vladi mnogo težav. Poleg tega je vnovič izbruhnila vojna Karlistov; nezdrave razmere so primorale kralja, da se je že 1873 odpovedal španskemu prestolu.

Obnovitev vlade Bourboncev. Po kraljevem odhodu je bila Španska zopet republika. 1874 je oklical general Martinez Campos Alfonza XII., sina Izabele, za kralja. Leto pozneje je zavladal novi kralj (1875—1885). Še le po njegovi smrti mu je bil rojen sedanji vladar Španije Alfonz XIII., za kterega je vodila regentstvo do njegove polnoletnosti (1902) mati Marija Kristina.

Portugalska. Na Portugalskem se je odpovedal Pedro, sin Ivana VI., prestolu na korist svoje hčere Marije da Gloria (1834—1853). Marija se je poročila s princem Ferdinandom iz rodovine Sachsen-Koburg-Kohary. Marijina naslednika (Pedro IV., 1853—1861, in Don Luiz, 1861 do 1889) sta sicer vladala dobro, a slabih državnih financ nista mogla izboljšati. Razen tega se je razširjala močno tudi republikanska ideja. Stranki regeneradores (konservativci) in progresisti (naprednjaki) sta se menjavali v vladi. Pod

vlado Karla I. (1889—1908) je dobil veliko veljavo Franco, voditelj nove liberalno-konservativne stranke, in je nastopal z vso strogostjo zoper republikance. Ker so se mu protivili kortesi, je vladal nekaj časa brez njih. 1908 pa so 1908
zarotniki ustrelili kralja Karla I. in 20letnega prestolonaslednika. Prestol je zasedel drugi kraljev sin Manuel II. (1908—1910), ki pa so ga 1910 pregnali. Portugalsko so proglasili tedaj za 1910
republiko.

10. Skandinavske države.

Švedija in Norveška. Pod vladarji rodovine Holstein-Gottorp (III, 140) se je ugled kraljevske rodbine na Švedskem nekoliko povzdignil. Karel XIII. je sicer moral odstopiti Finsko Ruski, a 1814 je dobil Norveško, ki je bila poprej združena z Dansko. Ker ni imel otrok, je posinovil francoskega maršala Bernadotte-a, ki je zavladal obema deželama 1818 in čigar potomci vladajo še sedaj na Švedskem (od 1907 dalje Gustav V.); Norveška se je 1905 ločila zopet od Švedske ter si je izvolila danskega princa Hakona VII. za kralja.

Danska. Na Danskem je nasledoval Kristijana IX. (III, 232) njegov sin Friderik VIII. (od 1906 dalje).

E. Prirodoznanstveni-tehnični napredek 19. in 20. stoletja in njegove posledice.

1. Prirodoznanstvo in tehnika.

V 19. in 20. stoletju sta se prirodoznanstvo in tehnika izredno razvila; njih razvoj je zelo pospeševala ta okolnost, da so vse nove pridobitve na tem polju uporabljali v obrti in poljedelstvu ter seznanili z njimi vse ljudstvo. Tako n. pr. je zbral Aleksander pl. Humboldt (1769—1859) v svojem delu „Kosmos“ vso vedo svoje dobe in jo napravil s tem drugim pristopno.

Geografija, geologija in mineralogija. Znanost, ki jo je Aleksander pl. Humboldt najbolj pospeševal, je geografija; na svojih potovanjih si je pridobil izredno mnogo izkušenj in je postal na ta način utemeljitelj raznovrstnih novih panog fizične geografije; kot geografi so še sloveli Ritter, Petermann, Richthofen i. dr. Geologija se je pravza-

prav razvila še-le v 19. stoletju. Prvi, ki je postavil raziskavanje o prazgodovini naše zemlje na znanstveni temelj, je bil Werner († 1817). Z razvojem geologije je napredovala tudi njena pomožna znanost paleontologija, ki sta jo ustanovila Cuvier in de Lamarck; paleontologija je zasledovala v petrefaktih prabitja, med katerimi je seveda zanimal znanstvenike najbolj človek; tako sta se razvili antropologija in etnografija, ki so ju gojili pred vsem Virchow, Ratzel i. dr. Anglež Charles Darwin je prišel do popolnoma novih zaključkov v prirodopisju. — Napredki geologije v zvezi z znanstvenim rudništvom so dovedli tudi mineralogijo do visokega procvita.

Matematika in astronomija. Tudi matematika je v 19. stoletju močno napredovala, njen napredek so pa v prvi vrsti uporabljali astronomi, kakor na pr. Herschel, Bessel, Encke i. dr.

Fizika in kemija. Skupno delovanje znanstvene teorije in tehnične prakse je neizmerno pospeševalo razvoj fizike in kemije. Tako sta se odlikovala v optiki Francoz Fresnel in Anglež Young; Kirchhoff in Bunsen sta izumila spektralno analizo; Mayer in Helmholtz sta ustanovila temeljni nauk o ohranjenju energije. Galvanijeve in Voltove nauke o elektriki so nadaljevali: Oersted (zveza med elektriko in magnetizmom), Ampère (elektrodinamika), Faraday (indukcija), Ohm (zakon o elektr. toku), Gauß, Weber, Morse (telegraf), Reis in Edison (telefon), Siemens (luč), Marconi (brezžična telegrafija). — Po James Wattu izumljeni parni stroj so v Evropi najpoprej rabili v mornarstvu; prvo železnico za prevažanje oseb so gradili v Angliji. Dandanes prepregajo železnice že skoro vso zemljo. V zadnjem desetletju se je zlasti razvila avtomobilna industrija in mogočno napreduje tudi aeronavtika. V kemiji je bil Liebig (1803—1873) utemeljitelj agrikulturne kemije.

Medicina. Po natančnem študiju človeškega telesa in s pomočjo prirodoznanstva je močno napredovala medicina; največje uspehe kaže v kirurgiji. Imenitni medicinci so bili Skoda, Rokitansky, Pasteur, Billroth, Virchow, Koch i. dr. V medicini je velike važnosti zlasti izumitev Röntgenovih žarkov.

2. Razvoj gospodarstva in njegove posledice.

Svetovni promet in svetovna trgovina. Razvoj gospodarstva v 19. in 20. stoletju stoji v znamenju praktične uporabe prirodoznanstva. Roko v roki z razvojem tehnike hodi tudi delitev dela; z vsem tem se je doseglo v naši dobi najvišjo produkcijsko moč, ki pa seveda tudi zahteva, da se raznovrstne produkte proda. Razvoj prometnih sredstev pospešuje zamenjavo produktov po vsem svetu; na ta način je vsaka država od drugih v gospodarskem oziru odvisna in tako nastane svetovno gospodarstvo, svetovna trgovina.

Kapitalizem. Industrija je vzela obdelovanju zemlje mnogo ljudi. Svoboda obrti je industrijo gotovo zelo pospeševala. Vsakdo ima prosto polje, na katerem lahko pokaže svojo zmožnost; tako nastanejo podjetniki; a prav s tem se pospešuje vpliv kapitala na delo; rokodelci in pomočniki so vstopili v službo tvorničarjev, kojih število se je z uporabo pare in elektrike kot gonilnih moči pri strojih od leta do leta množilo. Delavec z majhnim zaslužkom je postal suženj bogatega tvorničarja, ki je bil sicer enakopraven državljan; kapital je dosegel moč, kakršne poprej ni imel noben stan. Kapitalistični sistem se kaže v montanski, strojni in kemični industriji; ta sistem izpodriva vedno bolj rokodelstvo; najbolj pa se kaže v združenju posameznih industrijskih podjetij v kartele, „ringe“, „truste“; z zmago kapitalizma so se popolnoma reformirale tudi banke, v katerih se stekajo niti kapitalističnega sistema.

Socijalne izpremembe. Novo gospodarsko življenje je seveda močno vplivalo na socijalno življenje. Industrija je zvabila mnogo ljudi v mesta, ki so zlasti po l. 1850. zelo narastla po številu prebivalcev.

Meščanstvo, ki se je na duševnem polju že od 18. stoletja dalje povzdigovalo, je 1848 zmagalo tudi na političnem polju. Političnih in pravnih privilegijev plemstva teoretično ni bilo več.

Denarna aristokracija. Iz sloja meščanstva pa se je razvil s pomočjo kapitalizma nov tip, ki ga tvorijo veliki podjetniki, veliki industrijalci, veliki trgovci, bankirji. Le-ti so nosilci denarne moči, oni so denarna aristokracija, ki izkuša

tekmovati z aristokracijo po rojstvu; večkrat dosežejo tudi plemstvo.

Plemstvo. Denarna aristokracija ni dosti škodovala plemstvu po rojstvu; dasi so bili razveljavljeni njih privilegiji, je vendar ostal še njih socijalni vpliv, ravno tako pa tudi njih politična moč, ker je v njih rokah velik del vladnih služb. Plemstvo po rojstvu si je deloma tudi po porokah v rodbinah denarne aristokracije financijelno opomoglo.

Masa je dobila veliko veljavo z odpravo privilegijev, z volitvami in z drugimi političnimi pridobitvami. Iz veljave mase, ki ne obstoji samo iz revnih ljudi, je izšlo demokratizovanje javnega, prometnega in družabnega življenja ter noš in omike.

Proletarijat. Del mase je proletarijat, ki se sestavlja po večini iz delavcev, ki so v službi podjetnikov, iz služinčadi iz majhnih trgovcev in rokodelcev, iz malih poljedelcev kakor tudi iz drugih elementov nižjih slojev. Proletarijat se je prav razmnožil šele sredi 19. stoletja, ko se je razvilo kapitalistično gospodarstvo.

3. Socijalna demokracija.

Pričetek delavskega gibanja. Proletarijat je tvoril sprva čete meščanskega liberalizma, polagoma pa se je emancipiral od njega. Pričetke socijalizma najdemo na Francoskem (III, 315), kot politična stranka, imenovana socijalna demokracija, se je delavstvo posebno na Nemškem organiziralo; prav povzdignila se je ta stranka šele po letu 1873., po velikem denarnem polomu, ki je bil prvi opomin kapitalističnemu gospodarstvu.

Karl Marx (1818—1883), ki je študiral najprvo pravo, potem pa filozofijo, je izdal 1847 v družbi z Friderikom Engelsom[28] „Manifest komunistične stranke“, ki vsebuje program socijalne demokracije ter oznanja srd napram buržoaziji in napram vsej moderni državi. V manifestu izražata Marx in Engels, da je interes delavcev v boju zoper kapitaliste povsod enak in da sega preko nacijonalnih razlik, obenem pa trdita, da morajo dobiti delavci politično enakopravnost, da

[28] Engels je zaslovel po knjigi, v kateri je popisoval neznosni položaj angleških delavcev.

s tem vržejo raz sebe jarem kapitalistov. S prvim teh nazorov je postal Marx voditelj socijalizma v Evropi, ker je ustanovil in organiziral „internacijonalo“. Manifest se je končal z geslom: „Proletarci vseh dežel, združite se!“ Glavno Marxovo literarno delo je knjiga „Das Kapital“; priznali so jo tudi njegovi nasprotniki kot izvirno in uvaževanja vredno delo. Marx dokazuje, da je ves kapital nastal le potom ropa; v tem prihaja torej do Proudhonovega (III, 315) sklepa: „Last je tatvina“. Po takozvanem „Železnem plačilnem zakonu“ („das eiserne Lohngesetz“) dobi delavec vedno le toliko plače, kolikor potrebuje za življenje. Če se znižajo plače, potem morajo najslabše plačani delavci od gladu umreti, če pa se plače povišajo, potem se ponudi več delavcev v delo in plače zopet padejo. Kar napravi delavec v šestih urah, je toliko vredno, kolikor mu plača kapitalist; kar napravi delavec v ostalih urah, je dobiček kapitalista; na ta način torej zamenja kapitalist produkt šestih ur z delom n. pr. dvanajstih ur. Prav iz tega dobička pa nastane kapital. Tako torej izrablja vedno močnejši slabejšega.

Ferdinand Lassalle (1825—1864) — kakor Marx in skoro vsi ustanovitelji in širitelji socijalizma židovskega pokolenja, — pravzaprav ni podal nikakih novih resnic, a znal je misli Louisa Blanca, Proudhona, Marxa in drugih med ljudstvom z ognjevitimi besedami, s krepko polemiko in s svojim osebnim vplivom širiti; tako je povzdignil socijalizem iz filantropičnih sanj in ga je vrgel v delavnice med delavce. Njegovi govori so v nekaterih letih pretresli vso Nemčijo in so ustanovili socijalno demokratično stranko. Lassalle je ustanovitelj „Splošnega nemškega delavskega društva“ (1863). Kot prvi cilj delavstva je postavil splošno, enako, direktno in tajno volilno pravico, ki naj bi dala delavcu sodelovanje pri socijalnem in gospodarskem zakonodajstvu; zato naj bi se delavci združili in kadar bi prišli do politične moči, naj bi izvedli reforme, ki bi bile njim v prid, zlasti naj bi ustanovili delavske produktivne družbe s pomočjo države.

Internacijonalna struja. Po Lassallejevi smrti je nemško delavsko gibanje nekaj časa mirovalo. Kmalu pa je nastopila internacijonalna struja, ki je obenem uničila državi prijazni, monarhični in nemški značaj delavskega gibanja. To sta povzročila Viljem Liebknecht (1826—1900) in August

Bebel na Nemškem. Marx, Liebknecht, Bebel in drugi so združili veliko množino delavcev v „Internacijonalni zvezi“. Organizirano delavstvo izkuša svoje zahteve uveljaviti s pouličnimi demonstracijami ter z ustavljanjem dela; kapitalizem odgovarja z nasprotnimi organizacijami.

Anarhizem in nihilizem. Tudi anarhizem zametuje privatno gospodarstvo, a razločuje se od socijalne demokracije v tem, da ne pripozna sploh nobene vrhovne oblasti. Anarhizem je dobil mnogo privržencev v zadnjih desetletjih skoro v vseh državah, največ pa med Italijani; anarhističnim atentatom je podleglo mnogo odličnih oseb. — Najskrajnejša in najbolj divja smer pa je ruski nihilizem, ki priporoča svojim pristašem naravnost najhujša sredstva, kakor umore; nihilizem zametuje vsak pravni red; najdrznejši in najbrezobzirnejši zagovornik ter zastopnik nihilizma je Rus Bakunin. Žrtev nihilizma je bil car Aleksander II.

F. Ekspanzija Evrope.

1. Imperijalizem velesil.

Notranja zgodovina evropejskih narodov kaže od francoske revolucije dalje povsod demokratizovanje vsega življenja. Gospodarsko življenje je s tovarniško produkcijo dobilo popolnoma drugačno obliko. V politiki so dobile mase aktivno sodelovanje v državnem življenju; najemniška vojska se je izpremenila v ljudsko vojsko; skoro vse večje države so prišle v 19. stoletju do parlamentarnega sistema; v nekaterih državah, kakor na Angleškem (takozvane sufragetke), stavi tudi že ženstvo svoje zahteve glede sodelovanja pri vladi države.

Z razvojem demokratičnih nazorov in velikanske industrije v 19. stoletju kakor tudi z razvojem kolonijalne ekspanzije je nastala nova struja, ki se imenuje „imperijalizem“. Le-ta obstoji v tem, da streme velesile po ustanovitvi svetovne trgovine ter po pridobivanju kolonij. Odkar živi velik del Evropejcev od industrije, je boj za odjemalce produktov postal stvar vsega naroda, ne samo posameznih tvorničarjev ali trgovcev. Če bi na pr. blago, ki ga napravijo Angleži v enem dnevu, ne dobilo kupcev, bi se ustavilo naenkrat mnogo

tvornic in mnogoštevilni delavci bi bili brez zaslužka. Vsledtega se trudijo zlasti industrijalne države na vso moč, da bi razširile svoje kolonije, od katerih bi lahko dobile cene sirovine in v katerih bi dobile lahko zanesljive odjemalce za svoje izdelke. Jedro imperijalizma obstoji torej v tem, da sodelujejo vse moči države, da ne podleže država v boju za življenje in moč napram drugim narodom. Ideal imperijalistov je, da ustvarijo državo, ki obvlada toliko zemlje, da lahko napravi vse sama, kar le rabi in da tudi najde odjemalce za vse, kar producira. Taka država pa more doseči svoj cilj ponajveč le s silo; zato je treba imperijalizmu močne vojske in mornarice.

2. Trozveza in dvozveza. Mirovna konferenca.

Nemško-avstrijska zveza. Stremljenje držav po imperijalizmu ter po ekspanziji v tujih delih sveta povečuje vojno nevarnost. Vojne v novejši dobi so tem strašnejše, ker jih ne vojujejo najemniške čete, temveč oboroženi narodi, in ker je vojna tehnika vsled najnovejših iznajdb močno napredovala.

V ohranitev splošnega miru sta sklenili po Bismarckovem posredovanju Nemčija in Avstrija 1879 takozvano nemško-avstrijsko zvezo; ta zveza je nastala zato, ker je Rusija vsled berolinskega kongresa morala odnehati od svojih pretiranih zahtev v sanstefanskem miru; Rusija je videla v Nemčiji krivca, ki je njeno prodiranje na Balkanskem poluotoku preprečil; tako je nastala vojna nevarnost med Nemčijo in Rusko; v preprečenje te vojne nevarnosti sklenjena nemško-avstrijska zveza je določila med drugim: v slučaju, da napade Ruska eno izmed obeh držav, pomagata le-te druga drugi.

Trozveza. Avstrijsko-nemška zveza je bila brezdvomno mogočna trdnjava, ki je branila izbruh vojne ter ohranjevala evropejski mir. Tej zvezi se je pridružila 1883 še Italija radi 1883
Francije, ker je le-ta zasedla Tunis v Afriki, po kateri deželi je stremila Italija. Vse tri države so si zagotovile s trozvezo svojo lastnino.

Dvozveza. Francija, ki je bila po nemško-francoski vojni osamljena, se je po 1878 bližala Rusiji; pogajanja med Francijo 1897
in Rusko so se pa zavlačevala do 1897; takrat sta sklenili ti dve državi dvozvezo v ohranitev svetovnega miru.

Mirovni kongresi. Stremljenje držav po ohranitvi miru je podprl poziv, ki ga je izdal ruski car Nikolaj II. meseca avgusta 1898 na vse kulturne države: vse države naj pošljejo svoje zastopnike h konferenci, ki naj bi se posvetovala o splošni razorožitvi. V resnici sta se vršila dva mirovna kongresa v Haagu (1899 in 1907). Posrečilo se je na teh kongresih normirati vojne šege na kopnem in na morju ter določiti razsodišča za manj važne prepire med državami; splošna razorožitev se pa ni dosegla in v konfliktih zaradi važnih zadev bo še nadalje odločevala le vojna.

3. Anglija in njene kolonije.

Angleška Indija. Padec liberalnega ministrstva na Angleškem 1874 je popolnoma izpremenil angleško svetovno politiko; imperijalistična misel je tedaj prvikrat praktično zmagala.

Indija je bila največja kolonija Anglije; vendar pa je bila bolj azijatska država z evropsko upravo kot kolonija; zastopnik angleške vlade je bil v Kalkuti stolujoči podkralj, ki je vladal z oblastjo orijentalskega despota. Vendar pa je bil podkralj navezan na povelja domovine. Razlike konfesij in plemen v angleški Indiji so omogočile razmeroma malemu številu Evropejcev upravljanje Indije. Vsekakor pa je britiška vlada donesla Indiji tudi koristi, pred vsem urejene razmere, nove ceste, železnice, prekope in dr. Angleži so dovedli indolentne in nevedne prebivalce Indije k redu, delu in gospodarstvu. Toda vedno so dali Angleži Indijcem čutiti, da so le oni gospodarji; vsledtega so jih Indijci sovražili, o čimur so pričale mnogoštevilne vstaje. Vzhodna Indija plačuje velik tribut, ki gre ves v Evropo, poleg tega pa pošilja tja tudi svoje sirovine, kakor bombaž, čaj, kavo, a kupuje od Anglije njene industrijske izdelke.

Druge angleške kolonije. Popolnoma drugega značaja so angleške kolonije v Ameriki, Avstraliji in Afriki. Njih prebivalci so po večini evropejskega pokolenja, njih kultura je evropejska; anglosaško pleme je prevladovalo po vseh teh naselbinah; angleški naselniki pa so nesli s seboj preko morja svoje politične nazore in življenske navade; tudi v tujih deželah niso hoteli dati iz rok samouprave; angleška vlada jim je

prepustila domači podobno upravo. Načeloval jim je guverner, ki ga je imenovala angleška vlada; imel je pravice konstitucijonalnega vladarja. Temu vladarju so pomagali parlament in druge kolonijalne oblasti. Toda v vnanji politiki je odločevala vedno domovina.

Severoamerikanske kolonije so se po večini združile 1867 v zvezo držav (Dominion of Canada), ki je 1867
dobila parlamentarno ustavo in od kralja imenovanega generalnega guvernerja. Kanada je dovažala domovini mnogo živine in žita, od nje pa je dobivala industrijske izdelke.

Avstralija, ki je bila sprva le kolonija za zločince, ima najbolj čisto angleško prebivalstvo. Popolnoma se je izpremenil razvoj Avstralije, odkar so sredi 19. stoletja našli tam zlato. Po takih predelih se je nabralo mnogo naselnikov, ostali deli pa so ostali še vedno malo obljudeni.

Južna Afrika. V deželi ob Rtiču dobre nade so zagospodovali v začetku 19. stoletja Holandci; tam se je naselilo mnogo nizozemskih kmetov (Buri); domače Kafre in Hotentote so izpodrinili ali pa so jih uporabljali na farmah kot delavce; niso se dosti razločevali od sužnjev. Ko pa so se polastili dežele Angleži, so prišli sem tudi angleški trgovci in obrtniki; polagoma so Angleži potisnili Bure proti severu. Angleška vlada je uvedla angleški državni jezik in je odpravila suženjstvo; kmalu so videli Buri, da jim hočejo Angleži izpodkopati obstanek v deželi; zato so trumoma ostavili deželo ter so se izselili proti severu, kjer so ustanovili v ljutih bojih s Kafri nove države Natal, Oranje in Transvaal. A povsod so jih preganjali Angleži, češ da so ostali tudi po izselitvi angleški podaniki; slednjič je vendar Anglija priznala 1852 in 1854 samostojnost Oranja in Transvaala. V kapski koloniji in v Natalu ostali Buri se niso pomešali z Angleži, temveč so vedno nasprotovali angleški vladi.

Že 1884 so zasedli Angleži Bečuansko deželo, malo pozneje vso južnoafrikansko obalo med Natalom in med Delagoazalivom. Zlati rudniki v južnem Transvaalu so privabili vedno več Evropejcev na bursko ozemlje. Središče novih naselbin je postal Johannesburg, ki se je v najkrajšem času razvil v moderno veliko mesto. Angleški špekulantje — pred vsemi Cecil Rhodes — so se nadejali, da so enaki zakladi tudi v centralnih afrikanskih deželah na severu

od Transvaala. Rhodes je nameraval razširiti angleško posest do srednjeafrikanskih jezer, tako da bi nastala angleška država od Kaire do Kapa.

1899 do 1902 Burska vojna (1899—1902). 1895 je stopil na čelo novega angleškega ministrstva Salisbury, kolonijalno politiko pa je prevzel Chamberlain; novo imperijalistično ministrstvo se je vzdržalo 10 let in je otvorilo novo dobo kolonijalnih osvojitev. Chamberlain je bil najimenitnejši državnik Anglije v zadnjih desetletjih. — Zakladi zlata v deželi Burov so privabljali vedno več tujcev, a Buri so pazno gledali na to, da je ostala vlada v njih rokah. Cecil Rhodes, minister Kaplandije, je podpiral svoje rojake pri političnih zahtevah, a predsednik Transvaala, Krüger, se je odločno ustavljal, ker se je bal, da bodo inozemci Bure v slučaju politične enakopravnosti preglasovali.

Take so bile razmere, ko je 1895 udaril dr. Jameson, najbrže v sporazumu z Rhodesom, a brez dovoljenja angleške vlade, z 800 vojaki in 6 topovi v Transvaal. Buri so ga popolnoma premagali. Sedaj so se Buri še bolje oborožili. 1897 sta se zavezali Trannsvaal in Oranje za boj in brambo. A tudi Chamberlain je nastopal bolj energično; razmerje med Anglijo in burskima republikama je postajalo vedno resnejše. Anglija je stavila razne zahteve, ki jih je Krüger vse odbil in je stavil slednjič Angliji ultimatum: Anglija se podvrže razsodbi nevtralnega sodišča in odpokliče svoje čete, drugače izbruhne vojna. Zadnje se je zgodilo; Buri so prekoračili mejo. Vsa Evropa je stala s svojimi simpatijami na strani Burov, ki so se odlikovali po izrednem pogumu; bili so dobri strelci, toda evropske discipline niso poznali in niso znali izrabljati svojih zmag. Anglija je imenovala za vrhovnega poveljnika lorda Robertsa, za šefa generalnega štaba pa Kitchenerja. Slednjič so omagali Buri, morali so priznati Anglijo kot svojo vrhovno oblast. Tako je bila vsa južna Afrika podjarmljena. Dolgoletno sovraštvo med angleškim in burskim narodom se je v zadnjih letih nehalo: Angleži pripoznajo enakopravnost hrabrega burskega naroda in 1909 so sklenile štiri kolonije, namreč Kapska dežela, Natal, Oranje in Transvaal, med seboj „Južnoafriško zvezo“ (Union of South Africa), ki je le v rahli odvisnosti od Anglije. Sedež parlamenta je Capetown, uprave pa Pretoria; angleščina in holandščina sta enakopravni.

L. 1910 je postal prvi ministrski predsednik Južnoafriške zveze Louis Botha, nekdanji burski general. V parlamentu imajo Buri majhno večino. Tako je tudi v Južni Afriki zmagalo načelo samouprave.

4. Rusija in Anglija v Centralni Aziji.

Rusko-turška vojna je imela velike posledice za Prednjo Azijo. Med tem, ko je zaradi orijentalskega vprašanja po sanstefanskem miru skoro izbruhnila vojna med Rusijo in Anglijo, je delal ruski general Skobelev načrte, kako bi v slučaju vojne odvzel Angležem Vzhodno Indijo. Že so odkorakale ruske čete na mejo, a preden so jo dosegle, je končal berolinski kongres. Vzlic temu pa so Rusi dobili na svojo stran afganskega emira, ki je bil sovražen Angležem. Nato so prikorakale britiško-indijske čete pod vodstvom generala Robertsa v Afganistan (1878). Emir je odstopil Angležem one prelaze, ki vodijo v Indovo dolino, a nekaj let pozneje so tudi Rusi po zmagi nad Turkmeni pridobili mnogo na ugledu v Prednji Aziji. Zlasti Perzija jim je bila hvaležna, ker je doslej mnogo trpela zaradi napadov od strani Turkmenov. Le še majhno ozemlje je ločilo Rusko od Afganistana in nastalo je vprašanje, če bodo Angleži mogli obdržati še dalje svoj vpliv v Afganistanu.

5. Tunis, Egipet in Egiptovski Sudan.

Stare francoske kolonije so v dobi Napoleonovih vojen popolnoma propadle. Šele po osvojitvi Alžira (1830) so pričeli ustanavljati nove kolonije. Za Napoleona III. je dobila Francija obalo Senegambije in Kambodžo. V tretji republiki so pospeševali Francozje prodiranje proti Nigru in razširjenje Alžira proti jugu. A glavne trgovinske ceste vodijo iz Tunisa proti Nigru; zato so obrnili francoski kolonijalni politiki vso svojo pozornost na Tunis. Na berolinskem kongresu sta pritrdili Anglija in Nemčija Franciji, da sme zasesti Tunis. Bismarck je hotel s tem zaplesti Francijo v kolonijalno politiko, da bi ne imela časa misliti na maščevalno vojno z Nemčijo. Ker pa je tudi Italija — s Tunisom v tesnih gospodarskih stikih — stremila po tej deželi, so morali Francozje hiteti.

Zato so vzlic protestom turškega sultana udarili Francozje v
1881 Tunis (1881). Tunis je moral priznati francosko vrhovno oblast, Italija pa je sklenila z Avstrijo in Nemčijo trozvezo.

Anglija je pričela prodiranje v Egipet s tem, da je nakupila mnogo akcij Sueškega prekopa. Zoper vmešavanje tujih oblasti pa so se dvignile egiptovske čete; v Aleksandriji so ubili vstaši krog 50 Evropejcev. Khedive je zbežal in je sam poklical Angleže na pomoč. Vrnil se je z angleško pomočjo in odslej je bil popolnoma pod njih vplivom. Najvažnejša mesta v egiptovskih četah so dobili angleški častniki; od takrat je Egipet do danes pravzaprav od Angležev zaseden. Po vsem Egiptu je vrelo; strašno je bilo sovraštvo proti tujcem.

To gibanje proti tujcem je porabil na jugu fanatičen mohamedanec, ki se je izdal za Mahdija, za novega proroka, na kterega so čakali mozlemi. Proglasil je za sveto dolžnost, da izženo krivoverce s posvečenega Nilovega ozemlja. Njegov naslednik, drugi Mahdi, je osvojil Khartum in je imel kmalu ves Egiptovski Sudan pod seboj; vladal je tu nad eno desetletje.

Toda 1896 je Anglija imenovala Kitchenerja za vrhovnega poveljnika sudanske armade; polagoma je prodiral ob Nilu navzgor, dokler je osvojil 1898 Mahdijevo glavno mesto Omdurman. Naslednjega leta je padel drugi Mahdi po junaškem boju. Nato je prevzela Anglija vlado v Egiptovskem Sudanu. Ker je Anglija zasedla Egipet, je nastalo nasprotstvo med Francijo in Anglijo; povečala se je napetost še s tem, da so Angleži delali Franciji zapreke pri osvojitvi Madagaskarja in ker so prodirali Angleži od gvinejske obali proti Nigru ter s tem posegali v francoske načrte.

6. Postanek nemške kolonijalne oblasti in razdelitev Afrike.

Že več let se je kazalo tudi v Nemčiji stremljenje po pridobitvah kolonij, a Bismarck je temu nasprotoval; bil je namreč mnenja, da bo okrepil nemško vnanjo trgovino tudi z diplomacijo in z mornarico. Ker pa je prebivalstvo Nemčije bolj in bolj naraščalo, je tudi Bismarck izpremenil svoje nazore o kolonijah. Nemčija je začela s kolonijalno politiko v Afriki; 1884 je proglasila, da stoji nemški trgovec Lüderitz, ki je

imel v jugozahodni Afriki naselbine, pod državno zaščito; dasi so Angleži temu nasprotovali, se vendar Bismarck zaradi nemško-avstrijske zveze ni bal. Sedaj je hotel Bismarck započeto delo nadaljevati; bil je mnenja, da najlažje doseže svoj namen, če izroči privatnim podjetjem vladarske pravice in če jih ščiti proti tujim napadom; na ta način je posegel po gvinejski obali, po jugovzhodni Afriki in po nekaterih še svobodnih otokih v Velikem oceanu; po precej razburljivem pogajanju med Londonom in Berolinom so se slednjič pogodili, da dobi Nemčija severovzhodni del Nove Gvineje, jugovzhodnega pa Anglija. Ravno tako naj pripadejo Nemčiji vsa bližnja otočja.

Takozvana kongska konferenca (1884) je v Berolinu določila med drugim, da imajo vsi narodi trgovinsko svobodo v kongski kotlini, ter je priznala suvereniteto in nevtralnost od belgijskega kralja Leopolda II. ustanovljene Kongske države.

Sedaj je nastopila tudi Italija; za izgubljeni Tunis se je hotela odškodovati s Somalsko obalo ter je ustanovila Eritrejsko kolonijo. Zadnji cilj pa je bil Italiji, da pridobi vrhovno vlado nad Abesinijo. 1885 so zasedli Italijani pristanišče Massaua. Sicer jim je abesinski kralj Menelik priznal nekatere pravice, a imel je namen, da se takoj, ko utrdi svojo vlado, zopet osvobodi italijanske oblasti. To je tudi storil 1896, 1896
ko je popolnoma premagal Italijane.

7. Imperijalizem Zedinjenih držav ameriških.

V svetovni politiki amerikanska Unija dolgo časa ni igrala uloge; polagoma pa je hotela v gospodarskem oziru postati samostojna, zato je zvišala carino in je otežkočila naselitev tujcev; razentega je pa stremila Unija po tem, da bi bila vsa Amerika njena interesna sfera.

Špansko-amerikanska vojna. Nezadovoljnost španskih kolonij v Zapadni Indiji je vabila že dolgo Amerikance, da bi se polastili teh otokov. Ko je 1895 izbruhnila vstaja na Kubi, je bila republikanska stranka v Uniji takoj zato, da poseže vmes. To so povzročili tudi brezobzirni

nastopi Špancev napram Kubancem ter protiamerikanske demonstracije. K temu je pripomoglo še to, da so se 1896 vzdignili tudi Filipinci zoper svoje vladarje Špance. Prav leto pozneje pa je postal predsednik Unije Mac Kinley, voditelj imperijalistov in republikanske stranke. Ko je 1898 eksplodirala v pristanišču Havana neka amerikanska vojna ladja — najbrže brez vednosti španske vlade — je naraščala vojna stranka v Uniji bolj in bolj. Tedaj je zahteval Mac Kinley popolno svobodo Kube. Zato se je vnela špansko-amerikanska vojna v Zapadni Indiji in v Vzhodni Aziji. Španci so podlegli in so odstopili proti odškodnini vse kolonije v Zapadni Indiji. Filipine in Puerto Rico je dobila Unija; Kubo je Unija zasedla; 1902 pa je postal ta otok samostojna država. S temi uspehi je vstopila Unija v svetovno politiko.

Južno morje. Zaradi slabih gospodarskih razmer je prodala Španska 1898 Karoline, Palau-otoke in Marijane Nemčiji. — Severoamerikanska Unija si je po sklenjenem miru prilastila Havaiiske otoke; Anglija in Francija sta okupirali nekatera ostala otočja, otočje Samoa sta si razdelili Unija in Nemčija.

Ko je bil 1901 predsednik Mac Kinley umorjen, ga je nasledoval Teodor Roosevelt; tudi on je bil za svetovno politiko. Sklenil je pogodbe s srednjeameriškimi republikami, ki so na ta način postale skoro vazalne države Unije. Roosevelta je nasledoval 1909 predsednik Taft.

8. Boj za prevlado v Vzhodni Aziji.

Probujanje vztoka. Evropa je stopila od srede 19. stoletja dalje tudi z vzhodnoazijskimi kulturami v redno gospodarsko dotiko, ko so se ji odprla po pogodbah nekatera pristanišča na Kitajskem in Japonskem; toda zgodilo se je to le s silo; nastale so povsod tujcem sovražne stranke. Na Japonskem je izbruhnila 1867 vstaja; zlomili so dosedanjo premoč plemstva in združili japonsko fevdalno državo v močno politično enoto, ki bi se lahko uspešno branila pred tujci. V čudovito kratkem času so Japonsko preosnovali po evropskem vzorcu: gradili so železnice, uredili pošto po evropskem načinu in 1872 so

uvedli splošno vojaško in šolsko dolžnost, vojaštvo pa so organizirali po nemškem vzorcu. 1889 je dobila Japonska še konstitucijo po evropskem vzgledu. — Tudi na Kitajskem se je v zadnjih desetletjih mnogo izpremenilo; zlasti se je odlikoval namestnik pekingske provincije, Li-Hung-Čang; stremil je po tem, da sprejme Kitajska od Evropejcev koristne naprave, a da zabrani sicer vsak evropski vpliv; tudi zoper njegove namere so bili Kitajci; dosegel je le toliko, da se je del kitajske vojne oborožil in organiziral po evropskem načinu, sicer pa je zaostala Kitajska daleč za Japonsko.

Vojna za Korejo. Posledice neenakega napredka so se pokazale 1894, ko je izbruhnila med Kitajsko in Japonsko 1894
vojna za Korejo. Obe državi sta se hoteli polastiti tega poluotoka; evropska šola je kmalu dovedla Japonce do zmage; Kitajci so morali ostaviti Korejo in Japonci so zasedli celo na poluotoku Liaotung dve važni postojanki, Talienvan in Port Artur. Že so hoteli udariti v Peking, tedaj pa so posegle vmes evropejske države. Zlasti Anglija je delovala na to, da pridobi zase Rusijo in Francijo. Pod pritiskom velevlasti je morala Japonska odnehati; Kitajska je priznala nezavisnost Koreje, odstopila je otok Formoso in velik del poluotoka Liaotung, Japonska pa se ni smela polastiti nobenega ozemlja na vzhodnoazijski celini. Francija je dobila od Kitajske obsežne pravice v svojih vzhodnoindijskih kolonijah, Ruska pa med drugim pravico, da sme graditi železnico skozi Mandžurijo do Vladivostoka. Dalje se je zavezala Kitajska, da izpremeni Talienvan in Port Artur v vojna pristanišča ter jih prepusti v slučaju vojne ruskim četam. Ta pogodba je pomenila gospodarsko in vojaško diktaturo Ruske v Mandžuriji, a obenem si je nakopala Ruska vedno bolj sovraštvo Japoncev.

Japonska postane velevlast. Zmagoviti boj je dal Japoncem pogum; na Japonskem je nastalo mnenje, da pripada vlada v Vzhodni Aziji Japoncem in da morajo nastopiti kot prvoboritelji žoltega plemena zoper belo. Zato so povečali svojo vojno moč, Japonska je vstopila v vrsto velesil. Najbolj priča o tem dejstvo, da se je začela za zavezništvo Japonske potegovati Anglija, ki ji je bilo na tem, da ne postane Ruska na vzhodu premogočna. Odločni nastop japonske diplomacije je dosegel 1898, da se je odpovedala Ruska vsemu vplivu v Koreji ter da so proglasili to cesarstvo za nevtralno. — V

Vzhodni Aziji je bilo videti, kakor bi prišlo do razdelitve Kitajske. Nemci so porabili priliko, ko sta bila umorjena dva nemška misijonarja, da so zasedli 1897 Kiavčou. Kitajska je v prihodnjem letu za 99 let tej prilastitvi pritrdila. Takoj nato je začela Rusija utrjevati Port Artur. Tudi Anglija in Francija sta dobili nekaj, a do razdelitve Kitajske ni prišlo; tujci so se čutili varnejše in povzdignila se je evropska trgovina na vzhodu.

Vstaja boksarjev. Kitajci so na vse to gledali z nezaupljivostjo in z jezo; ko je kitajski cesar z reformami hotel priznati Evropejcem še večji vpliv, tedaj se je dvignila nacijonalna stranka. Ujela je cesarja in pričeli so se izgredi zoper Evropejce; najhujše je nastopala „zaveza pesti“ ali, kakor se imenuje angleški, „zaveza boksarjev“; še celo evropska poslaništva so bila v veliki nevarnosti, nemški poslanik je bil umorjen. Internacijonalna ekspedicija je napravila vstaji konec. Poslaniški oddelek v Pekingu je dobil tedaj stalne evropejske čete za varstvo.

1904 do 1905 Rusko-japonska vojna (1904—1905). Medtem so Rusi vedno bolj prodirali v Mandžuriji, kar je vzbudilo zavist Japoncev, zlasti ker so se hoteli Rusi polastiti tudi Koreje. Ker so Rusi skoro ravno že dovršili sibirsko železnico in ker je Ruska vedno bolj ojačevala svoje postojanke na vztoku, so tudi Japonci hiteli s pripravami. Rusi so hoteli priznati nevtralen pas v Koreji; na severu tega naj bi bili gospodarji Rusi, na jugu Japonci. Toda oba nasprotnika se nista mogla zediniti in izbruhnila je vojna. Rusi so podcenjevali japonsko moč. Le-ti so onemogočili najprvo vso akcijo ruskih ladij na vzhodu in so tako lahko spravili mnogo čet preko morja. General Nogi je oblegal trdnjavo Port Artur, ki jo je branil general Stössel. V desetdnevnem boju so pobili Japonci Ruse pod Kuropatkinovim vodstvom pri Liaoyanu. V začetku 1905 je kapituliral Stössel, dasi bi se bil lahko še dalj časa držal. Sedaj je Nogi pomnožil s svojimi četami japonsko armado v Mandžuriji. Vnela se je 14 dnevna bitka pri Mukdenu, ki se je končala tudi z zmago Japoncev. Nato so poslali Rusi svoje baltsko ladjevje pod vodstvom admirala Roždjestvenskega v Azijo, a komaj je dospelo v Korejski preliv, v bližino otoka Tsušima, ga je uničil japonski admiral Togo. Ker sta bili obe stranki pripravljeni skleniti mir — tudi Japoncem je

pošel denar za vojno —, je posredoval med Rusi in Japonci predsednik severoameriške Unije Roosevelt. Sklenili so mir v Portsmouthu v Ameriki (1905): Japonska je dosegla prevlado v Koreji (1910 jo je anektirala) in dobila Port Artur, Daljnij ter južni del otoka Sahalina. Mandžurijo so vrnili Kitajski in jo otvorili trgovini vseh narodov. Izid rusko-japonske vojne je udejstvil japonsko velesilo.

9. Sedanji svetovni položaj.

Poraz Ruske na vzhodu je škodoval tudi njeni poziciji v Srednji Aziji. Angleži so že med vojno poizkušali svoj vpliv utrditi v Tibetu ter sklenili z emirjem Afganistana popodbo, po kateri je priznal končno njih vrhovno oblast (1907); poizkušali so dalje tudi izpodriniti ruski vpliv v Perziji, kjer so Rusi že pred vojno pridobili šaha za se. 1907 sta določili Ruska in Anglija interesne sfere v teh krajih, da bi bilo omogočeno vsaj za nekaj časa mirno delovanje obeh velesil v Perziji; a že 1908, ko je zavladal novi šah Mohamed Ali ter se hotel otresti od njegovega očeta priznane ustave, je zmagoval ruski vpliv.

Marokko in konferenca v Algecirasu. V severozapadni Afriki je dominirala Francija. 1904 sta sklenili Anglija in Francija pogodbo: Angliji Egipet, Franciji Marokko. Francozje pa so zadeli ob nasprotstvo Nemcev, ki imajo v Marokku živahno trgovino. 1905 je popotoval nemški cesar Viljem II. po Sredozemskem morju ter je zagotovil maroškega sultana, da ga smatra še za nezavisnega vladarja. Nato se je 1906 1906
sešla internacijonalna konferenca v Algecirasu na Španskem. Po avstrijskem predlogu so se zedinili, da imajo vsi narodi v Marokku enake pravice na gospodarskem polju; uvedli so internacijonalno policijo v pristaniščih ter internacijonalno kontrolo nad carino. Že 1907 je porabila Francija umor nekega francoskega zdravnika za priliko, da trajno zasede Marokko; oblegala je Casablanco; položaj je bil tem težavnejši, ker je izbruhnila obenem nasledstvena vojna med sultanom Abdul Azizom in njegovim bratom Muley Hafidom. Francija je bila na strani prvega, a njegov brat je vedno bolj zmagoval. Nato je potegnila tudi Francija z njim in proglasili so ga za sultana.

G. Književnost in umetnost 19. in 20. stoletja.

1. Književnost.

Romantika v književnosti. Književnost 19. stoletja je nastopila v znamenju romantike (III, 193). Domišljija se je uprla nazoru, da je iskati absolutnega ideala za življenje in umetnost zgolj v antiki, temveč treba je vzdigniti tudi velikanske zaklade, ki leže pokopani v življenju ostalih narodov in časov. Zmagovalno je prodirala romantika po vsej Evropi in po posredovanju angleške in španske literature tudi po ameriških državah. Povsod je gojila zgodovino lastnega naroda, pravljice in pripovedke ter tako vzbujala narodno zavest in s tem dala vsej dobi ime narodnega probujenja. Tudi Slovani so krenili na pot romantike, tako Rus Puškin, Poljak Mickiewicz, Čeh Čelakovski, Hrvat Mažuranić in Slovenec Prešeren.

V zvezi z romantiko je tudi napredovala znanost, pred vsem zgodovinopisje, ki je cvetelo zlasti v prvi polovici 19. stoletja. K temu so pripomogli seveda tudi pomembni dogodki onega časa, ki so zgodopiscem služili v ta namen, da so se poglabljali v življenje vseh narodov in vseh časov. Z neutrudljivo marljivostjo in s podrobno kritiko so nabirali zgodovinske vire in so združili najdene resnice v celote, ki so podajale v bajkah in pripovedkah skrito resnico. Med historiki te vrste se je zlasti odlikoval Niebuhr (1776 do 1831), ki je s svojo „Rimsko zgodovino“ pokazal zgodovinopiscem nova pota. Našel je mnogo posnemalcev, med katerimi so najimenitnejši Ranke, Giesebrecht, Sybel, Mommsen in dr.

Tudi filozofija je v 19. in 20. stoletju mogočno napredovala. Posebno Nemci se smejo ponašati z odličnimi zastopniki te vede, kakor so bili n. pr. Fichte, Schleiermacher, Schelling, Schopenhauer, Herbart in Nietzsche.

Filozofija je pospeševala dalje razvoj uko- in vzgojeslovja. Pedagogična vprašanja stoje sedaj pri vseh narodih v središču duševnih interesov.

Naturalizem. Ko so se v drugi polovici 19. stoletja prirodoslovne znanosti velikansko povzdignile, je stopil zlasti v književnosti naturalizem v ospredje. Med naturalisti zavzema prvo mesto francoski romanopisec Emile Zola, ki z živimi barvami slika nravno propalost in jo strastno biča; poleg njega slove najbolj Skandinavca Henrik Ibsen in Björnstjerne Björnson ter Rusi Ivan Turgenjev, Feodor Mihael Dostojevski in Lev Tolstoj.

Umetnost.

Romantika v umetnosti. Romantika, ki je bila sprva le literarna smer, je posegla polagoma tudi na polje upodabljajočih umetnosti. Umetniki so se navduševali za krščanstvo in nacijonalno preteklost, srednji vek in njegova mistična umetnost sta zopet pridobila veljavo; umetnik naj ustvarja iz globine svoje duše, ne pa po mrtvih pravilih antike. Navdušenost je šla tako daleč, da so začeli umetniki čistiti umetniške spomenike srednjega veka poznejših prizidkov in jih izkušali restavrirati v pravem, čistem slogu. Pri teh restavracijah so umetniki čestokrat delali napake, zlasti v arhitekturi.

Večje uspehe nego v arhitekturi nam kaže romantika v slikarstvu; nekateri nemški slikarji, od nasprotnikov „nazarenci“ imenovani, so se združili v Rimu pod vodstvom slikarja Friderika Overbecka z namenom, da goje krščansko umetnost, ter so videli vzor v praerafaelitski umetnosti; med njimi je bil Peter Cornelius. Sloveča slikarja romantika sta tudi Josip Führich in Moric pl. Schwind, oba avstrijska Nemca. Znamenita je postala takozvana „düsseldorfska slikarska šola“, ki je slavila posebno lepoto nemškega Rena, njegove gradove in cerkve. Romantikom prištevamo tudi slovenskega slikarja Janeza Wolfa.

Koloristika in realistika. V drugi polovici 19. stoletja je prevzela vodstvo v slikarstvu Francija. Zavladali sta koloristika, ki je zahtevala pestre barve, in realistika, ki je stremila po popolnem posnemanju prirode. Pravi voditelj koloristike je Francoz Eugène Delacroix; drugi imenitni koloristi in realisti so: Francoza Corot in Millet, Nemci Makart, Defregger, Lenbach, Kaulbach, Menzel (1815—1905) in „neoromantik“ Böcklin (1827—1901); Rusa

Vereščagin in Repin, Čeh Brožík, Poljak Matejko in Madžar Munkácsy; vsi trije so najrajši slikali znamenite zgodovinske prizore; slovenska zastopnika realistike sta brata Janez in Juri Šubic; poslednji je Munkácsyjev učenec.

Sedanji čas (od 1880 dalje). V novejšem času so nastopili takozvani impresijonisti; njih prvi in najodličnejši zastopnik je bil Manet (1833—1883); med Nemci pripada tej smeri Liebermann. Impresijonisti zahtevajo, da raznih stvari ne slikamo kakršne so v resnici, temveč tako, kakor se nam dozdevajo pod vplivom zraka in svetlobe. Prvi vtis (impresija) naj bo merodajen. Impresijonizmu se je pridružil pleinairizem, ki zahteva, da se ne slika v atelijeju, ampak v mnogo svetlejši svetlobi proste narave (v polnem zraku, en plein air).

Splošno so stremili umetniki po novih oblikah; tako so samostojno misleči umetniki osnovali novo organizacijo, ki so ji dali ime secesija (= ločitev); prva secesija je nastala v Monakovem in je do danes tudi najvažnejša. Med znamenitimi secesijonisti so zlasti znani Maks Klinger, Klimt, Thoma in dr. Med modernimi kiparji slovita Francoz Rodin in Hrvat Meštrović.

Glasba. Romantika je posegla tudi na polje glasbe. Kakor sta se izpopolnjevala v nemški književnosti Schiller in Goethe, tako je našel tudi Mozart svojega izpopolnjevalca v velikem mojstru inštrumentalne glasbe, v Beethovenu (1770—1827). Novo dobo sta začela v sredi 19. stoletja Mendelssohn-Bartholdy in Schumann; odlikovala sta se na polju simfonike in komorne glasbe, zlasti pa zadnji na polju pesmi. Med tem je zmagala romantika tudi na polju opere, koje najgenialnejši mojster je bil Nemec Rihard Wagner (1813 do 1883), ki je združeval v sebi izredno muzikalično, filozofično in pesniško nadarjenost. Največji mojster italijanske glasbe je Verdi; med ruskimi skladatelji slovi Čajkovski, med češkimi sta Dvořak in Smetana na svetovnem glasu.

Romanske dinastije na Francoskem, Španskem, v Napolju in Parmi.

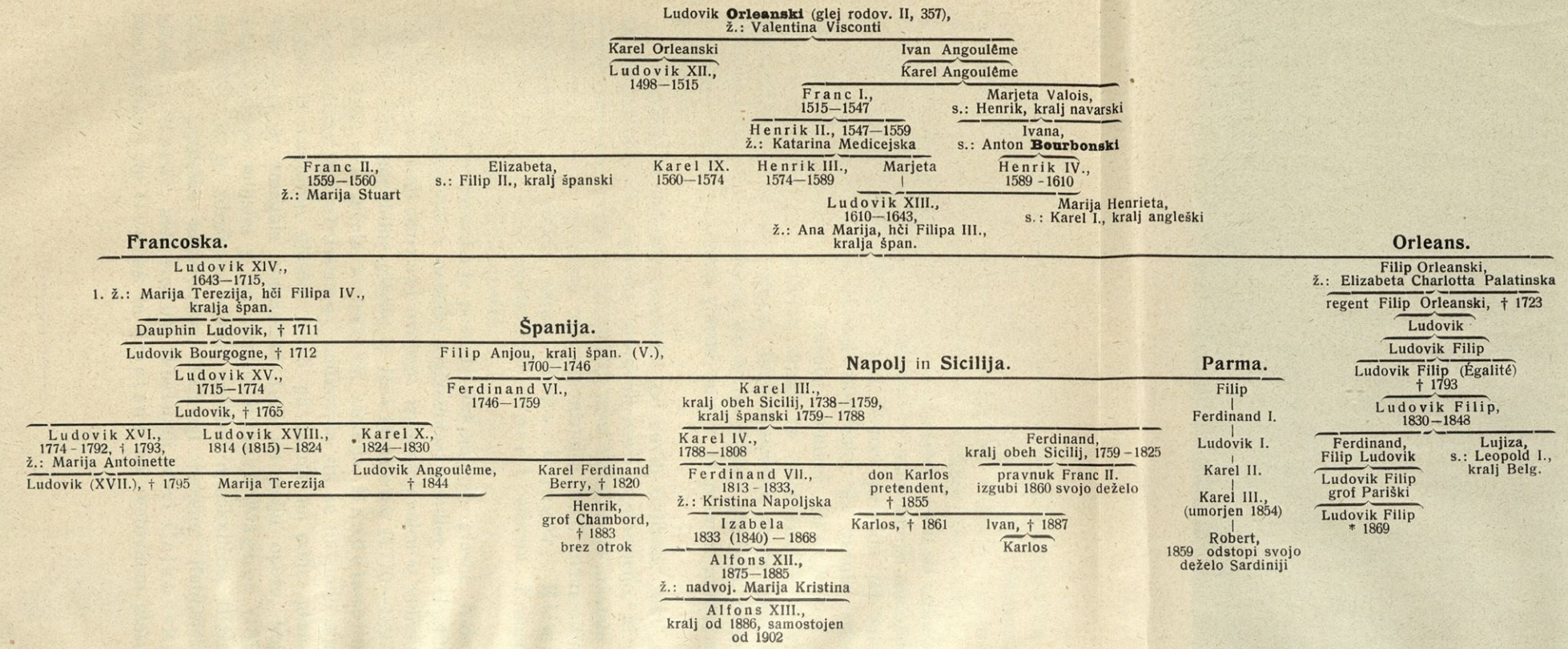

Angleške dinastije: Tudor, Stuart, Hannover in Saško-Koburg.

Tudor
Henrik VII.,
1485—1509

- Artur, † 1502, ž.: Katarina Aragonska
- Henrik VIII. 1509—1547, 1. ž.: Katarina Aragonska, 2. ž.: Ana Boleyn, 3. ž.: Ivana Seymour, 4. ž.: Ana Kleve, 5. ž.: Katarina Howard, 6. ž.: Katarina Parr
  - (1) Marija Katoliška, 1553—1558, s.: Filip II. Španski
  - (2) Elizabeta, 1558—1603
  - (3) Edvard VI., 1547—1553

Stuart

- Marjeta
- Jakob IV., škotski kralj
  - Jakob V., šk. kralj, † 1542, ž.: Marija Guise
    - Marija Stuart, † 1587, 1. s.: Franc II., franc. kr., 2. s.: grof Henrik Darnley
      - Jakob VI., kot angleški kr. Jakob I., 1603—1625
        - Karel I., 1625—1649, ž.: Marija Henrieta Francoska
          - Karel II., 1660—1685
          - Jakob II., 1685 1688
            - Marija 1689 -1695, s.: Viljem III. Oranijski, 1689—1702
            - Ana 1702—1714, s.: Jurij Danski
        - Elizabeta, s.: Friderik V., palatinski volilnik, „zimski kralj“
          - Zofija, s.: Ernst Avgust, hannoverski volilnik
            - **Hannover** Jurij I., 1714—1727
              - Jurij II., 1727 1760
                - vnuk Jurij III., 1760—1820
                - Jurij IV., 1820—1830
                - Viljem IV., 1830—1837
                - Edvard
                - Viktorija, 1837—1901, s.: Albert **Saško-Koburg**
                - Edvard VII., 1901—1910
                - Jurij V., od 1910
                - Viktorija, s.: Friderik III. nem. ces.
                - nem. ces. Viljem II.
                - Ernst Avgust, hannoverski kralj, 1837—1851
                - Jurij V., hannoverski kralj, 1851—1866 (odstavljen)
                - Ernst Avgust, vojvoda Cumberlandski

*

Hohenzollerni.

- Friderik, braniborski volilnik, 1415—1440
  - Friderik II., vol. 1440—1470
  - Albreht Ahil, vol. 1470—1486
    - Braniborska panoga. Ivan Cicero, † 1499
      - Joahim Nestor, † 1535
        - Joahim Hektor, † 1571
          - Ivan Jurij, † 1598
            - Joahim Friderik, † 1608
              - Braniborsko-pruska panoga. Ivan Sigismund, † 1619
                - Jurij Viljem, † 1640
                - Friderik Viljem, Veliki volilnik, 1640—1688
                - Friderik I. (III), kralj pruski, 1688—1713
                - Friderik Viljem I., 1713—1740
                - Friderik II., 1740—1786
              - Krnovska panoga. Ivan Jurij, † 1624. C. Ferdinand II. mu je vzel vojvodino.
                - Avgust Viljem, † 1758
                - Friderik Viljem II., 1786—1797
                - Friderik Viljem III., 1797—1840
                - Friderik Viljem IV., 1840—1861
                - Viljem I., 1861 (nem. ces. 1871)—1888
                - Friderik III., † 1888
                - Viljem II., * 1859; ž.: Avgusta Viktorija, hči vojvoda Augustenburškega
                - prestolonaslednik Friderik Viljem, * 1882
                - Friderik Karel
                - Friderik Karel, maršal
                - Albreht
                - Albreht, vladar v Braunschweigu, † 1906
            - Bayreuthska panoga. Kristijan (izumrla 1763)
            - Ansbaška panoga. Joahim Ernst (izumrla 1791)
  - Friderik, † 1536
    - Pruska panoga. Albreht, veliki mojster nem. vit. reda, prvi pruski vojvoda (1525), † 1568
      - Albreht Friderik, † 1618
        - Ana

Švedske dinastije: Wasa, Pfalz-Zweibrücken (Wittelsbach), Holstein-Gottorp (Oldenburg), Bernadotte.

Gustav I. **Wasa**, 1523—1560

- Erik XIV. 1560—1568 (odstavljen)
- Ivan II., 1568—1592
  - Sigismund, 1592—1604 (odstavljen), poljski kralj 1587—1632
    - Vladislav IV., poljski kralj, 1632—1648
    - Ivan II. Kazimir, poljski kralj, 1648—1668
- Karel IX., 1604—1611
  - Gustav II. Adolf, 1611—1632
    - Kristina, 1632—1654, † 1689
  - Katarina, s.: Ivan Kazimir, palat. grof **Zweibrückenški**
    - Karel X., 1654—1660
    - Karel XI., 1660—1697
      - Karel XII., 1697—1718
      - Ulrika Eleonora s.: Friderik Hessen-Kasselski 1720—1751

Kristijan Albert **Holstein-Gottorpski** † 1694

- Kristijan Avgust
  - Adolf Friderik, 1751—1771
    - Gustav III., 1771—1792 (umorjen)
      - Gustav IV., 1792—1809 (odstavljen)
    - Karel XIII., 1809—1818, kralj norveški od 1814
      - posinovljenec Karel XIV. **Bernadotte** 1818—1844, kralj švedski in norveški
        - Oskar I., 1844—1859
          - Karel XV., 1859—1872
          - Oskar II., 1872—1907
            - Gustav V., od 1907
- Friderik
  - Karel Friderik
    - Peter III., ruski car
- Jadviga Zofija

Norveška se loči 1905 od Švedske

Jagjelovci.

Ludovik Veliki Anjouvinski,
kralj ogrski, 1342—1382,
kralj poljski, 1370—1382,
ž.: Elizabeta, hči bosenskega
bana Štefana Kotromanića

- Marija,
  s.: Sigismund Luksemburški
- Jadviga,
  kraljica poljska, 1384—1399,
  s.: Jagjelo,
  litevski veliki knez,
  kot kralj poljski Vladislav II.
  1387 - 1434
  4. ž.: Zofija Olšanskaja
  - (4) Vladislav III.,
    kralj polj., 1434—1444,
    kralj ogrski, 1440—1444
  - (4) Kazimir,
    kralj poljski, 1447—1492
    ž.: Elizabeta, hči ces. Albrehta II.
    - Vladislav,
      kralj češki 1471—1516,
      kralj ogrski, 1490—1516
      - Ana,
        s.: ces. Ferdinand I.
      - Ludovik II.,
        kralj češki in ogrski,
        1516—1526,
        ž.: nadvoj. Marija
    - Ivan I. Albreht,
      kralj poljski, 1492—1501
    - Aleksander,
      litevski veliki knez,
      kralj poljski, 1501—1506
    - Sigismund I.,
      kralj poljski, 1506—1548,
      1. ž.: Barbara Zapoljska,
      2. ž.: Bona Sforza Milanska
      - Sigismund Avgust,
        kralj poljski, 1548—1572,
        1. ž.: Elizabeta, hči ces. Ferdinanda I.,
        2. ž.: Barbara Radziwill
      - Izabela,
        s.: Ivan Sigismund Zapoljski

Rjurikovci.[1]

- Rjurik 862—879
  - Igorj 912—945, ž.: Olga
    - Svjatoslav 964—973
      - Jaropolk 973—980
      - Vladimir Sveti 980—1015, ž.: Ana Carigrajska
        - Svjatopolk 1015—1019
        - Jaroslav Modri 1019—1054
          - Izjaslav 1054—1078
            - Svjatopolk II. 1093—1114
          - Svjatoslav † 1076
            - Oleg
              - Vsevolod II. 1139—1146
          - Vsevolod I. 1078—1093
            - Vladimir Monomah 1113—1125
              - Mstislav Veliki 1125—1132
                - Izjaslav II. 1146—1154
              - Jaropolk 1132—1139
              - Jurij I. Dolgoruki 1154—1157
                - Andrej Bogoljubskij † 1175
                - Mihael † 1176
                - Vsevolod III. 1176—1212
                - Konstantin † 1217
                - Jurij II. 1217—1238
                - Jaroslav 1238—1246
                - Andrej 1249—1252
                - Aleksander Nevski 1252—1263
                - Jaroslav 1263—1272
                - Vazilij 1272—1276
                - Demetrij, Andrej 1276—1304
                - Daniel Moskovski
                - Jurij 1319 1325
                - Ivan I. Kalita 1328—1340
                - Simeon Gordij (=Ponosni) 1340—1353
                - Ivan II. Krotki 1353—1359
                - Demetrij Donski 1362—1389
                - Vazilij I. 1389—1425
                - Vazilij II. Temni 1425—1462
                - Ivan III., 1462—1505, ž.: Zofija Palaiologos
                - Vazilij III., 1505—1533, ž.: Jelena Glinska
                - Ivan IV. Grozni 1533—1584, ž.: Anastazija Romanov
                - Feodor, 1584—1598, ž.: Irena Godunov
                - Demetrij † 1598
                - Mihael 1304—1318
                - Aleksander 1326—1328

[1] Rjurikovi nasledniki, všteveši Jurija Dolgorukega, so bili veliki knezi kijevski; sinovi poslednjega so ustanovili vladimirsko panogo, Ivan I. Kalita, ki je vladal v Moskvi, pa se je že pričel nazvati „veliki knez vse Ruske“.

Romanoviči in Holstein-Gottorpci.

- Mihael Feodorovič, 1613–1645
  - Aleksej Mihajlovič, 1645—1676; 1. ž.: Marija Miloslavska, † 1668, 2. ž.: Natalija Nariškina, † 1694
    - (1) Zofija, † 1704, regentinja 1682–1689
    - (1) Feodor Aleksejevič, 1676–1682
    - (1) Ivan, 1682—1696; ž.: Praskovija Saltikova, † 1723
    - (2) Peter Veliki, 1682—1725; 1. ž.: Evdoksija Lopuhina, † 1731, 2. ž.: Katarina Skavronska, † 1727, kot carica Katarina I., 1725—1727
      - Katarina, † 1733, s.: Karel Leopold Meklenburg-Schwerinski
        - Ana Leopoldovna, regentinja 1740–1741, † 1746; s.: Anton Ulrik Braunschweig-Lüneburški, † 1776
          - Ivan, 1740—1741, † 1764
      - Ana Ivanovna, 1730–1740; s.: Friderik Viljem Kuronski
      - (1) Aleksej, † 1718, ž.: Zofija Wolffenbüttelska, † 1715
        - Peter II., 1727—1730
      - (2) Elizabeta, 1741–1762
      - (2) Ana, † 1728, s.: Karel Friderik Holstein-Gottorpski,
        - Peter III., 1762; ž.: Katarina Anhalt-Zerbstska, kot carica Katarina II., 1762—1796
          - Pavel I., 1796—1801; 1. ž.: Natalija Aleksejevna Hessen-Darmstadtska, † 1776, 2. ž.: Marija Württemberška, † 1828
            - Aleksander I., 1801—1825; ž.: Elizabeta Baden-Badenska † 1826
            - Nikolaj I., 1825—1855; ž.: Aleksandra Feodorovna Pruska, † 1860
              - Aleksander II. 1855—1881; ž.: Marija Hessenska, † 1880
                - Aleksander III. 1881—1894; ž.: Marija Feodorovna Danska, * 1847
                - Nikolaj, * 1868 od 1894 dalje, ž.: Aleksandra Hessenska
                - Olga, Tatjana, Marija, Aleksej, * 1904

Rodovnik habsburške in habsburško-lotarinške rodovine.

Maksimilijan I., * 1459,
c. 1493–1519,
1. ž.: Marija Burgundska, † 1482,
2. ž.: Marija Blanka Storza, † 1510

(1) Filip I. Lepi, † 1506
ž.: Ivana Kastilska, † 1555

(1) Marjeta, † 1530

Eleonora, † 1558,
1. s.: Emanuel Veliki, kralj portugalski, † 1521,
2. s.: Franc I., kralj francoski, † 1547

Karel V. (I), * 1500, † 1558,
c. 1519–1556,
ž.: Izabela Portugalska, † 1539

Izabela, † 1526,
s.: Kristijan II., kralj skandinavske unije, † 1559

Ferdinand I., * 1503,
c. 1556–1564,
ž.: Ana Češka, Ogrska in Hrvaška, † 1547

Marija, † 1558,
s.: Ludovik II., kralj češki, ogrski in hrvaški, † 1526

Katarina, † 1578,
s.: Ivan III., kralj portugalski, † 1557

Španska panoga

Filip II.,
1556–1598,
1. ž.: Marija Portugalska,
2. ž.: Marija Angleška,
3. ž.: Elizabeta, hči Henrika II., kr. franc.,
4. ž.: Ana, hči Maksimiijana II.

Marija, † 1603,
s.: Maksimilijan II.

Nezakonska otroka:
Marjeta, † 1586,
namestnica na Nizozemskem,
1559–1567,
s.: Ottavio Farnese, vojvoda parmski

Aleksander Farnese,
namestnik na Nizozemskem,
1578–1592

Don Juan d'Austria,
† 1573

(1) don Karlos,
† 1568

(3) Klara Evgenija, † 1633,
s.: Albreht, sin Maksimilijana II.

(4) Filip III.,
1598–1621

Ana Marija,
s.: Ludovik XIII.

Filip IV.,
1621–1665,
1. ž.: Elizabeta Bourbonska,
2. ž.: Marija Ana Avstrijska

Marija Ana,
s.: c. Ferdinand III.

Marija Terezija,
s.: Ludovik XIV.

Karel II.,
1665–1700.

Marjeta Terezija,
s.: c. Leopold I.

Nemška panoga

Elizabeta, † 1545,
s.: Sigismund II. Avgust, kr. poljski, † 1572

Maksimilijan II., * 1527,
c. 1564–1576,
ž.: Marija, hči Karla V.

Ana, † 1590,
s.: Albreht V. Bavarski, † 1579

Ferdinand, † 1595,
1. ž.: Filipina Welser, † 1580,
2. ž.: Ana Katarina Mantovska, † 1621

Katarina, † 1572,
s.: Sigismund II. Avgust, kr. poljski, † 1572

Karel, * 1540, † 1590,
ž.: Marija, hči Albrehta V. Bavarskega, † 1608

Avstrijska panoga

Ana, † 1580,
s.: Filip II., kr. španski

Rudolf II., * 1552,
c. 1576–1612

Elizabeta, † 1592,
s.: Karel IX.,
kr. francoski, † 1574

Matija, * 1557,
c.: 1612–1619
ž.: Ana Tirolska

Albreht, † 1621,
kardinal, namest. v Špan. Nizozemski,
ž.: Klara Evgenija, hči Filipa II., kr. španskega

Tirolska panoga

(1) Andrej, † 1600, kardinal,
namestnik v Špan. Nizozemski

(2) Ana, † 1618,
s.: c. Matija

Štajerska panoga

Ana, † 1598,
s.: Sigismund III. Avgust,
kr. poljski, † 1631

Ferdinand, II., * 1578,
c.: 1619–1637,
1. ž.: Marija Ana, hči Viljema Bavarskega, † 1616
2. ž.: Eleonora Mantovska, † 1655

Marjeta, † 1611,
s.: Filip III., kralj španski

Leopold, † 1632,
škof, vladar na Tirolskem,
ž.: Klavdija, hči Ferdinanda Florentinskega, † 1648

Konstancija, † 1631,
s.: Sigismund III. Avgust, kralj poljski

(1) Ferdinand III., * 1608,
c. 1637–1657,
1. ž.: Marija Ana, hči Filipa III., kr. šp., † 1646,
2. ž.: Marija Leopoldina Tirolska,
3. ž.: Eleonora Mantovska, † 1686

(1) Marija Ana, † 1665,
s.: Maksimilijan Bavarski

(1) Cecilija Renata, † 1644,
s.: Vladislav, kr. poljski

(1) Leopold Viljem, † 1662,
škof

Mlajša tirolska panoga

Ferdinand Karel, † 1662,
vladar na Tirolskem,
ž.: Ana, hči Kosima Florentinskega, † 1676,

Klavdija Felicitas, † 1676,
s.: c. Leopold I.

Sigismund Franc, † 1665,
škof, vladar na Tirolskem

(1) Ferdinand IV., † 1654,
rimski kralj 1653

(1) Marija Ana, † 1696,
s.: Filip IV., kralj španski

(1) Leopold I., * 1640,
c. 1658–705,
1. ž.: Marjeta Terezija, hči Filipa IV., kr. španskega, † 1673
2. ž.: Klavdija Felicitas, † 1676,
3. ž.: Eleonora Neuburška, † 1720

(3) Eleonora Marija, † 1697,
1. s.: Mihael Wiśniowiecki, kr. poljski, † 1673,
2. s.: Karel Lotarinški, † 1690

(1) Marija Antonija, † 1692,
s.: Maks Emanuel Bavarski

Jožef Ferdinand,
† 1699

Karel Albert
kot c. Karel VII.,
1742–1745

Maksimilijan Jožef, † 1777

(3) Jožef I., * 1678,
c. 1705–1711,
ž.: Viljemina Amalija Braunschweig-Lüneburška, † 1742

(3) Marija Ana, † 1754,
s.: Ivan V., kralj portugalski, † 1750

(3) Karel VI., * 1685
c. 1711–1740,
ž.: Elizabeta Kristina Braunschweig-Blankenburška, † 1750.

Marija Jožefa, † 1757,
s.: Avgust III.,
kr. poljski, † 1763

Marija Amalija, † 1756,
s.: Karel Albert Bavarski

Leopold, † 1716

Marija Terezija, * 1717,
† 1780,
s.: Franc Štefan Lotarinški,
c. Franc I., 1745–1765

Marija Ana, † 1744,
s.: Karel Lotarinški, † 1780

Jožef II., * 1741,
c. 1765–1790,
1. ž.: Marija Izabela Parmska, † 1763,
2. ž.: Marija Jožefa, hči Karla VII., † 1767

Marija Kristina, † 1798,
s.: Albert Saško-Češinski,
† 1822

Marija Amalija, † 1804,
s.: Ferdinand Parmski,
† 1802

Leopold II., * 1747,
c. 1790–1792,
ž.: Marija Lujiza, hči Karla II., kr. špan., † 1792

Marija Karolina, † 1814,
s.: Ferdinand IV., Napoljski,
† 1825

Marija Antonija, † 1793,
s.: Ludovik XVI.,
kralj francoski, † 1793

Ferdinand, † 1806,
ž.: Marija Beatriks Modenska, † 1829,
vladar in utemeljitelj tertiogeniture v Modeni

Franc IV., † 1846

Franc V., † 1875

Marija Terezija,
† 1827
s.: Anton, kr. saški,
† 1836

Franc II. (I.), * 1768,
r. n. c. 1792–1806,
c. avstr. 1804–1835,
1. ž.: Elizabeta Württemberška, † 1790,
2. ž.: Marija Terezija Sicilska, † 1807,
3. ž.: Marija Ludovika d'Este, † 1816,
4. ž.: Karolina Bavarska, † 1873

Ferdinand III., † 1824,
veliki vojvoda toskanski,
ž.: Ludovika, hči Ferdinanda I., kr. obeh Sicilij, † 1802

Leopold II., † 1870,
ž.: Marija Antonija, hči Franca I., kr. obeh Sic., † 1898

Karel, maršal, * 1771, † 1847,
ž.: Henrieta Nassau-Weilburg, † 1829

Jožef, palatin, † 1847,
1. ž.: Aleksandra Pavlovna, hči c. Pavla, † 1801,
2. ž.: Hermina Anhaltska, † 1817,
3. ž.: Marija Doroteja Württemberška, † 1855

Klementina, † 1801,
s.: Franc I., kralj obeh Sicilij, † 1830

Ivan, † 1859
ž.: Ana Plochl
grof Meranski

Rainer, † 1853,
podkralj lomb.-beneč.,
ž.: Marija Elizabeta Savojsko-Carignan, † 1856

Adelheid, † 1855,
s.: Viktor Emanuel,
kr. ital., † 1878

Leopold, † 1898

Ernst, † 1899

Rainer, * 1827,
gen. peh.,
ž.: Marija Karolina

Henrik, † 1891

(2) Štefan, † 1867,
palatin

(3) Jožef, † 1905, gen. konjen.,
ž.: Klotilda Saško-Koburška

(3) Marija Henrieta, † 1902,
s.: Leopold II., kralj Belg.

Marija,
s.: Ludovik vojvoda Orleanski

Marjeta,
s.: Albert knez Thurn in Taxis

Jožef,
gen. major,
ž.: Avgusta Bavarska

Marija Terezija, † 1867,
s.: Ferdinand II., kralj obeh Sicilij, † 1859

Albreht, maršal, † 1895,
ž.: Hildegarda, hči Ludovika, kr. bav., † 1864

Karel Ferdinand, † 1874,
ž.: Elizabeta, hči palatina Jožefa, † 1903

Friderik, † 1847,
podadmiral

Marija Karolina,
* 1825,
s.: nadv. Rainer,

Viljem, † 1894,
vel. mojst. nem. vit. reda

Ferdinand IV., † 1908,
veliki vojvoda toskanski,
podmaršal,
ž.: Alice Parmska,
* 1849

Karel Salvator, † 1892,
podmaršal,
ž.: Marija Imakulata, hči Ferdinanda II., kr. obeh Sicilij, † 1899

Ludovik Salvator,
* 1847

Friderik, * 1856,
gen. pehote,
ž.: Izabela Croy-Dülmen,
* 1856

Marija Kristina, * 1858,
s.: Alfons XII., kralj španski, † 185

Karel Štefan, * 1860,
podadmiral,
ž.: Marija Terezija, hči Karla Salvatorja,
* 1862

Evgen, * 1863,
vel. mojst. nem. vit. reda

Jožef Ferdinand,
* 1872

Peter Ferdinand,
* 1874

Henrik Ferdinand,
* 1878

Ana Marija Terezija,
* 1879,
s.: Ivan knez Hohenlohe

Marija Terezija,
* 1862
s.: Karel Štefan

Leopold Salvator, gen. insp. art.,
* 1863,
ž.: Blanka Bourbonska, * 1868

Franc Salvator, gen. konjenice,
* 1866
ž.: Marija Valerija

(2) Marija Lujiza, † 1847,
s.: Napoleon I.

Napoleon (II.), † 1832

Ferdinand I., * 1793,
† 1875, c. 1835–1848,
ž.: Marija Ana, hči Viktorja Emanuela, kr. sard.,
* 1803, † 1884

(2) Leopoldina, † 1826,
s.: Pedro I., c. braz.,
† 1834

(2) Karolina, † 1832,
s.: Friderik Avgust II.,
kralj saški, † 1854

(2) Franc Karel, * 1802, † 1878,
podmaršal,
ž.: Zofija, hči Maksimilijana,
kr. bavarskega,
* 1805, † 1872

Franc Jožef I., * 1830, 18/8,
c. od 2/12, 1848,
ž.: Elizabeta, hči Maksimilijana Bavarskega,
* 1837, † 1898

Ferdinand Maksimilijan,
ces. mehikanski, † 1867,
ž.: Marija Charlotta, hči Leopolda I., kr. Belgijcev,
* 1840

Karel Ludovik, * 1833, † 1896,
general konjenice,
1. ž.: Marjeta, hči Ivana,
kr. saški, † 1858,
2. ž.: Marija Anuncijata, hči Ferdinanda II., kr. ob. Sicilij, † 1871,
3. ž.: Marija Terezija, hči portugalskega infanta don Miguela

Ludovik Viktor,
general pehote,
* 1842

Gizela, * 1856,
s.: princ Leopold Bavarski

Rudolf, * 1858, † 1889,
ž.: Stefanija, hči Leopolda II., kr. Belgijcev

Elizabeta, * 1883,
s.: Oton knez Windischgrätz

Marija Valerija, * 1868
s.: Franc Salvator

(2) Franc Ferdinand, * 1863,
general konjen. in admiral,
prestolonaslednik,
s.: Zofija grofica Chotek,
vojvodinja Hohenberg, * 1868

(2) Oton, * 1865, † 1906,
general konjenice,
ž.: Marija Jožefa, hči Jurija, kralja saškega,
* 1867

(3) Marija Anuncijata,
* 1876

Karel Franc Jožef, * 1887,
s.: Cita Parmska

Maksimilijan * 1895